

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav pro pravěk a ranou dobu dějinnou

Bakalářská práce

Martin Odler

**Příspěvek k raně středověkému osídlení
severozápadního Slovenska**

*The Case-Study of Early Medieval Settlement
in north-western Slovakia*

vedoucí práce: Prof. PhDr. Jan Klápště, CSc.

Praha 2008

Vyhlasujem, že bakalársku prácu som napísal samostatne na základe uvedených prameňov a literatúry.

V Prahe 7. júna 2008

Martin Odler

Pod'akovanie

Rád by som sa na tomto mieste poďakoval všetkým, ktorí prispeli pomocou a radou ku napísaniu práce. Predovšetkým vedúcemu práce prof. Janovi Klápště a oponentovi prof. Jiřímu Slámovi, aj za podnetné prostredie oboch stredovekých seminárov. Za poskytnutie materiálu, konzultácie a veľkú pomoc ďakujem Mgr. Zuzane Stranianskej a dr. Jozefovi Moravčíkovi z Považského múzea v Žiline, dr. Petrovi Květinovi z AÚ AV ČR v Prahe, Ing. Jánovi Obuchovi z Botanickej záhrady UK v Blatnici, dr. Gabrielovi Fusekovi, dr. Petrovi Šalkovskému, Mgr. Beáte Černickej a Mgr. Petrovi Milovi z AÚ SAV v Nitre, dr. Andrejovi Bendíkovi z Turčianskeho múzea Andreja Kmeťa v Martine. Ďalej ďakujem všetkým pracovníčkam a pracovníkom inštitúcii, ktorí mi rovnako pomohli: AÚ SAV v Nitre, SNK v Martine a NK v Prahe.

Za pomoc a psychickú podporu ďakujem rodine a svojim kolegyniam a kolegom.

Obsah

PodĎakovanie.....	3
Obsah.....	4
0. Úvod a metodika	7
1. Priestorové a časové vymedzenie	9
2. Prírodné podmienky	10
2.1. Geomorfológia	10
2.2. Geológia	10
2.3. Pedológia.....	11
2.4. Hydrológia.....	11
2.5. Klíma.....	12
2.6. Geobotanika	13
2.6.1. Peľová analýza.....	13
2.7. Fauna	14
2.8. Recentná antropogénna činnosť	15
3. Kategórie prameňov a ich interpretácia.....	16
3.1. Archeologické výskumy a osídlenie v priebehu praveku	16
3.1.1. Osídlenie priestoru v priebehu praveku	18
3.2. Písomné pramene – zmienky z 12. storočia	19
3.3. Toponomastika skúmanej oblasti	20
3.4. Archeologická a historická interpretácia prameňov	22
3.4.1. Prírodné podmienky a ich vplyv na osídlenie.....	23
3.4.1.1. Celkové prírodné podmienky.....	23
3.4.1.2. Vplyv na charakter osídlenia	24
3.4.2. Najstaršie slovanské osídlenie	25
3.4.2.1. Jazykový vývoj a toponymia	25
3.4.3. Turiec v 9. storočí.....	26
3.4.3.1. Štruktúra osídlenia	26
3.4.3.2. Hradiská.....	27
3.4.3.3. Spoločenská a politická štruktúra. Interpretácia bohatých mohylových pohrebov	28
3.4.3.4. Príslušnosť Turca k väčším politickým celkom 9. stor.	30
3.4.3.5. Cirkevná organizácia	34
3.4.3.6. Jazykový vývoj a toponymia	35
3.4.4. Turiec v 10. – 12. storočí – vybrané problémy	35
3.4.4.1. Štruktúra osídlenia	35
3.4.4.2. Vzťah k starým Maďarom	35
3.4.4.3. Hradiská a štruktúra spoločnosti	36
3.4.4.4. Cirkevná organizácia	39
3.4.5. Slovenské Pravno a okolie v 13. storočí.....	40
3.4.5.1. Spoločenská štruktúra	40
3.4.5.2. Cesty a komunikačné spoje.....	42
3.4.5.2.1. Nadregionálne komunikačné spojenia	43
3.4.5.2.2. Problém spojenia s Krakovskom a (Malo)Poľskom	43
3.4.5.2.3. Napojenie na komunikácie v Turci	44
4. Včasnostredoveké sídlisko Ivančiná – Kratiny.....	46
4.1. Prírodné podmienky	46
4.1.1. Poloha.....	46
4.1.2. Geológia	46
4.1.3. Pedológia.....	46
4.2. Priebeh a metóda výskumu.....	47
4.3. Stav dokumentácie a jej problémy.....	47
4.4. Doterajšie zmienky v literatúre	48
4.5. Spôsob spracovania	49
4.6. Stratigrafia lokality.....	50
4.7. Objekty	51
4.7.1. Objekt 1	51
4.7.2. Objekt 2	51
4.7.3. Objekt 3	52
4.7.4. Objekt 4.....	53

4.7.5.	Objekt 5	54
4.7.6.	Objekt 6	55
4.7.7.	Objekt 7	56
4.7.8.	Objekt 8	56
4.7.9.	Objekt 9	57
4.8.	Kolové jamky	57
4.8.1.	Pravdepodobné kolové jamky	58
4.9.	Kamene v kultúrnej vrstve	58
4.9.1.	Obyčajné kamene, kamene dna objektov a kamene povrchu podložia	59
4.9.2.	Prepálené a spálené kamene	59
4.9.3.	Zvápenatené kamene	59
4.10.	Ohniská	60
4.11.	Nory a pravdepodobné nory	60
4.12.	Štrk	60
4.13.	Praveké a stredoveké nálezy	61
4.13.1.	Keramika lužickej kultúry	61
4.13.2.	Fragmenty halštatskej keramiky	61
4.13.3.	Stredoveká keramika	61
4.14.	Včasnostredoveké nálezy	62
4.14.1.	Keramika	62
4.14.1.1.	Keramika 8. a 9. storočia na severozápadnom Slovensku	62
4.14.1.2.	Ivančiná – Kratiny: úvodné poznámky ku stratigrafii	63
4.14.1.3.	Keramický odpad na sídlisku	64
4.14.1.3.1.	Rozloženie fragmentov jedincov na ploche	65
4.14.1.3.2.	Rozloženie fragmentov jedincov v objektoch spracovaného súboru	66
4.14.1.3.3.	Jedince z viacerých objektov a s väzbami mimo objektov	67
4.14.1.3.4.	Depozičná a postdepozičná história keramiky z Ivančinej - Kratín	68
4.14.1.4.	Výberová databáza keramiky	69
4.14.1.4.1.	Technológia	70
4.14.1.4.2.	Početnosť	70
4.14.1.4.3.	Zlomkovitosť	70
4.14.1.4.4.	Stupeň zachovania povrchu	71
4.14.1.4.5.	Výzdobné techniky	71
4.14.1.4.5.1.	Výzdoba hrebeňom	72
4.14.1.4.5.2.	Výzdoba jednohrotým nástrojom	72
4.14.1.4.5.3.	Kombinácie výzdobných techník	72
4.14.1.4.6.	Morfológia okrajov	72
4.14.1.4.6.1.	Kombinovanie okrajov a výzdobných techník	74
4.14.1.4.7.	Hrdlá	74
4.14.1.4.8.	Dná	74
4.14.1.4.9.	Zastúpenie kategórií zlomkov v súbore	74
4.14.1.4.10.	Záver – predbežný pokus o datovanie súboru	75
4.14.2.	Zlomok prasleny	77
4.14.3.	Mazanica – tehlovina	77
4.14.4.	Spálená hlina	77
4.14.5.	Kovové predmety	78
4.14.5.1.	Strelky šípov	78
4.14.5.2.	Nože	79
4.14.5.3.	Skoba a klince	80
4.14.5.4.	Nit	81
4.14.5.5.	Pracka	81
4.14.5.6.	Zlomok ocieľky	81
4.14.5.7.	Krúžky	81
4.14.5.8.	Atypické zlomky	81
4.14.6.	Troska	82
4.14.7.	Kosti a kostené predmety	82
4.14.7.1.	Kosti	82
4.14.7.2.	Šidlá	82
4.14.8.	Paroh	82
4.14.9.	Kamenné predmety	82

4.14.9.1.	Zlomky žarnovov	82
4.14.9.2.	Osly	83
4.14.9.3.	Silexy a kresadlo	83
4.14.10.	Uhlíky	83
4.14.11.	Zrno	84
4.14.12.	Prepálený vápenec	84
4.15.	Rekonštrukčná predstava A. Petrovského - Šichmana	84
4.15.1.	Dom 1	85
4.15.2.	Dom 2	85
4.15.3.	Dom 3	85
4.15.4.	Dom 4	85
4.16.	Interpretácia odkrytej situácie	85
4.16.1.	Interpretácia stratigrafie	85
4.16.2.	Podoba stavieb na nálezisku	86
4.16.2.1.	Dom 1	86
4.16.2.2.	Dom 2	87
4.16.3.	Kamene na sídlisku ako konštrukčný prvok stavieb	87
4.16.4.	Vykurovacie zariadenia, hospodárska časť sídliska	90
4.16.5.	Dispozícia sídliska	91
4.16.6.	Výrobné činnosti	91
4.16.7.	Príčina opustenia sídliska	91
5.	Včasnostredoveké osídlenie Slovenského Pravna a okolia	93
5.1.	Slovenské Pravno – Šiance	93
5.2.	Sídlisko Slovenské Pravno – „Prónayovské – Pod krížom“	95
5.3.	Ďalšie nálezy z 8. – 9. stor.	95
5.3.1.	Fragment kosteného hrebeňa	96
5.3.2.	Ostroha	96
5.4.	Jazernica	97
6.	Mohyla pri Malom Čepčine	98
6.1.	Ďalšie uvádzané mohyly v okolí	99
7.	Záver	101
	Zoznam použitých prameňov a literatúry	104
	Pramene	104
	Literatúra	104

0. Úvod a metodika

V predloženej bakalárskej práci sa zaoberáme osídlením časti Turčianskej kotliny v 8. – 9. storočí po Kr. Hlavným prínosom práce by malo byť publikovanie výskumu Antona Petrovského – Šichmana na sídlisku v polohe Kratiny v katastri obce Ivančiná, ktorý sa konal v rokoch 1963 a 1964. Táto práca by mala byť základom pre spracovanie osídlenia celého Turca od príchodu Slovanov do regiónu v 8. stor. až po prelom 12. a 13. stor. Z iného uhla pohľadu je pokusom o popis krajinného kontextu lokality, ktorej nálezy sa zaraďujú do blatnicko – mikulčického horizontu, mohyly pri Malom Čepčíne.

V metóde vychádzame zo základných princípov sídelnej archeológie (Jankuhn 1977, 2004), v jej zameraní na výskum regiónov (stručne napr. Kuna 2004, 464-5). Práca je sústredená na poznanie hradiska Šiance pri Slovenskom Pravne a jeho zázemia, v ktorom sa sídlisko v polohe Kratiny nachádza. Cieľom je štúdium dynamiky osídľovacích a sídelných procesov vo včasnom stredoveku na príklade vybranej časti slovenskej karpatskej kotliny. Hlavný prostriedok predstavuje keramika, a teda určenie jej chronológie, v ďalšej fáze porovnanie so svedectvom písomných prameňov (ktoré sa týkajú 13. stor.). Vychádzame zo spracovania keramického súboru z Ivančinej – Kratín.

V prvej kapitole sa presnejšie zaoberáme geografickým vymedzením skúmanej oblasti a chronologickým ohraničením skúmaného obdobia z hľadísk archeológie a histórie.

Druhá kapitola stručne zmieňuje celkové prírodné podmienky Turčianskej kotliny a vybranej oblasti. Obsahuje rozbor prameňov ku včasnostredovekému prírodnému prostrediu v Turci.

Tretia kapitola sa začína prehľadom archeologických výskumov vo vymedzenej oblasti a získanou predstavou o pravekom osídlení. V podkapitole o písomných prameňoch uvádzame dve priame zmienky o Turci z 12. stor. Tretia podkapitola sa zaoberá toponomastikou skúmanej oblasti. Štvrtá podkapitola obsahuje prehľad archeologických a historických interpretácií, zameraný pre celý Turiec predovšetkým na 8. a 9. stor., v ďalšom priebehu dejín len ak to súvisí so skúmanou oblasťou.

Štvrtá kapitola sa zaoberá dosiaľ komplexne nepublikovaným výskumom A. Petrovského - Šichmana na sídlisku v polohe Kratiny v katastri obce Ivančiná. Úvod sa venuje priebehu výskumu, stavu dokumentácie a zmienkam o sídlisku v literatúre. Popísaný je spôsob spracovania a digitalizácie. Nasleduje opis terénnej situácie – objektov, situácií kolových jamiek a kameňov na ploche.

Ďalšia časť práce sa venuje nálezom. Ich podstatnú časť tvorí keramika. Spracovanie keramiky sa skladá z dvoch častí. V prvej sme súbor na základe dostupnej dokumentácie zhodnotili z hľadiska vplyvu depozičných a postdepozičných procesov – pokusom o rekonštrukciu vznikania výplne objektov (na základe rozptylu fragmentov tvoriacich jedince a obsahu keramiky vo vrstvách objektov). Súbor z vybraných zahĺbených objektov bol databázovo spracovaný a vyhodnotený základnou štatistikou. Získané údaje sú porovnané s publikovanými keramickými súbormi predovšetkým zo severozápadného Slovenska.

Spracované sú ďalšie kategórie včasnostredovekých nálezov, špecifickú pozornosť sme venovali strelkám šípov a ich analógiám na severozápadnom Slovensku, resp. v strednej Európe.¹ Ostatné nálezy sme dokumentovali a zhodnotili, pokiaľ nám boli dostupné. Naporúdzí sme nemali prírodovedné metódy.²

V závere kapitoly uvádzame pôvodné vysvetlenie nálezovej situácie. Pokúsili sme sa o preverenie záverov A. Petrovského – Šichmana a jeho interpretácie. Nálezisko zaradujeme do kontextu poznatkov o včasnostredovekých sídliskách 8. a 9. stor. na (severozápadnom) Slovensku.

V piatej kapitole sa zaoberáme osídlením chotára Slovenského Pravna. Pokúsili sme sa o revíziu datovania nálezov z polohy Šiance. Publikujeme aj informácie o ďalších nálezoch z 8. – 9. stor., ktoré sú v literatúre známe málo alebo sú vôbec neznáme.

Šiesta kapitola sa stručne zmieňuje o mohyle pri Malom Čepčine a polohe niektorých ďalších predpokladaných mohýl.

Siedma kapitola, záver, zhrnuje výsledky práce, porovnáva získanú predstavu o osídlení v 8. a 9. stor. so stavom v 13. stor.

Predpokladaným pokračovaním práce je katalóg, ktorý by zahrnoval všetky archeologické i ostatné poznatky o včasnostredovekom osídlení Turca, aby mohli byť zmeny štruktúry osídlenia posúdené na príklade celej karpatskej kotliny. Nevyhnutný základ pre pokračovanie však predstavuje spracovanie náleziska pri Ivančinej.

¹ Prehľad archeologických teórií sa skôr venujú funkčným analógiám (napr. Bernbeck 1997, 85-108). V analógiách sledovaných v tejto práci ide viac o analógie rovnakých alebo podobných artefaktov či nálezových situácií. Ak sú si územne blízke a dochádza i ku zhode alebo podobnosti iných kategórií materiálnej kultúry nájdených spolu s predmetom, je veľmi pravdepodobné, že predmety boli súčasťou rovnakej alebo podobnej živej kultúry (aj v chronologickom význame, v istom vymedzenom intervale).

² Okrem určenia malej časti osteologického materiálu zoológom Ing. J. Obuchom.

1. Priestorové a časové vymedzenie

V podkapitole vymedzujeme priestor a čas skúmaný v našej práci.

Z priestorového hľadiska je krajinný transsekt určený tak, aby zahrnul kataster obce Slovenské Pravno a jemu pripisované nálezy a náleziská; sídlisko v Ivančinej – Kratinách; jeho najvzdialenejšiu hranicu predstavuje mohyla pri Malom Čepčíne, ktorá už publikovaná bola (Budaváry 1936). Takto vymedzený transsekt zachycuje azda časť krajiny s hradiskom, príahlymi sídliskami a pohrebiskom (Obr. 3 – 5). Katastre obcí Slovenské Pravno a Ivančina patria do okresu Turčianske Teplice, zemepisne do oblasti Horný Turiec na hornom, južnom toku rieky Turiec.

Užitočná bude poznámka o vymedzení regiónu Turiec (Obr. 1). Z priestorového hľadiska je Turčianska kotlina súčasťou Západných Karpát, medzi pohoriami Malá a Veľká Fatra, Žiar a Kremnické vrchy. Ako región je Turiec (Turčianska kotlina) prírodne jasne ohraničený, tvorí prirodzený krajinný transsekt.³ Dnes sa v Turci nachádzajú okresy Martin a Turčianske Teplice, patria do Žilinského kraja.

Z prírodného i historického hľadiska s Turcom susedia regióny horná Nitra, horné Považie (okolie Žiliny), Orava, Liptov a Horehronie. V texte budeme pracovať s termínom severozápadné Slovensko, ktorý zahŕňa tieto regióny a ešte ďalšie územie južnejšie na toku Váhu,⁴ niekedy aj s termínmi stredné Slovensko, ktorý zahŕňa celý Žilinský a Banskobystrický kraj a severné Slovensko (Obr. 2).⁵

Z archeologického hľadiska sa v práci zaoberáme nálezmi, datovanými do predveľkomoravského a veľkomoravského obdobia (Bialeková 1980b, 218-9), do 8. – 9. stor., pravdepodobne i s presahom do 10. stor.⁶ Hlavným prostriedkom chronologického určenia môže byť v tomto prípade keramika a niektoré kovové nálezy.

Zemepisne vymedzená zóna severozápadného Slovenska, resp. stredného Slovenska, sa v predveľkomoravskom a veľkomoravskom období uvádza ako periférne pásmo voči Nitre a okoliu Nitry, jednému z centier Nitrianskeho kniežatstva, resp. Veľkej Moravy.

³ Dokonca do takej miery, že je v geologických encyklopédiách uvádzaný ako „vzorový“ príklad kotliny (Činčura 1985, 295). Podrobnejšie geomorfologické zaradenie sa nachádza v kapitole o prírodných podmienkach.

⁴ Dnes na území Žilinského kraja okresy Bytča, Čadca, Dolný Kubín, Kysucké Nové Mesto, Liptovský Mikuláš, Martin, Ružomberok, Námestovo, Turčianske Teplice, Tvrdošín a Žilina; na území Banskobystrického kraja okresy Banská Bystrica, Brezno, Detva, Zvolen a Žiar nad Hronom a na území Trenčianskeho kraja okresy Ilava, Považská Bystrica, Prievidza a Púchov.

⁵ Najmä v prípade Spiša, kde sa nachádza hradisko Spišské Tomášovce – Smižany so zaujímavými analógiami.

⁶ Keramika z 9. a 10. stor. sa nedá príliš rozlíšiť (M. Ruttikay 2002, 49-51).

2. Prírodné podmienky

V kapitole podávame všeobecný prehľad prírodných podmienok v Turci, sústrediac sa najviac na osídlené prostredie, v prípade Turca na tret'ohorné a štvrtohorné geologické útvary a s nimi súvisiace prírodné faktory. Pokúšame sa o kritiku a využitie základných, ale dosiaľ málo používaných prameňov ku prírode Turca v minulosti, peľového profilu z Ivančinej a analýzy zvyškov sovej potravy. Dodatky ku jednotlivým kapitolkám popisujú prostredie skúmanej oblasti.

2.1. Geomorfológia

Turčianska kotlina je veľmi výraznou medzihorskou depresiou s nadmorskou výškou medzi 370-700 m, ktorou preteká rieka Turiec, vlievajúca sa do Váhu. Patrí do vonkajšieho jadrového oblúku karpatských kotlín. Na východe je ohraničená pohorím Veľká Fatra, na severe a severozápade Malou Fatrou, na západe Žiarom a na juhu a juhovýchode Kremnickými vrchmi. (Hromádka 1968, 769).

2.2. Geológia

Literatúra o geológii Turca je pomerne rozsiahla a venuje sa aj štvrtohorám. Vychádzame predovšetkým z najnovšej súbornej práce a k nej patriacej mape (Gašparík 1995). Z hľadiska tektoniky Slovenské Pravno leží na abramovskej kryhe. Martinská depresia prechádza cez Borcovú, Ivančinú a Veľký Čepčín. Jedna z kryh križuje prepadlinu od Malého Čepčína v úzkom pruhu smerom na západ nad severný okraj Veľkého Čepčína (Gašparík 1995, 100-1).

Kotlina sa formovala v miocénnom vrásnení. Celá depresia je v spodnej vrstve vyplnená usadeninami neogénneho mora (štrky, piesky, íly) (Hromádka 1968, 769). Na rozhraní pliocénu a pleistocénu celkový zdvih Karpát vyvolal zahlbovanie medzihorských kotlín a riek. Po zdvihu zostali na dne kotlín plošiny, tzv. poriečna roveň, predovšetkým na úpäť pohorí. Od konca pliocénu boli rozbrázdnené na pahorkatinu (Lukniš 1972, 139). V starších štvrtohorách vznikajú v južnej a strednej časti kotliny terasy rieky Turiec, v mladších sa v celej kotline ukladajú terasové a dnové štrkové akumulácie (Gašparík 1995, 18-9). Riečne a potočné nivy delia výplň kotliny na menšie nízke tabule.

O erózných procesoch holocénu v Žilinskej kotline prehľadne písal E. Mazúr (1963, 155). Jeho závery môžeme použiť i pre susediaci Turiec. Zoslabil sa vplyv mechanického a eolického zvetrávania, hlavným modelačným činiteľom sa stáva neorganizovane i organizovane tečúca voda (prehlbovanie dien dolín, vytváranie erózných hrán, podrezávanie svahov bočnou eróziou). Zo svahovej modelácie nastávali kryhové alebo prúdové zosuny.

Holocénne procesy celkovo smerujú k odstráneniu periglaciálnej akumulácie kotlín, doterajší účinok je však pomerne slabý a územie má charakter reliéfu podobný ako bol v periglaciálnom cykle.

V geologických prácach je podrobnejšie rozlíšená stratigrafia neogénnych sedimentov (Gašparík 1995, 69-75) a kvartérnych naplavenín (Gašparík 1995, 78-99). V archeologickej práci má väčší význam ako zistenie ich pôvodu vplyv na podobu krajiny a možnosti osídlenia (terasy s rôznym pôvodom môžu mať rovnakú nadmorskú výšku). Kdekoľvek však bude možné presné určenie (v prípade polohy archeologických nálezísk), uvedieme ho. V skúmanej oblasti môžeme nájsť podložie druhohorného i treťohorného pôvodu, ale aj rôzne typy kvartérnych usadenín. Pre podrobnejšie delenie musíme opäť odkázať na najnovšiu geologickú mapu (Gašparík 1995).

2.3. Pedológia

Prevažujúcim pôdnym druhom sú v kotline ílovito-hlinité pôdy. Z pôdných typov sa na veľkej ploche vyskytujú rendziny, ktoré sa viažu na vápnite štrkovito-hlinité náplavové kužele pod úpäťami pohorí. Ilimerizované pôdy tvoria pruh medzi Skleným a Ivančinou. V južnej a severnej časti Turca sú doložené hnedé lesné pôdy (Mičian 1972, 367-396). V bezprostrednom okolí nivy Turca, Váhu a jeho prítokov sa nachádzajú lužné pôdy, ktoré majú pod sebou vysokú hladinu spodnej vody, resp. sú v istých častiach roka zaplavované (Krippel 1974, 47).

Najväčšiu úrodnosť majú stredne ťažké, čiže hlinité pôdy, v kotlinách ju však znižuje veľké množstvo skeletu. V Turčianskej kotline sa významné areály týchto pôd striedajú s významnými areálmi ťažkých pôd. Malá úrodnosť sa pripisuje hnedým lesným, ilimerizovaným a nivným pôdam, plytkým alebo skeletnatým rendzinám (Mičian 1972, 398-401). V Slovenskom Pravne a okolí sa vyskytujú hlinito-piesočnaté rendziny a hnedé rendziny, v okolí Ivančinej hlinité nivné glejové pôdy, oba typy slabo skeletnaté (Kelemen 1980, 70-1, 74-5).

2.4. Hydrológia

Turiec je tokom III. rádu. Jeho povodie má rozlohu 933 878 km², hlavný tok je dlhý 66,3 km. Priemerný prietok Turca v Martine za obdobie 1931-1969 bol 10,8 m³/s. Najvyššie mesačné prietoky sa vyskytujú v apríli. Teplica je jedným z väčších prítokov Turca a jeho povodie zaberá asi sedminu kotliny.

Turiec má z karpatských kotlín najpriaznivejšie podmienky pre vznik zásob podzemnej vody, kde sa v štrkoch a pieskovcoch aluviálnych nív vytvárajú nádrže v spojitosti

s hladinou povrchových tokov. Najvyššie stavy podzemnej vody sú v apríli, najnižšie v septembri až októbri. Na zlomoch, pozdĺž ktorých kotlina klesala, vyvierajú kyselky a teplice (Zaľko 1972, 358). Pramene podzemnej vody sa kvôli malému spádu územia sústreďujú v terénnych depresiách a sú hlavným zdrojom pitnej vody (Škovirová 1974, 207). Pramene mohli byť dôležitou súčasťou krajiny.⁷ Na rieke Turiec sa vyskytujú jarné, prípadne zimné povodne (Dub 1968, 549).

V posledných rokoch niektoré časti kotliny odvodnili regulačnými kanálmi. Na miestach s výskytom väčších mocností rašeliny sa začalo s jej ťažbou. Niekde sa vyťažili celé ložiská a vznikli tam jazerá, ktoré sa nerektívujú ani hospodársky nevyužívajú. Odvodnené močiarové lúky v južnej časti Turčianskej kotliny z najväčšej časti prispôsobili poľnému hospodárstvu. Nachádzajú sa tu rašeliniská prechodného typu, medzi slatinnými a vrchoviskovými. Majú veľký význam pre palynologickú analýzu (Krippel 1986, 25-8).

Časté odvodňovanie, drenáže regulácie tokov v Turci napovedajú, že hydrologické pomery boli v kotline v minulosti značne odlišné a zachovali sa relatívne nenarušené iba v chránených oblastiach (napr. Kláštorové lúky – Škovirová 1974). Významným indikátorom je rozsah naplavených nivných sedimentov v okolí Turca a prítokov.

2.5. Klíma

Turiec patrí do vlhkej klimatickej podoblasti, s indexom zavlažovania 60 – 120, do okrsku B7, ktorý je mierne teplý, vlhký, s chladnou alebo studenou zimou, prípadne tuhou zimou s častými inverziami teplôt. Januárová teplota dosahuje pod -3°C . Celá kotlina má oproti okolitým pohoriam kontinentálnejší ráz podnebia. Do okrsku spadá celá skúmaná oblasť, Slovenské Pravno sa nachádza na jej okraji (Konček 1968, 529-530).⁸ Podľa K. Škovirovej (1974, 207) priemerná ročná teplota za roky 1901-1950 bola okolo 7°C , najteplejším mesiacom je júl s priemerom $17,4^{\circ}\text{C}$ (za roky 1933-1964); najchladnejším január s priemerom -4°C . Vo vegetačnom období, v apríli až septembri, bola v rokoch 1901-1950 13°C . Ročné zrážky (v rokoch 1901-1950) boli priemerne okolo 750 mm, vo vegetačnom období 500 mm, s relatívnou vlhkosťou vzduchu 60 %. Kotlina sa nachádza v zóne prevládajúcich severozápadných vetrov, keďže však pohoria Malá a Veľká Fatra sú postavené priečne, je v nej málo intenzívne vzdušné prúdenie.

⁷ V 1. knihe zákonov kráľa Ladislava (XXII. článok; edícia Závodzsky 1904) z konca 11. stor. sa spomínajú zvyky prostého ľudu obetovať pri studničkách, stromoch, prameňoch a kameňoch a sú trestané pokutou.

⁸ V Atlase SSR prechádza hranica vrchovinového a dolinového podnebia približne stredom skúmanej oblasti (Kelemen 1980, 64).

2.6. Geobotanika

Charakteristike turčianskej flóry sa venovala K. Škovirová (1987). Turčianska kotlina patrí do oblasti západokarpatskej kveteny, do obvodu vnútrokarpatských kotlín. Prakticky celá kotlina je odlesnená a pôdy slúžia poľnému, menej pastierskemu hospodárstvu. Lesov sa zachovalo len veľmi málo. Okolité pohoria sú ale dodnes zalesnené úplne. Miestami sa v kotline objavujú vlhké až mokré lúky, ktoré postupne ubúdajú. V recentnom období pozorovali botanici značný úbytok slatinno-rašelinných druhov rastlín, v súvislosti s odvodňovacími prácami v kotline. V južnom Turci a na vyššie položených slnečných polohách sa vyskytujú teplomilné druhy zo synantropných biotopov (polia, lúky, pasienky), napr. aj v Slovenskom Pravne.

2.6.1. Peľová analýza

Hodnotným príspevkom ku poznaniu prírodného prostredia Turca v minulosti je palynologická analýza E. Krippela (Krippel 1974, 1986), ktorá navyše pochádza z rašeliniska v katastri Ivančinej (hoci na jeho západnej strane, presne protiľahlej Ivančinej – Kratinám na východnej). Vďaka novším prístupom (Pokorný 2001) môžeme jeho závery korigovať.

Klimatické obdobie mladšieho subatlantiku zahŕňa dobu približne od 5. stor. po Kr. až do súčasnosti. Rašelinisko v Ivančinej ukončilo sedimentáciu v subrecente, mladší subatlantik bol zachytený na hrúbke sedimentu horných dvadsiatich centimetrov. V peľovom profile môžeme pozorovať nasledujúce tendencie. Hlavnou súčasťou spektra boli zrnká smreka, na začiatku s hodnotou až 50 %, pri hornej hranici 15 %. Podiel peľových zrníek borovice sa znížil z 20 % na 8 % na hornej hranici spektra. Priebeh kriviek zmiešaných dubín a krivky liesky stúpala zo šiestich až na konečných 18 %. Peľové zrnká jelše a brezy mali zhruba zhodne po celý čas pomer pod 10 %. Boli určené tiež zrnká jedle, buku, smrekovca, vrbu a dubu. Pomer stromových a nestromových peľov sa pohyboval v hraniciach 6 : 1 až 4 : 1, podľa autora bol dosť vyrovnaný. V priebehu mladšieho subatlantiku podiel nestromových peľov stúpa. Najvyššie zastúpenie, maximálne okolo 10 %, mali *Cyperaceae* a *Poaceae*. Skorocel bol jediným zástupcom synantropných rastlín.

Podľa autorovej interpretácie v Turci v zmienom období rástli bezprostredne pri toku Turca (a jeho prítokov, napr. Teplice) lužné lesy s prevahou jelší. Najrozšírenejším typom porastu, ktorý obklopoval lužné lesy, boli teplomilné a suchomilné zmiešané dúbavy (v oblasti Ivančinej ostrovčekovite). Vo vyšších polohách (napr. pohoria Žiar) lemovali dúbavy vápnomilné bučiny a boriny. V mladšom subatlantiku pozorujeme v spektre jasný vplyv človeka na základe znižovania krivky drevín, hlavne smreku a borovice, zvyšuje sa

však krivka zmiešaných dúbav. Nestromové krivky paliny, Poaceae a Daucaceae stúpajú, patrí k nim väčšina antropofytných druhov, resp. palina je znakom antropizácie územia (Krippel 1974, 47-9; 1986, 79, 207-9).

Podľa veľmi nepravdepodobnej Krippelovej interpretácie výrub lesov vo včasnom stredoveku prestal – z náboženských príčin, z technologických dôvodov (Slovania poznali iba sekery, nie píly) a ako zachovávanie zdroja obživy Rozsiahly výrub začína znovu až v 13. stor. (Krippel 1986, 216-7). Rovnako znamená aj stagnáciu rozširovania nelesnej synantropofytnej formácie, jej ďalšie rozširovanie spája až s vonkajšou kolonizáciou (Krippel 1986, 256-7).

Na základe novších prístupov môžeme naznačiť riešenia niektorých problémov (Pokorný 2001, predovšetkým 201-3). E. Krippel bral peľ z rašeliniska v Ivančinej ako záznam porastu celej kotliny a je pravdou, že sa nachádza relatívne blízko stredu. Ale z južnej strany susedí s časťou Horného Turca, ktorá bola aj vo včasnom stredoveku málo osídlená a pravdepodobne husto zalesnená, preto sa mohol jej vplyv výrazne prejaviť v peľovom profile. Profil je azda oveľa viac záznamom bezprostredného okolia (resp. príľahlej časti Turca) ako celej kotliny. Záver o zalesnení celého Turca v starších klimatických obdobiach nemusí platiť.

2.7. Fauna

Fauna tvorí súčasť biotopov, ktoré v minulosti čoraz viac ovplyvňoval človek. Keďže pomenovanie Turiec je odvodené z podstatného mena tur, zrejme sa pratur (*Bos primigenius*) v Turci vyskytoval a neskôr bol vyhubený.

Dosiaľ málo využitým prameňom k poznaniu prírody Turca v minulosti sú zvyšky potravy sov analyzované J. Obuchom v niekoľkých štúdiách (Obuch 1980, 1990, 2003, 2005; všetky s ďalšou literatúrou). Poskytujú o trochu odlišnejší obraz ako výsledky palynológie.

Jedna zo vzoriek pochádza z jaskyne Na vyhni v Blatnickej doline vo Veľkej Fatre. Subrecentná potrava sovy odráža výraznejšie odlesnenie – na základe autorovej interpretácie vplyvom valašskej kolonizácie (Obuch 2005, 227). Problém predstavuje presnejšie datovanie – subrecentné vrstvy sa nachádzajú na povrchu, subfosílna niekoľko centimetrov pod nimi (3 – 23 cm pod povrchom) – preto by bolo možné interpretovať vrstvy prisúdené železnej dobe i mladšiemu obdobiu. Zvyšuje sa v nich podiel lesných druhov hlodavcov, čo by sa dalo vysvetliť návratom lesov v mladšej rímskej dobe do karpatských kotlín.

Bohužiaľ, presnejšie datovaná nie je popísaná vzorka zo „stredovekého“ hniezda *Bubo bubo* na Sokole pri Slovenskom Pravne (Obuch 2003, 76), v ktorej sú okrem lesných druhov

(nevyskytuje sa však *Apodemus flavicollis*, šíriaci sa podľa autora zároveň so spätným zalesňovaním) zastúpené aj stepné druhy (z nich v recentnom období nežijú v Turci *Cricetus cricetus* a obojživelník *Pelobates fuscus*).

Peľový profil poskytuje spojenú informáciu o vývoji rastlinnej pokrývky v minulosti, stratifikované zvyšky potravy sov by naopak upozorňovali na výkyvy, resp. zmeny prírodného prostredia (ak peľový profil svedčí o lesnom prostredí, zatiaľ čo druhy hlodavcov ukazujú na stepný biotop v eneolite a bronzovej dobe). Tieto dva druhy prameňov však nepochádzajú z rovnakého miesta, nevznikli rovnakým spôsobom – peľový profil odráža spádovú oblasť rašeliniska v Ivančinej a zvyšky potravy sovy lovný revír zvierat'a.

2.8. Recentná antropogénna činnosť

Príroda Turca sa zásahmi človeka zmenila výrazným spôsobom. Nanešťastie tieto zmeny neboli v literatúre registrované systematicky a ak áno, väčšinou nepriamo.⁹

Z poľnohospodárskej stránky celú kotlinu môžeme na základe pôdných a podnebných podmienok zaradiť do zemiakárskeho výrobného typu, ale častá je i výsadba kukurice. Zemiaky a kukurica patria k erózne najnebezpečnejším pestovaným rastlinám (Dreslerová 2004, 42).

Priemysel je na území kotliny vyvinutý iba v jej severnej časti; v južnej časti je iba málo menších podnikov, ktoré prakticky prírodné pomery neovplyvňujú.

---

⁹ Ľudské zásahy do prírody Turca boli zaznamenané v súvislostiach s chránenými krajinnými oblasťami (Pagáč – Vološčuk 1983; Vestenický – Vološčuk 1986); so socialistickým poľnohospodárstvom (Mruškovič 1975; Pastor 1977); s vplyvom na vyššie rastliny (Škovirová 1987).

3. Kategórie prameňov a ich interpretácia

3.1. Archeologické výskumy a osídlenie v priebehu praveku

V podkapitole zhrneme priebeh a charakter archeologických prieskumov a výskumov v skúmanej oblasti a z nich vyplývajúci stav poznania osídlenia v priebehu dejín.

Zo začiatku, v 18. a 19. storočí, zaujali pozornosť v teréne výrazné archeologické objekty: hrady, hradiská a mohyly. História Turca sa v širšom rozsahu ako prvý zaoberal Matej Bel (1684 – 1749). Opis Turčianskej stolice obsahuje druhá časť jeho diela *Notitia Hungariae novae historico-geographica*. (Neuvedeným) spoluautorom zemepisnej časti bol vzdelaný zeman Gabriel Prónay, zo zemianskeho rodu pochádzajúceho zo Slovenského Pravna (Pavelek 1990, 32). Pri Pravne uvádza Bel pahorok Belehrad, kde mal byť hrad alebo kláštor, s protíahlým pahorkom spojený kamenným mostom (Bel 1989, 89). Z kontextu vyplýva, že Belehradom sú dnešné Šiance a protíahlým pahorkom tzv. „Petrov vŕšok“. Povedačku o moste zachytil ešte A. Petrovský-Šichman.¹⁰

V roku 1872 riaditeľ učiteľského ústavu V. Gróo preskúmal veľkú mohylu v polohe Homôlka blízko Malého Čepčína. Gróov vkop zdokumentoval neskôr V. Budaváry ako zásah nepravidelného tvaru priamo do stredu mohyly.

V múzejnom období dejín slovenskej archeológie (Polla 1996, 67-260) sa na hradiskách uskutočnili prvé prieskumy a výskumy. Historik Pavol Križko sa vo svojom článku zaoberal „horním vidiekom“ Turca. Spomenul niekoľko ekoným – chotárnych názvov s pohanskými konotáciami. V Slovenskom Pravne a okolí skúmal „pozostatky drevných hradov a hrádok“, opísal najmä hrádok na Šianoch pri Slovenskom Pravne a ako prvý dokladá jeho súčasné pomenovanie (Križko 1867, 42).¹¹ V roku 1893 uskutočnil cestu do Turca maďarský archeológ T. Lehoczky (1893). Zachoval popis Gróových nálezov z mohyly pri Malom Čepčíne (Lehoczky 1874).¹²

V roku 1919 bol zriadený pražský Státní archeologický ústav. Na Slovensku, prvý školský rok (1919/1920) ako stredoškolský profesor v Turčianskom Svätom Martine, začína pôsobiť Jan Eisner. Spracoval tunajšiu zbierku Slovenského národného múzea. V monografii *Slovensko v pravěku* (1933) sa objavuje niekoľko ďalších pamiatok, medzi nimi aj tri znovu nájdené predmety z Homôlky (vtedy v Zemskom múzeu v Mukačeve). V roku 1926 alebo

¹⁰ Zápis v denníku z výskumu v Slovenskom Pravne v roku 1963, denník je uložený v Považskom múzeu.

¹¹ Na základe Šiancov získal predstavu o hradiskách: „Naši praotcovia mali totiž obyčaj stavať svoje hrádky prvočne tým spôsobom, že na kopci k tomu cieľu určenom spravili z dreva dvojité kruhové sruby a medzeru medzi sрубom vonkajším a vnútorným vyplnili zemou a skálím.“ Archeologickú činnosť P. Križka zhodnotil B. Polla (1996, 107-8)

¹² Lehoczkyho činnosť v archeológii na Slovensku zhodnotil B. Polla (1996, 190-5).

1927 bol údajne v katastri Borcovej zničený „bojovnícky hrob“, nie sú však z neho zachránené žiadne pamiatky. V roku 1929 prichádza do martinského SNM Eisnerov žiak Vojtech Budaváry. Jedným z prvých moderne dokumentovaných výskumov v Turci bol revízny výskum na Homôlke, ktorý upresnil Gróove závery (Budaváry 1936).

Od začiatku päťdesiatych rokov skúmal v oveľa väčšom rozsahu severozápadné Slovensko žiak Budinského – Kričku a V. Ondroucha, Anton Petrovský – Šichman (1919 - 1967), najprv ako pracovník AÚ SAV a od roku 1957 ako archeológ Krajského múzea v Žiline. Rozsiahlejšie výskumy prebiehali v Turci v šesťdesiatych a sedemdesiatych rokoch, Považského múzea a A. Petrovského – Šichmana s Gabrielom Povalom v Slovenskom Pravne – Šiancoch a Ivančinej – Kratinách a výskum Marty Remiášovej z Bojnického múzea na hradisku Vyšehrad, na rozhraní Turca a hornej Nitry, v rokoch 1970 - 1978. Záchranné výskumy objektov z rímskej doby realizoval v roku 1960 G. Povala (Petrovský-Šichman 1961, 151-2; Povala 1964) a v roku 1976 Peter Šalkovský (1977; 1989).

Bližšie sa musíme venovať činnosti A. Petrovského – Šichmana. Bol predovšetkým terénnym archeológom. Väčšinu času venoval prieskumom a výskumom, vďaka nemu sa predstava o osídlení severozápadného Slovenska zásadne zmenila. Vytvoril si okruh amatérskych spolupracovníkov, Gejza Madigár zo Slovenského Pravna upozornil Petrovského – Šichmana na viaceré náleziská v okolí svojho bydliska, vrátane Ivančinej – Kratín. Terénna dokumentácia jeho výskumov má na svoju dobu vynikajúcu úroveň (Moravčík 1998, 41-42). No pri rozsiahlej prieskumnej činnosti neraz jednotlivé miesta nálezov identifikoval len približne, na základe chotárných názvov alebo krajinných dominánt, nezakresľoval ich do špeciálnych máp. To sťažuje ich lokalizáciu v súčasnosti, takže už mnoho z nich ani nejestvuje, prípadne sú aspoň takto uchránené pred zničením. Poznatky o osídlení severozápadného Slovenska od laténskej doby až po včasný stredovek publikoval v niekoľkých štúdiách (najvýznamnejšie sú Petrovský-Šichman 1964c; 1965), samostatnú štúdiu o osídlení Slovenského Pravna a okolia napísal do rovnomenného zborníka (1964a).¹³

V deväťdesiatych rokoch bol Turiec zahrnutý do územia skúmaného prostredníctvom leteckej archeológie. Neďaleko Slovenského Pravna, v polohe Kratiny bolo zistených niekoľko mohylovitých útvarov.¹⁴

¹³ Život a práca A. Petrovského - Šichmana sú zhrnuté a zhodnotené v monografii J. Moravčíka (1998). V dejinách bádania o Veľkej Morave (Albrecht 2003) nie je uvedený. Podrobnejšie k problematike opätovnej lokalizácie J. Moravčík (1998, 40-41); ku lokalizácii mohylníkov M. Hanuliak (2004, 11). Podľa našich zistení je ale možné niekedy určiť náleziská na špeciálnych mapách aspoň približne na základe náčrtov vo výskumných správach.

¹⁴ Hanzelyová – Kuzma – Rajtár (1997, 79). Sú to Kratiny západne od Ivančinej z mapy 36-11-17 v mierke 1:10 000, lokalizované inam ako Kratiny A. Petrovského-Šichmana, východne od Ivančinej.

Prvé nálezy majú jednak neznáme nálezové okolnosti alebo sú už dnes stratené. Metodika neskoršieho archeologického skúmania mala tradičný charakter povrchových zberov (zdá sa ale, že nikdy nepokryli rovnomerne celú rozlohu Turca) a deštruktívnych archeologických výskumov. Najviac prispel k poznaniu včasného stredoveku Turca A. Petrovský – Šichman. Nestihol uspokojivo publikovať veľa zo svojich zistení, čo platí zväčša aj pre výskumy ďalších archeológov. Základom pre ďalšie projekty (prieskumy alebo výskumy) by teda malo byť publikovanie staršieho získaného materiálu (v rámci možností vtedajšej dokumentácie).

3.1.1. Osídlenie priestoru v priebehu praveku

Eneolitické osídlenie (tri sídliskové objekty s relatívne veľkým množstvom zlomkov keramiky, štiepanej industrie a hrudiek pravdepodobne medenej trosky) objavil P. Šalkovský (1977, 261) juhovýchodne od obce Slovenské Pravno. Bližšie keramiky kultúrne nezaraduje.

Z bronzovej doby pochádza depot 38 bronzových ihlíc nájdený v Dvorci (Novotná 1970, 94).¹⁵ Z mladšej bronzovej doby pochádza žiarové pohrebisko v Jazernici (Petrovský-Šichman 1958, 12; Veliačik 1983, 180) a údajne aj stratený depot z rovnakého chotára. M. Novotná (1970) ho neuvádza. V neskorej dobe bronzovej jestvovalo malé sídlisko v jaskyni na Sokolskej skale nad jarkom Sokol, neďaleko Šiancov (Petrovský – Šichman 1961, 151-2). Vo Veľkom Čepčíne sa našli dve mladobronzové alebo neskorobronzové sekery s tuľajkou a dláto (Eisner 1933, 107, 111; Novotná 1970, 122). Zvýšený výskyt nálezov aj na relatívne malom území indikuje prvé rozsiahlejšie osídlenie skúmaného priestoru, najviac rozšírené bolo osídlenie na Slovensku na konci mladšej a na začiatku neskorej bronzovej doby (Furmánek – Veliačik – Vladár 1991, 134).

Halštatská keramika sa našla v miestnej časti Malého Čepčína, v Diakovej na polohe Hřby (Petrovský-Šichman 1965, 86) a pripája sa k nim halštatská keramika z Ivančinej - Kratín. Sídlisko z laténskej doby je doložené na rovnakom mieste (Petrovský-Šichman 1965, 86).

Významná koncentrácia osídlenia púchovskej kultúry sa objavuje pri Slovenskom Pravne – hradisko v polohe Bohušova, sídliská na Prašnici – Vyše Lamošov, na jarku Sokol, na Sokolskej skale a v intraviláne Slovenského Pravna. Pôvodnú mapku sídlisk publikoval G. Povala (1964, Obr. 1). Dva púchovské objekty sa našli juhozápadne od Šiancov. Juhovýchodne od obce Slovenské Pravno pri výskume P. Šalkovského sa okrem chaty s kolovou konštrukciou a početných importov provinciálnej keramiky našla minca cisára

¹⁵ Hoci nie je isté, či Dvorec nie je iným Dvorcom z Turca. V Budapešti sa z depotu zachovalo desať kusov

Antonina Pia. Objekt z rímskej doby obsahoval ešte známu včasnolátensku liatu bronzovú maskovitú sponu, vyrobenú niekde na strednom Rýne. Sídliisko na Prašnici je datované do druhej polovice 2. stor. P. Šalkovský ho interpretuje ako súčasť jednej z vetiev Jantárovej cesty.¹⁶

Najneskôr v 2. alebo 3. stor. postupne zaniká osídlenie. V skúmanej oblasti pravdepodobne nie je doložená severokarpatská skupina záveru rímskej doby. Jej osídlenie severozápadného a severného Slovenska končí pred polovicou 5. stor. a potom až do príchodu Slovanov tieto regióny osídlené neboli, resp. nedokladajú ho archeologické nálezy (Pieta 2002, 15-8).

3.2. Písomné pramene – zmienky z 12. storočia

Podkapitola obsahuje prehľad zmienok v historických prameňoch z 12. storočia, ktoré sa dotýkajú Turca a buď zmieňujú (Slovenské) Pravno alebo osvetľujú možný kontext osídlenia.

V roku 1113, pred 1. septembrom, Koloman potvrdil majetkovú držbu zoborského kostola na žiadosť jeho opáta Godefrida. Po vpáde moravského vojvodu Ota vznikla vzbura a ľudia na majetkoch kostola sa vyhlásili za slobodných. Opát majetky zjednotil a dal preskúmať a zaznačiť ich hranice, čo trvalo niekoľko rokov. Spor s poddanými kláštora bol rozhodnutý už v roku 1111, zlistinený až v roku 1113, dovtedy trvalo dvom ustanoveným pristaldom, kým vyznačili všetky hranice majetkov zoborského opátstva (Steinhübel 2004, 323-4). Najsevernejší majetok kostola je opísaný takto: „V Turci je istá dedina svätého Hypolita, ktorej medzníkom v dedine *Vieščany je jedľ'a a dub; druhý medzník je v akomsi (*tu je listina úplne poškodená, nečitateľná*), tretím medzníkom je rieka Turiec, oproti (*Slovenskému*) Pravnu je medzníkom riečka Polerieka.“¹⁷ O pravosti listiny, zachovanej v origináli, sa nepochybuje. Text nepriamo naznačuje, že hranica územia, ktorého uvádzaným sídlom bolo Pravno, sa nachádzala na potoku Polerieka (jestvujúcim dodnes).

V roku 1183 daroval kráľ Belo III. nitrianskej kapitule okrem iného tretinu mýta v Turci: „...a mýta v Turci, v spojení s kráľovskými trhovými mýtnikmi, z ktorých najvyšší je nitriansky, on má zodpovedať za seba aj za iných, aby kdekolvek, kedyolvek a pre

¹⁶ Literatúra k osídleniu z rímskej doby: Kolník – Šalkovský (1983); Kolníková (1977, 175); Ondrouch (1964, 121); Petrovský-Šichman (1964c, 33-8; 1965, 84-5); Pieta (1982, 222, Taf. XVI: 6, 30); Povala (1964); Šalkovský (1977; 1989).

¹⁷ Preklad R. Marsina (Pramene III, 51-53), pravdepodobný priebeh udalostí, ktoré viedli k spísaniu listín z roku 1111 a 1113, rekonštruoval tiež R. Marsina. Originál listiny sa zachoval a nachádza sa v Biskupskom archíve v Nitre. CDS I, n. 69, 43-45: „[In T]urc villa est quedam sancti Ypoliti, cuius est terminus in villa Wesscan abies et quercus; alter terminus est in quodam [.....] tercius] terminus est in aqua Turc; de Prauna est terminus fluvius Polireca.“

kohokoľvek sa na spomínaných miestach vyberá mýto, darovaná tretina patrí celá človeku biskupa a tento kostol ju má navždy vlastniť.“¹⁸

Listina z roku 1183 je prvým dokladom Nitrianskej cesty (Beňko 1996, 186).¹⁹ Podľa J. Beňka sa mýto nepochybne vyberalo v Znieve.²⁰ Vnútrozemské mýta boli súčasťou komitátnej správy (Marsina – Ratkoš – Vozár 1980, 166). Interpretáciu jej údajov uviedol F. Uličný. Kráľ daroval nitrianskej kapitule tretinu mýta v Turci spoločne s jeho vyberačmi a správcami, nitrianske trhové príjmy boli vyššie a preto bol nitriansky vyberač nadriadený nad turčianskych. Turčiansky mýtnik i trhový richtár v Nitre ostali naďalej povereníkmi kráľa, keďže väčšina príjmov panovníkovi stále patrila (Uličný 2002, 145). V štúdií o mýtnych pomeroch v Turci sa tento najstarší doklad nespomína (P. Štanský 1974).

3.3. Toponomastika skúmanej oblasti

Niekoľko názvov možno zaradiť medzi choronymá, názvy väčších územných celkov, ktoré pravdepodobne nevznikli v Turci. Ide o názvy pohorí *Fatra*, *Žiar*, pravdepodobne i samotný názov rieky a regiónu *Turiec*.

Prvé doklady názvov sídliskových objektov, turčianskych ojkoným, pochádzajú zo Zoborskej listiny z roku 1113. Kompletným súborom miestnych ojkoným od 12. stor. až po rok 1526, v ktorom môžeme študovať ich chronologický i diachronický vývoj, je monografia J. Beňku (1996), podstatne rozširujúca doklady uverejnené v slovenskom diplomatári a registári. Pre obdobie od 18. stor. jestvuje príručka M. Majtána (1972).

Sústredíme sa na toponymá vyskytujúce sa v troch skúmaných katastrach: Slovenské Pravno, Ivančiná a Malý Čepčín.

Pravno je jedným z najstarších doložených toponým v Turci, z roku 1113 v podobe „Prauna.“ Vysvetľované je buď od slova pravъ „vo význame miesto, kde sa udeľovalo právo – súdilo, resp. z ktorého sa spravovalo isté územie“ (uprednostňuje J. Beňko 1996, 35) alebo od adjektíva pravý, na pravej strane (viac možné podľa Lutterer – Majtán – Šrámek 1982, 275-6). Je jedným z párových toponým. V regiónoch Turiec a horná Nitra sa vyskytuje šesťnásť spoločných názvov obcí, každá má svoj náprotivok – v tomto prípade dnes Nemecké Pravno na hornej Nitre a Slovenské Pravno v Turci. V strede špecifickej „ekumény“, na

¹⁸ Preklad R. Marsina (Pramene III, 74-5). Text sa zachoval v odpise Ostrihomskej kapituly z roku 1226, inzerovaný v tranzumte tejto kapituly z 24. októbra 1270, nachádza sa v Maďarskom krajinskom archíve v Budapešti. Edícia: CDS I, n. 94, 11-15: „...et teloney de Turz annexa est cum bilotis forensibus, quorum maior est Nitriensis, qui et pro se et pro aliis respondere tenetur, eidem ecclesie ex integro concessi, ut ubicunque comiti vel comitisse vel curiali comiti vel cuicumque qualecumque tributum quandocumque in memoratis locis colligitur, predicta pars tertia ab homine episcopi integre accipiatur, et hec ecclesia perpetuo possideat.“

¹⁹ Nepriamym dokladom pomerne pravidelného spojenia Turca a Nitry je už listina z roku 1113.

²⁰ Beňko (1996, 44). Mýto v Znieve sa písomne zmieňuje až v roku 1437 (Štanský 1974, 153-4).

prírodných hraniciach oboch oblastí, sa nachádza hradisko Vyšehrad. Prídavné meno „slovenský“ sa ku názvu Pravna pridalo až v prvej pol. 14. stor., kedy hornonitrianske (Nemecké) Pravno osídlili Nemci (Varsik 1994, 18). Špecifický problém zdvojených hornonitrianskych a turčianskych názvov osád rieši P. Ratkoš (1986a, 131; 1988, 67) „striedavým spôsobom chovu dobytká.“ Kritizuje ho J. Beňko (1996, 32), vysvetľuje ich spoločným správnym centrom, Vyšehradom, prípadne útekem alebo presídlením obyvateľstva smerom do Turca, možno až v 10. stor. pod tlakom starých Maďarov. Dôležitý je fakt, že od 13. stor. nemajú tieto obce doložených rovnakých feudálnych vlastníkov.²¹ Podľa R. Lacka (1986, 145) vznikali osady v Turci so zdvojenými názvami až v druhej pol. 12. stor., kam z hornej Nitry odchádzali „prebytky a prirodzené prírastky obyvateľstva.“

Názov Ivančina pochádza z osobného mena *Ivanka* a vlastníckej prípony *-iná*. Starší názov *Konotopa* (z *koňb* a *topiti*) vznikol podľa močaristých brehov toku, kone sa pri prechode toku topili.²² Miestna časť Ivančinej, Dvorec, vznikla ako kúria alebo kuriálna osada príbuzných Jána, Namslavovho syna. Motivácia názvu je jasná, v stredoveku sa nazývala aj Končekovou, pretože bola „na konci – končeku ich majetkovej domény“ (Beňko 1996, 130).

Malý Čepčín sa pôvodne nazýval Malým Mojšom podľa osobného mena Mojš – Mojžiš (Beňko 1996, 76). Od druhej polovice 14. storočia sa podľa susedného (Veľkého) Čepčina začína nazývať Čepčínom Malým, hoci Veľký Čepčín patril maločepčianskym zemanom.

Súbory terénnych názvov, oroným, poskytujú najmä mapy špeciálneho mapovania, k ich údajom je však potrebné pristupovať kriticky. Pre hydronymá to potvrdila heuristicky zodpovedne poňatá práca J. Krška (2003), ktorá sa zamerala i na korekciu nesprávnych údajov v špeciálnych mapách. Jej hlavným cieľom však bola komplexná analýza hydroným povodia Turca.²³ Základné a v istých smeroch dodnes neprekonané dielo o hydronymii Slovenska predstavuje Šmilauerova monografia (1932). Z hydroným sa v Slovenskom Pravne a okolí nachádzajú a sú zmienené v tejto práci Briešťanka, potok pretekajúci cez osadu Brieštie (Krško 2003, 62); Dvorec, pretekajúci cez rovnomennú osadu (Krško 2003, 71-2); Ivančinský potok, pôvodne Konotopa (Krško 2003, 78-9); Sokol, pomenovaný asi podľa hniezd sokolov, predtým sa nazýval i Bobovníkom (Krško 2003, 112); Teplica, kedysi aj

²¹ Ratkoš (1988, 67); Beňko (1996, 39).

²² Krško (2003, 78-9). Typ názvu Konětopy existuje aj v Čechách (Lutterer – Majtán – Šrámek 1982, 153).

²³ Zdôrazňujeme, že prítoky Váhu v regióne Turiec dosiaľ neboli spracované na základe súčasného lingvistického poznania.

Žarnovica, prvý názov podľa teploty vody, druhý podľa výskytu kameňov na žarnovy alebo podľa podobného názvu osady.²⁴ Ďalšia práca sa venuje názvom vrchov a dolín.²⁵

Špecifickým problémom je lokalizácia chotárnych názvov uvedených a tradovaných v archeologickej literatúre. Pre Turiec ich najviac uvádza A. Petrovský - Šichman, mnohé z nich však v skutočnosti neexistujú alebo sú na mapách zachytené inde.²⁶ Na druhej strane nedoceneným zdrojom chotárnych názvov pre Slovenské Pravno a okolie je práve mapa A. Petrovského-Šichmana (1964a). Už listiny z 13. stor. poskytujú informácie aj o názvoch cestných komunikácií, hodonymách.

Zachované toponomastické pramene v prevažnej väčšine pochádzajú z 13. stor. a neskorších čias. Odôvodniteľným predpokladom je dlhšie pretrvávanie najmä hydronym a ojkonym, no už v listinách 13. stor. sú doklady ich úplných zmien.²⁷

3.4. Archeologická a historická interpretácia prameňov

V prehľade sa podrobnejšie zaoberáme predstavou o celom Turci v 8. a 9. stor. v archeologickej a historickej literatúre. Pre nasledujúce storočia preberáme len interpretácie, ktoré sa bližšie týkajú skúmanej oblasti. Prehľad je usporiadaný najprv podľa chronologických celkov, v rámci nich potom podľa jednotlivých problémových okruhov. Končí 13. stor., kedy sú majetkové pomery v oblasti priamo pomenované.

Úvodom je potrebné zmieniť základnú odbornú literatúru k téme. Rozsiahlejšie state, ktoré zároveň považujeme za syntézy poznatkov o včasnostredovekých dejinách Turca, napísali štyria autori: historici E. Mályusz (1922),²⁸ P. Florek (1941),²⁹ J. Beňko (1996)³⁰ a archeológ M. Ruttkay (2000).³¹ Postupom času pozorujeme nárast využitia archeológie, E. Mályusz uvádza iba náhodné nálezy z 19. storočia, P. Florek do historického výkladu zapája

²⁴ Krško (2003, 118-9). Lutterer – Majtán – Šrámek (1982, 301-2, 306, 312) podobné – ale iba miestne – názvy vysvetľujú iba podľa sídlenia pri teplom prameni. Pri Žarnovici uvádzajú aj interpretáciu potoka, ktorý poháňa mlynské žarnovy.

²⁵ Koláriková - Kubaljaková – Polák (1987): Žiar na str. 47-8, Malá a Veľká Fatra na str. 48-56 a Kremnické vrchy na str. 82-3.

²⁶ Týka sa to aj polohy Kratiny v katastri Ivančinej. Kratiny z mapy 36-11-17 v mierke 1:10 000 sú situované v západnej časti chotára Ivančinej.

²⁷ Veľká časť z takto dokumentovaných názvov sa v staršej literatúre radila ku tzv. zaniknutým osádam, ale najmä Beňkove nové výklady ponúkajú iné možnosti, ktoré nie sú nevyhnutne späté so zaníkaním osídlenia (Beňko 1996).

²⁸ V monografii *Turóc megye kialakulása kapitoly A zólyomi királyi urodalom* (str. 1-15) a *A Turóci-fennsík a magyar foglалás idején* (str. 16-42).

²⁹ V monografii *Turčiansky Sv. Martin v stredoveku kapitoly Turiec v praveku* (str. 16-25) a *Vznik a vývin osady sv. Martina* (str. 33-62). Dôležitým doplnkom sú Rapantove recenzie (1941, 1942) a odpoveď P. Floreka (1940-1941).

³⁰ V monografii *Starý Turiec* podkapitoly *Staroslovenské časy* (str. 26-36) a *V tieni Zobora a Zvolena* (str. 37-45). Práca bolo odovzdaná do tlače v roku 1989, ale vyšla až v roku 1996. J. Beňko publikoval ešte niekoľko špeciálnejších štúdií, v ktorých niektoré závery mierne upravil (Beňko 1994, 1995b, 2004).

³¹ V kolektívnom diele *Martin: Z dejín mesta* (Mlynarčík 2000) kapitola *Martin a okolie v praveku, vo včasnej dejinnej dobe a na začiatku stredoveku* (str. 28-50).

zistenia J. Eisnera a V. Budinského-Kričku. Beňkova a najmä Ruttkayova práca stavia aj na súčasných archeologických poznatkoch.

Turcu venovali bližšiu pozornosť v rámci monografií o širších časových obdobiach³² alebo štúdií napr. o problematike včasnostredovekého osídlenia.³³ Prehľad aspoň základných prác k ostatným problémovým okruhom uvádzame ďalej v texte.

Tri katalógy archeologických nálezov zhrnújú včasnostredoveké nálezy v Turci: Petrovský-Šichman (1964c), Rejholcová (1971), Ruttkay (1992). A. Petrovský-Šichman (1964c, 81-2) uvádza všetky lokality nášho výberu: Jazernicu, Ivančinú - Kratiny a príľahlú mohylu, Slovenské Pravno – Prónayovské – Pod krížom a príľahlú mohylu; Šiance, Veľký Čepčín – Kráľov kopec a Homôlku pri Malom Čepčíne. M. Rejholcová (1971) píše len o sídliskových lokalitách: Ivančina - Kratiny, Jazernica, Šiance. M. Ruttkay (1992) uvádza Ivančinú - Kratiny, Jazernicu, Malý Čepčín, Slovenské Pravno – Šiance a Prónayovské - Pod krížom a mohyly pri Veľkom Čepčíne.

3.4.1. Prírodné podmienky a ich vplyv na osídlenie

3.4.1.1. Celkové prírodné podmienky

Práce o včasnom stredoveku sa pravidelne stručne zmieňujú i o prírodných podmienkach, priestor severozápadného Slovenska, resp. severnej – hornej časti krajiny, predstavuje špecifickú oblasť s klímou odlišnou od južnejšej nížinnej časti Slovenska. V kotlinách je chladnejšie, väčšia vlhkosť a dlhé vytrvávanie snehovej pokrývky, nadôvažok menej úrodnej pôdy v horšej kvalite. Trvalejšie osídlenie do kotlin postupovalo neskôr a pomalšie.

S osídlením súvisí podoba krajiny; kľúčovú otázku predstavuje miera zalesnenia v skúmanom období. Takmer úplné zalesnenie predpokladali maďarskí historici a V. Chaloupecký (1923, 56-70), ktorý zozbieral množstvo dokladov o lesných porastoch zo stredovekých listín. Predstavu takmer zalesneného a neosídleného územia korigujú výskumy slovenských a českých historikov a archeológov.³⁴ Predsa len dodnes maďarskí historici označujú Zvolenskú stolicu v pôvodnom rozsahu (vrátane Turca, Oravy a Liptova) pojmom

³² Napr. Chaloupecký (1923); Kučera (1974); Ratkoš (1988); Steinhübel (2004).

³³ Dekan (1948-49); Marsina (1961a); Chropovský (1962); Petrovský-Šichman (1964c); Rejholcová (1971); Šalkovský (1980); Marsina (1984); Ratkoš (1984); A. Ruttkay (1985a, 1985b, 2006); Šalkovský (1988); Čaplovič (1996; 1998b; 1998c); M. Ruttkay (2002). Absolútne nespoľahlivá je štúdia K. Polka (1994, 29-49), v ktorej z Turca menuje len jedno sídlisko (Valču), ostatné nálezy mylne uvádza ako jednotlivé hroby, navyše ako nálezisko mohýl v Žilinskej kotline spomína Turiec. O blatnickom meči píše raz ako o karolínskom, vzápätí ako škandinávskom importe.

³⁴ Napr. R. Marsina (1961a, 1984); M. Kučera (1974, 66); Marsina – Ratkoš – Vozár (1980, 160-1: Zvolenský les však pokrýval iba západnú časť Rudohoria a východnú časť Nízkých Tatier).

„lesná župa“ a predpokladajú jeho rozsiahlejšie osídlenie až v 13. stor. (Waldgespanschaft Zolyóm – napr. Gy. Kristó 1993, 202). V slovenskej literatúre prevláda opačný názor, podľa ktorého síce boli severokarpatské kotliny zalesnené, ale najneskôr od 8. stor. v nich vzniká hustejšie či redšie osídlenie. Výpoveď národne neutrálnych prírodovedných prameňov nie je jednoznačná (Krippel 1974, 1986).

Geologický pôvod výplne kotliny (tret'ohorné jazerné naplaveniny) nedal Turcu priveľké nerastné bohatstvo, rovnako ani okolité pohoria.³⁵ No zo štyroch základných surovín výrobnej činnosti stredovekého človeka: dreva, hlíny, kameňa a železa (Smetánka 1995, 15-20) sa okrem poslednej vyskytovali všetky v dostatočnej miere.

3.4.1.2. Vplyv na charakter osídlenia

Základnú charakteristiku špecifických krajinných podmienok a vzťahu k poznávaniu osídlenia sformuloval prenikavo už V. Budinský-Krička (1944, 39): „...hradištné a vôbec predhistorické a ranodejinné objekty na rovinate, širšom priestore západoslovenskom menej podliehajú rušivému zásahu novšieho osídlenia než obdobné objekty na priestoroch užších, vtesnaných do údolí, kde novšie osídlenie s väčšou pravdepodobnosťou prilieha na priestory kedysi už obývané, na miesta pôvodných sídlisk a pohrebíšť, stierajúc a nivočiac neraz celkom ich zvyšky.“ No tento poznatok sa nedá absolutizovať, ako ukazuje skúmaná oblasť.

Najviac sa hodnotilo situovanie sídlisk v prírodnom prostredí, spájajúc miesto nálezu takmer vždy i s miestom sídlenia. Podľa M. Rejholcovej (1971, 95) bola severná časť stredného Slovenska husto zalesnená a na osídlenie boli vhodné iba údolia riek. (V závere práce však tvrdí, že sídliská vznikali okrem údolí aj vo vyšších, hornatejších polohách - Rejholcová 1971, 127). A. Petrovský-Šichman (1964c, 92) rozlišuje polohy sídlisk vo výtoky potokov z dolín, o niečo vyššie v dolinách a na úpäti vrchov. Polohu sídlisk na základe nadmorskej výšky rozlišuje P. Šalkovský (1980, 169).³⁶ Podľa R. Marsinu najstaršie osídlenie býva v strede kotlin, na ich okrajoch zasa neosídlené pásma a osídlenie okrajov je spravidla mladšie. Dôležitými faktormi sú bonita pôdy, nadmorská výška, vodné pomery a druh poľnohospodárskej činnosti (Marsina 1984, 40).

Staršie práce, i na základe podoby osídlenia v 13. stor., popisovali celkovú štruktúru. Podľa E. Mályusza osídlenie sa zoraďuje do troch rovnobežných línií: pozdĺž rieky Turiec a na úpäti pohorí obklopujúcej kotlinu, kde sídlilo najstaršie obyvateľstvo chovajúce a pasúce

³⁵ Vyskytujú sa tu však dolomity vhodné na hutnícke účely a výrobu stavebného vápna, rôzne druhy štrkových naplavenín (vhodných napr. na ostrenie keramiky) a hrnčiarska hlina (Slovenské Pravno má v novoveku tradíciu hrnčiarskej remeselnej výroby).

³⁶ V Turci sa asi 40 % lokalít nachádzalo v nadmorskej výške 320-400 m. n. m. a 60 % vo výške 400-500 m. n. m.

dobytok. Rovinu v strede Turca s kamenistými naplaveninami Slovania pôvodne neobývali, pretože neboli poľnohospodármi (Mályusz 1922, 188). Podľa P. Floreka (1941, 22-3) bol najvhodnejší pre osídlenie rovinatý dolný Turiec a jeho stredná časť, hornatý juh bol ľudoprázdný (súhlasí R. Marsina 1984, 55). Rozdelil obývané územie Turca na niekoľko ďalších menších sídelných jednotiek.³⁷

3.4.2. Najstaršie slovanské osídlenie

Časové určenie prvotného slovanského osídlenia súvisí s možnosťami datovania keramického materiálu. Najstaršiu slovanskú keramiku v Turci zaraďuje na koniec predveľkomoravského a začiatok veľkomoravského obdobia M. Rejholcová (1971, 98). Do 8. stor. určuje najstaršiu keramiku M. Ruttkay (2000, 43).

Súčasný výskum predpokladá príchod prvých Slovanov na územie Slovenska severnou, resp. severozápadnou cestou z Malopoľska, hoci nálezy sú sporadické.³⁸ Vyskytli sa hypotetické úvahy, nepotvrdené dosiaľ archeologicky, o možnom osídlení ľuďmi tzv. pražského typu v Turci.³⁹ J. Beňko (1996, 26-7), neopierajúc sa o archeologické doklady, uvádza odhadovaný príchod Slovanov do Turca v 7. stor.

S datovaním súvisí pravdepodobný smer, odkiaľ mohol byť Turiec osídľovaný. Osídľovanie z Hornej Nitry, z juhu, uvádza V. Chaloupecký (1922, 150). Severný smer, proti prúdu Váhu zo žilinskej oblasti, predpokladá M. Rejholcová (1971, 130). Oba smery sú rovnako možné podľa niekoľkých ďalších autorov.⁴⁰ Z Turca potom prenikali Slovania na Liptov (Pieta 1972, 82).

3.4.2.1. Jazykový vývoj a toponymia

V 6. – 7. stor. sa predpokladá tzv. pomigračné obdobie formovania praslovanského základu slovenčiny, v 8. a 9. stor. ho vystriedalo integračné obdobie (Krajčovič 1988, 14-6). Je veľmi pravdepodobné, že niektoré choronymá vznikli už v tomto období mimo Turca, konkrétne názvy riek Váh a (tiež regiónu) Turiec a názov pohoria Fatra.⁴¹ Prehľad názorov na

³⁷ Musel sa však opierať hlavne o situáciu doloženú písomnými prameňmi od 13. stor. V terminológii sídelnej archeológie, ktorú P. Florek ešte nemohol poznať, by vymedzené oblasti zodpovedali termínu sídelné komory. V Hornom Turci hovorí na základe vtedajších poznatkov iba o osídlení okolia Vyšehrada a okolia Kláštora pod Znievom (Florek 1941, 23-4).

³⁸ Chropovský – Ruttkay (1985, 263); Fusek (1994, 121-7); Homza (1995a, 17-8); Ruttkay (2002, 42-3). Severozápadnú cestu naznačuje zatiaľ iba objavené sídlisko Žilina – Frambor (Fusek 1994, 266-7).

³⁹ Pripúšťa to P. Šalkovský, aj s predpokladaným ďalším vývojom (1980, 169); podľa M. Ruttkaya (2000, 43) nie je vylúčená možnosť aspoň prechodu Slovanov severným Turcom v 6. – 7. stor. Ojedinelý, nepodložený archeologicky, je názor P. Ratkoša (1988, 98) o prežívaní žiarového ritu a pražského typu v severných kotlinách.

⁴⁰ Šalkovský (1980, 170); Beňko (1996, 26-27). Pomerne staré osídlenie sa vyskytuje i na Pohroní v okolí Banskej Bystrice (Mácelová 1982; 1990), staršie ako predveľkomoravský materiál z Považia.

⁴¹ Váh je z psl. Vagъ, podľa vaga – zvažovať sa; alebo z psl. vag s významom jasný, priezračný, smer toku do jasnejšieho kraja; alebo z koreňa vag- v slovách váha, vahan, vo význame žrd'; alebo zo starogermánskeho wag –

pôvod názvu Turiec uvádza J. Krško (2003, 121-2), dnes sa všeobecne prijíma odvodenie z apelatíva tur.

Niektorí autori uvažujú o etnonyme Vážania, doloženom na Morave v názvoch možných presídleneckých osád, ako o pomenovaní obyvateľov povodia Váhu (na strednom a dolnom toku, resp. na celom). Mohlo byť vytvorené i zvonku, na Morave kolektívnou príponou –jane po praslovanskej zmene –gj- na –ž-. Najstarší doklad sú Vážany neďaleko Boskovic (1167 v prepise z 12. stor).⁴²

3.4.3. Turiec v 9. storočí

3.4.3.1. Štruktúra osídlenia

Podľa prevládajúcej mienky nastávajú v 9. stor. (resp. už od prelomu 8. a 9. stor.: A. Ruttkey 1985a, 150) výrazné zmeny štruktúry osídlenia. Podľa starších názorov osídlenie postupuje do kotlín po prelome 8. a 9. stor. kvôli relatívnemu preľudneniu a vyťaženiu poľnohospodárskych rezerv nížinnej časti Slovenska.⁴³ Príčiny problematizuje M. Ruttkey (2002, 49); keďže sídlisková sieť z prelomu 8. a 9. stor. je pomerne riedka; uvažuje o iných dôvodoch – klimatických zmenách či politickej situácii. Podľa J. Beňka už v 8. stor. jestvovali „početné, hoci len malé“ osady (1996, 27).

Osamotený bol názor P. Šalkovského o pomerne riedkom osídlení v 9. stor. so zvýšenou koncentráciou v severnej polovici, v širšom okolí Martina, zahustenie osídlenia, hospodársky a kultúrny rozmach nastal až v 2. pol. 9. stor. (Šalkovský 1980, 168-70). Ďalšia štúdia P. Šalkovského (1988, 396) považuje osídľovanie Turca za súčasť vnútornej kolonizácie nových území v 9. stor.

Bez rozlíšenia časových horizontov, v 9. storočí sa zahustila (a teda nezmenila) štruktúra osídlenia podľa iných tvrdení.⁴⁴ Hustota osídlenia v Turci sa dá porovnať s nížinami Ponitria (Beňko 1996, 36), resp. s „nižinnými oblasťami“.⁴⁵ Dokladom hustejšieho osídlenia Turca pre J. Beňka sú bohaté mohylové pohreby, pretože poukazujú na silné sídelné a

---

vodný tok (Krajčovič 2005, 15). Fatra je vysvetľovaná z nemeckého Vater; alebo z psl. koreňa patriti vo význame pozerať, patra vo význame rozhládňa alebo z latinského patere vo význame byť schodný, prístupný, otvorený bez nebezpečenstva, z lat. Patter > Pater > psl. Patra > Fatra (Krajčovič 2005, 25) – latinský pôvod nie je obhájiteľný autorovými argumentmi.

⁴² Krajčovič (1974, 45; 2005, 33). Pôvodcom hypotézy je V. Chaloupecký (1923, 186-7).

⁴³ Šalkovský (1980, 169); Chropovský – Ruttkey (1985, 274-5); Ruttkey (1985a, 151); Polek (1994, 100). Posun mohol mať i prospektorský charakter (Chropovský – Ruttkey 1985, 271).

⁴⁴ Podľa M. Rejholcovej (1971, 127), P. Šalkovského (1988, 396), D. Bialekovej (1997, 35), M. Ruttkaya (2000, 43).

⁴⁵ A. Ruttkey (1985a, 148); Chropovský – Ruttkey (1985, 284); A. Ruttkey (2006, 185).

hospodárske zázemie vrstvy elity (1996, 27).⁴⁶ Podľa P. Šalkovského (1980, 168) náleziská z konca 8.stor. a z 9. stor. nevytvárajú žiadnu väčšiu „teritoriálnu jednotku“, ak za ňu nepokladáme samotný Turiec. Podľa M. Ruttkaya (2000, 43) tu „fungoval systém väčšieho počtu menších osád a len malý počet rozsiahlych, možno povedať centrálnych sídlisk, ktoré mali hospodársko-správnú funkciu.“ V literatúre sme však nezaznamenali pokus o dôslednú archeologickú (mikro)regionálnu štúdiu z Turca.

3.4.3.2. Hradiská

Dôležitou súčasťou štruktúry osídlenia vo veľkomoravskom období boli hrady, v súčasnej terminológii hradiská. Viacero autorov sa zhoduje v názore, že Slovania využívali vyššie, hradiskové polohy druhotne,⁴⁷ jednak zrejme ako refugiálne polohy, jednak ako hradiská s viacerými funkciami. Na tomto mieste riešime archeologickú otázku určenia strediska Turca.

Na základe rozlohy Turca sa usudzuje, že mocensko-správnym centrom malo byť iba jedno hradisko. Najčastejšie je zaň považovaný Vyšehrad,⁴⁸ ktorý mal vzhľadom na zemepisnú polohou ovládať i región horná Nitra (Beňko 1996, 31). Uprednostňovanie Vyšehradu podľa M. Ruttkaya spôsobila jeho preskúmanosť, hradiskové centrum Turca treba hľadať niekde v jeho strede (Ruttkay 2000, 44). V novšej literatúre je nadôvažok Vyšehrad uvádzaný ako jedno zo slovenských hradísk, ktoré zanikli v prvej tretine 9. stor.⁴⁹ Podľa P. Šalkovského mohol Vyšehrad chrániť Turiec pred útokom z Ponitria a mohlo byť i správnym centrom najbližšieho okolia. Centrálné turčianske hradisko však dosiaľ nepoznáme (Šalkovský 1980, 168).

Podľa ojedinelého návrhu J. Beňka existovalo v Turci v 9. stor. sedem až deväť funkčných hradísk (Beňko 1996, 31), ich nepravdepodobne vysoký počet, ktorý sa nemôže vyvodzovať ani z archeologických dokladov, kritizuje D. Čaplovič (1998b, 174).

Z geomorfologickej štruktúry vyplýva, že hradiskové polohy mohli byť umiestnené iba po okrajoch kotliny alebo v jej vyvýšenom strede. Centrum však nevyhnutne nemusí mať stredovú polohu, v stredoveku a novoveku sídlili župani na hrade Turiec (dnes Zniev) a na Sklabinskom hrade, oba sú položené excentricky na okrajoch kotliny.

⁴⁶ Hustejšie osídlenie predpokladá Beňko už pre prelom 8. a 9. stor. Chropovský a Ruttkay predpokladajú intenzívne osídľovanie Turca a Považia od 8. stor. (Chropovský – Ruttkay 1985, 268).

⁴⁷ Florek (1941, 21); Petrovský-Šichman (1964c, 94); Rejholcová (1971, 128).

⁴⁸ Štefanovičová (1989, 95-6); Beňko (1996, 131); Sedlák (1998, 41).

⁴⁹ Ruttkay (1984, 85; 2005, 227); Bialeková (1997, 35).

3.4.3.3. Spoločenská a politická štruktúra. Interpretácia bohatých mohylových pohrebov

Úsudky o štruktúre spoločnosti v Turci v 9. stor. sa vyvodzujú predovšetkým z interpretácie mohylových pohrebov datovaných na prelom 8. a 9. stor.⁵⁰ Mohyly sú zároveň jediným dokázaným spôsobom pochovávaní a úpravy hrobov v Turci 8. – 10. stor. V Turci sa vyskytuje menší počet bohatších mohýl a na hornom Považí väčší počet chudobnejších mohýl, na základe čoho sa A. Petrovský-Šichman (1964b, 182) domnieval, že tieto oblasti tvorili „užšiu hospodársko-spoločenskú jednotku, pravdepodobne kmeňovú.“ M. Ruttkay s ním nesúhlasí, pravdepodobnejšia je samostatná turčianska kmeňová jednotka, ktorá azda lepšie ekonomicky prosperovala. Je možné, že v Turci sídlil slovanský kmeň „spriaznený“ s karolínskou ríšou (M. Ruttkay 2000, 46). I podľa D. Třeštíka (2001, 110) sú hroby blatnicko-mikulčického horizontu dokladom úzkych kontaktov s franskou ríšou.⁵¹

Oblúbenosť kmeňovej interpretácie sa očividne opiera o predstavu českých kmeňov, ktorej pôvodcom bol J. Lippert, „kanonizátorom“ V. Novotný (1912, 499-512), z archeológov sa o jej rozvinutie pričínili R. Turek. Pôvodcom jej podstatnej kritiky je D. Třeštík (1997, 54-73). Mali by sme zmeniť ešte kmeňový výklad V. Chaloupeckého (1923, 183-94), ktorý na severozápadnom Slovensku predpokladal jestvovanie kmeňa Vážanov, hlavne podľa údajov listiny ohraničujúcej rozsah pražského biskupstva a uvádzajúcej „provinciu Váh“. Zaujímavé je, že už podľa V. Novotného (1912, 499) sa územia „kmeňov“ označujú v neskorších textoch provincia, takže V. Chaloupecký zrejme interpretačnú schému preniesol. O kniežatstvách píše prvý L. E. Havlík (1964, 279, 1987, 73) – podľa neho sa o kniežatách dozvedáme pri Kopáňovom povstaní; J. Steinhübel (2004) hypotézu rozpracoval najnovšie.

Do blatnicko-mikulčického horizontu sú v Turci primárne zaraďované mohyly v Malom Čepčine a eponymné pamiatky z Blatnice s neznámymi nálezovými okolnosťami. Autorom koncepcie blatnickej skupiny, resp. horizontu, bol J. Eisner (1952, 320-33), ktorý tiež vysvetlil svoj názor na historické okolnosti vzniku skupiny. Horizont bol popísaný aj v nálezoch z Moravy (predovšetkým Mikulčíc), Čiech a Poľska. V poslednej dobe spochybnil existenciu a vymedzenie horizontu K. Wachowski.⁵²

Vzácné importované predmety a zbrane sú dokladom existencie elity (Beňko 1996, 27). Podľa R. Marsinu (1994, 36-7) môžeme skôr predpokladať v tomto období jestvovanie

⁵⁰ Predmety z niektorých ďalších mohýl môžu byť datované aj ďalej do priebehu 9. alebo 10. stor., vždy sú však posudzované celkovo, hoci u niektorých starších nálezov nemusí byť spoľahlivá informácia o mohylách.

⁵¹ Sú to však hroby Moravanov, na Slovensku pred ich expanziou domáca kniežacia aristokracia bola slabá alebo nejestvovala (Třeštík 2001, 112).

⁵² Zo štúdií po J. Eisnerovi je významná napr. D. Bialeková (1980a) – K. Wachowski doslova píše, že blatnicko-mikulčický horizont „spopularizovala“, z kritiky nálezu v Blatnici vychádza K. Wachowski (1989). Zatiaľ posledný prehľad otázky u Z. Měřínskeho (2006, 176-224).

starých územných rodových štruktúr. M. Ruttkay (2000, 46) sa zamýšľa nad možnosťami získania honosných importovaných predmetov: šlo o obchod, korisť (rovnako usudzuje J. Beňko 1996, 28), azda dar.⁵³

Za Pribinu odhaduje R. Marsina (1994, 36-7) tri zložky vedúcej vrstvy: priamych spolupracovníkov na kniežacom dvore; regionálnych predstaviteľov, azda dosadzovaných či schvaľovaných príslušníkov miestnych rodov; najrozsiahlejšou zložkou bola družina.

Úvahy o štruktúre elít sú možné až z doby, kedy máme viac písomných správ, teda po roku 846. Vo včasnom stredoveku sú všeobecne hlavnou predpokladanou formou slovanských politických štruktúr kniežatstvá, od malých teritórií až po „ríše“. Veľká Morava, ba aj pôvodné kniežatstvá Morava a Nitrava sa mohli deliť na niekoľko ďalších, menších kniežatstiev.⁵⁴ Existenciu a podobu mocenskej elity určuje kombinácia písomných a archeologických prameňov. Najvyšší post predstavovalo moravské a jemu podriadené nitrianske knieža. Ďalej jestvovali menšie, druhostupňové kniežatá – *primates*, *optimates* (Třeštík 1997, 287-9).⁵⁵

Už na prelome 8. a 9. stor. sa začala formovať tzv. hradná sústava, predpokladaný základ územnej a správnej štruktúry Veľkej Moravy, napr. podľa M. Homzu (1995a, 19) vznikajú hradiská na severnom Slovensku (a v Malopoľsku) ako priamy dôsledok avarskej hrozby. D. Čaplovič (1998b, 103) navrhuje, že hradiská mohli vzniknúť reakciou na novú geopolitickú situáciu po rozbití kaganátu.

Na nižšom stupni ako *primates* boli slobodní Moravania, mali asi politické práva, hlavne účasť na snemoch (Třeštík 1997, 287). V služobníckej organizácii boli zapojení ľudia, ktorí sa starali o obživu kniežat'a a družín.⁵⁶

O formách spoločenských vzťahov v neelitnej zložke spoločnosti môžeme usudzovať len z archeologických prameňov. Už v tejto dobe sa predpokladá existencia občiny, buď staršieho rodového alebo mladšieho susedského typu.⁵⁷ Elita a neelitná zložka spoločnosti sa

⁵³ Pričom prevláda názor o karolínskej proveniencii niektorých nálezov (najmä blatnického meča) (Benda 1963), v literatúre sa ešte stále sporadicky objavuje určenie blatnického meča ako importu zo Škandinávie (A. Ruttkay 2005, 246).

⁵⁴ Steinhübel (2004, 143). V Xantenských análoch je ku roku 860 použitý termín „dřžavy Moravanov“, podľa P. Ratkoša to naznačuje členenie na údely a župy (Ratkoš 1988, 95). Duál „horné Moravy“ a „moravské krajiny“ (MMFH II, 165-75) je interpretovaný L. E. Havlíkom (1987, 64) ako vyjadrenie zjednotenej Moravy s Nitrianskom.

⁵⁵ Jednotlivé zmienky v písomných prameňoch uvádza napr. J. Steinhübel (2004, 142-3). Ku spoločenskej štruktúre v poslednej dobe napr. A. Ruttkay (2005, hlavne 246-8). Politicky sa zrejme *optimates* pokladali za Moravanov, ale etnicky bez rozlišovania za Slovanov (Třeštík 2003, 53).

⁵⁶ Třeštík (1997, 291-2); Steinhübel (2004, 145). Staršiu literatúru uvádza M. Kučera (1974, 377). Bezpečný dôkaz služobníckej organizácie na Veľkej Morave nie je (Třeštík 1997, 292).

⁵⁷ Petrovský-Šichman (1964c, 92); Chropovský – Ruttkay (1985, 275) Beňko (1996, 27); Sokolovský (2002, 38).

líšili spôsobom života a kultúrou. Ďalšie rozdiely sa predpokladajú medzi centrom a okrajovými časťami Veľkej Moravy (Chropovský – Ruttkay 1985, 278-9).

3.4.3.4. Príslušnosť Turca k väčším politickým celkom 9. stor.

Približnou hranicou územia avarského kaganátu na Slovensku má byť podľa prevažujúcej interpretácie línia slovansko-avarských pohrebísk. Podľa rekonštrukcie J. Steinhübla (2004, 44-5) v Avarskej ríši kapkanovo územie predstavovala časť Nitrianska a kapkan podliehal tudunovi, ktorý sídlil v Panónii.⁵⁸ Severne od línie pohrebísk sa predmety avarskej proveniencie dostávali obchodom alebo inými spôsobmi, J. Zábojník (2006, 145) tu pripúšťa iba občasnú vojenskú kontrolu či tributárne územie, nie však integrálnu súčasť kaganátu.

Názory na politickú štruktúru územia severne od avarského kaganátu sa rôznia. Je možné, že na začiatku 9. stor. existovali severne od kaganátu isté „územnosprávne celky“.⁵⁹ L. E. Havlík predpokladá v tom čase na hornom Považí, vrátane Turca a Liptova, kniežatstvo ako jedno z niekoľkých na území Slovenska (Havlík 1964, 53).

Zmienky o Slovanoch v súvislosti s avarskými vojnami sú interpretované rozlične, niektoré z nich by sa mohli vzťahovať na Slovanov sídlacích na území dnešného Slovenska.⁶⁰ Moravania mohli byť prítomní už na ťažení Karola Veľkého v roku 791,⁶¹ v roku 795 sa tudun so svojím územím a ľudom poddal Karolovi,⁶² ale už v roku 796 porušil sľub.⁶³ V roku 803 do Rezna priviedlo franské vojsko tuduna aj s mnohými vládnucimi Slovanmi (a Avarmi), aby sa podrobili cisárovi.⁶⁴ Vládnci (*possidebant*) Slovania – kniežatá, pochádzali hlavne z Moravy a z Nitrianska.⁶⁵ V roku 805 pre útoky Slovanov (*infestationes Sclavorum*)⁶⁶ opustil kapkan svoje pôvodné sídlo, tudunát sa rozpadol. Útočiaci Slovania mali sídliť v Nitriansku.⁶⁷ „Kniežatá Slovanov“ z Moravy tak stratili záväzky voči tudunovi ale aj voči Franskej ríši (Steinhübel 2004, 59). V roku 811 na sneme v Aachene sa píše o *primores ac duces*

⁵⁸ Podľa D. Třeštíka (2001, 66, p. 83) nie sú pre umiestnenie vlády tuduna do Panónie žiadne pramenné, iba logické dôvody.

⁵⁹ Šalkovský (1988, 400). Chropovský – Ruttkay (1985, 269-73) – samostatný vývoj horských oblastí, mimo rámca avarsko-slovanskej symbiózy, a asi už od pol. 8. stor. začiatok zjednocovacích procesov kmeňov v oblasti. Najneskôr od konca 8. stor. „samostatné územné jednotky s výsadným postavením vedúcej vrstvy.“ Podľa D. Čaploviča (1998b, 18-20) vznikajú centrá územnej správy, spočiatku výrazne autonómnej.

⁶⁰ Podľa P. Ratkoša dokonca osídlenie na severnom Slovensku bolo základom protiavarského „odboja“ na prelome 8. a 9. storočia (Ratkoš 1988, 24).

⁶¹ Annales Alamani (cod. Turicensis) a. a. 790, ed. Lendi, 164. Podľa D. Třeštíka (2001, 61-3) to boli iba Česi.

⁶² Ann. reg. Franc. (Ann. Lauriss. mai.) ad a. 795, 796, MMFH I, 40-1.

⁶³ Ann. reg. Franc. (Ann. Einhardi) ad a. 796, MMFH I.

⁶⁴ Ann. reg. Franc. ad a. 803, MMFH I, 42. Annales Mettenses priores ad a. 803, MMFH I, 54-5.

⁶⁵ Steinhübel (2004, 55). D. Třeštík (2001, 68) prekladá tvar „*possidebant*“ ako „se všim, co drželi“. Podľa neho zmienení Avari a Slovania prišli z Panónie.

⁶⁶ Ann. reg. Franc. ad a. 805, MMFH I, 42-3.

⁶⁷ Steinhübel (2004, 56-7). D. Třeštík (2001, 127) sa nazdáva, že to boli skôr moravskí Slovania.

Slovanov, bývajúcich okolo Dunaja.⁶⁸ Na paderbornskom sneme v roku 815 sa zúčastnili i *primores et legati* všetkých východných Slovanov.⁶⁹ Prvá bezpečná zmienka o Moravancoch je až z roku 822.⁷⁰ Prehľad zmienok v písomných prameňoch je dôležitý aj preto, že predstavuje výber udalostí, počas ktorých sa do naddunajského prostredia mohli dostávať predmety avarskej a karolínskej proveniencie.

Viacerí bádatelia predpokladajú, že Turiec bol pôvodnou súčasťou nitrianskeho kniežatstva.⁷¹ Podľa J. Steinhübla (2004, 69) názov kniežatstva znel Nitrava, Vyšehrad na hranici Hornej Nitry a Turca bol jedným z jeho hradov. Podľa niektorých názorov nitrianske kniežatstvo sa rozkladalo iba na juhozápadnom Slovensku, v iných častiach Slovenska sa vytvárali ďalšie lokálne kniežatstvá, napr. v Turci,⁷² prípadne Turiec bol sídlom menšieho kmeňa (Štefanovičová 1989, 79) v závislom vzťahu ku Nitriansku (Marsina 1992b, 8). P. Šalkovský (1980, 170) píše iba o postupnom včleňovaní hornatých častí Slovenska v prvej pol. 9. stor., D. Čaplovič (1998b, 26) datuje proces do prvej tretiny storočia.

Predstava o nitrianskom kniežatstve sa okrem iného zakladá na interpretácii vzťahu Mojmirá a Pribinu. Výklad údajov *Conversia* však nemôže byť jednoznačný. Už V. Novotný (1912, 292-3) upozorňoval na to, že o vzťahu medzi Mojmirom a Pribinom nevieme nič presné. Jestvovanie Nitrianskeho kniežatstva nepripúšťa viacero historikov a archeológov, hradiská na západnom a strednom Slovensku vznikajú podľa nich až expanziou Moravanov v prvej tretine 9. stor., keď na toto územie prestal mocensky pôsobiť kaganát.⁷³ Datovanie hradísk však nie je najspoľahlivejším argumentom.⁷⁴ Argumentom proti je skôr uvažovaná severná hranica avarského kaganátu.⁷⁵ Podľa T. Štefanovičovej (2005, 259) je nepravdepodobné, že by práve Moravania vybudovali hradiská na strednom a východnom Slovensku, medzi nimi Vyšehrad.

⁶⁸ MMFH I, 44. Čaplovič (1998b, 27).

⁶⁹ MMFH I, 45. Čaplovič (1998b, 27).

⁷⁰ Ann. reg. Franc. ad a. 822, MMFH I.

⁷¹ Havlík (1964b, 208-9); Kučera (1986, 170); Beňko (1996, 32-33); Bialeková (1997, 35-6); Čaplovič (1998b, 169); Steinhübel (2004, 93).

⁷² Turčan (2005, 31 - dokladom má byť blatnický meč ako symbol moci); Ruttkay (2005, 250; 2006, 183).

⁷³ Napr. D. Třeštík (2001, 107-35). *Infestationes Sclavorum* z roku 805 hovoria práve o expanzii na východ (Třeštík 2001, 113). S existenciou Nitrianskeho kniežatstva na území Slovenska isteže nesúhlasia ani niektoré novšie názory (vyskytujúce sa však už v 18. stor.), ktoré umiestňujú Veľkú Moravu ku srbskej rieke Morave alebo inam na juh (prehľad týchto názorov a literatúry v Albrecht 2003, 267-73). Nie sú však akceptované, skôr argumentačne spoľahlivo kritizované, napr. Varsik (1994, 41-3); Wolfram (1995). K ich úspechu v západoeurópskom kontexte azda prispieva aj to, že sa tvária ako nový a svieži pohľad na fakty, ktoré sú označované iba za úzko nacionalistickú interpretáciu.

⁷⁴ K problematike datovania hradísk zo západného Slovenska Profantová – Profant (2003, 243-5).

⁷⁵ Napr. Profantová – Profant (2003, 244-5), nerátajú však vôbec so severným, stredným a východným Slovenskom.

Turiec ako súčasť nitrianskeho kniežatstva (ak jestvovalo) po vpáde Mojmíra I. patril i do územia Veľkej Moravy.⁷⁶ T. Štefanovičová (1990, 407) pripúšťa, že zjednocovací proces Veľkej Moravy nastáva až počas vlády Rastislava. Najnovšie i A. Ruttkay (2005, 246-7) predpokladá po vyhnaní Pribinu zjednocovacie boje v hornej časti Slovenska za Rastislava a Svätopluka.

Územným rozsahom Veľkej Moravy, nie vždy prihliadajúcim na charakter politickej moci v skúmanom období, sa zaoberalo viacero autorov, ich závery sa aspoň v jadre územia zhodujú.⁷⁷ Podľa P. Ratkoša (1988, 53, 56) prirodzenou severnou hranicou Veľkej Moravy boli hrebene západných Karpát. Ovládnutie územia v severnej časti Karpatskej kotliny azda potvrdzuje expanzia za túto prírodnú hranicu. Vojenské výpravy vo včasnom stredoveku predpokladajú výraznú podporu v potravinových a iných zdrojoch, z čoho vyplýva drancovanie vlastného i cudzieho územia (kde však pristupuje potreba znemožniť alebo ochromiť obnovu zdrojov).⁷⁸ Asi sa nedá veľmi dobre predpokladať vojenská výprava na Vislansko, ktorá by musela bojovať celou cestou od východiska až po Vislansko. Prvou výpravou Svätopluka po Forchheimskom mieri bolo pravdepodobne podrobenie si kniežat'a na (hornej) Visle.⁷⁹ Datovanie ovládnutia Vislanska sa pohybuje od príchodu arcibiskupa Metoda na Moravu až po jeho smrť.⁸⁰ Vislansko ostáva pravdepodobne v zväzku s Veľkou Moravou až do roku 907.⁸¹ Hradiskom Vislanska (a pôvodne strediskom tzv. tarnovsko-sondeckého kmeňa) by mali byť archeologicky dobre preskúmané Naszacowice.⁸²

Niektoré ďalšie zmienky v písomných prameňoch boli vykladané ako zmienky o území Slovenska, resp. o jeho obyvateľoch.⁸³ V roku 869 spomínajú Fuldské anály

⁷⁶ Havlík (1964b, 208-9); Petrovský-Šichman (1964c, 98); Štefanovičová (1989, 123); Marsina (1992b, 8); Beňko (1996, 32-3); Čaplovič (1998b, 169); Ruttkay (2000, 43); Steinhübel (2004, 93).

⁷⁷ Napr. Ratkoš (1985); Marsina (1992b); Wolfram (1995), s ďalšou literatúrou.

⁷⁸ K zásobovaniu včasnostredovekého vojska P. Choc (1967, 128-32).

⁷⁹ Forchheimský mier: Ann. Fuld. ad a. 874, MMFH I, 109; podrobenie vislanského kniežat'a: MMFH II, 156. Literatúra k Vislansku: Widajewicz (1947); Homza (1995a). Ťaženie sa mohlo uskutočniť jednou z týchto ciest: najpravdepodobnejšie proti povodiu Moravy, azda však Považím na Oravu alebo najvýchodnejšou cestou cez povodie Dunajca a Popradu (k možnosti sa prikláňa M. Homza 1995a, 24). Podrobnejšia diskusia sa nachádza v podkapitole o cestách.

⁸⁰ Napr. M. Homza (1995a, 24) datuje výpravu na Vislansko do roku 873; P. Ratkoš do rokov 875-878 (Ratkoš 1988, 107), pričom vislanské kniežat'a bolo pokrstené niekedy medzi rokmi 873 a 885 (Ratkoš 1988, 56-7). L. E. Havlík a D. Třeštík do rokov 874-880 (Havlík 1964b, 240; Třeštík 1997, 280), R. Marsina do druhej pol. 70. rokov (Marsina 1992b, 10), J. Dekan až do deväťdesiatych rokov (Dekan 1951, 179-80), F. Hrušovský sa ovládnutie datovať neodvážil (Hrušovský 1935, 309-10).

⁸¹ Ratkoš (1988, 155). Porfyrogenetos: O spravovaní ríše, kap. 33. Knieža Vyševič z nepokrstennej krajiny na Visle emigrovalo do Dalmácie, udalosť interpretuje P. Ratkoš ako nepriame potvrdenie pokračujúceho ovládania Vislanska Moravou i za Mojmíra II. (Ratkoš 1988, 56-7), pripúšťa to i F. Hrušovský (1935, 311).

⁸² Interpretáciu uvádza M. Homza (1995a, 19-21); rozsiahla publikácia výskumu hradísk v povodí Dunajca J. Poleski (2004).

⁸³ Nezmieňujú pritom priamo Turiec, mohli by však pomôcť pri úvahách o príslušnosti Turca k väčším jednotkám, štátnym alebo etnickým.

„Svätoplukovu krajinu“ (*regnum Zuentibaldi*), popri doméne Rastislava.⁸⁴ Podľa prevládajúceho výkladu bolo údelom prepusteným Rastislavom synovcovi alebo príbuznému (*nepos*) Svätoplukovi.⁸⁵ *Regnum* malo predstavovať buď územie nitrianskeho kniežatstva⁸⁶ alebo iba juhozápadné Slovensko.⁸⁷ Do súvislostí s týmto údajom sa zvyčajne priradujú tri zmienky zo Života Metodovho. V roku 862 (alebo 863) Svätopluk spoločne s Rastislavom vyslali posolstvo ku byzantskému cisárovi.⁸⁸ Za Rastislavom uvádza Svätopluka v listoch pápež Hadriána II. v roku 869 a 870. V druhom menuje Svätopluka, Rastislava (a Koceľa), používajúc potom slovné spojenie „vaše krajiny“.⁸⁹

Ďalšie údaje len približne hovoria o polohe Moravanov v strednej Európe. V anglickom preklade Orosiovej kroniky *Historia mundi*, ktorého autorom bol kráľ Alfréd Veľký (871-901), sa nachádza opis Germánie. Uvedený je v ňom i prehľad krajín a národov susediacich s Moravanmi, pričom spojenie *Maroara lond* má zachytávať Veľkomoravskú ríšu v jej najväčšom rozsahu (Havlík 1964a, 75-6). Podľa opisu: „Na východ od krajiny Moravanov je krajina Vislanov“.⁹⁰ Údaj Bavorského geografa o ľude *Merehanos* býva interpretovaný buď ako zmienka o „východných“ Moravoch sídliačich pravdepodobne na území Slovenska⁹¹ alebo o spojenom Moravskom a Nitrianskom kniežatstve.

K problému etnicity obyvateľov Slovenska, k otázke existencie samostatného *gens*, ako sa termín používa podľa súčasnej paradigmy pre včasný stredovek, sa vyjadril D. Třeštík (2001, 131-5) z národne neutrálneho hľadiska (v zmysle občasného antagonizmu slovenských a maďarských archeológov či historikov) a pripúšťa, že údaj o území *Merehanov* je totožný so

⁸⁴ Ann. Fuld. ad a. 869, MMFH I, 101. K výkladu pojmu *regnum* D. Třeštík (2001, 195).

⁸⁵ Kučera (1986, 106); Ratkoš (1988, 39); Marsina (1992b, 9); Havlík (1994, 28); Třeštík (2001, 195); Steinhübel (2004, 128).

⁸⁶ Napr. Kučera (1986, 106); Ratkoš (1988, 39); Marsina (1992b, 9); Havlík (1994, 28); Steinhübel (2004, 128). Wolfram (1995, 5) uvádza ako isté iba to, že sídlil vtedy v Nitre.

⁸⁷ Napr. D. Třeštík (2001, 195).

⁸⁸ Život Metoda 5, MMFH II, 143-4. Podľa D. Třeštíka (2001, 195, p. 117) môže ísť v prípade zmienky o Svätoplukovi skôr o tendenčný dodatok. Podľa J. Steinhübla (2004, 128) mohol ako nitrianske knieža Svätopluk vládnuť už od päťdesiatych rokov.

⁸⁹ Obidva listy sú deperditami, zachovanými iba v preklade či regeste v ŽM 8, MMFH II, 147-50; MMFH III, Epistolae 39, 40; 155-6. Podľa D. Třeštíka (2001, 195, p. 118) azda ide rovnako o tendenčné dopísania Svätoplukovho mena.

⁹⁰ Orosius I/1, MMFH III, 338-40: „Ond be eastan Maroara londe is Wisle lond.“ Preklad J. Lukačka (Pramene II, 170). Geografický smer (v skutočnosti severovýchod) podľa Havlíka (1964a, 76-7) nie je problémom na základe Alfrédovho sektorového určenia svetových strán a správa neodporuje ani zmienke v Metodovom živote o podrobení vislanského kniežaťa.

⁹¹ Descriptio civitatum et regionum ad septentrionalem plagam Danubii, MMFH III, 285-7. „Est populus, quem vocant Merehanos, ipsi habent civitates XXX.“ Už podľa V. Novotného (1912, 500) mohli *Merehanos* označovať Slovákov. Prehľad novej literatúry D. Třeštík (2001, 288-9, p. 32). Pre J. Steinhübla *Merehanos* je pomenovaním nitrianskych Slovanov, vlastné meno tohto *gens* bolo Nitrania (Steinhübel 2004, 89-91). Po roku 833 však podľa D. Třeštíka (2002, 134) o toto meno, ak vôbec jestvovalo, prišli. Podľa D. Třeštíka je územie „Merehanov“ to isté, ako Svätoplukovo *regnum* z roku 869, Vichingova diecéza z roku 880 a Svätoplukom dobytý *gens* zmienovaný v liste bavorských biskupov z roku 900 (Třeštík 2001, 135). H. Wolfram (1995, 5-6) súdi z rovnakých údajov iba to, že Svätopluk pôvodne sídlil v Nitre, ktorú dobyl.

Svätoplukovým *regnom* v roku 869 a Vichingovou diecézou z roku 880. Vo výsledku teda niekoľko prameňov azda zmieňuje *gens* odlišný od Moravanov východne od Moravy.

3.4.3.5. Cirkevná organizácia

Na územie Nitrianska si od roku 796 robilo nárok pasovské biskupstvo.⁹² Prechodne sa však dostáva pod cirkevnú správu salzburského arcibiskupstva.⁹³ Po r. 829 sa opäť pokúša o christianizáciu Nitrianska pasovská diecéza.⁹⁴ V dvadsiatych rokoch zrejme vznikol v Nitrianskom kniežatstve archipresbyteriát.⁹⁵

Ďalší vývoj cirkevnej organizácie mal nastať až po príchode byzantskej misie – vznikala na základe rozčlenenia hradnej sústavy.⁹⁶ V hlavnom hrade obvodu (župy) stál hlavný kostol obvodu. V roku 873 odovzdal Svätopluk Metodovi „všetky kostoly a duchovných na všetkých hradoch.“⁹⁷ V 9. stor. sa pre Turiec predpokladá jestvovanie aspoň jedného kostola.⁹⁸ Nezistiteľná je však miera „pokresťančenia“ Turca za čias Veľkej Moravy.

V roku 880 pápež Ján VIII. vysvätil a ustanovil prvého biskupa v Nitre, Vichinga.⁹⁹ Nitrianske biskupstvo bolo podriadené moravskému. Do nitrianskej diecézy zrejme patrilo územie Nitrianskeho kniežatstva, teda aj Turiec, pričom v diecéze sa používala latinská liturgia (Marsina 1993, 531-2). Viching opustil svoju diecézu najneskôr v roku 890/891. Ďalší biskup sídlil v Nitre zrejme od roku 900, biskupstvo jestvovalo až do obsadenia Nitry starými Maďarmi (Marsina 1993, 534).

List bavorských biskupov z roku 900 hovorí o vyslaní Vichinga ku nejakému *gens*, ktorý bol kniežaťom vojensky podrobený a obrátený na vieru.¹⁰⁰ Zmienka je interpretovaná

⁹² Kučera (1986, 126-7); Marsina 2001 (291-2); Steinhübel (2004, 57-8).

⁹³ Dokladom je vysvätenie nitrianskeho kostola (Steinhübel 2004, 79) podľa J. Cibulku datované do roku 828 (k datovaniu D. Třeštík 2001, 114-5).

⁹⁴ Na základe rozdelenia sfér vplyvu Salzburského a Pasovského arcibiskupstva z roku 829 (MMFH IV, 119-21, č. 107; Marsina 1995, 116; Marsina 2001, 291-3); Steinhübel (2004, 93). Podľa D. Třeštíka (2001, 116) naopak Nitriansko nikdy nepatrilo k pasovskej diecéze, pretože bolo vždy chápané ako odlišné od moravského.

⁹⁵ Marsina (1995, 117-8); Steinhübel (2004, 93-4).

⁹⁶ Ruttkey (1984, 87). Podľa D. Třeštíka (1997, 292) je istá opora cirkevnej organizácie v hradoch, ale nie je istá samotná hradská organizácia.

⁹⁷ Život Metoda 10, MMFH II, 154.

⁹⁸ Petrovský-Šichman (1964c, 98); Beňko (1995a, 38); Beňko (1996, 36). Najčastejšie uvažovanou možnosťou lokalizácie je chotárna časť Necnál Kostolište.

⁹⁹ MMFH III, Epistolae 90, 205. CDS I, n. 30, 24. Podrobnejšie R. Marsina (1993).

¹⁰⁰ MMFH III, Epistolae 109, 237-8: „...in quadam neophitam gentem, quam ipse dux bello domuit et ex paganis christianos esse patravit.“

buď ako odkaz na územie Nitrianskej diecézy¹⁰¹ alebo na iné územie, práve odlišené od tejto diecézy.¹⁰²

3.4.3.6. Jazykový vývoj a toponymia

Veľmi pravdepodobne už v 8. stor., ale predovšetkým v 9. stor., vznikajú v Turci prvé ojkonymá, doložené však v písomných prameňoch zväčša až v 13. stor. U viacerých z nich sa predpokladá počiatok už v integračnom období formovania praslovanského základu slovenčiny. V tomto období azda vznikol názov Pravno.¹⁰³

3.4.4. Turiec v 10. – 12. storočí – vybrané problémy

Na začiatku 10. stor. ešte existuje Veľká Morava, aj keď sa už zrejme prejavovali výrazné decentralizačné tendencie. Problémy, vzťahujúce sa na toto obdobie, sú preto zahrnuté v predchádzajúcej časti. Tu uvádzame niektoré otázky, dotýkajúce sa skúmanej oblasti v období 10. až 12. stor.

3.4.4.1. Štruktúra osídlenia

V 10. storočí sa štruktúra osídlenia nezmenila,¹⁰⁴ možno nastal dočasný mierny pokles (Čaplovič 1998b, 173). P. Šalkovský (1988, 402) naopak hovorí o narastaní osídlenia na severnom Slovensku. Podľa starších názorov na začiatku 10. storočia nastal presun časti obyvateľstva z územia obsadeného Maďarmi do severnejšie položených území Slovenska.¹⁰⁵ M. Ruttkay (2002, 49-51) upozornil na nemožnosť odlišenia sídliskového materiálu z 9. a 10. stor., teda nemožnosť vydelenia týchto dvoch časových horizontov, zároveň z toho vyvodzuje, že v sídliskovej štruktúre výraznejšia zmena nenastala.

3.4.4.2. Vzťah k starým Maďarom

Veľká Morava zanikla pravdepodobne vojenským úderom starých Maďarov najmä na územie Slovenska, niekedy v rokoch 905 – 906 (Třeštík 1987, 36-7; 1991). V maďarskej historiografii prežíva Györffyho datovanie do roku 902 (Kristó 1993, 17). Z údajov prameňov vyplýva, že Moravu a Slovensko Maďari podstatne zničili a vyľudnili, ale väčšiu časť územia neobsadili, iba kontrolovali (Třeštík 1991, 19-20). Prehľad problematiky je dôležitý

¹⁰¹ D. Třeštík (2001, 134) ho považuje za územie bezmenného *gens*, totožného so Svätoplukovým *regnom* z roku 869 a územím *Merehanov* v Bavorskom geografovi. Podľa zaujímavej myšlienky R. Marsinu (1993, 532) je to iba skreslené podanie faktu, že Viching sa nestal biskupom v hlavnom sídle Svätopluka.

¹⁰² Pôvodcom je J. Widajewicz (1947, 74) a vysvetľuje to ako christianizáciu Vislanska. Podobne napr. Havlík (1987, 67); Homza (1995a, 25). J. Steinhübel (2004, 137) sa nazdáva, že list biskupov hovorí o christianizácii Potisia, pretože, v čom sa zhoduje aj s inými autormi, kristianizácia Nitrianska sa nezačala až za panovania Svätopluka.

¹⁰³ K jazykovému vývoju napr. R. Krajčovič (1985).

¹⁰⁴ Čaplovič (1998b, 173); Ruttkay (2000, 48).

¹⁰⁵ Ratkoš (1965, 148-9). Pochyboval už M. Kučera (1974, 52-3).

z hľadiska archeologického datovania a interpretácie predmetov označovaných ako staromaďarské. V prípade skúmanej oblasti ide o romboidné šípky.

Hlavne v slovenskej literatúre sa predpokladá existencia politicky nezávislého územia severozápadného Slovenska v prvej pol. 10. stor. so zachovaným systémom správy v rukách miestnej slovanskej elity.¹⁰⁶ Arabský prameň o obliehaní andalúzskeho mesta Lerida starými Maďarmi (k roku 942) spomína, že ich severným susedom je (mesto, krajina) Morava.¹⁰⁷ Neprítomnosť bielobrdskej kultúry v severných kotlinách by mala tiež dokladať kontinuitu vývoja a organizácie (Kučera 1974, 360).

Formy spolužitia so starými Maďarmi sa zrejme líšili, aj podľa geografickej blízkosti ku maďarskému osídleniu. Na juhu sa predpokladá symbióza, ba dokonca možnosť, že tunajší veľmoži sa zúčastňovali na maďarských výpravách.¹⁰⁸ Severnému Slovensku sa starí Maďari údajne vyhýbali, pretože nevyhovovalo ich bojovej taktike (Ratkoš 1988, 146) a bolo od južného izolované.¹⁰⁹ Pravdepodobná je istá forma tributárnej závislosti, alebo aspoň (prežívania tradície) nárokov na severné Slovensko pre toho, kto ovládol Nitru. Podľa A. Ruttkaya absencia staromaďarských pohrebísk nevyklučuje, že maďarské výboje nezasiahli severné Slovensko (Ruttkay 1984, 89).

Za prameň vzťahujúci sa na územie Slovenska v 10. stor. pokladal P. Ratkoš (1965, 149) údaj Gardīziho o stavaní slovanských opevnených sídiel (hradísk), ktoré napádajú Maďari. Podľa J. Paulinyho (1999, 137-8) „má iba všeobecný informatívny charakter bez geografickej a inej špecifikácie.“¹¹⁰

3.4.4.3. Hradiská a štruktúra spoločnosti

Výklad otázky, či sa správne hradské centrum zmenilo, závisia od interpretácie archeologických prameňov. V 10.-11. stor. mal Vyšehrad stratiť úlohu centrálného hradiska.¹¹¹ Úlohu centra prebrali Šiance pri Slovenskom Pravne,¹¹² alebo azda hradisko pri

¹⁰⁶ Petrovský-Šichman (1964c, 99-100); Havlík (1964b, 279); Beňko (1996, 39); Čaplovič (1998b, 174); Ruttkay (2002, 53); Kouřil (2003, 110-1); Charvát (2004, 72-3 – „horské náčelníctva“); Ruttkay (2006, 187). Podľa J. Lukačku (1987, 192) miestni veľmoži s nezávislou politikou.

¹⁰⁷ Publikoval napr. Czeglédy (1979), k historickej interpretácii P. Ratkoš (1988, 128).

¹⁰⁸ Havlík (1964b, 281, 284); Ruttkay (1985a, 177); Homza (1995a, 29); Panic (1995, 130-1); Lukačka (2002, 20-1). Účasť cudzích bojovníkov nevyklučuje ani Gy. Kristó (1993, 31). Z kontextu však vyplýva, že rozhodne nemyslí na Slovanov.

¹⁰⁹ Varsik (1994, 11); Kučera (1985, 164) kvôli zlým komunikačným pripojeniam aj nevelké zoskupenia sídlisk. Lenže kotliny mali byť podľa rovnakej štúdie „demografickou zásobárňou“.

¹¹⁰ Preklad J. Pauliny (1999, 132, tam i edície a literatúra k otázke): „Slovania s obľubou stavajú pevnosti (opevnené sídla). Vždy si niekoľko ľudí spolu postaví pevnosť. Maďari totiž ustavične útočia na Slovanov a prepádajú ich. Keď majú prísť Maďari, Slovania sa utiahu do opevnených sídel. V nich trávajú aj zimu a v lete žijú v lesoch.“

¹¹¹ Beňko (1996, 33-4). Svoje postavenie si Vyšehrad „v menšej miere“ možno udržal, dokladať by to mali archeologické nálezy (Čaplovič 1998b, 174).

Hornom Jasene (Čaplovič 1998b, 173-4). Na druhej strane mohla stratiť existencia správnych centier zmysel po zániku Veľkej Moravy, ak hradná sústava prestala fungovať.¹¹³ Vyvýšené polohy sa azda ďalej používali ako sídliská alebo refúgiá.

Jedným zo zásadných problémov tzv. veľkomoravského vývoja je existencia alebo prežívanie elitnej vrstvy spoločnosti, tzv. rodovej aristokracie.¹¹⁴ Podľa J. Lukačku (2002) jednak existujú náznaky jej vzniku vo veľkomoravskom období (na základe písomných prameňov), archeologicky ju potvrdzujú výskumy v Ducovom a Nitrianskej Blatnici. A. Ruttkay (2005, 248-9) píše neskôr o „stopách proprií“ (alodiálnych majetkov), azda preduhorských, v organizácii kráľovského majetku na väčšej časti územia Slovenska, začleneney do Uhorska v priebehu 11. stor.

Podľa J. Beňka (1996, 34) v 10. stor. sa „organizácia z čias kniežatstva Mojmirovcov rozdrobila na menšie autonómne domény miestnych vladykov, ktorí naďalej bez výraznejších spoločenských a hospodárskych zmien – odhliadnuc od štátnosti – vládli zo svojich hrádkov (tvrzdí) im podriadeným dedinám a ich obyvateľstvu.“ Túto koncepciu ako anachronickú odmieta D. Čaplovič (1998b, 174) a nepriamo i M. Ruttkay (2000, 44); podľa nich existovalo v Turci niekoľko malých opevnených útvarov, azda skôr s refugiálnou funkciou. Až na prelome 12. – 13. stor., kedy sa začína vyčleňovať menšia šľachta, tvoria sa prvé malé opevnené útvary – hrádky. Pramene 11. – 12. stor. v celom Uhorsku sa nezmieňujú o akomkoľvek hrade súkromného vlastníka (Fügedi 1986, 39).

Dôveryhodne vysvetľuje situáciu v 10. stor. historik P. Urbańczyk (2003, 298). Podľa neho sa v 10. stor. vytvárajú v stredoeurópskom priestore mocenské centrá (Praha, Ostrihom, Poznaň, Hniezdno, Krakov) s obmedzeným dosahom kontroly a ovládania priľahlých oblastí (logistické problémy a expanzívna ekonomika). To umožnilo existenciu okrajových území (napr. Sliezska, severného Slovenska, Moravy), ktoré si nárokovalo viac mocenských centier, ale faktické prvky kontroly, ovládania a čerpania ľudských i materiálnych zdrojov (teda zaradenie do štátnej organizácie) vznikajú len pomaly v priebehu 10. a 11. stor.¹¹⁵

Nebudeme sa na tomto mieste podrobnejšie zmieňovať o začlenení územia Slovenska do uhorského štátu. Isteže sa problém dotýka aj skúmanej oblasti, ale zabieha príliš podrobne do súvislostí stredoeurópskej politiky a nejednoznačnej interpretácie mnohých udalostí. Zatiaľ ostatný rozsiahly prehľad podal J. Steinhübel (2004). Azda len spomeňme, že v predstave J.

¹¹² Beňko (1996, 35); Čaplovič (1998b, 167).

¹¹³ Napr. M. Kučera (1985, 192-3), ktorý predpokladá zánik centrálnych hradísk a prežívanie dvorcov. Podľa D. Třeštíka bola veľmožská aristokracia „rozprášená“ (Třeštík 1987, 37).

¹¹⁴ Stručný prehľad otázky a literatúry v stredoeurópskom kontexte J. Lukačka (2002, 18-23), A. Ruttkay (2005).

¹¹⁵ Podobne J. Žemlička (1997, 35-43), špeciálne o systémových zmenách v Českom kniežatstve.

Beňka (1996, 43) s trochu romantickým nádychom, o jednorazovom dobytí severného Slovenska, figurujú i Šiance ako jedno z dobytých hradísk. Po začlenení Turca do Uhorska (bez ohľadu na jeho datovanie) prešla väčšia časť pôdy v hraničnej oblasti do kráľovského majetku. Gy. Kristó (1993, 122) ju nazýva „krajinou nikoho“, teda nepredpokladá žiadne osídlenie. V literatúre sa ešte doteraz objavujú zjednodušujúce tvrdenia o panujúcich Maďaroch a podriadených slúžiacich Slovanoch po zabratí územia.¹¹⁶ Po získaní Turca Uhorskom podľa J. Beňka nasledoval proces postupnej „hungarizácie“, prebiehajúci násilne buď s podriaďovaním sa alebo aj odporom slovanského obyvateľstva, predovšetkým veľmožov (Beňko 1996, 44). Autori s podobnými názormi predpokladajú národnostný antagonizmus vo včasnom stredoveku, prelínanie sa alebo preklady slovenských a maďarských slov a miestnych názvov v listinách (nielen) 13. stor. azda svedčí o inom (napr. Varsik 1994, 24).

Na území Turca nebol zriadený samostatný komitát, na ovládanie severozápadného Slovenska stačila župa (či *prédium*) ustanovená asi Ladislavom I., so sídlom na zvolenskom Pustom hrade.¹¹⁷ Do Zvolenského komitátu patrili Turiec do tridsiatych rokov 14. stor. (Žudel 1984, 144), Turiec, Liptov a Orava tvorili španáty spravované špánmi podliehajúcimi zvolenskému županovi.¹¹⁸ Turčiansky špán sídlil od polovice 13. stor. na hrade Turiec (Zniev). Župan mal súdnu právomoc, poddanské dávky sa istotne tiež odovzdávali vo Zvolene. Šľachtici z Turca, Oravy a Liptova, podľa prameňov 13. stor. slúžili vo vojsku pod županovou zástavou (Beňko 1994, 45, 86). Centrá žúp boli zrejme aj strediskami výmenného obchodu a miestami trhov (Kristó 1993, 132-3). Jestvovanie jedného správneho centra pre toto územie sa zvyčajne vysvetľuje redším osídlením územia.¹¹⁹ Analogickou veľžupou je Turniansky komitát na východe Uhorska, ovládaný zo Spišského hradu, ktorý sa začiatkom 13. stor. kvôli donačnej politike kráľov rozpadáva na menšie celky (Homza 1998b, 65-6).

V závere 12. stor. je zväčša predpokladaný počiatok spoločenských procesov, ktoré viedli v 13. stor. ku vzniku menšej regionálnej šľachty. Moc sa v 12. a hlavne v 13. stor.

¹¹⁶ Poľský historik I. Panic (1995, 117-8): medzi slovenskými Slovanmi mali sídliť maďarské rytierske rodiny s politickou mocou. Aj ďalej v tejto práci – Panic (1995, 130-1), hoci autor priznáva, že sa opiera iba o zistenia maďarských historikov.

¹¹⁷ Mályusz (1922, 188); Chaloupecký (1923, 65). Jeho pôvodným strediskom azda bolo hradisko Zvolen – Priekopa (Ruttikay 2005, 227; 2006, 189), jestvujúce už v preduhorskom období. Podľa J. Beňka (1996, 43) v Turci neexistoval vhodný hrad ako sídlo župy alebo nebol vhodný resp. dôveryhodný kandidát na župana spomedzi veľmožov. Zvolen sa prvýkrát spomína v roku 1135 (CDS1 I, n. 74, 70-2). Podľa Gy. Kristóa (1993, 202) vznikajú lesné španáty, napr. Zvolenský, až počas vlády Bela IV. v 13. stor.

¹¹⁸ Podľa J. Žudela (1984, 144) osobitný úradník (*officialis*) je doložený až od záveru 13. stor. Hlavné územia podliehajúce zvolenskému županovi sú vymenované v listine z roku 1283, „in Zolum, in Thurocz, in Lypto, in Dyvocha et in Ozolan ac in allis ad Zolum pertinentibus terris.“ Edícia a regist listiny: CDP VI, 295; RRSA II/2-3, n. 3252. K udalostiam spojeným s listinou J. Beňko (1996, 101-2).

¹¹⁹ Mályusz (1922, 188); Žudel (1984, 144).

rozdeľuje do menších mikroregionálnych jednotiek, území ovládaných hrádkami a zemepánmi, mal by znovu narastať význam Vyšehradu (Čaplovič 1998b, 174). Najpočetnejšou skupinou obyvateľstva v hradských župách ale boli osobne slobodní hradčania (*populi* alebo *populi castrenses*), zaradení v stotinnej a desatinnej organizácii. Dávky sa určovali veľkorodinám alebo pospolitosti obce. Jednu tretinu dávok si nechával župan. Sťahovať sa hradčania mohli so súhlasom členov občiny. Medzi županom a poddanými boli prostrednou vrstvou slobodní *iobagiones castri*, sídliači v dedinách okolo hradu, povinní vojenskou službou (Marsina – Ratkoš – Vozár 1980, 170-1).

3.4.4.4. Cirkevná organizácia

Po predpokladanom a veľmi pravdepodobnom zániku nitrianskeho biskupstva azda prežívala rudimentárna forma kresťanstva na území neobsadenom Maďarmi – kňazi mohli utiecť na sever a uchýliť sa k prežívajúcim regionálnym veľmožom.¹²⁰ Pomerne rozšírený názor slovenskej historiografie o prežívaní kresťanstva po rozpade Veľkej Moravy kritizuje napr. V. Múcska (2004, 209).

O kresťanstve v Turci však v tomto období nič nevieme, skôr sa dá predpokladať kontinuálne prežívanie pôvodného náboženstva. J. Beňko (1996, 37-8) menuje niektoré predpokladané pohanské posvätné miesta: Modly, Háj a hradisko Pohanovo.

Základom cirkevnej organizácie v 11. stor. bolo v Uhorsku Ostrihonské arcibiskupstvo.¹²¹ Jeho arcidiecézou sa stala diecéza niekdajšieho nitrianskeho biskupstva, z Nitry sa jeho sídlo prenieslo do Ostrihomu.¹²² V Nitre v 11. stor. zrejme existovalo väčšie prepošstvo na čele s prepoštom aj s archidiakonskou právomocou, niektorí prepošti mohli mať biskupské svätenie.¹²³ Do nitrianskeho archidiakonátu patrila aj Turiec.¹²⁴ V druhej polovici 11. stor. v nitrianskom archidiakonáte asi vznikol turčiansky vicearchidiakonát, do ktorého správy patrila i Orava (Ratkoš 1965, 166). Podľa odlišného názoru Gy. Kristóa (1993, 103)

¹²⁰ Marsina (1995, 124); Čaplovič (1998b, 39); Marsina (2003, 21); Lukačka (2003); Steinhübel (2004, 201-9). Dokladom by mohla byť napr. podpora Štefana I. proti Kopáňovmu povstaniu hlavne v Nitriansku.

¹²¹ V literatúre sa objavuje datovanie jeho vzniku pred korunováciu Štefana I. v roku 1001 (Steinhübel 2004, 224-6), ale aj po roku 1001 (Kristó 1993, 76), resp. v prvom desaťročí 11. stor. (Chaloupecký 1928, 8).

¹²² R. Marsina (1993, 535; 1995, 126) uvádza, že územie Ostrihomskej diecézy bolo z Uhorska najviac kristianizované a hospodársky významné, preto sa stalo prvou diecézou v štáte. Podľa M. Homzu (1995b, 213) predstavuje ohraničenie prvotnej politickej moci Arpádovcov v Nitriansku, dokonca tvrdí, že je totožné s provinciou Váh (Homza 1998b, 82-3). Prvé nesporné doklady existencie diecézy sú až z rokov 1007 a 1012 (Varsík 1972, 386).

¹²³ R. Marsina (2003b, 24). Doložené sú však v Uhorsku iba prepoštvá v Sibini, Bratislave a na Spiši, všetky v hraničných oblastiach Uhorska (Homza 1998b, 80-1).

¹²⁴ Podľa V. Chaloupeckého (1923, 153, 231) bol nitriansky archidiakonát pozostatkom pôvodného územia „hradskej fary“ Nitry.

vznikajú archidiakonáty až za Ladislavovej a Kolomanovej vlády, kedy sú prvýkrát doložené pojmy archipresbyter a archidiakon.

Do priebehu tohto storočia datuje P. Ratkoš pôvod donácie zo Zoborskej listiny. Majetok zoborského kláštora v Turci zrejme dokazuje, že práve táto ustanovizeň ako jedna z prvých v Uhorsku udržiavala kontakt so severným Slovenskom (Ratkoš 1965, 159, 168). Uhorské listiny z 11. a 12. stor. umožňujú niektoré všeobecné závery, týkajúce sa osídlenia; zmienka o Turci zasa poskytuje prvý písomný náhľad do sídelných podmienok v regióne. J. Beňko (1996, 40) ohraničuje donáciu do rokov 1095 – 1109, vychádzajúc zo svojich predpokladov o obsadení Turca Uhorskom (súhlasí V. Sedlák 1998, 41) a z toho, že najsevernejší majetok je naposledy získaným. O relatívne nedávnom získaní krátko pred rokom 1113 by mohlo svedčiť aj to, že sa poddaní biskupa vyhlásili za slobodných. Donátorom bol uhorský kráľ Ladislav I. alebo Koloman. Podľa J. Lukačku (1987, 194) častokrát susedili majetky rodu Poznanovcov a zoborského kláštora, je možné, že boli kolektívnym svetským patrónom kláštora.¹²⁵

Podrobnú diskusiu k identifikácií jednotlivých údajov uvádza J. Beňko (1996, 41-3). Dedinou sv. Hypolita je súčasný Kláštor pod Znievom.¹²⁶ Severným chotárnym bodom boli Veščany, totožné podľa J. Beňka s Valčou.¹²⁷ Tretí bod sa nezachoval, majú ním byť s veľkou pravdepodobnosťou Benice, pretože ním sú v ďalšej metácii z roku 1252. Štvrtým medzníkom je riečka Polerieka, za ktorou sa nachádza (Slovenské) Pravno.

3.4.5. Slovenské Pravno a okolie v 13. storočí

Písomné pramene o Turci vo väčšom rozsahu jestvujú až od 13. stor. Súvisí to s celouhorským vývojom vzťahu k listine a k písomňovaniu právnych aktov. I keď lokality v kráľovskom majetku ešte v 13. stor. sa nemuseli vôbec spomínať (Marsina 1984, 45). Od roku 1204 do polovice januára 1301 je z Uhorska evidovaných štyritisíc listín (podľa R. Marsinu, Pramene III, 15). Súbor poskytuje nielen množstvom ale aj kvalitou prvý podrobnejší pohľad na osídlenie Turca.

3.4.5.1. Spoločenská štruktúra

L. Sokolovský (2002, 40-6) pripisuje až do 13. stor. veľký význam desatinnej a stotinnej organizácii, podľa neho s preduhorským pôvodom. V 13. stor. sa ako zástupca zemepána v správe dediny postupne presadzuje *villicus* (vesník), keď boli kráľom darované

¹²⁵ K rodu Hunt-Poznanovcov najmä J. Lukačka (2002).

¹²⁶ Patrocínium sv. Hypolita je juhobavorské, obľúbené najmä v 9. stor. (Lukačka 2003, 39). Do Turca sa samozrejme dostalo z Nitry.

¹²⁷ Väčšina bádateľov považuje túto osadu za zaniknutú už v 12. stor.: Chaloupecký (1923, 413); Šikura (1944, 156); Mišík (1962, 8); M. Ruttkay (1992, 69).

obce odobraté aj kráľovskej hradskej (župnej) správe. Rozpad desatinnej a stotinnej sústavy možno indikuje opúšťanie menších osád a koncentrácia do väčších dedín.

Listiny z 13. stor. dokladajú prvotné získanie vlastníctva donáciou od kráľa alebo výmenu majetkov medzi vlastníkmi. Po kráľovskom a cirkevnom majetku je v prvej štvrtine 13. stor. doložený i zemepanský. Donácie Ondreja II., Bela IV. a Štefana V. odkazujú na pôdu v kráľovskom vlastníctve, ktorú ešte bolo možné darovať. Podľa listinných dokladov je v 13. stor. najdrahšia pôda na území Slovenska v Turci.¹²⁸ Príčinou donačnej politiky je podľa Gy. Kristóa (1993, 178-9) rozširovanie osídleného územia. Dôsledkom však bol úbytok kráľovského majetku a zoslabenie kráľovskej moci.

Zložitými vlastníckymi pomermi v Slovenskom Pravne a okolí od 13. storočia po koniec stredoveku sa naposledy zaoberal J. Beňko (1996, najmä 75-8) a jeho práca asi nadhlo (oprávnené) ostane najlepšou. V roku 1248 daroval Namslavovi a jeho synom kráľ Belo IV. päť popluží staršieho vlastníka pôdy, istého Andreja. V týchto piatich poplužiach bola zahrnutá i dedina Konotopa. Namslavov syn Ján dostal v roku 1254 susediacu dedinu Malý Mojš (*Kus Moys*), juhovýchodne od donácie pred šiestich rokov.¹²⁹ Ján bol niekedy v tom čase vymenovaný za kastelána hradu Turiec (dnes Zniev) a v roku 1262 dostal južne od Malého Čepčína časť dnes už zaniknutej dediny Černakov. Dvorec, dnes miestna časť Ivančinej, vznikla pôvodne ako kúria Doboza, Jánovho príbuzného. V roku 1412 je doložený jej názov ako *Vdwarcz*. V stredoveku sa nazývala i Končekovou (Beňko 1996, 130). Od 13. storočia je medzi Pravnom a Poleriekou doložená (potom zaniknutá) dedina Bobovník, ktorá sa niekedy pred rokom 1250 za nejasných okolností dostala do kráľovského majetku (Beňko 1996, 85-6).

Pravno sa po roku 1113 objavuje v písomných prameňoch až v roku 1279. Dovtedy bolo zrejme v kráľovskom majetku. Ladislav IV. Kumánsky ho daroval Rečkovi a jeho synom. Donáciu neskôr potvrdil Ondrej III. Na severe susedil s bobovníckymi zemanmi, na východe s majetkami Jána, Namslavovho syna a na juhu viedla hranica ku veľkému lesu zvanému „Vyšehrad“, ďalej na juh a západ hraničil teda majetok priamo s Nitrianskym komitátom. Rečko a jeho synovia boli prvými turčianskymi šľachticmi, vybranými zo súdnej právomoci Zvolenskej župy a podliehajúcimi priamo kráľovi (Beňko 1996, 103-4). Zrejme po roku 1279 vzniká na Šiancoch murovaný hrádok.

¹²⁸ Spolu s pôdou v Trenčianskej stolici, v Honte, v Tekove a v Nitrianskej stolici (Kučera 1974, 152). Zvyšovanie cien pôdy v Uhorsku podľa Gy. Kristóa (1993, 182) nastáva v súvislosti s donačnou politikou.

¹²⁹ CDS1 II, n. 459, 318-9. Slovenský preklad R. Marsina (Pramene III, listina č. 89).

Ivančiná je prvýkrát priamo zmienená až v roku 1360 v tvare *Konopey* – teda Konotopa.¹³⁰ Podľa J. Beňka (1996, 75-6) z pôvodného miesta osídlenia – Kratín, sa kvôli častejšiemu rozlievaniu potoka Teplica presunula osada na nové miesto, na sútoku Turca a potoka Konotopa (nazvaného tak podľa mäkkého dna a močaristého okolia potoka, v ktorom sa topili kone). Zároveň nepochybuje, že dedina na novom mieste jestvovala už v 13. storočí alebo predtým. V roku 1391 si dal do Turčianskeho registra zapísať Štefan, syn Pouka, donáciu na *Kanapotu* z roku 1248.¹³¹ Od začiatku 14. stor. sa zrejme súbežne nazývala podľa Jánovho syna a Namslavovho vnuka Ivankou, Ivankovou vsou (v maďarčine *Ivankafalu*; v slovenčine postupne Ivančiná). Poslednýkrát je ako *Konothaba* doložená v roku 1430.¹³²

Obyvateľstvo Turca v 13. stor. delí J. Beňko (1996, 115-8) na tri vrstvy. Prvou je klérus. Druhú predstavuje šľachta, deliaca sa ďalej na tri skupiny, najvyššou je veľmožský rod Diviackovcov. Po vlastníkoch „prostredného“ majetku sú najnižšou vrstvou šľachty tzv. *synovia jobagiónov*. Istá časť tejto šľachty podľa Beňka pochádzala z domáceho usadeného slovanského / slovenského obyvateľstva. V 2. pol. 13. stor. bola základnou podmienkou zemanstva kráľom darovaná pôda. Viacerí populi azda na základe zvykového práva tiež vlastnili pôdu ešte v 13. stor., ale do zemianskeho stavu nepovýšili a ich právo zaniklo (kráľovský psiar Pavol, Basuna a jeho synovia, Černata a ďalší, listiny citované J. Beňkom 1994; 1996). Podľa Gy. Kristóa (1993, 232) synovia jobagiónov sú miestnou resp. podmiennečnou šľachtou, ktorá viazali služby a mala iba obmedzené slobody. Titul mal iba regionálny význam, na úrovni celého Uhorska neplatil. Najnižšou a najpočetnejšou vrstvou boli poddaní a želiari – sluhovia (kráľovskí alebo zemepanskí).

3.4.5.2. Cesty a komunikačné spoje

Cesty a iné komunikačné trasy sú v písomných prameňoch priamo doložené až v 13. stor.¹³³ V literatúre sa samozrejme vyskytujú pokusy rekonštruovať cestnú sieť a vôbec komunikačné spoje aj pre staršie obdobia. Najprv menujeme nadregionálne spojenia, ktoré mohli prechádzať skúmanou oblasťou, potom napojenie Slovenského Pravna a okolia na sieť vnútorných ciest v Turci.

¹³⁰ V tzv. Turčianskom diplomatári, str. 33-5, podľa J. Beňka (1996, 76).

¹³¹ Zachovala sa iba v regeste Turčianskeho registra (TR § 47).

¹³² ŠOKA Žiar nad Hronom, MMK, 1, 17, 1, 15; podľa J. Beňka (1996, 76).

¹³³ Pre Turiec sú základnými príspevky B. Kleina (1985) a J. Beňka (1996, 185-6).

3.4.5.2.1. Nadregionálne komunikačné spojenia

Turiec je výrazne ohraničeným geomorfologickým celkom, a preto sa vyskytuje len niekoľko vhodných spojení s okolitým svetom. Prvým je rieka Váh, popri ktorej, resp. po ktorej sa dá dostať na východ do Liptova alebo na severozápad na horné Považie, najprv do okolia Žiliny. Rovnako je takto dostupná Orava. Na juhozápade jestvuje vhodné spojenie pod Vyšehradom. Ďalšie priechody sú relatívne menej významné: na juh spojenie s Horehroním: Kremnicou, Banskou Bystricou a Zvolenom. Na západe sa pravdepodobne dalo prechádzať od Valče do Rajeckej doliny a potom znovu do oblasti Žiliny.

Nitrianska cesta spájala Nitru s regiónom horná Nitra a najčastejšie zrejme pod Vyšehradom vstupovala do Turca. Z Turca pokračovala na horné Považie (do okolia Žiliny) a na Oravu. Pravidelnú komunikáciu azda vyjadruje podoba nitrianskeho archidiakonátu a dokladmi spojenia Nitry a Turca sú obidva listinné doklady z 12. stor.

3.4.5.2.2. Problém spojenia s Krakovskom a (Malo)Poľskom

Do literatúry uviedol spojenie Nitrianska a Krakovska (Vislanska) prostredníctvom cesty cez hornú Nitru, Turiec a Oravu, J. Dekan (1948-1949; 1951, 51, 71). Podľa neho toto spojenie dostatočne dokladajú archeologické nálezy. Ďalší autori, často práve iba s odkazom na Dekanov názor, tiež uvádzajú toto spojenie ako relatívne dôležité vo včasnom stredoveku.¹³⁴

Vo väčšine literatúry však prevláda názor o východnej ceste – najčastejším spojením medzi územím Slovenska a Poľska by mala byť cesta cez Spiš, z Popradskej doliny do údolia Torysy a na Starý Sącz. Spiš a Orava susedia zo severnej strany s Malopoľskom, v 12. a 13. stor. presnejšie s Krakovským a Sandomierskym kniežatstvom. Bezprostredne s nimi hraničila tzv. Sondecká zem (*Terra Sandecensis*). Vyvíjala sa postupne, od kmeňového územia s centrom na hradisku pri Naszaczowiciach, hradnej piastovskej župy so strediskom v Podegrodziu ku Sondeckej kastelánii ovládanej Starým Sączom (Homza 1998b, 70-1). V druhej polovici 12. stor. sa uhorská expanzívna politika orientuje severovýchodným smerom na vpády do západoruského kniežatstva Halič.

Trhové osady vznikajú na Spiši už v druhej polovici 12. stor., najbližšie k Poľsku bol Podolíneec. Na opačnej strane, na sútoku Dunajca a Popradu, ležal Starý Sącz a ďalším mestom bol azda už v 12. stor. Nowy Targ. V Spišskej a Šarišskej stolici dokonca jestvuje korelácia miestnych názvov so Sondeckým a Novotargským okresom (Homza 1998b, 74-7). Spiš, „gravitoval“ ku Krakovu podľa M. Homzu odkedy bol Krakov hlavným mestom Poľska,

¹³⁴ Ratkoš (1965, 163); Lacko (1986, 145); Marsina – Ratkoš – Vozár (1980, 167).

teda asi od prvej tretiny 11. stor.¹³⁵ Hlavným obchodným artiklom bola od prelomu 12. a 13. stor. meď zo stredoslovenských rudných oblastí (Homza 1998b, 79).

Z územia Slovenska pripisuje D. Čaplovič (1998b, 105) rovnakú úlohu kontaktného územia Orave i Spišu. Počas veľkomoravského obdobia sa najčastejšie spojenie predpokladá z južnej Moravy cez Olomouc a potom Moravskou bránou do Sliezska a Malopoľska.¹³⁶

Podľa V. Chaloupeckého (1922, 93) všetky poľské a uhorské vojenské ťaženia prechádzali údolím Popradu, o žiadnom sa nedá dokázať, že by viedli inak. Aj na základe tohto podnetu sme zozbierali písomné zmienky z obdobia 9. až 12. stor. o pohybe jednotlivcov alebo skupín – najčastejšie vojsk medzi Uhorskom a Poľskom, z ktorých by sa dalo aspoň nepriamo usudzovať, že smerovali cez Turiec a Oravu (resp. cez horné Považie a Oravu). V 9. stor. sa predpokladá vojenské ťaženie Svätopluka proti vislanskému kniežat'u. V roku 1063 sa podľa informácie Uhorsko-poľskej kroniky dostal Boleslav II. až do Korutánska, cez Rakúsko sa potom vrátil do Poľska.¹³⁷ V roku 1093 alebo 1094 kráľ Koloman tri mesiace obliehal Krakov.¹³⁸ Asi iba v tomto prípade je veľmi pravdepodobné, že Koloman použil najkratšiu cestu a šiel Považím alebo Turcom, potom cez Oravu do Poľska. V ostatných známych prípadoch je priamo spomenutá cesta cez východné Slovensko alebo sa dá z nepriamych indícií usudzovať, že tadiaľ pohyb viedol.

Historické a archeologické doklady (najmä z regiónu Orava) ukazujú na to, že prechod cez Oravu do Malopoľska bol síce známy, ale málo využívaný. Väčší význam mal pravdepodobne iba na konci 8. a v 9. stor.¹³⁹ Ďalšie významnejšie obdobie nastáva až s rozvojom osídlenia na Orave (čo dokladá i mýtna stanica v Tvrdošíne) azda už v 12. stor., ale nepochybne v 13. stor. (Čaplovič 1998b, 116).

3.4.5.2.3. Napojenie na komunikácie v Turci

Sieť ciest v regióne zrejme vznikala v súčinnosti prírodných podmienok a vytvárania štruktúry osídlenia, takže základné a dlho používané spojenia sa vytvárali súčasne so vznikom

¹³⁵ Homza (1998b, 77); G. Labuda (1988, 294-321) ku otázke datovania Krakova ako hlavného mesta Poľska.

¹³⁶ K. Wachowski (2001) vymedzuje jeden okruh včasnokarolínskeho umenia, stredozápadný, na Morave, Slovensku, v Malopoľsku a príľahlej časti Horného Sliezska. Jednou z možností by zrejme bolo viacero priechodných ciest v tejto oblasti, ktoré sa využívali podľa potreby a času.

¹³⁷ „Quo coronato dux recessit in karinthiam, et ibi metas posuit. Erat enim timor eius super omnia montana karinthie et almanie et austrie, quia per austriam cum uictoria (in) poloniam reuersus est in ciuitatem Cracouiam.“ (MPH I). Podľa M. Homzu (2002, 74-5) šiel cez Považie a Oravu do Krakova.

¹³⁸ Chron. Hung. comp. saec. XIV. II 138, SRH I, s. 415. Chaloupecký (1922, 89-90); Steinhübel (2004, 291). Podľa Marsinu – Ratkoša – Vozára (1980, 156) obliehal Krakov, pretože sa tam skrýval jeho synovec Koloman.

¹³⁹ Čo je mimochodom odpoveď na pochybnosti D. Třeštíka (2001, 109), aký zmysel malo hradisko na Orave. Jeho úvahy sa, asi aj pod vplyvom mapy N. Profantovej, ohraničovali na západné Slovensko. Pritom N. Profantová (1999, 190) predpokladá expanziu Moravanov a dobytie aj Vyšného Kubína a Spišských Tomášoviec.

osídlenia. Systém podliehal interakciám týchto prvkov a azda i vonkajším, nadregionálnym vplyvom.

Najpodrobnejšiu rekonštrukciu ciest vytvoril J. Beňko (1996, 185-6). Nitrianska cesta prichádzala do Turca od Nitrianskeho Pravna pod Vyšehradom do Rudna.¹⁴⁰ Odtiaľ potom nepochybne pokračovala cez Slovenské Pravno do Bobovníka. Pravno je zrejme na základe písomných zmienok i archeologických svedectiev (nielen z včasného stredoveku) jedným z komunikačných uzlov Turca.

---

¹⁴⁰ V roku 1352 sa uvádza „via publica, que versus Privigiam et Turuch duceret.“ (CDP V, 570); Beňko (1996, 44).

4. Včasnostredoveké sídlisko Ivančiná – Kratiny

4.1. Prírodné podmienky

O prírodných podmienkach v Turci všeobecne a aj špeciálne v Slovenskom Pravne a okolí je druhá kapitola práce. Tu zmeňujeme iba špecifické vlastnosti prírodného prostredia, ktoré sú dôležité pre popis náleziska a jeho interpretáciu.

4.1.1. Poloha

Preskúmané sídlisko sa nachádza na rovnej ploche na terase nad potokom Teplica (Obr. 6).¹⁴¹ Nadmorská výška je podľa vrstevnice 456 m. n. m. Na východnom okraji sídliska, zhruba v mieste, kde jeho časť zničilo štrkovisko, sa terén znižuje ku západnému brehu Teplice. V sonde 7, kde sa končila hustejšie osídlená plocha, pozoroval A. Petrovský – Šichman opäť mierne klesanie povrchu podložia. Poloha Kratiny sa nachádza severne od cesty, ktorá spája most cez Teplicu so súčasťou dedinou Ivančiná, situovanou západne od Kratín.¹⁴² Popri Ivančinej tečie rieka Turiec, terén medzi Turcom a Teplicou je mierne zvltný. Kým nejestvoval most, používal sa brod cez Teplicu, zárez cesty sa dal v západnom brehu potoka stále pozorovať.¹⁴³

4.1.2. Geológia

Kvartérne naplaveniny štrkov v katastri Ivančinej sa delia na niekoľko typov (podľa geologickej mapy Turca). Sídlisko Ivančiná – Kratiny sa nachádzalo nad náplavmi fluviálnych piesčitých štrkov z mladšieho rissu (Gašparík 1995, 93-4).

4.1.3. Pedológia

Pôdna stratigrafia, tak ako ju opísal A. Petrovský – Šichman, sa podobá na profil štrkoviska severovýchodne od obce Borcová, zhruba dva a pol kilometra vzdialeného severne od náleziska (Obr. 32).¹⁴⁴ Povrch tvorila ornica – sivočierna vápnatá hlina s prímiesou drobného karbonatického štrku. Pod ňou sa nachádzala hnedavo sfarbená fosílna pôda hnedozemného typu. V podloží boli karbonatické štrky kvartérnych terás, s veľkosťou zrn 2-5 cm, zriedkavo však 20 – 30 cm. Medzi ornice a fosílnou hnedozemnou pôdou vznikla v Ivančinej - Kratinách kultúrna vrstva po pravekom a včasnostredovekom osídlení.

¹⁴¹ A. Petrovský – Šichman nazýva potok Žarnovicou. V súčasnosti je ako Žarnovica nazývaný iba horný tok, časť potoku pri Kratinách sa správne nazýva Teplica (Krško 2003, 118-9).

¹⁴² Na mapovom liste 36-11-18 v mierke 1:10 000 sa však poloha Kratiny v katastri Ivančinej nachádza na jeho západnom konci – na týchto mapách však nie vždy zodpovedajú chotárne názvy skutočnosti a názov sídliska sa v literatúre už zrejme v podobe „Ivančiná – Kratiny“ udomácnil.

¹⁴³ Na mapovom liste 36-11-18 v mierke 1:10 000 lokalizujeme sídlisko Ivančiná – Kratiny v polohe 230 mm : 95 mm.

¹⁴⁴ Publikovaný v štúdiu Mazúr – Činčura (1964, 35-7).

4.2. Priebeh a metóda výskumu

V roku 1962 si spolupracovník Považského múzea G. Madigár všimol, že v stene západného profilu štrkoviska sa tmavou výplňou od štrkového podlažia odlišuje kultúrna jama. A. Petrovský – Šichman tu spravil obhliadku náleziska a okrem objektu našiel i dve kolové jamky.

Výskum začal A. Petrovský – Šichman spolu s ďalším archeológom G. Povalom 7. augusta 1963 odkrytím objaveného objektu a následne i plochy sondy 1. Do začiatku novembra sa odkryli ešte sondy 2 a 3. V roku 1964, v mesiacoch júl a august sa vo výskume pokračovalo, v sondách 4 až 7, spolu s južným rozšírením sondy 1.¹⁴⁵ Celková plocha výskumu (vypočítaná podľa zdigitalizovanej dokumentácie) predstavuje 384,33 m². Intenzívnejšie osídlená časť sídliska (sondy 1-4 a 7) má rozlohu 343 m² (Obr. 34).

Plocha výskumu sa neodkrývala vždy postupne a logicky, na niektorých miestach sa znovu kopalo až s niekoľkodňovým či niekoľkotýždňovým odstupom. Objekty sa odkrývali od povrchu zistenia po mechanických vrstvách (nie vždy celý objekt naraz).

4.3. Stav dokumentácie a jej problémy

Pri spracovaní výskumu na polohe Kratiny v katastri Ivančinej sme vychádzali výlučne z archeologickej dokumentácie, jeho priami účastníci už nežijú. Preto považujeme za dôležité pred publikovaním výskumu zaradiť úvodnú poznámku o stave dokumentácie, jej zložkách, ktoré nám boli dostupné, tak, aby bolo možné upozorniť aj na niektoré súvisiace problémy.

Zo záchranej akcie po objavení objektu v stene štrkoviska jestvuje výskumná správa z júna 1962 (obsahuje ju zložka s dokumentáciou ku Petrovského výskumom v Turci v rokoch 1963 a 1964, z Považského múzea). Nachádza sa v nej náčrt terénnej situácie a kresby získanej keramiky. Počas výskumu písali A. Petrovský – Šichman a G. Povala nálezový denník o výskumoch v Ivančinej, na Šianoch pri Slovenskom Pravne a na Vyšehrade nad Jasenovom v rokoch 1963 – 1964. Informácie z denníka pomáhajú korigovať nálezovú správu. V texte načrtoľ niekoľko nálezov, ktoré sú takto presne identifikovateľné.

Plánovú dokumentáciu tvorí tridsať šesť milimetrových papierov s formátom A4, spolu s celkovým plánom vo formáte A4 (Obr. 33). Kreslené sú na základe meračskej siete vytvorenej špeciálne pre výskum, podľa denníka však situácia bola zameraná aj geodeticky. Mal by existovať ešte celkový plán v podrobnejšej mierke, nebol nám však k dispozícii.¹⁴⁶

¹⁴⁵ Sonda 1 mala celkovú rozlohu približne 66,36 m²; sonda 2 87,23 m²; sonda 3 40,47 m²; sonda 4 84,14 m²; sonda 5 12,26 m²; sonda 6 29 m² a sonda 7 64,14 m².

¹⁴⁶ Podľa informácie J. Moravčíka.

Autorom všetkých kresieb by mal byť A. Petrovský-Šichman. Rezy sú zakreslené iba čiarami, takže informácie o výplni objektov čerpáme až z denníka a nálezovej správy. Kolové jamky majú vyznačenú hĺbku v centimetroch. Miestami sa vyskytujú opravy, kde šípky ukazujú polohu zle umiestnených kolových jamiek alebo skupiniek kameňov. Jedným z najväčších problémov je nečíslovanie kolových jamiek a pravdepodobných kolových jamiek. V zložitej nálezovej situácii sa ani pri porovnaní denníka, nálezovej správy a plánov niekedy nedajú presne určiť jednotlivé popisované jamky. Nálezy v kolových jamkách sú občas uvedené hromadne, iba s odkazom na priestor výskytu jamiek.

Fotografickú dokumentáciu podľa zoznamu tvorí pätnásť filmov, každý po dvanástich obrázkoch, ktoré zachytávajú situácie z výskumu v Ivančinej, na Šiancoch a Vyšehrade. Negatívy fotografií by sa mali nachádzať v Považskom múzeu.

Nálezovú správu napísal A. Petrovský – Šichman, nachádza sa však len v zložke ku výskumu v Považskom múzeu (v AÚ SAV nie je). Niekedy sa pri prepisovaní pomýlil, porovnaním s denníkom sa zväčša dá určiť prehliadnutie a opraviť nesprávny údaj. Prílohu tvorí šesť listov s fotografiami.

V archíve nálezových správ AÚ SAV v Nitre sa nachádza nálezová správa G. Povalu (evid. č. 8223/77), skladajúca sa však iba z odseku textu, v ktorom sú vypísané jednotlivé objekty a nálezy (nekompletné). Hlavnú časť správy predstavuje dvadsať listov s rozsiahlym výberom fotografickej dokumentácie (líši sa od správy A. Petrovského – Šichmana).

4.4. Doterajšie zmienky v literatúre

Výskum sídliska pri Ivančinej a jeho výsledky nie sú v literatúre celkom neznáme. Zaraďujeme preto prehľad statí a zmienok, aby sme ho mohli konfrontovať s našimi zisteniami.

O výsledkoch výskumu prvýkrát písal A. Petrovský - Šichman (1964c, 81). Uvádza typy a rozmery dvoch zistených zvyškov stavieb, sídlisko datuje do 8. – 9. stor. „Maľučká osada“ bola podľa neho buď rodovou dedinkou alebo lazom. Nálezy trosky dokladajú kováčstvo (tamže, 92-94). M. Rejholcová (1971, 98, 106-108) stručne popisuje výber z objaveného keramického materiálu – jednu celú nádobu, tri okrajové črepy a dva z tela nádoby. Sídlisko datuje do 9. stor. M. Slaninák (1975, 173) na základe informácie J. Moravčička uvádza z Kratín „jednopriestorové objekty ležiace na úrovni terénu“, patriace do veľkomoravského obdobia.

J. Moravčík (1978, 96-8) je autorom krátkeho popisu v zborníku Významne slovanské sídliská na Slovensku. Okrem oválnych a nepravidelných jám spomína chatu s rozmermi 810

x 250 cm, niekoľko súvisiacich kolových jamiek, pec ale aj skupiny kameňov. Keramika má „jednotný charakter“. Kolové jamky, nesúvisiace s objektmi, sú asi pozostatkami konštrukcie hospodárskych stavieb. Datuje do druhej polovice 9. stor.

M. Ruttkay (1992, 56-57) charakterizuje sídlisko podľa nálezovej správy G. Povalu a článku J. Moravčíka: „Preskúmané zahĺbené oválne a nepravidelné jamy, chata (810 x 250 cm) s kolovými jamami na obvode. Dve pece s estrichom, skupiny kameňov (zvyšky kamenných pecok?).“ Sídlisko datuje do druhej polovice 9. stor.

J. Beňko (1996, 27) opisuje nálezisko, vrstva riečnych kameňov a pod ňou dve pece majú byť dokladom najmenej dvoch sídelných vrstiev. V datovaní sa prikláňa k J. Moravčíkovi a M. Ruttkayovi.

J. Moravčík (1998, 24) stručne popisuje objavené objekty a nálezy a takisto datuje materiál do 9. stor. Hoci na základe dvoch zrekonštruovaných nádob zdobených „plytkými obvodovými závitnicami“ uvažuje o ich datovaní skôr do 10. stor., a teda o možnosti dlhšieho trvania osídlenia na tomto mieste. Chybné píše o strelkách šíпов „trojuholníkového tvaru“.

Z prehľadu môžeme vidieť, že informácie o sídlisku sa v detailoch líšia. Nebol pritom publikovaný žiadny plán sídliska alebo nálezy z neho s podrobnejšími údajmi. Datovanie keramiky závisí od chronologickej interpretácie jej znakov (predovšetkým výzdoby). Hroty šíпов sú v literatúre nesprávne popísané alebo úplne neznáme.

4.5. Spôsob spracovania

Z dokumentácie boli dostupné plány, nálezový denník, nálezová správa a fotografie k nej priložené. Neboli nám dostupné geodetické súradnice zamerania siete, väčší plán celej odkrytej plochy a fotografie v prílohe Povalovej správy.

Plány výskumu sme zdigitalizovali do geografického informačného programu Kristína, aby boli umožnené digitálne výstupy zachytenej nálezovej situácie a priestorové analýzy (Obr. 33). Keďže nám nebolo dostupné geodetické zameranie sídliska, zdigitalizovali sme plány podľa meračskej siete pre kreslenie plánov z Ivančinej – Kratín, zorientovanej na sever. Porovnaním denníku a nálezovej správy sme vytvorili charakteristiku náleziska a odkrytých situácií. Pre jednotlivé objekty sme sa držali starého číslovania a u niektorých objektov pridali nové. Kolové jamky a pravdepodobné kolové jamky majú vlastné nové číslovanie a sprístupnili sme aj ich databázu. Väčšina nálezov je charakterizovaná, pokiaľ to dovoľovala dokumentácia alebo ich priame štúdium, v prípade výraznejších včasnostredovekých nálezov sme podrobne spracovali analógie z priestoru severozápadného Slovenska (prípadne aj rozsiahlejšieho). Osobitnú časť tvorí spracovanie keramiky. Cieľom

spracovania je zhodnotenie výpovede archeologického materiálu o živote sídliska a datovanie. Priestorové určenie je niekedy sporné, kvantifikovanie sa robí v denníku i nálezovej správe slovným určením (časticami viac, menej, atď.) Všetky koncentrácie sme sa pokúsili zaznamenať podľa kategórií nálezov či odkazu na odkrytú situáciu, ale keďže nie sú zakreslené v dokumentácii, nebolo by s nimi možné počítat' v podrobnej priestorovej analýze.¹⁴⁷

4.6. Stratigrafia lokality

Povrch plochy výskumu bol zarastený trávou, poprehýbaný koľajami po kolesách nákladných áut (Obr. 7). V sonde 1 sa koľaje prejavili aj v kultúrnej vrstve (Obr. 37). V južnej časti bola plocha zavalená zásobami cestárskeho štrku.

Pred rokom 1945 slúžila plocha ako pole. Od povrchu do hĺbky 20 – 25 cm sa nachádzala vrstva sivej oráčiny predovšetkým s drobnými štrkovými kamienkami, len miestami so strednými či veľkými kameňmi. Do hĺbky 20 cm sa objavovala novoveká keramika a drobné včasnostredoveké zlomky, vo vrstve 20 – 25 cm už bola premiešaná aj s väčšími kusmi včasnostredovekej keramiky. Pod oráčinou bola kultúrna vrstva, rovnako sypká ako oráčina, líšila sa však oveľa tmavšou farbou, mala hrúbku asi 15 cm. Bolo v nej oveľa menej drobných štrkových kamienkov. Vo vrchnej časti kultúrnej vrstvy sa často nachádzali kamene strednej veľkosti, ktoré niekedy zaberali celú jej hrúbku, alebo boli zapustené až do podlažia. V oráčine sa už kamene strednej veľkosti nenašli. Niektoré časti kultúrnej vrstvy boli tiež značne narušené orbou, čo mohlo spôsobiť napr. rozvláčenie niektorých nahromadení kameňov.¹⁴⁸ Dokladajú to sporadické zlomky novovekej keramiky, ktoré sa vyskytovali až na povrchu podlažia.

Vo vrstve 0-5 cm nad povrchom podlažia kultúrna vrstva slabla, hlavne tu sa nachádzali črepy lužickej kultúry a niekoľko nedatovateľných silexových odštepov, ale aj včasnostredoveké čriepky, kosti a zlomky spálenej hliny.

V sonde 2, severne od objektov 3 a 4, a rovnako v severnej časti sondy 4, sa kultúrna vrstva s črepami a kameňmi vytrácala, ani v oráčine už nálezy neboli. Sonda 5 zachytila iba dve nehlboké kolové jamky s uhlíkmi a jedným črepom. V jej severnej časti sa pod oráčinou nachádzal podložný štrk, v južnej bola pod orniceou hnedožltá zemina podlažia s menšími kameňmi. V sonde 6 pod oráčinou bola súvislá vrstva drobného štrku s menšími kameňmi.

¹⁴⁷ Priestorová analýza napr. priniesla zaujímavé výsledky vďaka spôsobu výskumu na Pohansku v polohe Pred zámkom (Macháček 2001, 106-7).

¹⁴⁸ Podľa údajov P. Vařeku (2004, 28) moderná hlboká orba ničí situácie do hĺbky 0,4 m, v tomto prípade sa zdá, že kultúrna vrstva bola iba narušená, niekde značne, inde však vôbec. K vplyvu orby na archeologické situácie poskytuje základné informácie M. B. Schiffer (1987, 129-32).

Štrk bol na úrovni kameňov kultúrnej vrstvy v sondách 1 – 4. Západným smerom sa štrk vytráca už len do rozptýlených malých skupín kameňov, podložie tvorí žltohnedá zemina. Južne od sondy 7 sa v sonde 6 ešte objavovala slabučká kultúrna vrstva, so zriedkavým výskytom črepov a kostí. V sonde 7 pozorovali tiež vyznievanie kultúrnej vrstvy, v jej juhozápadnej časti bol na povrchu podložia drobný štrk (Obr. 35).

Do podložia sa zahlbovali objekty i kolové jamky. Na povrchu podložia boli zaznamenané a zakresľované porušenia norami. Približne od hĺbky jedného metra sa podložie menilo na štrkové, okolo plochy sídliska miestami vystupoval štrk až na povrch podložia.

4.7. Objekty

4.7.1. Objekt 1

Nezachoval sa celý, prinajmenšom polovicu z neho zničili pri ťažbe štrku. Zdokumentovaná časť má približne tvar polkruhu, konvexný tvar stien a ploché dno (Obr. 8, 9, 36; Tab. 1). Zahlbovalo sa 35 cm od zisteného povrchu objektu do podložia. Výplň bola tmavá a sypká, homogénna, rozhranie dna a hnedého podložia malo jamkovitý povrch. V hnedom podloží už štrk nebol. V najhlbšej časti objektu sa sústreďovali kamene strednej veľkosti, niektoré žiarom dopukané, ale ich zlomky sa vyskytovali spolu. 0-5 cm nad povrchom podložia sa objavila vrstva s množstvom drobných kamienkov, ale s malým počtom črepov, kostičiek a zlomkov spálenej hliny. Nad ňou sa vyskytovala vrstva obsahujúca hlavne fragmenty keramiky, menej uhlíkov a kostičiek. Nad zistenou úrovňou objektu bolo viac črepov a niekoľko kostičiek. V okolí objektu sa okrem severovýchodnej strany zničenej štrkoviskom a severozápadnej strany objavilo v kultúrnej vrstve množstvo črepov. Severozápadnú časť objektu narúšal pás štrku, ďalší rovnobežný bol zdokumentovaný južne od objektu. A. Petrovský - Šichman ich interpretoval ako recentný zásah, štrk prenikol tlakom kolies nákladných áut.

Nálezy: keramika, uhlíky, kosti, zlomky spálenej hliny, kamene

Súvisiace kolové jamky: Do objektu 1 sa zahlbovali tri kolové jamky (ID 23, 24, 336), z ktorých najväčšia (ID 23) sa nachádzala presne v predpokladanom strede objektu (Obr. 9).

4.7.2. Objekt 2

Nachádzal sa juhozápadne od objektu 1. Pôdorysom predstavuje takmer pravidelný ovál (Obr. 10 – 12, 37, 47; Tab. 1). Dno je hlbšie vo východnej časti. Profil jamy je hruškovitý, zrejme však iba v dôsledku tlaku nadložia, lebo i v previsoch hruškovitého tvaru bola primiešaná kultúrna vrstva a kamene. Po okraji objektu sa nachádzalo niekoľko kameňov strednej veľkosti. Výplň bola podobná ako v objekte 1, sypká, sivej až čiernej farby.

Obsahovala menšie a drobné štrkové kamene, najviac kameňov bolo pritlačených na steny a dno objektu. Niektoré vápencové kamene boli do biela prepálené. Vo výplni sa nachádzala zvieracia nora, prejavujúca sa prienikom hnedého podložia do výplne.

Vo výplni sa vyskytovali zlomky mazanice (niektoré s rovnou plochou, azda z výmazu stien), uhlíky a zvieracie kosti. Uhlíky sa koncentrovali vo väčšom množstve jednak v juhozápadnej časti vo vrstve drobného štrku, jednak v celej južnej časti, prenikali i do podložia. V západnej časti sa objavil zlomok železného noža, železná pracka a niekoľko kostí. Neurčenú polohu vo výplni mali atypický zlomok železa a kostené šidlo. V plytšej západnej časti bolo menej keramiky ako v hlbšej východnej. V hornej časti sa vyskytovali menšie zlomky, v dolnej väčšie, pod najväčšími sa našli kamene pritlačené na dno objektu. Pod nimi sa objavilo ešte niekoľko kostičiek. V južnej časti objektu sa našla čeľusť, ktorú Petrovský – Šichman určuje ako žriebäciu. Niektoré vápencové zlomky boli od žiaru vypálené na vápno.

Pri juhozápadnom okraji objektu sa našla železná strelka šípu. Za severovýchodným okrajom sa našlo niekoľko kostí. Vo vrstve nad objektom bola kultúrna vrstva premiešaná so štrkom, včasnostredovekými aj recentnými črepami a klincom. Na povrchu podložia v okolí objektu 2 sa pravidelne objavovali koncentrácie štrku.

Nálezy: keramika, zlomky mazanice, zlomok železného noža, pracky, atypický zlomok; kosti; uhlíky, kostené šidlo, troska (Obr. 164).

Súvisiace kolové jamky: V bezprostrednom okolí objektu 2 (vo vzdialenosti metra od neho) sa vyskytuje iba niekoľko jamôk (ID 25, 30, 310-3, 339), podľa Petrovského – Šichmana bol však objekt 2 súčasťou väčšej konštrukcie kolového dvojpriestorového domu (v ďalšom texte nazývaný dom 1). Najbližšie vo vzdialenosti pol metra južne od objektu 1 sa približne v priamke dlhej viac ako päť metrov, orientovanej V – Z, objavuje rad desiatich menších jamiek (ID 9, 13, 26-9, 62-3, 338, 343), ktoré podľa Petrovského – Šichmana vyznačovali severnú stenu domu, viažuceho sa ku objektu 2.

4.7.3. Objekt 3

Je to najväčší zistený objekt, s nepravidelným oválnym tvarom (Obr. 13-4, 17-8, 29, 38, 44; Tab. 1). Výplň bola tmavá, mala tmavší odtieň ako kultúrna vrstva, po namoknutí sýtočierny. Na rozhraní oráčiny a kultúrnej vrstvy boli nad objektom rozptýlené drobné zlomky spálenej hliny, s veľkosťou 0,5 – 1 cm. V kultúrnej vrstve nad objektom bolo veľa včasnostredovekej keramiky, malé množstvo oblých riečnych kameňov a zlomky spálených kameňov.

V objekte je vydelených niekoľko častí. Východnú stranu objektu tvorí takmer kolmá stena, v jej profile sa nachádzal pás humusu, Petrovský – Šichman to interpretoval ako doklad opravy zosunutej steny. Východná časť bola osobitne vydeleným zahĺbením širokým až 95 cm, ktorá obsahovala na dne množstvo uhlíkov, takže ju interpretoval ako ohnisko. Nad touto plochou bolo veľa črepov, kameňov, uhlíkov a kostí. Západne od tejto časti obsahoval objekt veľa zlomkov keramiky, viac kostí, menej uhlíkov a drobných kameňov. V povrchovej vrstve sa našiel ešte praslen a zlomok noža.

Pri severnom okraji jamy 2 až 4,4 m od východného okraja sa nachádza osobitná plytká priehlbina, na východe a západe vymedzená sporadicky kameňmi. Na jej dne bolo veľa menších kameňov, medzi nimi veľa drobných črepov a uhlíkov, povrch podložia bol jamkovitý. Priestor bol interpretovaný ako ohnisko. Všetky tri ohniská sú najhlbšími časťami objektu. Na ostatku dna objektu boli rozptýlené drobné uhlíky (netvorili súvislú vrstvu) a zlomky spálenej hliny, ale takmer žiadna keramika.

Na západnom okraji sa našla väčšia zvieracia čel'usť. V strede priehlbiny bola do severného okraja objektu zapustená šikmá kolová jamka (so sklonom 45° smerom dovnútra objektu). Na južnom okraji objektu sa našiel i silexový odštep.

Západným smerom sa dno objektu pomaly dvíha, vo výplni západného okraja bolo málo kameňov, kostí, uhlíkov a črepov. Do dna je zahĺbená veľká kolová jamka (ID 121). Rozhranie dna a povrchu podložia bolo na tejto strane nevýrazné.

Južne od objektu sa ešte pri jeho okraji vyskytovala keramika, ale potom bol zhruba meter dlhý priestor medzi ním a koncentráciou kameňov s pieckou bez nálezov.

Nálezy: keramika, praslen, uhlíky, kosti, silexový odštep, zlomok noža

Súvisiace kolové jamky: V ploche objektu 3 sa nachádza jedenásť kolových jamiek (ID 100-1, 121, 124-5, 131, 136-7, 344, 355-6), z toho dve väčšie (ID 101, 121). Menšie kolové jamky ID 100 a 344 boli zapustené v uhle 45° dovnútra objektu. Kolové jamky po obvode objektu 3 (ID 64, 66, 68-72, 80-2, 87-90, 99, 116-20, 126, 129-30, 132-7, 322, 352 – zvyšky dreva pod okrajom) zachycujú pravdepodobne pravouhlý obdĺžnikový tvar orientovaný dlhšou stranou V-Z.

4.7.4. Objekt 4

Nachádza sa severne od ohniska v priestore objektu 3, oddelený päť centimetrov širokou prepážkou (Obr. 13-6, 29, 38, 44; Tab. 1). Rozdeľuje sa do troch častí. Južnú časť tvorí nepravidelný ovál. Severne od nej sa nachádza západná a východná časť oddelená nevysokým hrebienkom. Výplň mala podobnú tmavú farbu ako v ostatných objektoch.

Južná časť obsahovala niekoľko menších oblých kameňov na povrchu výplne a stenách. Podľa obsahu uhlíkov na dne bola interpretovaná ako ohnisko. Rovnako v nej bolo veľa zlomkov keramiky.

Západná časť mala na povrchu výplne dva menšie kamene a niekoľko ďalších na dne. Na spodku sa nachádzalo menšie množstvo uhlíkov. Východná časť bola vydláždená väčšími oblými kameňmi, trochu i na severnej stene, v južnej polovici časti bola nad kameňmi desaťcentimetrová vrstva výplne a na nej kamene zoskupené do kruhu, vysvetľované ako obloženie kolu. Na dne a stenách tejto časti bolo veľa uhlíkov, ich koncentrácia bola vyššia ako vo výplni nad ňou. Vo výplni sa nachádzalo veľa zlomkov keramiky, málo kostí a atypický zlomok železa. V spodnej časti výplne sa nachádzala i zlomená silexová čepeľ. Východnú časť objektu 4 interpretoval Petrovský – Šichman tiež ako ohnisko.

Nálezy: uhlíky, keramika, kosti, atypický zlomok železa, zlomená silexová čepeľ

Súvisiace kolové jamky: V objekte 4 sa nachádzali dve jamky (ID 102-3). Kolové jamky okolo objektu 4 zhruba tvoria pravouhlý pôdorys (ID 93, 96-7, 99, 109-12, 115, 352), niektoré z nich by mohli tvoriť súčasť konštrukcie okolo objektu 3; alebo azda boli oba objekty zastrešením spojené.

4.7.5. Objekt 5

Nachádzal sa juhozápadne od objektu 3, mal opäť oválny tvar s konvexnými stenami, dĺžkou 2,4 m a šírkou 3,2 m, od povrchu zistenia po dno najväčšiu hĺbku 0,7 m (Obr. 23, 39; Tab. 1). Hranica objektu bola na podloží nejasná. Severnú polovicu vyplňa vrstva drobného štrku, jej plocha mala rozmery zhruba 2,5 m (V – Z) x 1,6 m, začínala sa desať centimetrov nad povrchom podložia, zahľbovala sa 65 cm pod jeho povrch. Štrk obsahoval niekoľko uhlíkov a hrudky čiernej pôdy. Severná polovica objektu sa zahľbuje 70 cm pod povrch podložia, vyplňa ho popolovitá vrstva premiešaná so štrkom a uhlíkmi. 20 cm pod povrchom zistenia objektu tvoria uhlíky súvislý horizont.

V južnom, oveľa plytšom páse objektu delil menší hrebienok dno na západnú a východnú časť. Výplň juhozápadnej oválnej časti (1,5 x 0,7 m, hĺbka 20 cm) bola popolovitá, s množstvom uhlíkov, malými hniezdami štrku, niekoľkými kameňmi a jedným včasnostredovekým črepom. Juhovýchodná časť (1,3 x 0,7 m) mala rovnakú výplň, okrem množstva uhlíkov s niekoľkými lužickými a včasnostredovekými črepmi a zlomkom struskovitej hmoty.

Nad objektom bolo málo kameňov.

Nálezy: uhličky, zlomok troskovitej hmoty, včasnostredoveká keramika, keramika lužickej kultúry

Súvisiace kolové jamky: Výlučne v južnej časti objektu 5 sa nachádzajú štyri kolové jamky (ID 226-8, 249). Okolo objektu 5 sa vyskytujú jamky v pravouhlom alebo azda kruhovom tvare (ID 126-8, 229, 245, 250, 260, 262-4), niektoré v severozápadnom smere sú však skôr súčasťou konštrukcie objektu 3.

4.7.6. Objekt 6

V severozápadnej štvrtine sondy 3 bola zachytená niekoľkonásobná koncentrácia spálených kameňov, ktorá je inak nazývaná v dokumentácií ohniskový (niekedy i kuchynský) priestor (Obr. 20-1, 40, 45; Tab. 1). Kamene boli naukladané pod sebou až na úroveň povrchu podložia. Kultúrna vrstva okolo kameňov mala prímes uhľíkov, málo drobných zrn spálenej hliny a kus kovovej i nekovovej trosky. Kamene boli prepálené, dopukané a okrem celých dopukaných sa vo vrstve nachádzali aj ich zlomky. Medzi kameňmi bola v juhovýchodnej časti koncentrácie do podložia zapustená časť nádoby, dva črepy dna na povrchu podložia. V jednej z jamiek sa našiel kus osličky. V strednej časti sa pod koncentráciou kameňov našli tri kolové jamky (ID 163-5), obsahovali okrem čiernej výplne uhličky, zrnká spálenej hliny a len v jednej drobné čriepky na povrchu.

V severozápadnej časti koncentrácie sa pod spálenými kameňmi objavil objekt 6. Mal oválny tvar (0,7 x 1,2 m), s hĺbkou len 0,1 až 0,2 m. Južnú časť vypĺňali takmer súvislo prepálené kamene. V tmavej výplni sa nachádzalo veľa uhľíkov, niekoľko zlomkov keramiky, dva železné predmety (klinec a nit) a zvierací zub. Pod severovýchodným okrajom objektu bola tridsať centimetrov široká a hlboká kolová jamka, s výplňou premiešanou tiež veľkým množstvom uhľíkov. Južná časť bola od povrchu zistenia kameňov v kultúrnej vrstve až po dno objektu vyplnená spálenými kameňmi naukladanými nad seba. Bezprostredne na sever od objektu ležali tri fragmenty plochého kameňa, azda zlomky žarnova. Severozápadný okraj objektu porušovala nora.

Akumulácia kameňov bola v menšej miere zistená aj v sonde 4, kde je však značne narušená norami. Mala len jednu vrstvu kameňov. Západnejšie od nej bolo na dne kultúrnej vrstvy výnimočne veľa drobných uhľíkov a zlomkov spálenej hliny, málo kameňov. Na juhovýchodnom okraji tejto plochy je opäť koncentrácia riečnych žabíc a ich zlomkov, popraskaných od žiaru, avšak rozlomené kusy sú vedľa seba, kultúrna vrstva premiešaná menším množstvom uhľíkov, iba niekoľko zlomkov keramiky.

Nálezy: uhličky, keramika, železný klinec a nit

Súvisiace kolové jamky: Priamo v objekte sa nachádzajú dve väčšie kolové jamky (ID 146, 158).

4.7.7. Objekt 7

Jediný väčší objekt v sonde 7 (Obr. 25-6, 41, 46; Tab. 1). Mal nepravidelný oválny obrys, s dlhšou osou v smere SZ – JV, so šírkou 1,4 m a 0,95 m, hlboký 0,33 m od povrchu zistenia, v juhovýchodnej časti sa prudšie dvíha k povrchu. Výplň bola sypká, tmavšia ako kultúrna vrstva. V západnej časti nad dnom sa našli dve väčšie osličky z farebného pieskovca a dve zvieracie čeľuste (v úrovni 10-15 cm od úrovne zistenia objektu). Nad stredom sa našla tretia oslička, v západnej časti ešte obyčajný pieskovec s hladkým povrchom, azda ďalšia osla. Vo výplni bolo málo kameňov a uhlíkov, viac uhlíkov sa nachádzalo na dne. Nad objektom a severne od neho bola zvýšená koncentrácia kameňov v kultúrnej vrstve, keramiky a drobných zlomkov tehloviny. Vedľa jeho západného okraja bolo v kultúrnej vrstve veľa uhlíkov a zlomky spálenej hliny. Južne od objektu sa vyskytoval štrk, spolu so skupinami kameňov, už len málo keramiky, kultúrna vrstva sa vytráca.

Nálezy: keramika, uhlíky, zlomky spálenej hliny, štyri osličky, dve čeľuste

Súvisiace kolové jamky: Stred najbližšej kolovej jamky (ID 298) sa od objektu nachádza vo vzdialenosti bezmála jeden meter. Najbližšie kolové jamky (ID 298-300) azda s objektom vôbec nesúvisia.

4.7.8. Objekt 8

Objekt predstavuje zachovanú časť piecky a jej deštrukciu (Obr. 18-9, 42; Tab. 1).

Okolo objektu sa nachádza súvislá akumulácia stredných a väčších kameňov, medzi ktorými boli často zvieracie kosti a zriedkavo keramika, dve skupiny črepov boli na juhozápadnom okraji akumulácie kamením obložené. Na povrchu juhozápadného okraja bolo i viac štrku ako inde. Pod akumuláciou kameňov bola súvislá vrstva drobných zlomkov spálenej hliny (asi na ploche 1 m²) s menšou mierou uhlíkov, po jej obvode sa našlo niekoľko kostí a čriepkov. Na južnom okraji rozptylu hliny bola jamka (ID 149). Vo východnej časti koncentrácie spálenej hliny bola primiešaná sypká čierna zemina v hrúbke desať centimetrov aj s drobnými čriepkami a kamienkami. Západná časť koncentrácie spálenej hliny sa zahľbovala do misovitej priehlbiny, ktorá sa na severe končila kolovou jamkou (ID 150).

Pod vrstvou čiernej zeminy vo východnej časti sa dochovalo do červena spálené hlinené dno piecky v tvare písmena D, nakloneného vpravo, so zaoblenými rohmi; spolu s časťou stien. Do dna bolo zapustených niekoľko menších kameňov. Kamene piecky boli

riečne zvariaky, veľa z nich dopukanych žiarom.¹⁴⁹ Súvislá vrstva zavalovala východný a západný okraj piecky. V strede boli len tri menšie kamene.

Nálezy: zlomky mazanice, keramika, kosti

Súvisiace kolové jamky: V okolí piecky sa nachádza šesť výrazne väčších jamiek (ID 138, 148-52) v tvare kríža. V tomto priestore sa našli ešte štyri malé jamky (ID 140, 144, 155, 345).

4.7.9. Objekt 9

Objavený bol pri vyrovnávaní južného okraja sondy 1, mal hĺbku len 0,1 – 0,15 m (Obr. 43; Tab. 1). Vypĺňa ho popolovitá vrstva, ktorá sa vytráca na okrajoch do podlažia, takže hranice objektu boli nejasné. Vo výplni bolo málo uhlíkov a halštatský čriepok, na západnej hrane objektu sa našlo niekoľko kameňov.¹⁵⁰ V sonde 1 zachytili len severnú časť objektu (so šírkou 2,8 m na okraji), južným smerom už sonda nebola rozšírená.

Nálezy: uhlíky, halštatský čriepok

Súvisiace kolové jamky: V ploche objektu sa nachádzajú štyri menšie jamky (ID 1, 44-6). V línii severovýchod – juhozápad prebieha päť jamiek (ID 42, 48-9, 53, 57), azda rovnobežných s takto orientovanou stenou objektu.

4.8. Kolové jamky

Tzv. kolové alebo stĺpové jamky¹⁵¹ sa vyskytovali na celej ploche výskumu a výnimočne boli zachytené aj v sonde 5 na okraji skúmanej plochy (Obr. 48-56; Tab. 2). Jamky sa však nijako nečíslovali ani postupne takto nezaznamenávali, takže podľa denníku resp. nálezovej správy sa niekedy nedá určiť, o ktorých jamkách text hovorí.

Kolové jamky boli často obložené menšími kameňmi, alebo sa kamene nachádzali aj v ich výplni (ako úprava stien?). Kolové jamy sa mohli nájsť aj po odstránení kameňov v kultúrnej vrstve, málokedy je však presne zaznamenaná takto zistená superpozícia. Vo výplni sa najčastejšie nachádzali uhlíky, zrná spálenej hlíny, včasnostredoveká aj lužická keramika. V niektorých jamkách (napr. ID 174-5) v širšej jamke bol užší priestor pre kôl obložený kameňmi. 27 kolových jamiek sa nachádza priamo v objektoch.

Na ploche bolo celkovo zakreslených 356 kolových jamiek. 43 kolových jamiek nemá zaznamenanú žiadnu hĺbku. Zapísaná hĺbka jamiek sa pohybuje od 0,03 m až po 0,45 m (jediná jamka ID 110). Zhruba polovica jamiek má hĺbku do 0,10 m vrátane (čo je aj najčastejšie sa vyskytujúca hĺbka jamiek; graf 1). Z priestorových vlastností je pozoruhodné,

¹⁴⁹ V plánoch sú však vyznačené ako obyčajné kamene.

¹⁵⁰ Podľa denníku pripúšťajú včasnostredoveký pôvod objektu.

¹⁵¹ O rozdiel medzi nimi napr. P. Vařeka (2004, 35).

že jamky hlboké 15 cm alebo hlbšie sa vyskytujú iba na ploche severne od objektu 7, v sondách 1-4 a 7. Nebola zistená nijaká štatistická závislosť medzi priemerom alebo dĺžkou jamiek a ich hĺbkou, resp. medzi plochou jamiek a ich hĺbkou.

Súvis kolových jamiek sme sa pokúsili overiť pomocou počítačového programu Posthole, ktorý algoritmom vyhľadáva pravouhlé štruktúry tvorené kolovými jamkami v zdigitalizovaných plánoch. Výsledky metódy sú však problematické. Vzhľadom na veľký počet jamiek, vysoký je aj počet nájdených polygónov. Ba dokonca pri nižšej tolerancii uhlov nachádza program na ploche viac ako tisíc pravouhlých štruktúr (Obr. 62).

Na obr. 57 sú štruktúry z celej severnej časti plochy pri zobrazení všetkých kolových jamiek. Zaujímavý je štvorec nad objektom 8, ktorý by mohol byť interpretovaný ako dymník nad pecou (M. Ruttkay 1990, 338-40; Šalkovský 1998, 24). Skúsili sme analyzovať štruktúry podľa hlbších jamiek (od 20 cm – obr. 58-9; od 15 cm – obr. 60-1, 63-4) a štruktúry vo väčšej mierke pri niektorých objektoch (obr. 65-7). V ďalšej analýze sme ku kolovým jamkám pridali i pravdepodobné kolové jamky.

4.8.1. Pravdepodobné kolové jamky

Na ploche výskumu označil Petrovský – Šichman 56 útvarov ako otázne alebo pravdepodobné kolové jamky (Obr. 48-56; Tab. 3). Ich identifikátor má veľkosť od čísla 1000 nahor, aby sa nemýlil s ID kolových jamiek. Môžeme ich rozdeliť do niekoľkých kategórií. Prvou sú nehlboké zahĺbenia či preliačiny, azda zvyšky jamiek. Druhou sú jamky, ktoré Petrovský – Šichman predpokladal ako súčasť pozostatkov po kolových konštrukciách a vyhľadával ich podľa pravouhlej symetrie, no na hľadanom mieste nenašiel. Kolové jamky sa možno nachádzali i na mieste dokumentovaných zvieracích nôr. Na niektorých predpokladaných miestach sa namiesto jamiek nachádzala iba kumulácia kameňov – azda zvyšok po opore stĺpu.

Na obr. 68-75 pokračuje analýza v programe Posthole aj s pravdepodobnými kolovými jamkami. Výsledky na obr. 69 potvrdzujú časť nadzemnej štruktúry domu 1 a na obr. 70 domu 2. Na obr. 73 sa opäť objavuje štvorec nad objektom 8, azda dymník. Na obr. 74 a 75 sa objavujú pravouhlé štruktúry v sonde 4, ktoré by azda mohli byť ďalšou stavbou.

4.9. Kamene v kultúrnej vrstve

Na ploche výskumu sa našlo obrovské množstvo kameňov. Petrovský – Šichman rozlišuje tri skupiny: obyčajné kamene a kamene prepálené a zväpenatené. Na základe polohy rozlišuje kamene kultúrnej vrstvy, kamene dna objektov a kamene povrchu podlažia.

4.9.1. Obyčajné kamene, kamene dna objektov a kamene povrchu podložia

Všetky kamene strednej a väčšej veľkosti, ktoré boli súčasťou kultúrnej vrstvy, sa zakresľovali do plánov (Obr. 77-9). Považujeme ich za funkčnú súčasť sídliska, intencionálne zhromaždenú. Podľa stratigrafického pozorovania sa väčšina nálezov nachádzala nad kameňmi alebo vedľa kameňov v rovnakej vrstve, takmer nikdy však pod kameňmi (zrejme sa pod ne dostali až pri rozpadaní kamenných štruktúr alebo vplyvom orby). Geologicky sú kamene určené zriedkavo, píše o nich ako o žulových „zvariakoch“ alebo ich zlomkoch. Určuje ich aj ako riečne nespálené kamene. Kamene dna objektov sú vyznačené iba v objektoch 3 a 4, podľa nízkej koncentrácie však nie sú bezpečnými dokladmi obloženia či úpravy ich stien. Kamene povrchu podložia boli menšie, sú pôvodnou prírodnou charakteristikou podložia a asi nesúvisia s včasnostredovekým osídlením (Obr. 76).

Časť kameňov „dláždi“ dná niektorých objektov (predovšetkým v objektoch 1 a 4 – tieto kamene majú uvedenú niveláciu), ďalšia časť sa v rovnakom kontexte vyskytuje v kolových jamkách. Niektoré kamene vyznačujú obvod kolových jamiek, a teda zrejme podopierali koly či stĺpy (KJ ID 173-5 sú výrazné príklady). Uloženie ostatných kameňov sa však nedá vysvetliť ani jedným z týchto spôsobov, v diskusii o ich použití preto hľadáme analógie na iných lokalitách, najprv v priestore severozápadného a severného Slovenska (v podkapitole o interpretácii pozostatkov stavieb).

4.9.2. Prepálené a spálené kamene

Skupiny spálených resp. prepálených kameňov by mohli vyznačovať pozíciu ohnísk alebo iných vykurovacích zariadení (Obr. 80). Prepálené kamene sa nachádzajú na celej ploche sídliska, ale najvýraznejšie koncentrácie zachytili v dvoch pásoch orientovaných od severozápadu na juhovýchod sondy 3 a 4. V páse v sonde 3 sa našlo i najviac ďalších nálezov. Rozptýlené menšie prepálené kamene mohli byť premiestnené prírodnými procesmi (v okolí rozptylu spálených kameňov je zakreslené množstvo nôr a pravdepodobných nôr). Malá časť kameňov je v dokumentácii zakreslená ako spálené kamene (Obr. 81).

Koncentrácie prepálených kameňov považuje A. Petrovský-Šichman za piecky bez klenby. Najbližšou analógiou sú spálené kamene vo výplni objektu na sídlisku Prónayovské – Pod krížom v katastri Slovenského Pravna, neďaleko Ivančinej – Kratín.

4.9.3. Zvápenatené kamene

Predstavujú ďalšiu kategóriu kameňov zrejme zasiahnutú pôsobením ohňa. Vyskytujú sa na celej ploche, s najväčšou koncentráciou v sonde 7 (Obr. 82). Je možné, že pochádzajú

z deštrukcie spoločnej akumulácie so spálenými kameňmi v južnej časti sondy 4. Azda súvisia s úmyselným pálením vápna.

4.10. Ohniská

Niektoré väčšie zhluky uhlíkov interpretoval Petrovský – Šichman ako zvyšky ohnisk (Obr. 84). Tri sa nachádzajú v oddelených zahĺbeniach v objekte 3, po jednom v južnej a západnej časti objektu 4. Juhovýchodne od objektu 2 zakreslil ďalšie ohnisko v jednom z priestorov domu 1. Pec alebo ohnisko podľa P. Šalkovského (1998, 22) určuje obytný status stavby. Najčastejšie bývali situované pri stene alebo medzi stenou a stredom obydla (Šalkovský).

4.11. Nory a pravdepodobné nory

Zvieracie nory sa preukazovali v kultúrnej vrstve alebo na povrchu podlažia práve primiešaním podložnej hnedozeme a tunelovitým tvarom (Obr. 85). V prvej otvorenej časti sondy 1 a v sonde 2 sa zrejme nezakresľovali, potom sú však zachycované sústavnejšie, s najvyššou koncentráciou v sonde 4. Podľa Petrovského – Šichmana mohli byť na mieste nôr predtým aj kolové jamky. Pravdepodobné nory označuje v plánoch popis „nora ?“. Na západnom okraji sondy 4 sa v norách objavujú iba lužické čriepky.

Celkovo je v dokumentácii zakreslených 32 nôr, spolu pokrývajú plochu 3,89 m². Pravdepodobných nôr bolo zistených 29 s celkovou rozlohou 5,55 m². Z celkovej plochy výskumu 384,33 m² teda nory pokrývali necelých 10 m². Najvyššou doloženou hĺbkou nory je 22 cm, najnižšie sa zahľbovali 5 cm pod povrch podlažia.

4.12. Štrk

Naplavené neogénne štrky tvoria podlažie lokality pod hnedými fosílnymi pôdami, v juhozápadnom rohu sondy 7 a sondách 5 a 6 bol takto zdokumentovaný i vo vyššej úrovni. Okrem podložného sa však na ploche vyskytujú i ďalšie štrkové koncentrácie. Dva pásy štrku pri objekte 1 interpretoval Petrovský – Šichman ako doklad recentného zásahu do kultúrnej vrstvy (Obr. 35, 37).

Koncentrácie drobného štrku v kultúrnej vrstve a na povrchu podlažia by mohli indikovať občasné zaplavovanie lokality počas rozvodnenia Teplice. Napr. v severovýchodnom rohu sondy 7 bol štrk i nad kameňmi kultúrnej vrstvy, alebo azda aj väčšie nahromadenie štrku nad severnou časťou objektu 5. Kôpky štrku sa objavujú i v okolí objektu 2 na povrchu podlažia a vo výplni objektu 2. V objekte 1 bola nad dnom vrstva

drobných kamienkov. Na povrchu juhozápadnej akumulácie nad pieckou – objektom 8 bolo viac drobného štrku ako inde v blízkom okolí.

4.13. Praveké a stredoveké nálezy

V Ivančinej - Kratinách sa našiel aj relatívne nepočetný súbor pravekej keramiky. Nálezy však v literatúre známe nie sú, a tak dopĺňajú sídelný obraz Turca v bronzovej a halštatskej dobe.

4.13.1. Keramika lužickej kultúry

Na lokalite je vo väčšom množstve prítomná keramika lužickej kultúry (Obr. 87). Trikrát je lužický črep zakreslený v dokumentácii, denník a nálezová správa zachytávajú ďalšie nálezy na celom priestore sídliska. Niektoré lužické črepy sa našli vo výplni kolových jamiek, samotné alebo so slovanskými, často sa však podľa dokumentácie nedajú určiť konkrétne jamky. Z objektov sa lužický črep našiel iba v objekte 5, vo výplni spolu so slovanskou keramikou. Vo výplni nôr medzi objektmi 6 a 7 sa údajne objavovala iba lužická keramika.

Podľa stratigrafického pozorovania azda jestvovala v hrúbke niekoľko centimetrov nad podložíom slabá popolovitá vrstva, v ktorej sa vyskytovala väčšina lužickej keramiky a možno ju pripísať sídelnej aktivite tejto kultúry; výrazne ju porušilo neskoršie – asi halštatské a predovšetkým včasnostredoveké osídlenie. Pri predpokladanej priečke domu 1 sa (z dokumentácie neidentifikovateľná) kolová jamka s lužickým čriepkom nachádzala pod väčším kameňom, čo by mohlo byť dokladom superpozície kameňov prinesených na sídlisko vo včasnom stredoveku.

Lužickú keramiku zo sídliska zatiaľ nebola spracovaná a teda ani presnejšie datovaná.

4.13.2. Fragmenty halštatskej keramiky

Vo výplni objektu 9 sa našiel fragment keramiky, ktorý A. Petrovský – Šichman datoval do halštatskej doby, ďalší v strede sondy 4 (nad povrchom podložia spolu s včasnostredovekými čriepkami). Fragmenty tiež neboli spracované a azda ani nebudú bližšie chronologicky určiteľné. Sú však dokladom ďalšej fázy osídlenia na lokalite (Obr. 87).

4.13.3. Stredoveká keramika

Pri rozširovaní sondy 3 na juh sa z rozhrania oráčiny a kultúrnej vrstvy získal jeden okrajový stredoveký črep. Fragment sme nenašli a ani nespracovali, najpravdepodobnejšie sa dostal do ornice hnojením.

4.14. Včasnostredoveké nálezy

4.14.1. Keramika

Najväčšie zastúpenie má medzi nálezmi včasnostredoveká keramika, je to najrozsiahljší súbor keramiky zo sídliska tohto obdobia v Turci.

V literatúre sa už objavili zmienky o jednotnom charaktere keramiky (Moravčík 1978, 96-8; 1998, 24) a na základe nej bolo sídlisko rozlične datované. M. Rejholcová (1971, 98) zo súboru popisuje jednu celú nádobu, tri okrajové črepy a dva z tela nádoby. V sedemdesiatych rokoch chcel súbor spracovať archeológ Ušiak, nakreslil však len výber charakteristickej keramiky na dvadsiatich siedmich tabuliach. Kresby nie vždy zodpovedajú štandardu dokumentácie keramiky (jedince sú kreslené z rôznych uhlov, profily nie sú nakreslené pri všetkých jedincoch a nie vždy súhlasili nakreslené profily so skutočnou podobou okraja). Súbor bol zrejme zaznamenaný z hľadiska „typických“ prvkov keramiky, predstavuje tak subjektívny prierez celým dochovaným súborom keramiky z Ivančinej - Kratín (a zachytáva niektoré cenné prvky, napr. jedince z viacerých vrstiev a objektov).

Vzhľadom na časové možnosti sme fotograficky zdokumentovali jedince z Ušiakovho výberu a jedince z objektov 2 – 4, v prípade nanovo dokumentovaných jedincov sme zakresľovali profily okrajov.

V spracovaní keramiky sa venujeme dvom hlavným problémom. Prvým je problém keramického odpadu a odpadového areálu – aké informácie môžeme získať z dokumentácie výskumu o charaktere odpadovej vrstvy keramiky. Riešime ho na základe vybraných kusov z celej vrstvy a špeciálne potom aj pre skúmané objekty 2 – 4, uloženie keramiky vnútri objektov a jej väzby na keramiku v ostatnej odpadovej vrstve. Cieľom je získanie aspoň základnej predstavy o vytváraní odpadovej vrstvy, keramike v nej obsiahnutej, a o pôvode výplne skúmaných objektov. Spôsob dokumentácie výskumu zo 60. rokov aspoň čiastočné riešenie stanoveného problému odpadového areálu umožňuje.

Druhým riešeným problémom je charakterizovanie vlastností súboru keramiky z objektov 2 – 4 prostredníctvom základnej štatistiky.

4.14.1.1. Keramika 8. a 9. storočia na severozápadnom Slovensku

Doterajšie štúdie sa zaoberali keramikou jednak z nadregionálneho hľadiska, druhá väčšia skupina popisuje keramiku z publikovaných nálezísk. Zásadným problémom je rozdielnosť prístupov ku spracovaniu keramiky. Existuje síce možnosť porovnania, ale robí sa medzi celkami s rôznym spôsobom spracovania a rôznym kvantifikovaním znakov (od

slovného určenia časticami až po číselné určenie v databáze, resp. po vytvorení databázy, ktorá sa už ale v štúdiu neuvádza).

Prvým rozsiahlejším spracovaním, zahrnujúcim územie z celého vtedajšieho Stredoslovenského kraja, bola štúdia M. Rejholcovej (1971). Základom pre ňu je poznanie keramických súborov z včasného stredoveku a popis ich vybraných zástupcov, cieľom bol „čo najúplnejší súpis slovanských lokalít sídliskového charakteru v Stredoslovenskom kraji, a tým aj čo najucelenejší obraz osídlenia tohto územia v slovanskom období.“

Z regiónu horná Nitra publikovala rozsiahlejší súbor keramiky zo slovanských sídlisk v Bojniciach D. Bialeková (1981b). V štúdiu popisuje keramiku z každého objektu osve slovným popisom, dokumentovaná je fotografiami, stručná tabuľka zhrnuje počet objavených fragmentov.

Na Liptove zhrnuje prvé podrobnejšie poznatky o slovanskom osídlení a materiálnej kultúre K. Pieta (1972). Nepočtené nálezy keramiky sú popísané a kresebne dokumentované.

Z Horehronia publikoval výber prvých nálezov zo sídliska Sliač – Rybáre V. Budinský - Krička (1981). O keramike zo sídlisk pri Sliači potom v dvoch štúdiách podrobne píše M. Mácelová (1982, 1990). V prvej štúdiu je keramika popisovaná slovne, dokumentovaná fotograficky. V druhej štúdiu je okrem slovného popisu kreslená dokumentácia. Nálezy z hradiska Detva – Kostolná spracoval a uverejnil P. Šalkovský (1994a, 1994b).¹⁵² Po morfológii a typológii keramiky zaraďuje chronologickú časť, v ktorej jednotlivé zistené typy a znaky porovnáva s výberom súborov z rovnakého obdobia a na základe toho keramiku datuje (Šalkovský 1994a, 168-70).

Na hornom Považí je dôležitý nevelký súbor z Púchova (o. Považská Bystrica), ktorý je datovaný ostrohou Ruttkayovho typu B5 a miskou sliezskeho typu (Bialeková 1977; Ruttkay 1976, 347-8).

4.14.1.2. Ivančina – Kratiny: úvodné poznámky ku stratigrafii

V oráčine sa nachádzali novoveké črepy, v úrovni 15 – 20 cm pod povrchom už boli premiešané s včasnostredovekou keramikou. Najviac keramiky sa nachádzalo v úrovni najvyššie položených kameňov kultúrnej vrstvy. Zvýšená koncentrácia bola nad niektorými objektmi (1-4). Väčšie množstvo keramiky bolo v niekoľkých ďalších priestoroch: nad zhlukmi spálených kameňov v sonde 3, v pásme v sonde 7 priliehajúcom ku sonde 4. Len u niektorých kolových jamiek (u ôsmich, ostatné nie sú identifikovateľné) sa explicitne

¹⁵² (1994b) je materiálový zväzok, ktorý publikuje nálezy zo všetkých období polykultúrnej lokality, (1994a) je štúdia venovaná špeciálne včasnostredovekému osídleniu.

uvádza aj nález keramiky, vyskytujú sa však i kolové jamky s uhlíkmi a spálenou hlinou, ale bez črepov.

Pri predpokladanom severozápadnom rohu domu 1 (v okolí jamiek ID 25 a 343) bola tenká vrstvička črepov a drobného štrku, nad ňou sa už keramika nevyskytovala.

V strednej časti sondy 4, juhovýchodne od objektu 5, vrstva uhlíkov rozdeľovala menšiu a väčšiu koncentráciu keramiky, na rozdiel od ostatnej plochy sídliska bolo viac črepov nižšie.

Umiestnenie keramiky v ešte živej kultúre (v biocenóze, podľa termínu uplatneného v archeológii U. Sommerovou – 1991, 77-9) sa zistilo iba v štyroch pravdepodobných prípadoch. V juhozápadnej časti zhľuku kameňov nad objektom 8 – deštrukciou piecky boli dve skupiny črepov obložené kamením (v hĺbke 30 cm, do plánu nezakreslené). Medzi kameňmi bola v juhovýchodnej časti koncentrácie spálených kameňov v sonde 3 do podlažia zapustená časť nádoby – dva črepy dna na povrchu podlažia. Obe zistené situácie nie sú zakreslené. Nádoby boli zrejme určené na varenie alebo ohrievanie kamennými pieckami.

Pri strede sondy 4, vedľa severozápadného okraja ohniskového priestoru s prepálenými kameňmi, ležala na povrchu podlažia, prikrytá včasnostredovekým črepom, kôпка zrn neurčenej plodiny (s tvarom šošovice). Poloha je zakreslená. Súvislosť zrna ako obsahu pôvodnej nádoby je hypotetická.

4.14.1.3. Keramický odpad na sídlisku

V teórii odpadu vychádzame z niekoľkých prác (Schiffer 1987; Sommer 1991; Neustupný 1996;¹⁵³ Bernbeck 1997, 70-84; Macháček 2001, 12-7).

M. B. Schiffer rozlišuje primárny a sekundárny odpad, primárny odpad zostáva ležať na mieste uloženia, sekundárny odpad sa pôsobením človeka presúva z miesta odhodenia na miesto uloženia. Odpad de facto vzniká opustením situácie – náhlým alebo plánovaným (zanechávanie nepotrebných predmetov na opúšťanom mieste). M. Kuna a E. Neustupný vymedzujú ešte terciárny odpad, ktorý vzniká presunom z miesta pôvodného uloženia na miesto nového uloženia pôsobením prírodných transformácií (Neustupný 1996, 496). Dva základné druhy zmien odpadu sú podľa M. B. Schiffera kultúrne (spôsobené činnosťou ľudí) a prírodné transformácie. Podľa paleontologickej terminológie U. Sommerovej je výskumom odkrytá situácia považovaná za oryktocenózu (Sommer 1991, 123-9), ktorá môže byť zároveň tafocenózou (presunu z miesta odhodenia na miesto uloženia; Sommer 1991, 109-15), resp.

¹⁵³ Predpokladáme, že na väčšine včasnostredovekých sídlisk sa spôsob narábania s odpadom v porovnaní s poľnohospodárskym pravekom výrazne resp. vôbec nezmenil.

tanatocenózou (ak sa nález zachoval na mieste odhodenia; Sommer 1991, 79-86). V živej kultúre existujú predmety v archeologickej biocenóze.

Naším cieľom je hypotéza o spôsobe uloženia keramického odpadu a zmien, ktoré podstúpil, na skúmanom sídlisku. Prostriedkom, ktorý bol stanovený na základe stavu dokumentácie, je analýza rozptýlených fragmentov z jedného jedinca na sídlisku a skúmanie uloženia keramiky v jednotlivých vybraných objektoch.

4.14.1.3.1. Rozloženie fragmentov jedincov na ploche

Nespracovali sme všetky keramické zlomky z celej plochy, ale mali sme k dispozícii kresby z Ušiakovho výberu, kde sú aj jedince zložené z viacerých fragmentov. Nie sú zaradené v databáze, keďže sa našli mimo objektov.

Rozdeľujeme ich do dvoch skupín, v prvej sú zlomky z rovnakého miesta.

- 1) Dva zlomky okraja s vyzdobenou výduťou (zaoblený okraj, vlnovka a hrebeňové ryhy) sa našli juhovýchodne od kolovej jamky ID 217, vo vrchnej časti kultúrnej vrstvy.
- 2) Tri zlomky vyzdobenej výdute sa našli spolu na povrchu výplne objektu 3, na úseku 3,6 – 5,6 m od východu na západ.

V druhej skupine sú fragmenty, ktoré sa našli neďaleko seba, ale nie na rovnakom mieste.

- 1) Okraj s vyzdobenou výduťou (kolmo zrezaný okraj, spodná aj horná hrana vytiahnuté, ryhy asi z jednohrotého nástroja a vodorovné zárezy) sa skladal z dvoch zlomkov: jeden sa našiel v kolovej jamke vedľa piecky (ID 151 ?) a druhý vo vrchnej časti tej istej sondy 3.
- 2) Okraj s vyzdobenou výduťou (kolmo zrezaný okraj, dve vlnice) z dvoch zlomkov: jeden zo stredného úseku (2 – 4 m, od V na Z) nad objektom 3 v kultúrnej vrstve, druhý na ploche severne od objektu 3.
- 3) Z troch fragmentov okraja s vyzdobenou výduťou (kolmo zrezaný okraj, dve vlnice) sa jeden našiel vo vrchnej časti kultúrnej vrstvy sondy 3, ďalší vo vrchnej časti kultúrnej vrstvy južne od akumulácie spálených kameňov v sonde 3 a ostatný okraj je zo zberu z porušených vrstiev výskumu 1963 (sondy 1 a 2), zbieraný o rok neskôr.
- 4) Okraj s vyzdobenou výduťou (fazetovaný okraj, hrebeňové vpichy v krokvicovom ornamente) sa skladal z troch fragmentov: dva sa našli na juhozápadnom okraji kumulácie kameňov okolo piecky, tretí na povrchu kultúrnej vrstvy medzi kameňmi nad severozápadnou akumuláciou spálených kameňov v sonde 3.

- 5) Vyzdobená výduť s ryhou jednohrotého nástroja sa skladala z dvoch fragmentov: jeden vo vrchnej časti kultúrnej vrstvy južne od akumulácie spálených kameňov v sonde 3 a druhý nad juhovýchodnou akumuláciou spálených kameňov v sonde 3.
- 6) Dve časti dna s nezdobenou výduťou sa našli na povrchu kultúrnej vrstvy nad objektom 6 a nad juhovýchodnou akumuláciou spálených kameňov v sonde 3.

4.14.1.3.2. Rozloženie fragmentov jedincov v objektoch spracovaného súboru

Nad všetkými objektmi súboru pozorovali archeológovia zvýšenú koncentráciu keramiky. Nepochybne je dôsledkom rozrušenia vyšších častí zahĺbenia orbou. No nie je isté, kde sa nachádzala včasnostredoveká úroveň terénu, a preto nemôžeme do databázy zahrnúť keramiku sponad objektov. Objekty podľa autorov výskumu nemali špecifické vrstvy, zväčša homogénny čierny zásyp, a tak sa vyberali sčasti podľa mechanických vrstiev,¹⁵⁴ sčasti podľa vnútorného delenia objektov. Nie vždy je zo spôsobu dokumentácie úplne jasné, v ktorej vrstve sa keramika našla, ale na základe vylučovacej metódy sa dajú jednotlivé vrstvy spoľahlivo zistiť.

Tabuľka 5 zhrnuje počet zlomkov v objekte 2. Najviac fragmentov keramiky je v hornej vrstve (aj keď vymedzenej až intervalom 35 cm hĺbky).

Okraj s vyzdobenou výduťou ID 2_15 sa skladal z dvoch zlomkov, jeden sa našiel vo vrchnej časti výplne a druhý vo vrstve 45 – 55 cm. Na celej rekonštruovanej nádobe boli popísané dva okraje s vyzdobenou výduťou z vrstvy 35 -45 cm a jedna vyzdobená výduť z hĺbky 45 – 55 cm. Dno s nezdobenou výduťou (2_31) sa skladalo z troch fragmentov – dno a nezdobená výduť z hornej časti objektu, nezdobená výduť potom z hĺbky 45 – 55 cm. Dve vyzdobené výdute (2_40) vo vrstve 45 – 55 cm boli z jedného jedinca. V objekte 2 nemôžeme vylúčiť ani pôsobenie hlodavcov, keďže v jeho severozápadnej časti bola dokumentovaná nora, a aj takýmto spôsobom sa zlomky z jedincov mohli dostať hlbšie (Tab. 6).

Keramiku z objektu 3 zhrnuje tabuľka 7. V objekte 3 sa väčšina zlomkov nachádzala v hornej časti objektu (hoci maximum je až vo vrstve 10 – 20 cm pod zisteným povrchom). Tabuľka 8 zobrazuje jedince zložené z viacerých fragmentov. Ak sa zlomky nenašli v rovnakej vrstve, majú tendenciu sa zoskupovať do jednej časti objektu (jedince 3_8 a 3_43 vo východnej časti objektu; jedinec 3_166 v strede).

Objekt 4J bol vybraný po dvoch mechanických vrstvách, vo vrstve 0-10 cm sa nachádzalo 66 zlomkov, v spodnej vrstve 34 (Tab. 9). V nevelkom, ale pravidelnom zahĺbení

¹⁵⁴ Ako jeden z možných spôsobov vyberania keramiky pripúšťa mechanické vrstvy aj J. Macháček (2001, 12).

objektu 4J sa rovnako najviac zlomkov objavuje v jeho vrchnej vrstve. Väčšina zlomkov predstavuje aj samostatné jedince, len dva fragmenty dna s nezdobenou výduťou v hornej vrstve (ID 4J_16) a dve nezdobené výdute v spodnej vrstve (4J_21) patrili k sebe. Iná vyzdobená výduť (4J_13) z vrchnej vrstvy bola zlomkom z jedinca 3_165 (v nasledujúcej kapitole zmienený podrobnejšie).

Z objektu 4S pochádza celkovo 148 zlomkov (Tab. 9). V objekte 4S sa minimum zlomkov našlo v západnej časti, v severozápadnej časti až po objekt 4J je 143 zlomkov pomerne pravidelne rozložených v celom objeme. V objekte 4S k sebe patrili iba po dva zlomky na dne výplne objektu (okraj 4S_11, dno s nezdobenou výduťou 4S_23 a vyzdobená výduť 4S_70).

4.14.1.3.3. Jedince z viacerých objektov a s väzbami mimo objektov

- 1) Okraj s vyzdobenou výduťou (ID 3_165 a 4J_13) sa skladal z deviatich fragmentov: dva neboli priradené žiadnej vrstve, dva okraje s vyzdobenými výduťami boli z dna výplne západného okraja objektu na úseku 6 – 8 m, jedna vyzdobená výduť zo dna objektu 3 v jeho strede, jedna výduť sa našla v prvých desiatich centimetroch objektu 4J (preto má samostatné ID číslo 4J_13) a jedna výduť sa našla v priestore medzi kameňmi nad hlinenou pieckou a okrajom jamy 3 (Obr. 114).
- 2) Z dvoch zlomkov vyzdobenej výdute sa jeden našiel v hĺbke 45 – 55 cm v objekte 2 (ID 2_103) a jeden vo vrchnej vrstve objektu 4, nad severnou časťou (ID 4S_36) (Obr. 104).
- 3) Z troch fragmentov nezdobenej výdute bol jeden neurčený, ďalší sa našiel na úseku 0 – 4 m od východnej strany objektu 3, v hĺbke 10-20 cm a tretí na povrchu výplne objektu 3 na úseku 3,6 – 5,6 m.
- 4) Dno s nezdobenou výduťou sa zložilo zo siedmich fragmentov: jedno dno a dve nezdobené výdute boli z výplne juhozápadného okraja objektu 3 nad jeho dnom, jedno dno a dve nezdobené výdute boli zo dna výplne západného okraja objektu 3 na úseku 6 – 8 m a jedna nezdobená výduť z kultúrnej vrstvy tesne nad povrchom západnej časti objektu 3.
- 5) Dno s nezdobenou výduťou (ID 3_41) sa skladalo z piatich zlomkov: jedno dno s nezdobenou výduťou sa našlo v ohnisku na povrchu podlažia vo východnej časti objektu 3; jedno dno s nezdobenou výduťou v objekte 3, na úseku 0 – 4 m v hĺbke 10 – 20 cm; jedna nezdobená výduť vo výplni druhej vrstvy objektu 3 na úseku 4 – 6 m; jedna nezdobená výduť na povrchu výplne objektu 3 na úseku 3,6 – 5,6 m a jedno dno

s nezdobenou výduťou na povrchu výplne kolovej jamky ID 116 (severozápadne od objektu 3).

4.14.1.3.4. Depozičná a postdepozičná história keramiky z Ivančinej - Kratín

Domnievame sa, že na sídlisku v Ivančinej – Kratinách jestvoval už počas jeho osídlenia priestor, kam sa vyhadzoval nepotrebný odpad (okrem zvyškov po potrave – kostí, je jeho najviac zachovanou časťou keramika). Vzhľadom na malú rozlohu sídliska zrejme odpad nebol vôbec diferencovaný. Vznikal primárny odpad, tanatocenóza. Táto vrstva ešte obsahovala väčšinu zlomkov nádob a ich väčšie fragmenty. Priestor sa musel nachádzať v bezprostrednom okolí osídlenej plochy – inak by sa zachovala keramika mimo zisteného sídliska. Samozrejme nemôžeme vylúčiť ani ničenie a rozdrobovanie keramiky v komunikačnom priestore.¹⁵⁵ V kultúrnej vrstve sa vyskytuje aj reziduálna keramika lužickej kultúry a halštatská, ktorá sa do kontextu dostala pri úpravách terénu vo včasnom stredoveku.

Potom sú prípustné dve možnosti: vznik sekundárneho odpadu, pri opustení sídliska boli predtým zahĺbené objekty (aj kolové jamky) intencionálne zahrnuté odpadovou vrstvou alebo jej časťou. Podľa druhej možnosti, vytvorenia terciárneho odpadu, boli objekty zaplnené až prírodnými transformáciami.¹⁵⁶ Vznikla tak tafocenóza, tzv. kultúrna vrstva a jedným z dôsledkov jej vzniku bola prítomnosť fragmentov z rovnakej nádoby v istom ohraničenom a veľmi blízkom priestore (kde tak boli uložené už v odpadovej vrstve).¹⁵⁷ V objektoch vybraného súboru bola pozorovaná vyššia početnosť fragmentov v ich horných častiach – čo je dôsledkom zahrnutia (jednorazového alebo postupného) najbližšou časťou odpadovej vrstvy, pôsobením človeka alebo prírodných procesov. Po presunutí sídliska, pravdepodobne na miesto súčasnej Ivančinej, bolo by možné aby sa ešte pôvodné sídlisko využívalo ako odpadový areál (k tomu Neustupný 1996, 497-8). Predpokladáme však, že by sa to muselo prejaviť v charaktere keramiky (a neprejavilo sa), nové sídlisko je príliš vzdialené, takže v novej Ivančinej vznikol aj iný odpadový areál.

Na kultúrnu vrstvu vplývali fyzikálne a iné prírodné transformácie ďalej, predpokladáme každoročné alebo takmer pravidelné zaplavovanie sídliska rozvodnenou Teplicou (dokladom je drobný riečny štrk, vyskytujúci sa na ploche) a akumuláciu ďalšieho

¹⁵⁵ V predmestských centrách (napr. Mikulčice) je údajne doložené vyhadzovanie nádob pred obydlie, do ulíc a na otvorené priestranstvá (Macháček 2001, 15). Na Pohansku, v polohe Pred zámkom boli odpadové vrstvy dokumentované iba na jednej alebo dvoch predpokladaných stranách nadzemných stavieb (Macháček 2001, 106-7).

¹⁵⁶ Rovnakú predstavu o akumulácii odpadu popísal E. Neustupný (1996, 504).

¹⁵⁷ K tejto charakteristike fragmentarizácie E. Neustupný (1996, 502-3). Zrejme však nemá také fatálne dôsledky ako „nemožnosť použitia tradičnej štatistickej metódy“ v prípade malého a relatívne krátko osídleného priestoru Ivančinej – Kratín.

pôdneho horizontu – ornice. Predpokladáme teda eróziu klimatickými podmienkami a eróziu pôsobením živých organizmov. Svahová erózia zrejme vplývala na východnú časť sídliska, ktorú zničilo štrkovisko. Takto sa postupne rozložila väčšia časť zlomkov keramiky, ďalším pôsobiacim faktorom bola potom orba na vzniknutom pôdnom horizonte. Orbou a pedoturbačnými procesmi vznikla homogénna tmavá kultúrna vrstva nad hnedozemným a štrkovým podložíom. Zahĺbené objekty sa nezachovali celé, ich horné časti boli rozrušené oraním – dokladom zahĺbenia je pozorovaná zvýšená koncentrácia keramiky nad objektmi a ďalšie pozorovanie drobnejších zlomkov včasnostredovekej keramiky, ktorá bola bližšie ku povrchu. V oráčine sa vyskytovali zlomky novovekej keramiky, ktorá sa do nej dostala vyhodnením alebo vyhodnením a potom hnojením. Tieto zlomky sa orbou dostali miestami až do kultúrnej vrstvy z včasného stredoveku.

V bližšie neznámej dobe sa z ornej pôdy stal zatrávnený pasienok a podľa zistení A. Petrovského-Šichmana od roku 1945 je z okolia ťažený štrk. Pri ťažení bola časť sídliska určite zničená. Ďalšia časť sídliska mohla byť ešte ovplyvnená tlakom nákladných áut z vtedajšieho povrchu (čo sa prejavilo aj v kultúrnej vrstve) a mohlo spôsobiť poslednú fragmentarizáciu zachovanej keramiky. V roku 1963 a 1964 odkryl nakoniec A. Petrovský – Šichman archeologickú oryktocenózu. Zdôrazňujeme, že sídlisko nebolo odkryté mechanickou skrývkou, ale od vtedajšieho povrchu ručne (aj keď sa určite líšila pozornosť venovaná ornici a kultúrnej vrstve). Predpokladáme, že keramika z Ivančinej – Kratín je archeologicky homogénnym súborom, ktorý prešiel rovnakou postdepozičnou históriou (Macháček 2001, 17).

Predstavu o depozičnej a postdepozičnej histórii Ivančinej – Kratín by isteže bolo možné presne kvantifikovať – úplným spracovaním keramiky zo sídliska a zároveň aj ďalších zachovaných druhov odpadu. Vzhľadom na to, že niektoré nie sú už dnes úplne zachované (mazanica, uhlíky) a stav dokumentácie by presné počty neumožnil, resp. by boli ľahko falzifikovateľné, domnievame sa, že z pramenného materiálu sme získali dostatočné informácie.

4.14.1.4. Výberová databáza keramiky

Formou databázy sme spracovali iba vybranú časť včasnostredovekej keramiky (Tab. 4; Graf 2-4). V evidencii nálezov je keramika odkazovaná na objekty v prípade objektov 1 – 4. Na ďalšie sa odkazuje iba pomocou meračskej siete vymedzujúcej plochu výskumu. Okrem štatistického spracovania jedincov a ich vlastností sme sa zamerali aj na problém výplne

objektov a jej vytvárania. Preto sme do databázy nezahrnuli objekt 1, narušený už pred začiatkom výskumu.

Databáza teda zahrnuje keramiku z objektu 2 (Tab. 10) a 3 (Tab. 11), osobitne z južnej a severnej časti objektu 4 (Tab. 12).¹⁵⁸ Južnú a severnú časť objektu 4 skrátene zapisujeme ako 4J a 4S. Prvotným účelom databázy je prehľadný záznam vybraných vlastností keramiky. Zvolený prístup binárnych zápisov do jednoduchej tabuľky a prípadného popisu podľa určených tried je vhodný pre menšie a stredne veľké súbory keramiky.

4.14.1.4.1. Technológia

Z hľadiska štruktúry keramika tvorí relatívne jednoliaty súbor. Ostrivom bol piesok alebo sľuda, ich pomer v keramickom ceste sme však nekvantifikovali.¹⁵⁹ Rovnako sme netriedili ani farbu keramiky, ktorú ovplyvňujú rôzne faktory, nie vždy s odhadnuteľným pôsobením (Macháček 2001, 19-22). Na niektorých črepoch sme na reze pozorovali nekvalitný výpal, kedy jadro črepu ostávalo čierne. Väčšina keramiky bola podľa farby vypaľovaná oxidačne.

Technologické stopy sme nesledovali systematicky. Okraje a horné časti nádob boli obtáčané, dná a spodné časti zrejme lepené a vyhladzované. Niekedy sa objavujú jemné obežné drážky po vytáčaní, ktoré sa ponášajú na hrebeňové ryhy, ale pokrývajú väčšiu plochu nádoby. Na niektorých okrajoch ostal aj po vypálení tenký pásik hlíny pod okrajom, ako stopa po jeho zrezaní.

4.14.1.4.2. Početnosť

Jedinec v databáze predstavuje identifikovanú nádobu, hoci u samostatne nájdených diel a fragmentov z tiel nádob nemôžeme úplne vylúčiť pôvod z jednej nádoby (hoci aj neidentifikovateľný). V súbore sa nachádza 848 takýchto jedincov. Na každý objekt pripadá štatisticky dostatočne reprezentatívny počet – 2 (171 jedincov), 3 (435 jedincov), 4J (97 jedincov) a 4S (145 jedincov). Všetky objekty sú teda vhodné na štatistické spracovanie.

4.14.1.4.3. Zlomkovitosť

Vo vybranom súbore sa rozpoznaných 848 jedincov skladá z 898 samostatne nájdených zlomkov keramiky. Fragmentárnosť súboru sme počítali ako podiel počtu určených jedincov a počtu fragmentov, výsledok vyjadruje percentuálnu zlomkovitosť súboru (podľa metódy G. Fuseka, 2000, 112-3). Fragmentárnosť celého súboru je teda 94,43 %.

¹⁵⁸ V objekte 3 sme vyradili povrchovú vrstvu objektu 3 (0-10 cm) na úseku 0-4 m od jeho východného okraja, pretože je podľa evidencie nálezov pomiešaná i s keramikou vedľa objektu. V objekte 4 sa i severná časť delí na dve menšie, priehradka medzi nimi však nemá výraznú výšku.

¹⁵⁹ Na problematiku kvantifikácie ostriva iba pomocou pozorovania zrakom poukazuje Fusek (2000, 111-2).

Zlomkovitosť keramiky v jednotlivých objektoch sa isteže líši – objekt 2 (96,61 %), 3 (91,97 %), 4J (97 %) a 4S (97,97 %). Z takmer stopercentnej fragmentárnosti sa vymyká výraznejšie iba objekt 3. Príčinou bude zrejme výraznejší objem a hĺbka objektu. Ale aj tu je zlomkovitosť veľmi vysoká.

Z hodnoty veličiny vyplýva, že keramika vo výplni objektov bola už zrejme značne narušená kultúrnymi, alebo azda aj prírodnými, transformačnými procesmi, v čase, keď sa do objektov dostala. Z hľadiska úrovne zlomkovitosti predstavuje súbor zväčša náhodný výber z keramiky obsiahnutej v kultúrnej vrstve.

4.14.1.4.4. Stupeň zachovania povrchu

U keramických jedincov sme kvantifikovali stupeň dochovania povrchu. Predstavuje určitú náhradu za váženie črepu. Stupeň ani koeficient nevyjadrujú váhu črepu, ale hodnotu informácie o výzdobe keramiky. Použili sme čiastočne upravenú kvantifikáciu G. Fuseka (2000, 113-4).

- stupeň 1 – koeficient 1 = zachovala sa celá alebo takmer celá nádoba a na nej celý ornament – 1 exemplár (2_17);
- stupeň 2 – koeficient 0,8 = zachovalo sa hrdlo a veľká časť tela nádoby – žiaden exemplár;
- stupeň 3 – koeficient 0,5 = zachovala sa väčšia časť nádoby, s okrajom alebo bez neho – 1 exemplár (3_165);
- stupeň 4 – koeficient 0,3 = menšia časť nádoby, identifikovaný ornament a niektoré jeho charakteristiky – 20 exemplárov;
- stupeň 5 – koeficient 0,1 = drobný črep, iba zlomok určitého ornamentu, neurčiteľná takmer žiadna ďalšia charakteristika. Do tohto stupňa sú (z hľadiska hodnoty informácie o výzdobe) i všetky nezdobené okraje, hrdlá, črepy z tiel nádob a dna – 826 exemplárov.

4.14.1.4.5. Výzdobné techniky

Z 848 zlomkov bolo nezdobených 507 a zdobených 341 (graf 9). V súbore prevládajú techniky výzdoby hrebeňom (32 % súboru) a jednohrotým nástrojom (8 %), výnimočne (1 %; v piatich prípadoch) sa vyskytujú plastické prvky (Obr. 106-7). Zaujímavé je porovnanie so súborom z Bieloviec (Fusek 2000, 114), kde podiel jednohrotého nástroja bol až 50,3 %, nezdobených výdutí 29,2 % a hrebeňom zdobených črepov 15,3 %.

Na nádobách sa buď objavuje výzdoba jednou alebo druhou technikou. Vo vybranom súbore sa nachádza iba jeden jedinec (3_148), ktorý je zdobený aj hrebeňom aj jednohrotým

nástrojom. V Ušiakovom výbere sa nachádza ďalší takýto zlomok, ale všeobecne sú zrejme málo zastúpené.

4.14.1.4.5.1. Výzdoba hrebeňom

Z prvkov vytváraných hrebeňom (graf 10) prevažuje vlnica, resp. vlnice (v 69 %) (Obr. 109, 111-3, 118, 123, 126), zhruba polovičný výskyt majú hrebeňové ryhy (32 %) (Obr. 144), hrebeňové vpichy sa objavujú na 7 % jedincov (Obr. 115,) a iba jeden zaznamenaný jedinec má na sebe hrebeňové zárezy.

4.14.1.4.5.2. Výzdoba jednohrotým nástrojom

Takmer polovicu súboru (49 %) jedincov vyzdobených jednohrotým nástrojom (graf 11) sa vyskytuje vlnovka, resp. vlnovky. Menšiu časť (36 %) tvoria jednoduché ryhy, aj viacnásobné (Obr. 98, 101, 104-5, 110,). Na 12 % súboru sa objavujú zárezy jednohrotým nástrojom (Obr. 145, 152) a na 3 % prosté vpichy. V Bielovciach (Fusek 2000, 114) prevládajú obežné línie (67,1 %) nad vlnovkami (31,7 %). Záseky sa objavujú sporadicky.

4.14.1.4.5.3. Kombinácie výzdobných techník

Sledovanie kombinácií výrobných techník negatívne poznamenáva vysoká fragmentárnosť súboru. Kombinácie výzdobných techník sa objavujú na 24 jedincoch, z nich má osem aj okraj (typ A alebo B). Z výzdoby hrebeňovým nástrojom (20 jedincov) sa pätnásťkrát vyskytujú vlnice a hrebeňové ryhy (Obr. 100, 108, 122), dvakrát vlnice a hrebeňové vpichy (Obr. 151), raz vlnica a hrebeňové zárezy a raz hrebeňové ryhy a vpichy. Jedinec 3_148 má okrem kombinácie vlnice a hrebeňovej ryhy na sebe i jednoduchú ryhu (a malú plastickú lištu). Kombinácie jednohrotého nástroja sú menej početné (6 jedincov), trikrát sa objavujú jednoduché ryhy so zárezmi (Obr. 119, 121), dvakrát vlnovky a ryhy, jedenkrát ryhy a vpichy. Raz sa vyskytuje kombinácia jednoduchej ryhy a plastickej výzdoby (3_148). Vzhľadom na malý počet zistených kombinácií sa nedá čokoľvek vyvodzovať zo spoločného výskytu kombinácií výzdoby a tvarov okrajov.

4.14.1.4.6. Morfológia okrajov

V celom súbore sa nachádza 84 okrajov – 51 okrajov s odlomenou výduťou, 23 okrajov s vyzdobenou výduťou a 10 okrajov s časťou zachovanej nezdobenej výdute (graf 3).¹⁶⁰ Vysoký podiel malých okrajov (61 %) je zrejme jedným z indikátorov vysokej zlomkovitosti súboru. Zastúpenie väčších okrajov je 39 %.

¹⁶⁰ Vzhľadom na vysoký výskyt drobných zlomkov by nebol veľmi prínosný pokus o meranie uhlu roztvorenia ústia (hoci je označovaný za chronologický výrazný znak, napr. Šalkovský 1994a, 165-70).

Okraje majú zväčša jednoduché profilovanie. Rozdelili sme ich na tri typy na základe tvarovania ústia hrnčiarom, v rámci typov potom na niekoľko variantov (ktoré sa značne líšia v pomernom zastúpení v súbore) (Obr. 153-4).

Typ A – zaoblená vonkajšia strana okraja (12 exemplárov):

- variant A1 – prostý zaoblený okraj – 9 exemplárov;
- variant A2 – zaoblený vytiahnutý okraj – 1 exemplár;
- variant A3 – zaoblený, pod vonkajšou stranou ryha jednohrotého nástroja – 1 exemplár;
- variant A4 – zaoblený, vytiahnutá spodná hrana – 1 exemplár.

Typ B – zrezaná vonkajšia strana okraja (70 exemplárov):

- variant B1 – prosto šikmo zrezaný, kužeľovitý obvod okraja – 37 exemplárov;
- variant B2 – prosto šikmo zrezaný, so zvyškom hliny po zrezaní pod spodnou hranou (tento variant okraja sme vyčlenili, pretože v záverečnej fáze úpravy sa odlišuje od predchádzajúceho variantu - Obr. 98)) – 12 exemplárov;
- variant B3 – zrezaný, vytiahnutá spodná lišta – 1 exemplár;
- variant B4 – kolmé zrezanie, valcovitý obvod okraja – 11 exemplárov;
- variant B5 – fazetovaný okraj, viacnásobné zrezanie – 2 exempláre;
- variant B6 – šikmé zrezanie, zhora potom okraj zaoblený – 4 exempláre;
- variant B7 – šikmo zrezaný, so zdurením za okrajom – 2 exempláre;
- variant B8 – zrezaný, zdurené hrdlo – 1 exemplár.

Typ C – vonkajšia strana okraja so žliabkom (2 exempláre):

- variant C1 – prostý žliabok – 2 exempláre.

Dôležitým pozorovaným prvkom je výzdoba vonkajšej a vnútornej strany okraja (na ôsmich exemplároch). Pod vonkajšou stranou okrajov sa na troch hrdlách (3_165; 3_6 a 3_7) objavujú tri malé plastické lišty. Tenká plastická lišta sa objavuje pod okrajom jedinca 4S_14. Pod vonkajšou stranou jedného okraja (3_8) sa objavuje ryha vytvorená jednohrotým nástrojom. Štyri okraje sú vyzdobené z vnútornej strany. Na jedinci 2_3 sa objavujú ryhy vyryté asi dvojhrotým hrebeňom, na jedinci 3_277 je z vnútornej strany hrebeňová vlnica (Obr. 129), na jedinci 3_10 sa z vnútornej strany vyskytujú hrebeňové vpichy, rovnako aj na jedinci 4S_19 (Obr. 147-8).

4.14.1.4.6.1. **Kombinovanie okrajov a výzdobných techník**

Pokiaľ sa s okrajmi typu A vyskytovala výzdoba (štyrikrát), trikrát bol jedinec vyzdobený hrebeňom a jedenkrát jednohrotým nástrojom. S okrajmi typu C sa jedenkrát vyskytovala výzdoba jednohrotým nástrojom. S okrajmi typu B sa deväťkrát vyskytovala hrebeňová výzdoba a jedenásťkrát jednohrotá (jedinec 3_148 sa vyskytuje v oboch skupinách). Najčastejší variant B1 je aj zväčša nezdobený, trikrát hrebeňovým prvkom a dvakrát jednohrotým. Už z tohto stručného prehľadu je jasné, že nijaký typ alebo variant okraja sa nedá spojiť s vyhranenou podobou výzdoby. Podobné úvahy by boli možné iba pri menej početných variantoch, ktoré sú ale práve štatisticky slabo zastúpené.

4.14.1.4.7. **Hrdlá**

Ako samostatnú kategóriu fragmentov sme vyčlenili hrdlá – časť nádoby, ktorá bola určite umiestnená pod okrajom, ale zakončenie okraja sa už nedá určiť, pretože je odbité. Hrdlá by mohli byť tiež indikátorom vysokej zlomkovitosti súboru, lebo sa v takejto podobe určite nevyskytovali na nádobách počas používania a málo pravdepodobné je ich obitие počas používania celej nádoby v živej kultúre. V súbore sa vyskytlo 36 hrdiel, z toho len sedem vyzdobených.

4.14.1.4.8. **Dná**

V celom súbore sa dochovalo 59 dien – z nich 18 zlomkov sú samostatné ploché zlomky dna, 41 zlomkov malo okrem dna zachovaných i nezdobenú výduť. Žiadny jedinec v súbore nemal zachované dno s vyzdobenou výduťou (aj na celej nádobe je dno iba zrekonštruované).¹⁶¹ Profil dien sa nesledoval systematicky, niektoré dná sú odsadené. Z technologických stôp sa na dnách vyskytovali stopy podsýpky na hrnčiarskom kruhu (Obr. 116).

Len na jednom dne sa zachoval pozostatok značky (3_176, v databáze uvádzaný ako plastická výzdoba) (Obr. 139-40). Značka mala zrejme podobu kruhu v štvorci. Všetky ostatné dná sú uvádzané v databáze ako nezdobené, so stupňom 5. Žiadne vyzdobené dno sa nevyskytuje ani v Ušiakovom súbore, zrejme je teda jediným dnom so značkou z Ivančinej - Kratín.

4.14.1.4.9. **Zastúpenie kategórií zlomkov v súbore**

Celý súbor má rozsah 848 fragmentov (Tab. 4; Graf 2). Všetky typy okrajov spolu tvoria 9,91 % súboru. V súbore z Mužly – Čenkova bol pomer okrajov 10,7 % (Hanuliak –

¹⁶¹ Aj v súbore z Lesnej škôlky na Pohansku majú dna s vyzdobenou výduťou veľmi nízky pomer vzhľadom na celkový súbor – 0,26 % (Macháček 2001, 81).

Kuzma – Šalkovský 1993, 71), na Pohansku 10,02 % (Macháček 2001, 82). Pomer hrdiel (4,25 %) síce mierne prevyšuje spočítané hodnoty okrajov s výduťami (3,89 %), no sú zhruba rovnaké, takže približne v rovnakom pomere sa v súbore vyskytujú zachované okraje a okraje obité pri c- a n- transformáciách. Väčšie zastúpenie (6,01 %) majú menšie zlomky okrajov, zrejme je teda pravdepodobnejšie nájdenie drobného odlomeného okraja ako obitého hrdla nádoby.

Vyzdobené výdute majú v súbore zastúpenie 36,32 %, v Mužle – Čenkove mali pomer 20,5 % (Hanuliak – Kuzma – Šalkovský 1993, 71), v súbore z Pohanska 38,40 % (Macháček 2001, 81). Aj v porovnaní s inými súbormi konštatuje J. Macháček (2001, 82-3) výrazne nízky pomer výzdoby v Mužle – Čenkove. Nezdobené výdute tvoria 42,57 % súboru, v Mužle – Čenkove 62,3 % a v Pohansku zasa nízky pomer 23,71 %. Celkový pomer dien je 6,96 %, v Mužle – Čenkove 5,4 % a na Pohansku 8,1 %.

4.14.1.4.10. Záver – predbežný pokus o datovanie súboru

Na úvod bude azda užitočné pripomenutie niektorých myšlienok z lingvistiky (podľa J. Cullera 1993). Lingvistický znak je definovaný vzťahmi k ostatným členom systému (sú tým, čím iné znaky nie sú), identita je teda funkciou diferencií v systéme. Veľmi zjednodušene môžeme povedať, že znaky a jazyk skúmame z dvoch základných hľadísk: synchronického a diachronického. Diachronickým faktom je nahradenie jedného znaku iným, synchronickým faktom je vzťah alebo opozícia dvoch foriem jestvujúcich súčasne. V čistej podobe sa tieto fakty vyskytovať nemusia, sú rôzne kombinované. V určenej synchronickej fáze sa môžu vyskytovať rôzne diachronické fakty (staršie i novšie, používané však ako zameniteľné. V dôsledku pre archeológiu, keramika môže obsahovať v synchronickej fáze (doba jestvovania sídliska a odhadzovania odpadu) rôzne diachronické fakty (znaky), nemusí to však nevyhnutne znamenať posunutie datovania (zamlčaným predpokladom je dostatočný štatistický výber a krivka pravidelného rozdelenia v súbore). Naším cieľom je teda určenie intervalu, kedy sa mohli stanovené znaky na keramike vyskytovať.

Výber znakov s pripisovaným chronologickým významom, musí stavať na predchádzajúcich štúdiách. No spôsobom spracovania sa zásadne líšia. Prihliadajúc na datovanie znakov P. Šalkovským (1994a, 168-70), pokúsime sa zhruba intervalovo chronologicky zaradiť keramiku z Ivančinej – Kratín.¹⁶² Z pomerne jednotného charakteru keramiky a rekonštrukcie depozičnej a postdepozičnej histórie súboru pritom vyplýva, že

¹⁶² P. Šalkovský (1994a, 168) počíta s koreláciou aspoň rámcovo chronologicky uzavretých nálezových súborov a opory v geograficky a kultúrno-chronologicky blízkych nálezisk. Predovšetkým prvý predpoklad je problematický.

keramika pochádza zo spojitého časového úseku, resp. úseku s takými prerušeniami, ktoré na keramike nie sú pozorovateľné.

V prvej skupine, ktorá má základ už v 8. stor. v keramike z juhu stredného Slovenska (aj v Sliači-Rybároch) a pokračuje na sídliskách a hradiskách rámcovo datovaných do druhej pol. 8. stor. a prvej pol. 9. stor. (na severozápadnom Slovensku Hradec pri Prievidzi – Bialeková – Pieta 1964, Spišské Tomášovce, Sliač-Horné zeme – Mácelová 1982) V súboroch sa vyskytujú prosté zaoblené okraje a neskôr jednoduché šikmo zrezané okraje, predovšetkým s hrebeňovou výzdobou. V poslednej dobe nové výskumy prispievajú k poznaniu predveľkomoravského horizontu keramiky (z 8. stor.), zatiaľ však bolo publikovaného veľmi málo materiálu. V predveľkomoravskom horizonte má byť keramika s jednoduchým profilovaním okrajov, stopami obtáčania a častou výzdobou ústia či okraja (podrobnejšie Ruttkayová – Ruttkay 2004). V súbore z Kratín je iba slabé zastúpenie výzdoby vnútornej strany okrajov.

V priebehu 9. stor. pribúdajú technologicky dokonalejšie obtáčané nádoby, s valcovitými alebo šikmými zrezaniami okrajov, občas vyťahnutými. Okrem hrebeňovej výzdoby sa objavuje aj technika jednohrotého nástroja. Znaky sa vyskytujú na keramike datovanej do 9. – 10. stor. (napr. Bojnice – Bialeková 1981b, Zvolen, Liptovská Mara III – Pieta 1972). Keramika z Ivančinej sa svojimi znakmi zásadne nelíši ani od ďalšieho časového úseku, ktorý sa podľa P. Šalkovského objavuje napr. na keramike z hradiska pri Tlmačoch (Habovštiak 1975).

Za chronologický výrazný znak boli kedysi považované obežné ryhy vytvárané jednohrotým nástrojom, ktoré už A. Petrovský-Šichman v denníku uvádza ako zlomky z 10. stor. Podľa G. Fuseka (2006, 41) sa síce výzdoba jednohrotým nástrojom udomácňuje na západnom Slovensku v 9. stor., ale už v hrobách z čias avarského kaganátu sa sporadicky takto zdobené nádoby vyskytujú. V súbore z Bieloviec, ktorý je rámcovo datovaný do 10. – 11. stor. a pochádza až z toku Ipl'a (Fusek 2000), sa napr. objavuje prevaha výzdoby jednohrotým nástrojom, a v rámci nej prevládajú obežné línie, na dnách sa vyskytuje viac značiek. Na druhej strane má porovnateľnú morfológiu okrajov a niektoré sú vyzdobené i z vnútornej strany ústia.

Keramiku z Ivančinej-Kratín podľa niektorých vybraných znakov a ich chronologickej interpretácie datujeme zhruba ku koncu 8. stor. až prvej polovici resp. prvým dvom tretinám 9. stor. Interval existencie sídliska bol zhruba päťdesiatročný.

Z hľadiska spôsobu výroby keramiky podľa Peacockovej etnoarcheologickej klasifikácie (podľa Macháček 2001, 219-21) keramika z Ivančinej-Kratín predstavuje

výsledok domácej výroby (*Household Production*), nanajvýš domácej špecializovanej výroby (*Household Industry*). Aj z hľadiska kvality používanej (azda tiež vyrábanej) keramiky patrí sídlisko Ivančiná – Kratiny ku periférnej oblasti Veľkej Moravy (Macháček 2001, 223-35). Je otázne, či sa dá v Turci hľadať distribučný okruh keramiky, alebo len možné príbuzné znaky poddomácej výroby. Dosah špecializovaných dielní na Veľkej Morave vymedzuje J. Macháček (2001, 251) okruhom približne tridsiatich kilometrov.

Hrnčiarska pec nie je na lokalite doložená, ale mohli by sme predpokladať vypaľovanie jednoduchším spôsobom, na otvorených ohniskách alebo v zachovaných peciach (Macháček 2001, 221-3).

4.14.2. Zlomok praslenu

Objavil sa v povrchovej vrstve objektu 3 (0-10 cm) na úseku 0-4 m od jeho východného okraja (Obr. 86, 166, 171). Je z jemne plavenej a dobre vypálenej hliny (ø 3,2 cm; výška 1,6 cm, ø stredového otvoru 1,1 cm). U predmetu takého častého nielen na včasnostredovekých náleziskách azda netreba hľadať analógie, sú veľmi početné už na severozápadnom Slovensku.

4.14.3. Mazanica – tehlovina

Nálezy mazanice (Petrovský – Šichman používa termín tehlovina) nie sú na ploche príliš časté, resp. za mazanicu niekedy môžeme považovať i zmienky o spálenej hline (Obr. 86). Spôsob uloženia, spolu s keramikou, však už neumožňuje sledovať stopy konštrukčných prvkov. Mazanica vo výplni objektu 2 mala mať sčasti rovnú plochu, asi teda bolo pozostatkom úpravy stien. Ďalšia väčšia koncentrácia mazanice (resp. spálenej hliny) sa nachádza v okolí objektu 8, bol to zrejme pozostatok deštrukcie stien piecky. Dokumentácia zaznamenáva niektoré ďalšie koncentrácie (v okolí KJ ID 60 alebo v KJ ID 158 - v objekte 6).

4.14.4. Spálená hlina

Na ploche sa našlo niekoľko väčších koncentrácií spálenej hliny (dve v objekte 3 v mieste ohnisk, vo vrstvách spolu s uhlíkmi; v strede sondy 4). Niekedy by mohli predstavovať len zlomky prírodnými procesmi rozdrobenej mazanice (Obr. 86). Ďalej je obsah spálenej hliny zachytený v osemnástich kolových jamkách, často aj s uhlíkmi (uvedené v databáze kolových jamiek). Jamky so spálenou hlinou sa koncentrujú v okolí objektu 6, okolo objektu 3 a v priestore medzi ním a objektmi 1 a 2. Rozdelenie však môže závisieť od nesústavného zaznamenávania obsahu jamiek.

4.14.5. Kovové predmety

4.14.5.1. Strelky šípov

- Prvá strelka šípu (ID 12) sa našla na juhozápadnom okraji objektu 2 (Obr. 90, 155). Kosoštvorcový hrot s oválnym prierezom je predĺžený do trňa (dĺžka 7,1 cm; šírka 1,9 cm; najväčšia hrúbka hrotu 0,2 cm; dĺžka trňa 2,5 cm). Šípka tvarovo zhruba zodpovedá Ruttkayovmu typu B2 (Ruttkay 1976, 330, Abb. 54).

Analógie zo severozápadného Slovenska:

Skorodovaná šípka pravdepodobne s rovnakým tvarom (dĺžka 6,5 cm) – povrchová vrstva juhovýchodného okraja mohyly 1, Sverepec, o. Považská Bystrica, datované do veľkomoravskej doby, na základe tejto šípky možno na začiatok 10. stor. (Petrovský-Šichman 1968, 14, Tab. I: 13).

Analógie zo severného Slovenska:

Popri hrotoch šípov so spätnými krídelkami patria k najčastejšiemu typu veľkomoravského horizontu rombické šípky s tvarom rovnakým ako v Ivančinej – Kratinách – hradisko Spišské Tomášovce – Smižany I (Béreš – Šalkovský 1978, Obr. 7: 3, 5; Staššíková-Štukovská – Šalkovský – Béreš et al. 2006, 216).

- Druhá strelka (ID 5) bola objavená asi poldruha metra od západného okraja sondy 4, v kultúrnej vrstve s uhlíkmi a zrnami spálenej hlíny (Obr. 91, 157). Má deltoideálny tvar, ktorý plynulo prechádza do trňa (dĺžka 6,8 cm; šírka 1,7 cm). Šípka tvarovo zhruba zodpovedá Ruttkayovmu typu B8 (Ruttkay 1976, 327, Abb. 54).

Analógie zo severozápadného Slovenska:

Šípky v tvare vřbového listu údajne objavil V. Groó v roku 1872 - mohyla pri Malom Čepčine, o. Turčianske Teplice (Budaváry 1936, 94; Ruttkay 1975, 157).

Podobnú šípku, zrejme ale mladšiu ako z 9. stor., našiel J. Petrikovich azda v kontexte z 11. – 12. stor. – hradisko Hrádok pri Bystričke, o. Martin (Petrikovich 1903, 102, Tab. I; Ruttkay 1975, 134-5).

Šípku s romboidným tvarom zo Sučian (o. Martin) v Turci publikoval barón Hoening O'Caroll, uvádza ju v katalógu A. Ruttkay (1975, číslo 152).

Deltoideálna strelka s trňom z hradiska Hradec, o. Prievidza, našla sa v kontexte s keramikou analogickou Ivančinej (a so známym kovaním v inzulárnom štýle). Autori ju považujú za ďalší doklad možného datovania typu strelky už do prvej polovice 9. stor. (Bialeková – Pieta 1964, 453-5, Obr. 9:3; Ruttkay 1975, 144).

Šípky s podobným tvarom – stredné nádvorie hradiska Ostrá skala nad Vyšným Kubínom, o. Dolný Kubín (Čaplovič 1987, 223-4, Tab. CXV: 2-3).

Analógie zo širšej oblasti: Najrozsiahljším súborom informácií o včasnostredovekých strelkách šípov zo Slovenska je štúdia A. Ruttkaya (1975, 1976). Analógie streliek s romboídnym tvarom z Moravy uvádza Z. Měřínský (1986, 34) a P. Kouřil (2003). Objavenie sa romboídných streliek s tŕňom datuje Ruttkay v slovanskom prostredí na koniec 9. stor. a do 10. stor. (Ruttkay 1976, 329-33; Měřínský 1986, 34; Lutovský - Michálek 2000, 203-5), bývajú spájané s nomádkym, v strednej Európe predovšetkým staromaďarským prostredím. Hoci už A. Ruttkay uvádza niektoré nálezy zo Slovenska, ktoré datovanie len od záveru 9. stor. spochybňujú (Hradec pri Prievidzi). V hrobových nálezoch sa tiež sporadicky vyskytujú už v staršom úseku veľkomoravského obdobia (Devín – Staré Vinohrady a Veľký Grob), podľa M. Hanuliaka (2004, 147-9) sa sem mohli dostať z franského prostredia, kde sú doložené už v 7. stor.

T. Kempke (1991, 44-6) spája romboídné nomádske šípky v Nemecku a Poľsku s výpravami Maďarov. Na distribučnej mape strednej časti Európy, ktorá sa končí južne za ostrihomským ohybom Dunaja, je výskyt „avarských a maďarských“ romboídných šípiek najčastejší na Morave a na Slovensku (Kempke 1991, 96, Karte 7). Tento tvar podľa časti literatúry v slovanskom prostredí zdomácnel už koncom 9. stor. a neurčuje používajúce etnikum (Měřínský 1986, 34; Lutovský - Michálek 2000, 205).

Nálezy z niektorých lokalít (Hradec, Spišské Tomášovce – Smižany I, Ostrá skala a hroby uvádzané M. Hanuliakom) indikujú včasnšie datovanie ako iba do záveru 9. stor., provenienciu šípiek by sa mohla spájať i so sprostredkujúcim avarským či karolínskym prostredím alebo len slovanským prostredím, ktoré strelky prevzalo.

4.14.5.2. Nože

- Prvý zlomok noža sa našiel v objekte 2 (ID 9). Je to skorodovaná časť čepele noža (dĺžka 6 cm; najväčšia šírka 1,5 cm) (Obr. 90, 160).

Analógie zo severozápadného Slovenska:

Zlomok čepele s rovnakým tvarom – sídlisko Sliach – Rybáre, o. Zvolen (Mácelová 1982, 128, Obr. 9:10).

- Druhý zlomok noža (ID 14) sa našiel v pravdepodobnej kolovej jamke (ID pKJ 36000) zavalenej kameňmi, spolu s včasnostredovekým a lužickým črepom (Obr. 92, 160). Predstavuje celú zachovanú čienku noža a malú časť čepele (dĺžka 7 cm; najväčšia šírka 1,5 cm; dĺžka tŕňa 5 cm).

Analógie zo severozápadného Slovenska:

Celý, veľmi skorodovaný nôž s rovnakým spojením tŕňa a čepele – revízny výskum v mohyle pri Malom Čepčine (Budaváry 1936, 97, Obr. 7: 1).

Celý nôž s rovnakým spojením tŕňa a čepele, dĺžka tŕňa je rovnaká, šírka čepele sa líši – hradisko Hradec, o. Prievidza (Bialeková – Pieta 1964, 455, Obr. 9:1).

Časť noža s rovnakým spojením tŕňa a čepele – Liptovská Mara III – sídlisko „Za panskými humny“, o. Liptovský Mikuláš (Pieta 1972, 70, 80; Obr. 11:5).

Nože s rovnakým spojením tŕňa a čepele – hradisko Ostrá skala nad Vyšným Kubínom, o. Dolný Kubín (Čaplovič 1987, 225-6, Tab. CXIII: 15, 7-8).

- Tretí zlomok noža (ID 17) sa mal nájsť vo východnej časti objektu 3. V súbore nálezov z Ivančinej v Považskom múzeu sa ho však nepodarilo nájsť (Obr. 91).

4.14.5.3. Skoba a klinec

- Jednoduchá skoba (ID 1) zo železnej tyčinky štvorhranného prierezu sa našla medzi spálenými kameňmi na južnom okraji ich kumulácie v sonde 3 (dĺžka približne 4,5 cm) (Obr. 91, 158).

Analógie zo širšej oblasti: V Klímovej morfológii skôb z Mikulčíc sa skoba z Ivančinej označuje ako jednoramenná rovnostranná. Prehnutý tvar pôvodne rovnej skoby by mohol indikovať druhotné použitie (Klíma 1983, 172-4, Obr. 1: 4,5).

- Južne od objektu 5 sa našiel klinček (ID 4) s polkruhovitou úpravou hlavičky a štvorhranným hrotom (dĺžka 3,3 cm; šírka 1 cm) (Obr. 91, 162).

Analógie zo severozápadného Slovenska: Klinček s podobným tvarom hlavičky – Sliach – Rybáre, o. Zvolen (Mácelová 1990, Tab. IX:7).

Dva klinčeky s podobnou veľkosťou i tvarom, nájdené v kontexte s keramikou 10. – 13. stor. – hradisko Zámčisko pri Novej Bani, o. Žiar nad Hronom (Kliský 1976, 457, obr. 4: 10).

- Ďalší klinec (ID 15), podľa Petrovského – Šichmana recentný, sa našiel severne od objektu 2 (Obr. 90, 158). Má oblúkovité sformovanie hlavičky (dĺžka 5 cm; šírka hlavičky 1,9 cm).

Analógie zo severozápadného Slovenska: Klinec s podobným tvarom hlavičky – sídlisko Sliach – Horné zeme, o. Zvolen (Mácelová 1990, Tab. VI:7).

Analógie zo širšej oblasti: Nájdené klinec sa podobajú na dva typy Klímovej morfológie klinecov z Mikulčíc – úpravou hlavičky (oddelením od hrotu) na krídlovitý stredoveký klinec, tvarom na kladivovitý klinec (Klíma 1975, 144-5, Obr. 2: 6, 8, 9).

4.14.5.4. Nit

Malý železný nit z objektu 6 (ID 2; $\varnothing$ 1,6 cm; výška 0,6 cm; $\varnothing$ užšej časti nitu 0,5 cm) (Obr. 91, 156).

4.14.5.5. Pracka

V objekte 2 sa tiež našla opasková pracka (ID 10) bez trňa, v tvare písmena D (dĺžka 3,9 cm, šírka 2,3 cm, železná tyčinka má rozmery 0,4 x 0,3 cm v oblúku a 0,4 x 0,2 cm v rovnej časti) (Obr. 90, 163).

Analógie zo severozápadného Slovenska:

Pracka s podobným tvarom – sídlisko v Prečíně, o. Žilina (Petrovský – Šichman 1970, Obr. 7: 7).

Pracka s podobným tvarom – hradisko Ostrá skala nad Vyšným Kubínom (Čaplovič 1987, 222, Tab. CXII: 18).

4.14.5.6. Zlomok ocieľky

V priestore predpokladanej juhovýchodnej časti domu 1 sa našiel väčší zlomok ocieľky (ID 16; celková dĺžka 3,5 cm, celková výška 1,2 cm, šírka kovového pásiku, z ktorého je ohnutá ocieľka: 0,7 cm). V morfológickom spektre včasnostredovekých ocieľok patrí k veľmi prostým tvarom (Obr. 90, 160).

Analógie zo severozápadného Slovenska:

Ocieľka s podobným tvarom – Žilina – Bánová, mohyla 2 (Petrovský – Šichman 1970, Obr. 10: 4).

4.14.5.7. Krúžky

Prvý železný krúžok (ID 7) sa našiel v severozápadnej časti sondy 7, vo vrstve spolu s včasnostredovekou keramikou a novovekým zlomkom skla (Obr. 92, 159). Mohol by tiež mať recentný pôvod ($\varnothing$ 2,5 cm; výška 2 cm).

Druhý krúžok (ID 8) s mierne splošteným tvarom ($\varnothing$ 3,3 cm; výška 1 cm) sa našiel na okraji kumulácie prepálených kameňov v sonde 3 (Obr. 91, 159).

4.14.5.8. Atypické zlomky

V objekte 2 (ID 11) a objekte 4 (ID 13) sa našli dva atypické tyčinkovité zlomky železa (ID 11: dĺžka 2 cm; ID 13: 5,7 cm, asi v tretine dĺžky je mierne zhrubnutý) (Obr. 90-1, 158).

4.14.6. Troska

Väčší kus asi železnej trosky sa našiel v objekte 2; malé zlomky trosky sa objavili východne od objektu 3, v južnej polovici sondy 2, v hĺbke 20 – 30 cm od povrchu ornice, spolu s keramikou a kosťami. Ďalšie zlomky sa našli v popolovitej výplni objektu 5 so slovanskou a lužickou keramikou. Ďalšie kusy sa našli východne od objektu 6 (2 ks) a po jednom kuse v južnom rohu sondy 3 a na južnom okraji rovnamej sondy. Jeden kus kovovej a jeden kus nekovovej trosky sa našiel v akumulácií spálených kameňov v sonde 3 (Obr. 88, 164).

4.14.7. Kostí a kostené predmety

4.14.7.1. Kostí

Osteologický materiál žiaľ nebol určený systematicky a nebol ani počítaný. A. Petrovský-Šichman v denníku síce materiál priraďoval, ale jeho určenia nie sú spoľahlivé. Napr. zvieraciu čeľusť a väčšie kosti nájdené v objekte 3 uvádza ako konské, ale zoológ Ing. J. Obuch ich určil ako kosti hovädzieho dobytku.

4.14.7.2. Šidlá

Prvé šidlo sa našlo v objekte 2, je vyrobené z hlavice a časti zvieracej stehennej (?) kosti (dĺžka 9,5 cm; šírka 2,5 cm). Druhé šidlo sa našlo v kultúrnej vrstve medzi objektmi 3 a 5, pri rozoberaní kontrolného bloku medzi sondami 3 a 4. Je vyrobené z dlhej zvieracej kosti (dĺžka 8,3 cm; šírka 1,3 cm). Tretie šidlo, zrejme s odlomeným hrotom, sa našlo juhovýchodne od objektu 6 v koncentrácií spálených kameňov. Zaujímavá je zúbkovaná úprava časti nástroja (dĺžka 7,5 cm; najväčšia šírka 2 cm) (Obr. 89, 165, 171).

4.14.8. Paroh

Na juhozápadnom okraji sondy 4, vo vrstve s kameňmi a keramikou sa našiel zlomok srnčieho či jelenieho parohu. Medzi nálezmi nie je, v dokumentácií ani nie je uvedené, či bol opracovaný (Obr. 89).

Analógia zo severozápadného Slovenska: V. Budaváry uvádza nález kosti srnca (no bola len v druhotnej polohe), kosti lovnej zveri v mohyle označuje ako nezvyčajné – mohyla pri Malom Čepčine, o. Turčianske Teplice (Budaváry 1936, 98).

4.14.9. Kamenné predmety

4.14.9.1. Zlomky žarnovov

Tri zlomky pravdepodobne zo žarnova sa našli 30 cm na sever od objektu 6, v pravdepodobnej kolovej jamke ID 30000, ktorá mala najväčšiu hĺbku z tohto typu

sídliskového komponentu – 54 cm. Aj ďalší možný zlomok žarnova súvisí s akumuláciou prepálených kameňov, našiel sa východne od objektu 6, približne v strede nahromadenia.

4.14.9.2. Osly

Osiel sa našlo na sídlisku niekoľko: južne od objektu 6 pri kumulácií spálených kameňov,¹⁶³ pri severozápadnom rohu sondy 4, kde boli na mieste predpokladanej kolovej jamky iba tri kamene strednej veľkosti, pod ktorým sa nachádzala pieskovcová osla z riečnej žabice. Najviac osiel – štyri – sa našli v objekte 7. Dve osly boli z fialového pieskovca (Obr. 169), jedna osla bola z úzkeho odštetu z pieskovca (Obr. 168). Ďalšou oslou alebo brúsnym kameňom bol vyhladený pieskovec v západnej časti, spolu s farebnými oslami (Obr. 89, 167).

4.14.9.3. Silexy a kresadlo

Na ploche výskumu sa našlo veľa odštetov zo silexov (v objektoch 3, 4 a 9; štyri kusy pri hranici sond 3 a 7; dva kusy v severnej časti sondy 7). Sú však príliš drobné, a bližšie chronologicky neurčiteľné – môžu pochádzať z akejkoľvek fázy osídlenia alebo dokladať ďalšiu (Obr. 88, 171-2).

Kremencové kresadlo (dĺžka 2,8 cm; šírka 2,4 cm) sa našlo južne od akumulácie prepálených kameňov v sonde 3. Má tri hrany, na jednej z nich je lesk. Tvarom zodpovedá doloženým včasnostredovekým kresadlám (Obr. 88, 170-1). Na kresanie iskier mohli slúžiť i ďalšie silexové odštetu. Ďalšie, radiolaritové kresadlo sa malo nájsť pri juhovýchodnom rohu domu 1, vo vrstve s lužickými čriepkami a trochou uhlíkov.

Analógie zo severozápadného Slovenska: Asi náhodný, pretože nepravidelný, tvar odštetu, podľa nájdenia v kontexte s ocieľkou, používaný ako kresadlo – revízny výskum mohly pri Malom Čepčine (Budaváry 1936, 97, Obr. 7: 1).

4.14.10. Uhlíky

Vysoká koncentrácia uhlíkov bola jednak v objektoch (kde vyznačuje zrejme niekdajšie ohniská alebo by mohla byť dokladom vyrovnanej „požiarovej vrstvy“ – Vařeka 2004, 26) a v jednom z priestorov domu 1. Ďalej v severozápadnej štvrtine sondy 3 a v pokračovaní tejto situácie v sonde 4, kde sa kultúrna vrstva, uhlíky a fragmenty spálenej hliny vyskytujú spoločne so spálenými alebo prepálenými kameňmi, ktoré sú niekedy dopukané od žiaru, hoci zlomky ležia pri sebe. V strede sondy 4 sa najviac uhlíkov nachádzalo medzi koncentraciami spálených riečnych okruhliakov. V strede sondy 4

¹⁶³ Podľa denníka v malej kolovej jamke, podľa plánov však mimo akejkoľvek jamky.

rozhraničovala vrstva uhlíkov menšiu a väčšiu koncentráciu keramiky, na rozdiel od ostatnej plochy sídliska viac keramiky bolo nižšie.

Uhlíky sú zaznamenané vo výplni 41 kolových jamiek, niekedy spoločne s keramikou alebo spálenou hlinou.

U uhlíkov nebol určovaný druh dreva ani ďalšie analýzy. Doterajší spôsob uloženia už azda u väčšiny takéto určenie v budúcnosti neumožní.

4.14.11. Zrno

Pri strede sondy 4, vedľa severozápadného okraja ohniskového priestoru s prepálenými kameňmi, ležala na povrchu podložia, prikrytá včasnostredovekým črepom, kôpka zrn neurčenej plodiny (s tvarom šošovice) (Obr. 89).

4.14.12. Prepálený vápenec

Vo väčších kolových jamkách južne od objavenej piecky (KJ ID 148-9 – obr. 83) uvádza Petrovský – Šichman popri uhlíkoch, spálenej hline a keramike nálezy zlomkov spáleného vápenca. Uvádzajú sa aj vo výplni objektu 2.

Problémom je, či môžeme považovať zväpnené kamene a prepálený vápenec za stopy intencionálneho pálenia vápna (a do akej miery veriť niektorým pozorovaniam A. Petrovského-Šichmana). Otázka by sa dala ďalej študovať, iba ak sa tieto nálezy aspoň sčasti zachovali. Vápno mohlo slúžiť aj ako prísada pri tavení železnej rudy. Prírodné podmienky na pálenie vápna v Turci sú: predpokladané porasty bučín a zdroje dolomitického vápenca.¹⁶⁴ Výroba vápna sa predpokladá v Považskom Inovci už vo veľkomoravskej dobe (Ruttkey 1984).

4.15. Rekonštrukčná predstava A. Petrovského - Šichmana

V odkrytej situácii sa A. Petrovský – Šichman pokúšal hľadať pravouhlé štruktúry, kde by kolové jamky vymedzovali hranice objektov (Obr. 93). Už pri výskume vyhľadával jamky „podľa symetrie“. Výsledkom rekonštrukčnej predstavy je niekoľko „domov“, ktorých stopy sa mali na sídlisku nájsť. Problém však začína už v nám zachovanej dokumentácii, kde nie je vždy jasné, ktoré narysované línie zachytávajú „steny“ domov, a nie je to vždy jasné ani z malého celkového plánu.¹⁶⁵

¹⁶⁴ Ťaží sa dnes hlavne na hutnícke účely, ale v novoveku sa používal i na výrobu stavebného vápna (Gašparík 1995, 180-1).

¹⁶⁵ Mal by existovať ešte väčší celkový plán, podľa informácie J. Moravčíka, no ten nám nebol dostupný.

4.15.1. Dom 1

Dom 1 by mala byť dvojpriestorová kolová nadzemná stavba, kde jeden priestor ohraničuje objekt 2 (s celkovou plochou takmer 15 m²), druhý priestor mal byť oddelený priečkou a v jeho strede bolo ohnisko (plocha takmer 15 m²). Celková plocha domu má asi 30 m², orientovaný bol približne od severozápadu na juhovýchod (Obr. 94-5).

Ešte v denníku predpokladal A. Petrovský – Šichman aj tretí priestor, ktorý by smeroval na juhozápad a zahrnoval časť objektu 9 (prípadne uvažoval nad ďalším rovnobežným domom, so zahĺbením v objekte 9).

4.15.2. Dom 2

Druhý dom mohol byť nad objektmi 3 a 4 s takmer úplne pravouhlým pôdorysom orientovaným dlhšou stranou od západu na východ. Mal by dĺžku viac ako osem metrov a šírku temer šesť metrov, takto ohraničená plocha má viac ako 36 m². Hoci niektoré predpokladané jamky boli mimo výkopu alebo ich zničilo štrkovisko. Rozstup jamiek mal byť tri až štyri metre, v polovičnej vzdialenosti medzi nimi predpokladal podporné stĺpy na povrchu (Obr. 96-7).

4.15.3. Dom 3

Tretím domom mohol vymedzovať súvis štyroch kolových jám pri strede sondy 4 a troch kolových jám v južnej časti sondy 4, ktoré podľa Petrovského – Šichmana mohli tvoriť celok s deštrukciou piecky. Rohové stĺpy však nezistil a ani v plánoch nie je táto predstava zakreslená.

4.15.4. Dom 4

Štvrtý dom hypoteticky predpokladal Petrovský-Šichman nad objektom 9. Mohol mať podľa neho podobnú orientáciu a rozmery ako dom 1. Plocha, na ktorej mal dom pokračovať, však zostala nepreskúmaná.

4.16. Interpretácia odkrytej situácie

4.16.1. Interpretácia stratigrafie

Včasnostredoveké sídlisko Ivančina – Kratiny predchádzalo na rovnakom mieste osídlenie lužickej kultúry a osídlenie v halštatskej dobe. Najmä u prvého sídliska je pravdepodobné, že bolo založené zámerne na hnedozemnej pleistocénnej pôde.

Nasledujúce fázy mohli byť vyhľadávať rovnaký typ pôdy alebo na povrchu boli viditeľné stopy staršieho osídlenia. Hlavným faktorom pre lokalizáciu sídliska je však poloha na terase potoka, dostatočne blízko vody a brodu. Umiestnenie osady na terase potoka je pre

„včasnoslovanské obdobie“ typické (Šalkovský 2002, 57). Zo staršieho osídlenia ostali stopy alebo celá vrstvička na dne kultúrnej vrstvy z včasného stredoveku, lužická keramika sa nachádza aj v druhej polohe vo včasnostredovekom kontexte. Ak by boli v dokumentácii zaznamenávané všetky samostatné nálezy lužickej keramiky v kolových jamkách, pravdepodobne by sa dali vylúčiť jamky pochádzajúce z čias osídlenia lužickou kultúrou.

Na sídlisku sú nápadné predovšetkým dve charakteristiky: veľké množstvo kameňov a kolových jamiek. Kameňmi sa zaoberám v nasledujúcej kapitole podrobnejšie.

Veľké množstvo kolových jamiek je dokladom opráv a čiastočných presunov konštrukčných prvkov obydlí a hospodárskych stavieb. Domnievame sa, že počas jestvovania sídliska nastali niekoľkokrát opravy, presuny, ba možno aj zmeny konštrukčného riešenia obytných a hospodárskych stavieb, spôsobené zrejme rozvodnením potoka Teplica. Diali sa však v jednej úrovni osídlenia, a preto je obraz získaný výskumom taký nejasný.

4.16.2. Podoba stavieb na nálezisku

Vychádzame sčasti z rekonštrukčnej predstavy A. Petrovského-Šichmana, stavby sme posúdili zo širšieho kontextu v skúmanom období. Obydliá sú vymedzené ako stavby, ktoré spĺňajú väčšinu podmienok pre trvalé obývanie – vykurovacie zariadenie, dostatočné rozmery pre odpočinok človeka alebo malej rodiny (napr. Šalkovský 1998, 10).

Pôvodcom hypotézy o dvoch stavebných sférach západoslovanského sveta je P. Donat (1980), na Slovensku ju rozpracoval P. Šalkovský (2001).¹⁶⁶ Aj na našom území sa mala prelínať južná sféra štvorcovitých zemnic a zrubov a severná sféra obdĺžno-oválnych až nepravidelných obydlí. Ako však ukázal S. Brather (2001), nedá sa hovoriť o dvoch striktno oddelených okruhoch (a stavať na nich úvahy o iných prvkoch kultúry), ale len o prevažujúcom type stavieb. Novšie odkryté lokality totiž ponúkajú tak zemnice na území Poľska a Nemecka, ako obdĺžno-oválne stavby v pôvodne vyčleňovanej južnej sfére.

Ďalšou dôležitou riešenou otázkou je v tejto súvislosti prítomnosť kumulácií kameňov na sídlisku. Budeme vychádzať predovšetkým z analógií zo severozápadného Slovenska.

4.16.2.1. Dom 1

Predstavuje kolovú stavbu (Šalkovský 1998, 16; 2001, 170). Kolové domy boli na severozápadnom Slovensku identifikované na sídlisku Dedovec pri Považskej Bystrici (Petrovský-Šichman 1960), ale z neskorších publikovaných zmienok vyplýva, že si so zložitou odkrytou situáciou archeológ neporadil a bolo by ju treba preveriť, publikovať a interpretovať (Moravčík 1998, 22-3).

¹⁶⁶ Ďalšia literatúra napr. v P. Šalkovský (1998, 9; 2001); S. Brather (2001, 79).

V predbežnej správe o výskume veľkomoravského hradiska Spišské Tomášovce – Smižany I sú uvedené objekty a ich pôdorysy (Staššíková-Štukovská – Šalkovský – Béreš et al. 2006, 201, Obr. 14). Podľa predbežnej identifikácie nadzemných objektov sa niektoré prejavovali niekoľkými kolovými jamami, vykurovacím zariadením a koncentráciou nálezov. Kým však nebudú objekty z hradiska celkovo publikované, nie je zrejme možné kvalifikované porovnanie s objektmi z Ivančinej – Kratín.

Tento typ vytvára 3% súboru zhromaždeného P. Šalkovským (2001, 59-69, Abb. 35 predovšetkým) a vyskytuje sa hlavne u západných Slovanov. Viacpriestorové stavby sa okrem výnimky z Března podľa B. Dostála (1987, 19-20) objavujú iba v prostredí vyšších spoločenských vrstiev. To isté platí o veľkých kolových stavbách (Dostál 1987, 22).

4.16.2.2. Dom 2

V prípade domu 2 sú možné dve základné riešenia – spoločné zastrešenie pre objekty 3 a 4 alebo zastrešenie objektu 3, objekt 4 by bol vysunutý a s nižším zastrešením.

Objekt 3 môžeme určiť ako dlhú obdĺžnikovitú zemnicu.¹⁶⁷ Tento typ tvorí zhruba 5 % súboru analyzovaného P. Šalkovským (2001). Sústreďujú sa na území západných Slovanov. Objekt 3 je však obklopený jamkami, najskôr pozostatkami konštrukcie. Ohnisko má spoločné s oválnymi až nepravidelnými zemnicami, ktoré vytvárajú asi 8% domov v spomenutom súbore, rozšírené sú u západných a severozápadných Slovanov (Šalkovský 1998, 14; 2001, 34-41, 169). Spomenuté dva typy objektov sú v literatúre často diskutované.

Prvý smer bádania ich interpretuje ako pozostatky hospodárskych stavieb – chlievov alebo stajní (Donat 1980, 46-56; v našom prostredí Dostál 1987, 22-4, Obr. 11). Vo východnej Európe, na sídlisku Karnauchovo saltovo-majackej kultúry, sa vyskytujú úzke obdĺžnikové stavby so šijovými vstupmi na dlhších aj kratších stranách, a žliabkom uprostred. Zrejme takáto by mala byť podoba chlievov, sú interpretované ako zimné prístrešky pre dobytok (Vařeka 2004, 344-5).

Rozhodujúcim prvkom v diskusii o využití týchto objektov sú však vykurovacie zariadenia. Ak sa v objektoch nájde ohnisko alebo pec, využívali sa na sídlenie alebo výrobnú činnosť. Príklady uvádza P. Šalkovský (2001, 34-41).

4.16.3. Kamene na sídlisku ako konštrukčný prvok stavieb

Jednou zo zvláštností sídliska Ivančina – Kratiny je nezvyčajne vysoký počet kameňov, ktoré sú navyše dokázateľne prinesené. Kamenné deštrukcie sa v obydliach

¹⁶⁷ Literatúra ku diskusii o dlhých obdĺžnikovitých zemniciach a oválnych zahĺbených objektoch napr. Brather (2001); Vařeka (2004, 270, 295-6)

nachádzajú ako pozostatky piecok, nie všetky kamene z tohto sídliska môžeme interpretovať rovnako. Zhromaždili sme preto informácie o podobných situáciách na severozápadnom a severnom Slovensku a ukazuje sa, že Kratiny nie sú výnimočným prípadom.

Z Liptovskej Mary III bola zdokumentovaná časť objektu pravouhlého tvaru, veľkého asi 3 x 3 m, keramikou datovaného do veľkomoravského obdobia (Pieta 1972, 68-70, obr. 1, 2). Podlahu objektu zrejme pôvodne tvorila súvislá vrstva kameňov (prevažne štiepaných riečnych okruhliakov) a drobného štrku, v zásype hnedočiernej hlíny s uhlíkmi boli okrem keramiky aj kosti. V rohoch sa nachádzala kolová jamka, resp. aj skupina plošných kameňov – čo môže byť podľa K. Pietu stopa osadenia nosných kolov. A. Habovštiak (1985, 290) uvádza v katalógu u rovnakého náleziska viac menších nadzemných príbytkov s kamennou dlažbou a jeden väčší, dvojpriestorový, so zrubovou konštrukciou v podmurovke. Ďalší, veľmi narušený objekt z Paludze, obsahoval v časti objemu veľké žulové kamene, datovaný je však až do veľkomoravskej doby (Pieta 1972, 72-3).

Veľmi podobnú situáciu ako v Ivančinej - Kratinách popísal O. Šedo na hornom Považí. Sídlisko bolo umiestnené na ľavom brehu rieky Rajčianka, na štrkových naplaveninách pri úpätí pahorkov, južne od Bánovej, mestskej časti Žiliny (Šedo 1977). Do povrchu lužickej vrstvy boli vtlačené na ploche asi 15 x 5 m žulové okruhliaky a nad nimi 5 cm hrubá tmavá vrstva s veľkomoravskou keramikou.

Ďalšia blízka situácia bola odkrytá J. Moravčíkom (1972, 30-8) v Tepličke nad Váhom (o. Žilina). Pod masťou čiernou hlinou sa vyskytovala vrstva riečnych kameňov, interpretovaných ako podlaha. Vo vrstve s kameňmi boli neskorohalštatské črepy, ale na jednom mieste masť čierná hlina prenikla pod kamene a zahľbovala sa v tvare obličkovitého objektu (s nejasnou dĺžkou 2 až 3 m a šírkou 2 m) s hĺbkou 0,9 m. Obsahoval črepy, kosti, mazanicu a včasnostredoveké železné predmety, na dne sa našli tri kolové jamky. Z čiernej hlíny pochádza včasnostredoveká keramika, ktorú J. Moravčík datuje do 10., najvyššie na začiatok 11. stor. Pod kamennou vrstvou sa objavovali kolové jamky s neskorohalštatskou keramikou a mazanicou.

Na hradisku v Divinke na Veľkom vrchu (o. Žilina) identifikoval J. Moravčík (1980, 30) dva výskyty kamenných pieskovcových múrikov širokých 40-50 cm, ktoré interpretuje ako kamennú podmurovku domov datovaných do 9. stor. Netvorili celé tvary štvorca alebo obdĺžnika, mali slúžiť na vyrovnanie terénu. Zrejme boli kladené na sucho, v štúdiu žiaľ neuvádza obrazovú dokumentáciu.

Slovanská chata 2 na hradisku Ostrá skala nad Vyšným Kubínom (Čaplovič 1976, 79-80, 268 – Obr. 61) bola identifikovaná na základe stôp ohniska, jej podlaha bola vyrovnaná drobnými kameňmi.

Zo sídliska Sliač – Horné zeme pochádza objekt 5/79, úzka vaňovitá zahĺbenina s rozmermi 200 x 120 cm, datovaný keramikou asi na prelom 8. a 9. stor. (ďalšie nálezy vo výplni: uhliky, praslen, kosti a zlomky trosky). Celé dno objektu bolo vyplnené riečnymi okruhliakmi, čo podľa M. Mácelovej (1982, 124-6, 130) svedčí o výrobnno-hospodárskom účele objektu. Na hradisku Kostolná pri Detve bol sčasti zdokumentovaný objekt na suchej kamennej podmurovke s rozmermi 5,7 x 3,2 m, vyplnený čiernou zeminou s pomiešanou výplňou z viacerých časových období, zväčša však z včasného stredoveku, datovaný je preto do 9. – 10. stor. (Šalkovský 1994a, 161, Abb. 9). P. Šalkovský uvádza analógie z hradísk Jur pri Bratislave a Divinka.

Z hradiska Spišské Tomášovce – Smižany I bol publikovaný náčrt objektu 61, ktorý bol azda riešený stavebne ako zrub so suchou kamennou podmurovkou (Staššíková-Štukovská – Šalkovský – Béreš et al. 2006, Obr. 14).

Kamenné deštrukcie sú interpretované dvomi spôsobmi: ako na sucho kladené podmurovky drevených stien (Divinka, Kostolná pri Detve, Spišské Tomášovce – Smižany I) alebo ako vydláždenie či vyrovnanie podlahy objektu (Liptovská Mara III, Teplička nad Váhom, Ostrá skala nad Vyšným Kubínom, Sliač – Horné zeme a azda aj Žilina – Bánová; tak i P. Šalkovský 1998, 21-2). Nie je však nutné predpokladať hospodársky účel objektu, nie je na to asi dôvod ani v Sliači – Horných zemiach. Oba druhy sa vyskytujú na prostých poľnohospodárskych sídliskách aj na hradiskách. Stavebná kultúra sa zrejme v periférnych oblastiach Veľkej Moravy zásadne nelíšila podľa spoločenského statusu.

Podľa P. Vařeku (2004, 237-8) sa vo včasnom stredoveku Čiech a Moravy síce kameň okrem vykurovacích zariadení nepoužíval, ale nedajú sa vylúčiť podklady drevených konštrukcií. Jedným z dokladov by mohla byť dvojdielna zahĺbená stavba (dom 83) z včasnostredovekého sídliska Březno s rozptylom kameňov nielen v priestore pece. Neobsahovala však datovateľné nálezy, iba podľa polohy v rámci ostatných objektov je zrejme včasnostredoveká (Pleinerová 2000, 50-1, Abb. 36). Na sídlisku v Develier – Courtételle na severozápade Švajčiarska, v úplne inom kultúrnom prostredí, ale v zhruba rovnakom čase (6. – 8. stor.), boli komunikačne najviac vyťažené plochy usadlostí vydláždené kameňmi (Vařeka 2004, 212-3; ďalšia literatúra o sídlisku nám nebola dostupná). Môžeme teda vidieť, že ani v strednej Európe nie sú veľké nahromadenia kameňov na sídliskách príliš časté (vysvetliť sa dajú niekedy spoľahlivo ako podmurovky objektov, ale vo

vyššom sociálnom prostredí). Príčinou azda môže byť aj nedostatočné publikovanie (zhruba polovica vyššie uvedených prípadov zo severozápadného Slovenska bola zverejnená v regionálnych zborníkoch).

V Ivančinej – Kratinách boli sčasti kamene rozvláčené, ale môžeme predpokladať využitie ako podmurovky, podľa ich množstva a veľkosti zrejme netvorili dláždenie. V obvode predpokladaného domu 1 badať vyššiu koncentráciu kameňov, je to teda podmurovka stien (Obr. 95). Možnosť ďalšej neidentifikovanej stavby sa nedá vylúčiť, napr. v strede sondy 4. Podobnou situáciou je azda výskum na Pohansku v polohe Pred zámkom približne korelovali koncentrácie kameňov a keramiky, mazanice či kostí. Deštrukcie sú viazané na pozostatky nadzemných stavieb (Macháček 2001, 106-7). A. Petrovský - Šichman v dokumentácii zaznamenáva rôzne špecifické koncentrácie uhlíkov, spálenej hliny či kostí. Iba slovný popis (zakresľoval až odkrytú situáciu bez kultúrnej vrstvy) nám však neumožňuje vždy tieto koncentrácie vyniesť na plán sídliska a preskúmať vo vzťahu k ďalším komponentom (objektom, kolovým a stĺpovým jamkám). A ani v súčasnosti by si niektoré metódy záchranného výskumu so situáciou neporadili. Jedinou indíciou by azda boli kamenné piecky z prepálených kameňov, ktoré sú v domoch situované na severozápadnej, resp. severnej strane, takže obydlie či obydlia mohli byť situované juhovýchodne či južne od nich.

4.16.4. Vykurovacie zariadenia, hospodárska časť sídliska

M. Ruttkay (1990) vymedzuje dve základné skupiny vykurovacích zariadení vo včasnom stredoveku (na juhozápadnom Slovensku): pece a ohniská. Obe skupiny jestvovali spoločne, kamenné pece boli dokonca obľúbenejšie v staršom období (9. – 10. stor.).¹⁶⁸ V texte sa hovorí o troch hlavných typoch: otvorených ohniskách, hlinených a kamenných peciach (rovnako Šalkovský 1998, 22-6).

V Ivančinej - Kratinách sú doložené všetky tri. Vnútri objektov boli zastúpené otvorené ohniská (objekty 3 a 4)¹⁶⁹ a asi deštrukcia kamennej pece (dom 1). Zvyšky pece s estrichom a koncentrácie prepálených a spálených kameňov sú pozostatkami hlinenej kupolovej pece a kamenných klenbových pecí. Z dispozície odkrytej časti sídliska vyplýva, že boli umiestnené na otvorenom priestranstve.¹⁷⁰ Tvoria zrejme hospodársku časť sídliska.

¹⁶⁸ Kamenné pece tvoria v 9. stor. súčasť takmer polovice známych obydlí z celého Slovenska (Šalkovský 1998, 26).

¹⁶⁹ Podľa P. Šalkovského (1998, 22) objekty s tromi a viacerými tepelnými zariadeniami sú výhradne výrobné.

¹⁷⁰ K problematike tzv. samostatných pecí napr. A. Habovštiak (1985, 100-3); M. Ruttkay (1990, 344-5); P. Šalkovský (1998, 22-9).

Hospodárske stavby mohli byť azda nad objektom 5, kde kolové jamky majú zhruba kruhový pôdorys. Objekt 7 zasa obsahoval až štyri osly, azda v tomto prípade súvisia s účelom objektu.

4.16.5. Dispozícia sídliska

Vychádzať musíme z faktu, že neznáma časť sídliska (azda až polovica) bola zničená štrkoviskom. Pôdorys sídliska sa tak nezachoval celý. Spôsob výskumu a dokumentácie nedovoľuje vylúčiť niektoré interpretácie a stanoviť konečnú.

Jedným z možných vysvetlení priestorového rozdelenia časti sídliska je jestvovanie domov 1 a 2, prípadne ešte hospodárskej stavby nad objektmi 5 a 7. Priestor sa otvára k juhu, kde sú na vymedzenom dvore kamenné pece zoradené v jednom či dvoch radoch a samostatná hlinená piecka. Domy 1 a 2 sa takmer dotýkajú, priestor za domom 2 bol voľný nepochybne, vedľa domu 1 mohol stáť paralelne ďalší dom 4 (alebo stavba nad objektom 1, ktorý tvarovaním zhruba pripomína objekt 4).

4.16.6. Výrobné činnosti

Poľnohospodárstvo dokladajú nepriamo zlomky žarnovov a tiež osly, bezprostredne potom zrno v kultúrnej vrstve. Z výrobných činností je železnou troskou doložená výroba železa. Železiarska pec sa asi nachádzala buď v zničenej časti sídliska alebo menej pravdepodobne v neodkrytých priestoroch južne od sondy 1. Súčasťou železiarstva, ale aj samostatnou činnosťou, mohla byť výroba vápna, pravdepodobne doložená rozptýlenými zväpnenými kameňmi a zlomkami prepáleného vápenca.

Samostatným kamenným a hlineným pieckam sa v literatúre pripisuje viacero funkcií (od pečenia chleba až po vypaľovanie keramiky), no veľmi pravdepodobne slúžili viacerým potrebám. Výrobnej činnosti mohlo slúžiť aj ohnisko v objekte 4, ktoré sa voči objektu 3 javí ako menší vysunutý priestor z väčšieho domu nad objektom 3.

4.16.7. Príčina opustenia sídliska

Včasnostredoveké sídlisko bolo pravdepodobne zaplavované prívalmi Teplice, čo dokladá výskyt riečneho štrku v kultúrnej vrstve. Nemôžeme však určiť frekvenciu týchto udalostí (iba pripomenúť, že Teplica dnes rozdelená na dve ramená, tiekla – už podľa A. Petrovského-Šichmana – pravdepodobne len jedným korytom a vo včasnom stredoveku bola mohutnejšia). Ponúka sa predpoklad, že občasné záplavy predstavovali hiát v osídlení (čo i len niekoľko dní), ktorý narušoval život na sídlisku.

Nevýhodné prírodné prostredie, teda rozvodňovanie Teplice, bolo zrejme definitívnou príčinou zanechania sídliska, pričom sídlisko nezaniklo náhodnou udalosťou, ale plánovaným opustením. O tom svedčí aj chudobný inventár nálezov. Veľmi pravdepodobný je presun na sútok Turca a potoka Konotopa, ktorý dal meno novej osade. Poloha nad Teplicou však ostala v chotári Konotopy, neskôr Ivančinej.

5. Včasnostredoveké osídlenie Slovenského Pravna a okolia

5.1. Slovenské Pravno – Šiance

V auguste a septembri 1963 okrem Ivančinej – Kratín otvorili A. Petrovský – Šichman, G. Povala a M. Slaninák niekoľko zisťovacích sond na hrádku s názvom Šiance severne od Slovenského Pravna (Obr. 177).¹⁷¹ Temeno sa nachádza v nadmorskej výške 563, úpätie kopca má výšku 540 m. Šiance tvorí podľa geologickej mapy výbežok ramsauských dolomitov (Gašparík 1995). Na temene hrádku zistil Petrovský – Šichman okrem murovaných ruín hrádku z 13. – 14. stor. osídlenie z povel'komoravskej doby, keramiku datoval do 10. – 11. stor. Základy mladšieho hrádku výrazne porušili staršiu zrejme drevenú a hlinenú konštrukciu. Temeno hrádku je opevnené dvomi pásmi valov. Keďže povel'komoravská deštrukčná vrstva sa nachádza nad nimi, zrejme vznikli v 11. – 12. stor. alebo skôr. Vnútorň val uzatvára plochu s priemerom asi 40 metrov, priemer vonkajšieho valu je zhruba 70 metrov. Správy a hlásenia zachované v Archíve nálezových správ AÚ SAV ponúkajú svedectvo o nepretržitom ničení lokality, prvýkrát registrovanom J. Böhmom v roku 1935.

V literatúre je hradisko Šiance dostatočne známe. Výsledky zisťovacieho výskumu publikoval A. Petrovský – Šichman takmer bezprostredne (1964a). Šiance sa potom objavujú v prehľadových prácach (Polla – Slivka – Valašek 1981, 391-2 – uvádzajú datovanie staršej fázy do povel'komoravského obdobia; Habovštiak 1985, 310-1 – uvádza datovanie, s otáznikom, do 11. – 12. stor.).

Na východnom úpätí Šiancov uvádza Petrovský – Šichman nález atypických črepov datovateľných do veľkomoravského obdobia, východné úpätie má pri tom najstrmší sklon kopca (Petrovský – Šichman 1964a, 48). No na jedinom plánu, na ktorom je nálezisko na východnom úpätí zachytené, nezakreslil Petrovský – Šichman terénne tvary, a tak nemôžeme určiť, či sa objavili v priestore valov alebo až za nimi. Nálezy sa žiaľ nepodarilo nájsť v depozitári Považského múzea.

Nálezovú situáciu nebudeme publikovať znovu. Na základe kontroly všetkých nálezov zo zisťovacieho výskumu v roku 1963 sa domnievame, že časť keramiky by mohla byť datovaná už do 8. resp. 9. storočia. Museli by sme však predpokladať, že pri stavbe povel'komoravského malého hradiska (podľa keramiky z 11. a 12. stor., technologicky a morfológiou okrajov sa značne líši od keramiky z Ivančinej – Kratín) bola dôkladne zničená vrstva osídlenia z 8. resp. 9. stor. Až do takej miery, že sa nijako neprejavuje v profiloch sond na temene (ani na úrovni podlažia) a zvyškami z nej je len niekoľko fragmentov keramiky,

¹⁷¹ Na mape 36-11-17 v mierke 1:10 000 sú Šiance lokalizované v súradniciach 226 mm : 36 mm.

ktoré sú primiešané v deštrukčnej povel'komoravskej vrstve. Temeno kopca pritom podstúpilo ešte ďalšiu úpravu, keď na ňom vznikol v 13. stor. murovaný hrádok.

Možné pozostatky keramiky z 8. a 9. stor. sa nachádzajú v niekoľkých kontextoch, spoločne s povel'komoravskou keramikou, aj s mladšou.

Sonda 2 otvorili na dne priehlbiny medzi temenom a vnútorným valom (Petrovský – Šichman 1964a, 52). V hĺbke 105 cm – 115 cm, v najspodnejšej časti, pod vrstvou s vrcholnostredovekou glazovanou keramikou, sa nachádzali tri fragmenty nezdobeného tela nádoby, zrejme iba lepené, ostrené pieskom a sľudou, so skorodovaným povrchom a hrubou štruktúrou (Obr. 181). Vrstvu tvorili kamene a kamenná drvina. Zlomky sa našli spoločne s drobným vypáleným fragmentom mazanice s odtlačkami prútia.

Sonda 4 bola umiestnená na vonkajšom svahu vnútorného valu z jeho severnej strany. Na sterilnej vrstve násypu bez nálezov bola 30 – 40 cm hrubá vrstva deštrukcie s keramikou, menším množstvom uhlíkov, kostí a mazanice. Získanú keramikú datuje A. Petrovský – Šichman do povel'komoravského obdobia. Niektoré črepy by mohli byť staršie:

- Okraj s jednoduchým zaobleným profilovaním, ostrený množstvom piesku a sľudy. Azda bol obtočený na kruhu. V dokumentácii uviedol A. Petrovský – Šichman pri popise črepu aj poznámku „stredohradištná hlina“ (Obr. 178-9).
- Okraj s jednoduchým zaobleným profilovaním, ostrený pieskom a sľudou, jadro je čierne. Azda obtáčaný. Pod vonkajším okrajom asi ryha jednohrotého nástroja (Obr. 178-9).
- Vyzdobené telo nádoby, nesúce vlnovky a azda ryhy jednohrotého nástroja. Črep je ostrený veľkými zrnami piesku a sľudy, má hrubú štruktúru (Obr. 181).
- Zlomok dna, odsadený, asi lepený a obtáčaný, ostrený pieskom a sľudou (Obr. 180). Štruktúra črepu sa ponáša na niektoré črepy (medzi nimi aj dná) z Ivančinej – Kratín. Podobou sa líši od dien zo Šiancov zaradovaných do povel'komoravského obdobia.
- V kresebnej dokumentácii je nakreslený i nôž z Madigárovoho zberu, lokalizovaný s pochybnosťou ku sonde 5 (na rozhraní južného okraja piesočníka s vnútorným valom, tesne pod jeho vonkajším svahom) (Obr. 178: 5). Spojenie rukoväte s čepeľou je rovnaké ako na noži z Ivančinej – Kratín. Nôž by však nemusel pochádzať z príliš ohraničeného a určitého chronologického úseku.
- Z iného zberu G. Madigára zo Šiancov pochádzajú dva klince (jeden s krídlivitou úpravou hlavičky – Klíma 1975, 144-5), jedno stavebné kovanie, časť pracky a časť noža. Tieto predmety sa však nedajú bližšie chronologicky určiť, mohli by pochádzať z včasného i vrcholného stredoveku.

5.2. Sídliisko Slovenské Pravno – „Prónayovské – Pod krížom“

Jediným prameňom je výskumná správa A. Petrovského – Šichmana zo 16. 6. 1962 (archív nálezových správ AÚ SAV, č. 956/62).¹⁷² Sídliisko sa nachádzalo asi päťsto metrov východne od križovatky ciest zo Slovenského Pravna do Kláštora pod Znievom (na sever) a do Ivančinej (na východ), nad ktorou sa smerom na západ vypínajú pravnianske Šiance.¹⁷³ Nadmorská výška sídliska je 500 metrov. Cesta vedie plytkou úžľabinou medzi nízkymi návršiami. Podložie sídliska tvoria splachové kvartérne hliny (Gašparík 1995).

Nálezy pochádzajú z porušeného sídliskového objektu, preťatého južne od hradskej drenážnou ryhou. Pokrývala ho sterilná ornica, v ňom sa našlo veľa prepálených riečnych kameňov. Objekt Petrovský – Šichman neodkryl ani nezakreslil. Drenážna ryha severne od hradskej tiež porušila kultúrnu vrstvu, ktorá sa podľa správy tiahne na východ ďalších päťsto metrov až po most cez potok Sokol.¹⁷⁴ Potok bol po regulácii odklonený a dnes tečie severne pozdĺž cesty medzi Slovenským Pravnom a Ivančinou, do Turca vteká na sever od Ivančinej.

Z porušeného objektu južne od hradskej pochádza päť črepov z vyzdobených tiel nádob (Obr. 183). Ich jadro je šedočierné, povrch hnedý alebo hnedosivý, ostrené sú výrazne pieskom a sľudou. Takmer všetky boli vytočené alebo obtáčané na kruhu. Dva sú vyzdobené vlnicou, jeden hrebeňovými vpichmi, jeden asi vlnovkou. Ďalší črep zdobí vlnica alebo vlnovka a obežná ryha jednohrotého nástroja.

Z kultúrnej vrstvy severne od hradskej pochádza okrajový črep so sivým jadrom, hnedým povrchom, ostrený je pieskom a sľudou. Bol vytočený alebo obtáčaný na kruhu, okraj má prostý zaoblený profil.

Na mieste A. Petrovský – Šichman rovnako plánoval výskum v roku 1963, ale žiadny sa neuskutočnil. Nepoznáme rozsah sídliska ani materiál z neho, ale podľa keramiky a situácie objektu ho datujeme do rovnakého času, resp. časového intervalu, ako Ivančinú – Kratiny.

5.3. Ďalšie nálezy z 8. – 9. stor.

Ďalšie dva predmety nemajú zistené nálezové okolnosti, ale je možné ich datovať do intervalu zhruba zhodného s jestvovaním Ivančinej – Kratín a Prónayovského – Pod krížom. Pozoruhodné je, že patria k druhom predmetov, ktoré sa viažu k elitnej vrstve spoločnosti: kostený dvojvrstvový hrebeň a najmä ostroha.

¹⁷² O výsledkoch prieskumu sa v literatúre objavili stručné informácie (Petrovský – Šichman 1964c, 82).

¹⁷³ Na mapovom liste 36-11-17 v mierke 1:10 000 ho lokalizujeme v súradniciach 270 mm : 62 mm.

¹⁷⁴ Nazýva ho tak Krško (2003, 112), A. Petrovský – Šichman ho pomenúva Sokolský jarok.

5.3.1. Fragment kosteného hrebeňa

Z katastra Slovenského Pravna (lokalizácia je uvedená ako „Sokolský jarok“) pochádza nález fragmentu kosteného hrebeňa, objavil ho G. Madigár v roku 1961 (Obr. 182). Zlomok hrebeňa je dlhý 3,5 cm a široký 3 cm, na konci hrubý 5 mm a pri zuboch 4 mm. Na kostenom hrebene sa ešte nachádza skorodovaný zvyšok štvorhranného železného nitu. Na konci bol nit mierne rozšírený, pravdepodobne teda pridržiaval zdobenú kostenú platničku, hrebeň bol zrejme dvojvrstvový (vo veľkomoravskom kontexte sú známejšie trojvrstvové hrebene: Hrubý 1957, 165-9).

Analógie zo severozápadného Slovenska: Na hradisku Plešovica nad Blatnicou sa údajne našiel ďalší veľkomoravský kostený hrebeň, nebol nám však dostupný. Zatiaľ sú to jedine dva známe kostené hrebene z tohto zemepisného priestoru.

5.3.2. Ostroha

Vo svojej populárnovedeckej práci *Dávne slovanské kováčstvo* publikovala D. Bialeková ostrohu zo zbierok vtedy Vlastivedného múzea v Bojniciach, ktorá sa podľa múzejnej evidencie našla v Slovenskom Pravne v Turci. Zmienka o tejto ostrohe sa už v literatúre neobjavuje, dokonca ani v *Prameňoch k dejinám osídlenia Slovenska z konca 5. až z 13. storočia*.

Práca obsahuje jej fotografiu, detail výzdoby koncovej platničky. Ostrohu datuje D. Bialeková do prvej pol. 9. stor. (Bialeková 1981a, 68, 91, obr. 62). Na platničke sa uplatňuje hlboký vryp a jamôčky, kedysi azda inkrustované. „Ryha, v ktorej boli umiestnené nity, bola platovaná iným kovom.“

Analógie zo severozápadného Slovenska: Podľa D. Bialekovej (1981a, 91) ostroha koncepciou výzdoby a zúbkovaním okraja pripomína ostrohu z Vyšného Kubína, ktorá však bola zdobená reliéfne. Ostroha sa našla pred vchodom slovanskej chaty 1 (2 x 5 m) spolu so šípovými hrotmi (neuvádza sa však, akého typu), osídlenie je datované do 9. stor. – hradisko Ostrá Skala nad Vyšným Kubínom (Čaplovič 1976; 1987, 217-8, 221-2, Obr. 95: 1, Tab. CXVI: 1-6).

Analógie zo severného Slovenska: Nálezy ostrôh s platničkami sa uvádzajú v predbežnej správe o výskume hradiska Spišské Tomášovce – Smižany I (Staššíková-Štukovská – Šalkovský – Béreš et al. 2006, 216)

Šiance asi nie sú jediným miestom, kde by sa mohlo nachádzať predpokladané sídlo elitnej zložky spoločnosti. Ale aj napriek zberom G. Madigára a činnosti archeológov (ktorá

sa netýka len stredovekých pamiatok) zatiaľ sa nepodarilo identifikovať iné miesto s osídlením z 8. – 9. storočia (a ani lokalizovať nález ostrohy) – ak nepredpokladáme toto sídlo na úpätí Šiancov alebo na sídlisku „Prónayovské – Pod krížom“.

Menšie poľnohospodárske sídliská sú doložené azda na východnom úpätí Šiancov a určite v polohe „Prónayovské – Pod krížom“ (Obr. 176).

5.4. Jazernica

Ostatným slovanským nálezom v okolí by mohol byť prostý zaoblený okrajový črep nájdený A. Petrovským-Šichmanom vedľa rímsko-katolíckeho kostola v strede obce, v roku 1956 (Petrovský-Šichman 1964c, 81, Obr. IX:17) (Obr. 175).

6. Mohyla pri Malom Čepčine

Mohyla pri Malom Čepčine¹⁷⁵ by podľa zemepisnej polohy mohla byť položená na okraji sídelného priestoru (komory), v ktorej sa nachádza hradisko Šiance a dve sídliská: Prónayovské – Pod krížom a Ivančiná – Kratiny. Nachádza sa v nadmorskej výške približne 470 m. n. m. Podľa popisu V. Budaváryho zvyšky mohyly „boli zďaleka od obce viditeľné a nachodili sa západne od obce, neďaleko nej, na najvyššom skoro bode miernej terasovitej vyvýšeniny, veľmi pozvoľna sa skláňajúcej na východ k ľavému brehu Teplice a na sever k ceste, vedúcej z Malého do Veľkého Čepčina“ (Budaváry 1936, 95). Sídlisko Ivančiná – Kratiny je na dohľad, ale nachádza sa na nižšom terasovom stupni ľavého brehu Teplice. Dá sa predpokladať, že mohyla bola zo sídliska dobre viditeľná. Nižší terasový stupeň (s Ivančinou – Kratinami) je tvorený štrkovými naplaveninami z mladšieho rissu (Gašparík 1995, 93-4) a terasa nad ním z náplavov staršieho rissu (Gašparík 1995, 89-93).

Pôvodne ju preskúmal V. Groó v roku 1872, z výskumu sa však zachoval zoznam nájdených predmetov a iba tri pamiatky – dve kovania a gombík, ktoré publikoval J. Eisner (1933, 255, tab. XCVI: 8) a boli vtedy uložené v Zemskom múzeu v Mukačeve. V roku 1936 spravil revízny prieskum polohy Homôlka Vojtech Budaváry (Budinský – Krička) a v tom istom roku ho publikoval.

Mohyla býva datovaná spoločne s predpokladanou mohylou pri Blatnici do blatnicko-mikulčického horizontu na prelome 8. a 9. stor. Ako prvý ju takto datoval J. Eisner (1933, 251, 259; Tab. 96: 7, 8, 12).¹⁷⁶ Do blatnickej skupiny zaraďuje tri kovania zachované ešte z Groóových výskumov a zlomok ďalšieho kovania, objavený Budavárym. Zoznam predmetov o trochu rozširuje Z. Měřínský (2006, 188). V prehľade kovaní pripisovaných blatnicko-mikulčickému horizontu spomína K. Wachowski (1989, 213) aj Malý Čepčín, cituje však len podľa publikácie N. Fetticha (1937).

Nálezy nebudeme znovu vymenúvať, spomenieme len, že z mohyly pochádza ocieľka aj s kresadlom (oba podobné predmety rovnako nájdené aj v Ivančinej – Kratinách), tie sa však v materiálnej kultúre Slovanov vyskytujú bežne. Podľa Groóovej informácie sa v hrobe našli i hroty šípov v tvare vrbového listu – tiež analogické nálezom z Ivančinej. V druhotnej polohe objavil okrem iných nálezov srnčiu kosť – z Ivančinej je zasa známy fragment srnčieho či jelenieho parohu.

¹⁷⁵ Na mapovom liste 36-11-18 ju lokalizujeme na súradnice 172 mm : 215 mm.

¹⁷⁶ Prehľad starších názorov a literatúry J. Eisner (1952, 325). Zatiaľ ostatná zmienka v literatúre Z. Měřínský (2006, 188), v kapitole o blatnicko – mikulčickom horizonte.

Vo výskumnej správe AÚ SAV č. 943/62 A. Petrovský-Šichman píše o opätovnej prehliadke zvyškov mohyly. Tesne na východ od nej bol rozoraný mohylový násyp, na oráčiine násypu sa vyskytovali drobné atypické črepy včasnostredovekého charakteru.

Z citovanej literatúry sa už Budaváryho článok pomaly vytráca, v prácach o veľkomoravských kovaniach truhiel sa Homôlka často neuvádza,¹⁷⁷ hoci aj podľa Groóvho výskumu, i na základe Budaváryho nálezov, bol muž v mohyle pochovaný do okovanej drevenej truhly, z ktorej sa niekoľko kovaní zachovalo.

6.1. Ďalšie uvádzané mohyly v okolí

A. Petrovský-Šichman v niekoľkých svojich štúdiách uvádza útvary, ktoré pokladá za mohyly. Nie vždy však ďalší archeológovia získali na mieste rovnaký názor. Zdá sa, že zväčša ide o prirodzené naplaveninové útvary v nive Turca a jeho prítokov.

Prvý mohylovitý útvar sa mal nachádzať asi pol kilometra východne od sídliska Prónayovské – Pod krížom na brehu jarku Sokol, niekde pri jeho premostení cestou zo Slovenského Pravna do Ivančinej. Násyp mal priemer asi 25 m a výšku zhruba 2 m (výskumná správa AÚ SAV č. 957/62; Petrovský-Šichman 1964c, 82). V deväťdesiatych rokoch bol azda spolu s ďalšími znovu objavený neďaleko Slovenského Pravna, v polohe Kratiny (ide o Kratiny z mapy 36-11-17 v mierke 1:10 000, lokalizované inam ako Kratiny A. Petrovského-Šichmana – Hanzelyová – Kuzma – Rajtár 1997, 79). Nazdávame sa však, že sú to pozostatky zaniknutej stredovekej dediny Bobovník, ktorá sa nachádzala niekde v tomto priestore, pri jarku Sokol, nazývanom kedysi aj Bobovník.

D. Bialeková údajne identifikovala neďaleko Ivančinej-Kratín väčší mohylovitý útvar (Petrovský-Šichman 1964a, 82). Podľa výskumnej správy AÚ SAV č. 1741/63 sú v priestore medzi Ivančinou a Čepčínom, na južnej strane hradskej, dve mohylovité vyvýšeniny.

Už na pravom brehu Turca (ale na dohľad od Slovenského Pravna) v katastri Veľkého Čepčína mal byť veľký mohylovitý útvar v polohe „Kráľov kopec“, kde je ku prirodzenej naplavenine v tvare mohyly pripojený umelý násyp prevyšujúci prirodzenú naplaveninu. Výskumná správa AÚ SAV č. 942/62 uvádza aj názor V. Budinského-Kričku, podľa ktorého sú oba útvary prírodné. Ďalší mohylovitý násyp s rozmermi 35 x 27 m a výškou trištvrté metra sa mal nachádzať v katastri Veľkého Čepčína, na lúke Vladárova. Podľa výskumnej

¹⁷⁷ Štúdia L. Galušku (2005) sa týka iba Starého Města, ale truhlám pripisuje konotácie súvisiace s kresťanstvom. V Malom Čepčine je preto zaujímavá kombinácia mohyly, kostrového pohrebu a truhly. L. Poláček (2005, 151) sa venuje truhlám z Mikulčíc, zo Slovenska uvádza výhradne dva hroby s truhlami z Ducového. Väčší súbor truhiel zo Slovenska uvádza pre pohrebiská s plochými hrobmi M. Hanuliak (2004, 93-5), no zmieňuje i drevené truhly z turčianskej skupiny mohýl, v kapitole o mohylách (Hanuliak 2004, 13).

správy AÚ SAV č. 957/62 V. Budinský-Krička však veľký násyp (priemer asi 40 m, výška zhruba 1,8 m) na lúke pri kóte 470 považoval za prírodný útvar.

7. Záver

Zhrnujeme informácie jednotlivých kategórií prameňov o osídlení skúmanej oblasti, najmä v 8. a 9. stor., a neskôr v 13. stor.

Skúmaná oblasť bola úplne alebo sčasti zalesnená, hydrologické pomery sa dost' odlišovali (dosah povodní, rozsah močarísk).

Praveké osídlenie oblasti začína podľa súčasných poznatkov v eneolite, hustejšie je v mladšej bronzovej dobe a halštatskej dobe. Výrazné osídlenie púchovskej kultúry a vzácne importované nálezy svedčia o polohe Slovenského Pravna na trase obchodných diaľkových komunikácií, resp. časť obyvateľov okolia bola zapojená do výmeny a obehu drahých predmetov s cudzím pôvodom.

Osídlenie zaniklo v mladšej rímskej dobe. Ďalší osídľovací proces môžeme doložiť pre 8. stor. Etymológia miestnych názvov je slovanská alebo sa dá bez problémov odvodiť z praslovančiny.

Prírodné pomery určili podobu osídlenia. Elita sa usadila vo vyvýšenej polohe na Šiancoch. Malé sídliská vznikajú na východnom úpätí (pravdepodobne), pol kilometra východne od Šiancov v polohe Prónayovské – Pod krížom a v rovnejšej časti kotliny v Ivančinej – Kratinách. Mohyla alebo mohyly sa opäť stavajú na miestach vyvýšených a zrejme viditeľných (čo predpokladá istú mieru odlesnenia).

Centrom „sídelskej komory“ je pravdepodobne hradisko Šiance nad Slovenským Pravnom, z jeho chotára pochádzajú jednak stopy veľkomoravského osídlenia a nálezy s nie celkom presne určeným pôvodom. Predpokladáme, že vrstva osídlenia z 8. – 10. stor. bola na Šiancoch zničená nasledujúcimi úpravami, stavbami veľkomoravského a stredovekého hrádka.

Spracovanie sídliska v Ivančinej – Kratinách azda ponúka viac pochybností v detailoch (čo vyplýva z depozičnej a postdepozičnej histórie lokality, rovnako ako zo spôsobu výskumu a dokumentácie). Podarilo sa však doložiť sídlisko v jeho obytnej funkcii a výrobných funkciách: poľnohospodárstvo, železiarstvo, azda výroba keramiky a vápna. Otvorenou možnosťou ostáva strážna či kontrolná funkcia nad brodom, teda komunikačným spojením v rámci Turčianskej kotliny. Keramika a ďalšie nálezy datujú popísanú sídelnú situáciu zhruba do 8. – 9. stor., presnejšie azda do záveru 8. stor. a prvej polovice alebo prvých dvoch tretín 9. stor.

Sídliská Prónayovské – Pod krížom a Ivančina – Kratiny mohli vzniknúť zhruba v rovnakej dobe, ktorú považujeme za časy osídľovania Turca slovanským obyvateľstvom.

Obe sídliská sú umiestnené v tradičnej polohe, na riečnych či potočných terasách. V prípade Ivančinej – Kratín o presune osídlenia rozhodli neúnosné prírodné podmienky.

Sídlisko Prónayovské – Pod krížom sa nachádza neďaleko Šiancov, pod nimi bolo založené úmyselne. Je pravdepodobné, že osídlenie sa z východnej strany presunulo na južnú, kde je i dnes Slovenské Pravno situované. Príčiny presunu teda mohli byť spoločenské. Oba presuny môžeme s veľkou pravdepodobnosťou datovať do 9. – 10. stor.

Nie je vôbec isté, koľko z vymenovaných mohylových násypov v okolí Slovenského Pravna sú skutočné mohyly. Jediným jasným prípadom je mohyla pri Malom Čepčine v polohe Homôlka. Bola viditeľná zo sídliska Ivančiná – Kratiny a pravdepodobne aj zo Slovenského Pravna – Šiancov. Okrem priestorového vzťahu by sa dali predpokladať aj ďalšie vzťahy – sídlil muž s bohatou výbavou pochovaný v Homôlke na Šiancoch? Bola vybudovaná na vhodnom, dobre viditeľnom mieste a pravdepodobne označovala hranicu istého sídelného priestoru (sídelnej komory). Takáto možnosť je naznačená napr. pre včasnostredoveké južné Čechy v prácach M. Lutovského (napr. Lutovský 2001, 267; 2002, 121-2). Nie vždy však bol výskyt mohýl skúmaný v dostatočne podrobnej zemepisnej mierke.

V priebehu 11. – 12. stor. vzniká na Šiancoch malé hradisko. Jeho stavbu azda môžeme spájať s majetkovou doménou rodu Poznanovcov (ale vôbec to nie je isté). V 12. stor. pristupujú prvýkrát priame písomné zmienky. V listine z roku 1113 sa píše, že južne od majetku kláštora benediktínov vymedzeného potokom Polerieka sa nachádza *Prauna*. Dnes sa už ale nedá určiť, či týmto pojmom autor označoval hradisko na Šiancoch, alebo osadu pod ním (prvú väčšiu za Poleriekou), resp. hradisku a jeho obyvateľom podriadené územie. Niekedy po roku 1113 asi vznikla medzi Pravnom a Poleriekou ďalšia osada Bobovník (na potoku Bobovník, neskôr zvanom Sokol).¹⁷⁸ Aké boli majetkové pomery územia nie sme schopní zistiť, ponúkajú sa však dve možnosti: kráľovská pôda alebo majetok iného, súkromného vlastníka (Poznanovcov?). Niekedy v 12. stor. (alebo najneskôr začiatkom 13. stor.) Šiance ich obyvatelia opustili.

V 13. stor. je celá skúmaná oblasť už kráľovským majetkom, pretože králi ňou disponujú v donáciách. Postupne sa z nej darujú menšie diely. Až v roku 1279 bolo darované Pravno, po tomto roku zrejme vzniká na Šiancoch murovaný hrádok ako sídlo Rečka a jeho rodu.

¹⁷⁸ Jednou z možností by bol presun z Prónayovského – Pod krížom do Bobovníka. Rozsah materiálu z Prónayovského však nepoznáme podrobnejšie, nevieme, či sa na sídlisku nevyskytoval aj materiál mladší ako z 9. stor.

Pokračovanie práce

Táto práca sčasti predstavuje spracovanie výskumu v Ivančinej – Kratinách. Pokúsime sa ešte využiť analýzu polygónov, prípadne sektorov, aby sa presnejšie určili väčšie či menšie koncentrácie kameňov.

V spracovaní keramiky bude ešte potrebné znovu zdokumentovať kresebne alebo fotograficky dôležité prvky súboru. Databázu využijeme na niektorú zo štatistických analýz (pravdepodobne zhlukovú analýzu), aby overila charakteristiky súboru.

V ďalšej práci sa budeme snažiť o analýzu dynamiky osídlenia v 8. – 13. stor. pre celú Turčiansku kotlinu.

Zoznam použitých prameňov a literatúry

Pramene

- **Bel, M. 1735:** Notitia Hvgariae Novae Historico Geographica II. Vienna. Citujeme podľa slovenského prekladu R. Marsinu a J. Sopka Bel, M., 1989: Turčianska stolica. Martin.
- **CDP** = Nagy, E., 1865 – 1891: Codex diplomaticus patrius I – VIII. Budapest.
- **CDS I** – Marsina, R. 1971: Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae. Tomus 1. Inde ab a. 805 usque ad a. 1235. Bratislava.
- **CDS II** = Marsina, R. 1987: Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae Tomus II. Inde ab a. 1235 usque ad a. 1260. Bratislava.
- **MMFH** = Havlík, L. (ed.) 1966 – 1971: Magnae Moraviae Fontes Historici I-IV. Brno.
- **MPH** – Bielowski, A. (wyd.) 1960 - 1961: Pomniki dziejowe Polski. Tom I - VI. Warszawa.
- **Pramene II** = Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov II. Slovensko očami cudzincov: vzácne správy o histórii nášho územia od 6. do 10. storočia, tak ako sa javia v písomnostiach prevažne cudzieho pôvodu. Bratislava 1999.
- **Pramene III** = Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov III. V kráľovstve svätého Štefana: vznik uhorského štátu a čas arpádovských kráľov. Bratislava 2003.
- **RRSA** = Borsa, I. 1961: Regesta regum stirpis Arpadianae criticodiplomatica II/2 – 3. Budapest.
- **SRH** = Szentpétery, E. (ed.) 1937 – 1938: Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum. Budapest.
- **TR** = Horváth, S. 1902: A Liptói és Turóczi registrum. Budapest.
- **Zavodszky, L. (írt.) 1904:** A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai (Függelék: a törvények szövege). Budapest.

Literatúra

- Albrecht, S. 2003: Geschichte der Großmährenforschung in den Tschechischen Ländern und in der Slowakei. Praha.
- Benda, K. 1963: Karolínska složka blatnického nálezu, Slovenská archeológia 11, 199-222.
- Beňko, J. 1994: Najstaršia turčianska, liptovská a oravská šľachta. In: K. Štulrajterová (zost.): Najstaršie rody na Slovensku, Bratislava – Martin, 81-7.
- Beňko, J. 1995a: K počiatkom kresťanstva a stredovekých kostolov v Turci, Slovenská archivistika 30, 36-44.
- Beňko, J. 1995b: Zo starších sídelných dejín Turca, Zborník SNM Etnografia 89, 23-38.
- Beňko, J. 1996: Starý Turiec. Martin.
- Beňko, J. 2004: Sídelný a historický vývoj Turca do roku 1526. In: E. Pančuhová – Z. Mintalová a kol., Z ľudovej kultúry Turca, Martin, 14-36.
- Béreš, J. – Šalkovský, P. 1978: Výskum slovanského hradiska v Spišských Tomášovciach, AVANS v roku 1977, 36-8, 283-5.
- Bernbeck, R. 1997: Theorien in der Archäologie. Tübingen.
- Bialeková, D. – Pieta, K. 1964: Zisťovací výskum v Hradci, okres Prievidza, Slovenská archeológia 12, 447-66.

- Bialeková, D. (ed.) 1992: Pramene k dejinám osídlenia Slovenska z konca 5. až z 13. storočia. 2. zv.: Stredoslovenský kraj. Nitra.
- Bialeková, D. 1977: Slovanské nálezy z Púchova, Archeologické rozhledy 29, 88-92.
- Bialeková, D. 1980a: Odras franských vplyvov v kultúre Slovanov (K otázke datovania blatnicko-mikulčického horizontu). In: IV. medzinárodný kongres slovanskej archeológie, Sofia 15. – 22. septembra. Zborník referátov ČSSR, Nitra, 28-35.
- Bialeková, D. 1980b: Slovanské obdobie, Slovenská archeológia 28-1, 213-28.
- Bialeková, D. 1981a: Dávne slovanské kováčstvo. Bratislava.
- Bialeková, D. 1981b: Slovanské sídliská v Bojniciach, Študijné zvesti AÚ SAV 19, 5-36.
- Bialeková, D. 1997: Das Gebiet der Slowakei vom Zusammenbruch des awarischen Kaganats bis zur Entstehung Großmährens. In: D. Čaplovič – J. Doruľa (eds.), Central Europe in 8th - 10th Centuries, Bratislava, 31-9.
- Brather, S. 2001: Grubenhäuser in Ostmitteleuropa, Frühmittelalterliche „Hauslandschaften“ oder slawische Einwanderung?. In: E. Wilgocki (ed.), Instantia est mater doctrinae. Księga jubileuszowa prof. dr. hab. Władysława Filipowiaka, Szczecin, 77-91.
- Budaváry, V. 1936: Zpráva o výskume „Homôlky“ v Malom Čepčíne (okr. Turčiansky Sv. Martin) r. 1936, SMSS 30, 94-100.
- Budinský-Krička, V. 1944: Prvé staroslovenské radové pohrebištia v Turci a v Liptove: Prvé nálezy staroslovenských radových pohrebíšť hradištných na strednom Slovensku. Turč. Sv. Martin.
- Budinský-Krička, V. 1981: Prvé nálezy zo slovanského sídliska v Sliachi – Rybároch, Študijné zvesti AÚ SAV 19, 49-54.
- Culler, J. 1993: Saussure. Bratislava.
- Czeglédy, K. 1979: Új arab forrás a magyarok 942-évi spanyol kalandozásról, Magyar Nyelv 75, 273-84.
- Čaplovič, D. 1996: Vývoj štruktúry osídlenia na území Slovenska vo včasnóm stredoveku (9. – 11. storočí), Historický zborník MS 6, 30-47.
- Čaplovič, D. 1998b: Včasnostredoveké osídlenie Slovenska. Bratislava.
- Čaplovič, D. 1998c: Výsledky archeologického výskumu a dielo Daniela Rapanta. In: R. Marsina (ed.), Historik Daniel Rapanť – život a dielo (1897 – 1988 – 1997), Martin, 48-64.
- Čaplovič, P. 1976: Sídlisko z doby rímskej a slovanskej na Ostrej skale nad Vyšným Kubínom, AVANS v r. 1975, 78-82, 267-70.
- Čaplovič, P. 1987: Orava v praveku, včasnej dobe dejinnej a na začiatku stredoveku. Martin.
- Činčura, J. a kol. 1985: Encyklopédia Zeme. Bratislava.
- Dekan, J. 1948-49: K problémom slovanského osídlenia na Slovensku, Historica Slovaca VI-VII, 55-82.
- Dekan, J. 1951: Začiatky slovenských dejín a Ríša veľkomoravská. Slovenské dejiny II. Bratislava.
- Donat, P. 1980: Haus, Hof und Dorf in Mitteleuropa vom 7. bis 12. Jahrhundert. Archäologische Beiträge zur Entwicklung und Struktur der bäuerlichen Siedlung. Berlin.
- Dostál, B. 1987: Stavební kultura 6.-9. století na území ČSSR, Archaeologia historica 12, 9-32.

- Dreslerová, D. 2004: Dynamika povrchu krajiny v holocénu. In: M. Kuna (ed.), *Nedestruktivní archeologie*, Praha, 31-48.
- Dub, O. 1968: Soustava Dunaje. In: J. Macek a kol., *Československá vlastivěda. Díl 1, Příroda*, sv. 1, 587-99.
- Eisner, J. 1933: *Slovensko v pravěku*. Bratislava.
- Eisner, J. 1952: *Devínska Nová Ves*. Bratislava.
- Fettich, N. 1937: *Metallkunst der landnehmenden Ungarn*. Budapest.
- Florek, P. 1940-1941: Poznámky na recenzie knihy „Turčiansky Sv. Martin v stredoveku“, *Sborník MSS* 34-35, 176-9.
- Florek, P. 1941: *Turčiansky Sv. Martin v stredoveku*. Turč. Sv. Martin.
- Fügedi, E. 1986: *Castle and society in medieval Hungary (1000 – 1437)*. Budapest.
- Furmánek, V. – Veliačik, L. – Vladár, J. 1991: *Slovensko v dobe bronzovej*. Bratislava.
- Fusek, G. 1994: *Slovensko vo včasnოსlovenskom období*. Nitra.
- Fusek, G. 2000: *Torzo stredovekého sídliska v Bielovciach*, *Slovenská archeológia* 48-1, 101-58.
- Fusek, G. 2006: *Výklenkové hroby na včasnოსredovekom pohrebisku v Cíferi, v časti Pác*, *Študijné zvesti AÚ SAV* 39, 27-54.
- Galuška, L. 2005: *Gehörten die in Särgen bestatteten Personen zur Gesellschaftselite des Großmährischen Staré Město – Uherské Hradiště?* In: P. Kouřil (Hrsg.), *Die frühmittelalterliche Elite bei den Völkern des östlichen Mitteleuropas*, Brno, 193-207.
- Gašparík, J. (zost.) 1995: *Vysvetlivky ku geologickej mape Turčianskej kotliny 1 : 50 000*. Bratislava.
- Habovštiak, A. 1975: *Hradisko z 9. – 10. storočia v Tlmačoch*, *Slovenská archeológia* 23-1, 97-118.
- Habovštiak, A. 1985: *Stredoveká dedina na Slovensku*. Bratislava.
- Hanuliak, M. – Kuzma, I. – Šalkovský, P. 1993: *Mužla – Čenkov I. Osídlenie 9. – 12. storočia*. Nitra.
- Hanuliak, M. 2004: *Veľkomoravské pohrebiská: pochovávanie v 9.-10. storočí na území Slovenska*. Nitra.
- Hanzelyová, E. – Kuzma, I. – Rajtár, J. 1997: *Pokračovanie leteckej prospekcie na juhozápadnom Slovensku, AVANS v roku 1995*, 77-82.
- Havlík, L. E. 1964a: *Slované v anglosaské chorografii Alfréda Velikého, Vznik a počátky Slovanů* 5, 53-85.
- Havlík, L. E. 1964b: *Velká Morava a středoevropští Slované*. Praha.
- Havlík, L. E. 1987: *Slovanské státní útvary raného středověku*. Praha.
- Havlík, L. E. 1994: *Svatopluk Veliký, král Moravanů a Slovanů*. Brno.
- Homza, M. 1995a: *Początki związków polsko-słowackich*. In: J. Wyrozumski (red.), *Związki kulturalne polsko-słowackie w dziejach*, Kraków, 17-38.
- Homza, M. 1995b: *Vzťahy stredovekého Spiša a Malopoľska od najstarších čias do roku 1138*, *Historický časopis* 43, 201-14.
- Homza, M. 1998b: *Vzťahy Spiša a Malopoľska od roku 1138 do roku 1241*. In: M. Homza – S. A. Sroka, *Štúdie z dejín stredovekého Spiša*, Krakov, 63-97.
- Homza, M. 2002: *Hranice Nitrianskeho vojvodstva (kniežatstva) v poľských kronikách*. In: R. Marsina (zost.), *Nitra v slovenských dejinách*, Martin, 65-78.
- Hromádka, J. 1968: *Přírodní oblasti*. In: J. Macek a kol., *Československá vlastivěda. Díl 1, Příroda*, sv. 1, 671-784.

- Hrušovský, F. 1935: Veľká Morava a Poľsko. In: J. Stanislav (zost.), Ríša veľkomoravská, 2. vyd., Praha, 289-317.
- Chaloupecký, V. 1923: Staré Slovensko. Bratislava.
- Charvát, P. 2004: Boleslav II. Praha.
- Choc, P. 1967: S mečem i štítem. České raně feudální vojenství. Praha.
- Chropovský, B. – Ruttkay, A. T. 1985: Archeologický výskum a genéza slovenského etnika, Historický časopis 33, 257-92.
- Chropovský, B. 1962: Slovanské osídlenie na Slovensku a jeho problémy, Historický časopis 10, 216-37.
- Jankovič, V. – Škorupová, A. 1997: Bibliografia k dejinám Slovenska (Literatúra vydaná do roku 1965). Bratislava.
- Jankuhn, H. 1977: Einführung in die Siedlungsarchäologie. Berlin – New York.
- Jankuhn, H. 2004: Wprowadzenie do archeologii osadnictwa. Poznań.
- Kelemen, A. (hl. red.) 1980: Atlas Slovenskej socialistickej republiky. Bratislava.
- Kempke, T. 1991: Starigrad/Oldenburg. Hauptburg der Slawen in Wagrien. III. Die Waffen des 8. – 13. Jahrhunderts. Offa Bücher, Bd. 73. Neumünster.
- Klein, B. 1985: Príspevok k historicko-geografickej lokalizácii cestnej siete Zvolenského komitátu, Vlastivedný zborník Považia 15, 1985, 87-131.
- Klíma, B. 1975: Rozbor hřebů z velkomoravského hradiště v Mikulčicích, Archeologické rozhledy 27, 140-50.
- Klíma, B. 1983: Železné skoby z Mikulčic, Archeologické rozhledy 35, 172-88.
- Kliský, M. 1976: Výšinné slovanské hradisko na Zámčisku pri Novej Bani, Slovenská archeológia 24-2, 453-61.
- Koláriková, Z. - Kubaljaková, A. – Polák, P. 1987: Názvy vrchov a dolín SSR. Bratislava.
- Kolník, T. – Šalkovský, P. 1983: Včasolátenska maskovitá spona zo Slovenského Pravna a jej prínos ku keltskej ikonografii, Študijné zvesti AÚ SAV 20, 133-47.
- Kolníková, E. 1977: Prírastky mincí v Archeologickom ústave SAV v roku 1976, AVANS v roku 1976, 172-6.
- Konček, M. 1968: Charakteristika klimatických oblastí. In: J. Macek a kol., Československá vlastivěda. Díl 1, Příroda, sv. 1, 523-31.
- Kouřil, P. 2003: Staří Maďaři a Morava z pohledu archeologie. In: J. Klápště – E. Plešková – J. Žemlička (eds.), Dějiny ve věku nejistot. Sborník k příležitosti 70. narozenin Dušana Třeštíka, Praha, 110-46.
- Krajčovič, R. 1974: Slovenčina a slovanské jazyky. Díl 1, Praslovanská genéza slovenčiny. Bratislava.
- Krajčovič, R. 1985: Jazyk na Veľkej Morave a jeho kontinuita so slovenčinou, Historický časopis 33, 293-304.
- Krajčovič, R. 1988: Vývin slovenského jazyka a dialektológia. Bratislava.
- Krajčovič, R. 2005: Živé kroniky slovenských dejín skryté v názvoch obcí a miest. Bratislava.
- Krippel, E. 1974: Rekonštrukcia rastlinnej pokrývky Turčianskej kotliny na základe peľovej analýzy, Geografický časopis 26, 42-53.
- Krippel, E. 1986: Postglaciálny vývoj vegetácie Slovenska. Bratislava.
- Kristó, Gy. 1993: Die Arpadendynastie. Die Geschichte Ungarns von 895 bis 1301. Budapest.
- Križko, P. 1867: Historické pamätnosti v Turci, Letopis Matice slovenskej 3/4, zv. II, 39-43.

- Krško, J. 2003: Hydronymia povodia Turca. Banská Bystrica.
- Kučera, M. 1974: Slovensko po páde Veľkej Moravy. Bratislava.
- Kučera, M. 1985: Veľká Morava a začiatky našich národných dejín, Historický časopis 33, 163-99.
- Kučera, M. 1986: Postavy veľkomoravskej histórie. Martin.
- Kuna, M. 2004: Prostorová archeologie. In: M. Kuna (ed.), Nedestruktivní archeologie, Praha, 445-90.
- Labuda, G. 1988: Studia nad początkami państwa polskiego II. Poznań.
- Lacko, R. 1986: Dejiny osídlenia od najstarších dôb do roku 1848. In: K. Vestenický – I. Vološčuk a kol.: Veľká Fatra. Chránená krajinná oblasť. Bratislava, 143-9.
- Lehoczky, T. 1874: Régészeti böngészet hazánk északi vidékein, Archeologiai Értesítő 8, 280-1.
- Lehoczky, T. 1893: Turóczmegyei emlékekről, AÉ 13, 345-6.
- Lukačka, J. 1987: Úloha šľachty slovanského pôvodu pri stabilizácii uhorského včasnofeudálneho štátu. In: J. Žemlička (ed.), Typologie raně feudálních slovanských států, Praha, 191-200.
- Lukačka, J. 2002: Formovanie vyššej šľachty na západnom Slovensku. Bratislava.
- Lukačka, J. 2003: K problému kontinuity kresťanstva na území Slovenska v 10. storočí, Studia historica Tyrnaviensia 3, 37-40.
- Lukniš, M. 1972: Reliéf. In: M. Lukniš a kol., Slovensko. Diel 2, Príroda, 124-202.
- Lutovský, M. – Michálek, J. 2000: Hradec u Němčtic: sídlo halštatské a raně středověké nobility v česko-bavorském kontaktním prostoru. Sv. 1., Text. Praha – Strakonice.
- Lutovský, M. 2001: Mezi Bavorskem a Velkou Moravou: jižní Čechy v 9. století. In: L. Galuška – P. Kouřil – Z. Měřínský (zost.), Velká Morava mezi východem a západem, Brno, 267-74.
- Lutovský, M. 2002: Archeologie knížecího sídla. Halštatský dvorec a slovanské hradiště na Hradci u Němčtic. Praha.
- Lutterer, I. – Majtán, M. – Šrámek, R. 1982: Zeměpisná jména Československa. Praha.
- Mácelová, M. 1982: Slovanské sídlisko v Sliači na Horných zemiach v okrese Zvolen, Stredné Slovensko 2, 117-32.
- Mácelová, M. 1990: Slovanské sídliská v Sliači, o. Zvolen, Stredné Slovensko 9, 320-44.
- Macháček, J. 2001: Studie k velkomoravské keramice. Metody, analýzy a syntézy, modely. Brno.
- Majtán, M. 1972: Názvy obcí na Slovensku za ostatných dvesto rokov. Bratislava.
- Mályusz, E. 1922: Turóc megye kialakulása. Budapest.
- Marsina, R. – Ratkoš, P. - Vozár, J. 1980: Slovensko součástí raně feudálního uherského státu (906 – 1200). In: J. Janáček a kol., Přehled dějin Československa. Díl 1. Sv. 1, (do roku 1526), Praha, 148-86.
- Marsina, R. 1961a: O počte a hustote obyvateľstva v Uhorsku do začiatku 14. storočia, Historický časopis 9, 617-32.
- Marsina, R. 1984: O osídlení Slovenska od 11. do polovice 13. storočia. In: Slovenský ľud po rozpade Veľkomoravskej ríše (Historické štúdie 27/2), 13-38., 39-59.
- Marsina, R. 1992b: Poloha a rozloha Veľkej Moravy, Slavica Slovaca 27, 4-14.
- Marsina, R. 1993: Nitrianske biskupstvo a jeho biskupi od 9. do polovice 13. storočia, Historický časopis 41, 529-42.

- Marsina, R. 1994: Štruktúra šľachty na Slovensku v 9. – 13. storočí. In: K. Štulrajterová (zost.): Najstaršie rody na Slovensku, Bratislava – Martin, 35-43.
- Marsina, R. 1995: Začiatky cirkevnej organizácie na Slovensku (Od prelomu 8./9. až do začiatku 11. storočia), Slovenská archivistika 30, 113-26.
- Marsina, R. 2001: Cirkevná organizácia na Veľkej Morave. In: L. Galuška – P. Kouřil – Z. Měřínský (zost.), Velká Morava mezi východem a západem, Brno, 291-6.
- Marsina, R. 2003b: Obnovenie Nitrianskeho biskupstva na prelome 11. a 12. storočia. In: M. Kohútová (vyd.), Kresťanstvo v dejinách Slovenska, Bratislava, 17-26.
- Mazúr, E. 1963: Žilinská kotlina a priľahlé pohoria: (Gemorfológia a kvartér). Bratislava.
- Měřínský, Z. 1986: Morava v 10. stolytí ve světle archeologických nálezů Památky archeologické LXXVII/1 (1986), 18-80.
- Měřínský, Z. 2006: České země od příchodu Slovanů po Velkou Moravu 2. Praha.
- Mičian, M. 1972: Pôdy. In: M. Lukniš a kol., Slovensko. Diel 2, Príroda, 361-402.
- Mišík, M. 1962: K počiatkom turčianskeho prepošstva II., Duchovný pastier 37, 117–81.
- Mlynarčík, J. (zost.) 2000: Martin: Z dejín mesta, Martin.
- Moravčík, J. 1972: Najnovšie prírasky v archeologických zbierkach Považského múzea a galérie v Žiline, Vlastivedný zborník Považia 11, 19-39.
- Moravčík, J. 1978: Ivančiná, okres Martin. In: B. Chropovský (ed.), Významné slovanské náleziská na Slovensku, Bratislava, 96-8.
- Moravčík, J. 1980: Archeologické nálezy v Považskom múzeu v rokoch 1971-1975, Vlastivedný zborník Považia 14, 15-63.
- Moravčík, J. 1998: Anton Petrovský – Šichman. Žilina.
- Mruškovič, Š. 1975: Socialistická prestavba dedinských sídlisk v Turci, Z minulosti a prítomnosti Turca 3, 55-66.
- Múcska, V. 2004: Boj uhorského štátu proti pohanstvu v 11. storočí. In: R. Kožiak – J. Nemeš (vyd.), Pohanstvo a kresťanstvo, Bratislava, 201-10.
- Neustupný, E. 1996: Poznámky k pravěké sídlištní keramice, Archeologické rozhledy 48, 490-509.
- Novotná, M. 1970: Die Bronzhortfunde in der Slowakei – Spätbronzezeit. Bratislava.
- Novotný, V. 1912: České dějiny I/1, Od nejstarších dob do smrti knížete Oldřicha. Praha.
- Obuch, J. 1980: Poznatky o zložení a vývoji teriofauny Gaderskej doliny na základe osteologických nálezov, Ochrana prírody (Výskumné práce z ochrany prírody 3C), 323-54.
- Obuch, J. 1990: Potravné spektrá u sovy obyčajnej (*Strix aluco*) na Slovensku, Tichodroma 3, 77-85.
- Obuch, J. 2003: Zastúpenie ryšaviek (rod *Apodemus*) v potrave sov (*Strigiformes*) na Slovensku, Výskum a ochrana cicavcov na Slovensku 6, 65-78.
- Obuch, J. 2005: Subfosílna a subrecentná potrava sovy obyčajnej (*Strix aluco*) vo Veľkej Fatre, Výskum a ochrana cicavcov na Slovensku 7, 225-35.
- Ondrouch, V. 1964: Nálezy keltských, antických a byzantských mincí na Slovensku. Bratislava.
- Pagáč, J. – Vološčuk, I. a kol. 1983: Malá Fatra. Chránená krajinná oblasť. Bratislava.
- Panic, I. 1995: Początki Węgiei. Polityczne aspekty formowania się państwa i społeczeństwa węgierskiego w końcu IX i w pierwszej połowie X wieku. Cieszyn.
- Pastor, J. 1977: K vývoju JRD v rokoch 1949-1975 s osobitným zreteľom na okres Martin, Z minulosti a prítomnosti Turca 4, 47-98.

- Pauliny, J. 1999: Arabské správy o Slovanoch (9. – 12. storočie). Bratislava.
- Pavelek, J. (ed.) 1990: Listy Mateja Bela. Martin.
- Petrikovich, J. 1903: Starožitnícke nálezy na bystrickom Hrádku v Turci, ČMSS 6, č. 5, 81-3, č. 6, 101-3.
- Petrovský-Šichman, A. 1958: Žilinský kraj v praveku, Vlastivedný zborník Žilinského kraja 1, 5-32.
- Petrovský-Šichman, A. 1960: Výskum hradištného sídliska Dedovec v Považskej Bystrici, Vlastivedný zborník Považia 3, 92-3.
- Petrovský-Šichman, A. 1961: Archeologický výskum Považia 1959 – 1960, Vlastivedný zborník Považia 4, 146-55.
- Petrovský-Šichman, A. 1964a: Predhistorické a včasnostredoveké osídlenie Slovenského Pravna. In: M. Chorváth, (vyd.): Slovenské Pravno a okolie, Banská Bystrica, 27-56.
- Petrovský-Šichman, A. 1964b: Slovanské lokality v Žilinskej kotline, Študijné zvesti AÚ SAV 14, 175-86.
- Petrovský-Šichman, A. 1964c: Slovanské osídlenie severného Slovenska, Vlastivedný zborník Považia 6, 50-106.
- Petrovský-Šichman, A. 1965: Severozápadné Slovensko v dobe laténskej a rímskej, Vlastivedný zborník Považia 7.
- Petrovský-Šichman, A. 1968: Výskum slovanských mohýl na Sverepci, Vlastivedný zborník Považia 9, 5-18.
- Petrovský-Šichman, A. 1970: Výskum slovanských mohylníkov v okolí Žiliny, Študijné zvesti AÚ SAV 18, 193-210.
- Pieta, K. 1972: Slovanské osídlenie Liptova v 9. – 12. storočí, Liptov 2, 67-82.
- Pieta, K. 1982: Die Púchov – Kultur. Nitra.
- Pieta, K. 2002: Osídlenie Slovenska v dobe sťahovania národov. In: A. Ruttkay – M. Ruttkay – P. Šalkovský (vyd.), Slovensko vo včasnom stredoveku. Nitra, 11-22.
- Pleinerová, I. 2000: Die altslawischen Dörfer von Březno bei Louny. Praha – Louny.
- Pokorný, P. 2001: Problémy krajinné archeologie v pylových analýzách přirozených uloženin: příspěvek k mezioborové spolupráci, Archeologické rozhledy 53, 191-210.
- Poláček, L. 2005: Zur Erkenntnis der höchsten Eliten des großmährischen Mikulčice. Gräber mit beschlagenen Särgen. In: P. Kouřil (Hrsg.), Die frühmittelalterliche Elite bei den Völkern des östlichen Mitteleuropas, Brno, 137-56.
- Polek, K. 1994: Podstawy gospodarcze Państwa Wielkomorawskiego. Kraków.
- Poleski, J. 2004: Wczesnośredniowieczne grody w dorzeczu Dunajca. Kraków.
- Polla, B. - Slivka, M. - Vallašek, A. 1981: K problematike výskumu hrádkov a hradov na Slovensku, Archaeologia historica 6, 361-406.
- Polla, B. 1996: Archeológia na Slovensku v minulosti. Martin.
- Povala, G. 1964: Sídlisko z doby rímskej v Slovenskom Pravne, Študijné zvesti AÚ SAV 13, 223-32.
- Profantová, N. – Profant, M. 2003: Archeologie a historie aneb „jak vykopávat“ dějiny? In: J. Klápště – E. Plešková – J. Žemlička (eds.), Dějiny ve věku nejistot. Sborník k příležitosti 70. narozenin Dušana Třeštíka, Praha, 239-50.
- Profantová, N. 1999: Období Velké Moravy. In: M. Bláhová – J. Frolík – N. Profantová, Velké dějiny zemí Koruny české I, Praha – Litomyšl, 165-262.
- Rapant, D. 1941: „Florek, Pavol: Turčiansky Sv. Martin v stredoveku. Stredoveký vývin mesta. Turč. Sv. Martin, Matica slovenská 1941. 172 s.“, Sborník MS 19, 162-8.
- Rapant, D. 1942: Ku vzniku Turčianskeho Sv. Martina, Sborník MS 20, 145-9.

- Ratkoš, P. 1965: Podmanenie Slovenska Maďarmi. In: P. Ratkoš (ed.), O počiatkoch slovenských dejín, Bratislava, 141-78.
- Ratkoš, P. 1984: Kontinuita slovenského osídlenia v 9. – 11. storočí. In: Slovenský ľud po rozpade Veľkomoravskej ríše (Historické štúdie 27/2), 13-38.
- Ratkoš, P. 1985: Územný vývoj Veľkej Moravy (fikcie a skutočnosť), Historický časopis 33, 200-23.
- Ratkoš, P. 1986a: Veľkomoravské obdobie. In: Cambel, S. (ed) 1986: Dejiny Slovenska I (do roku 1526), Bratislava, 85-159.
- Ratkoš, P. 1988: Slovensko v dobe veľkomoravskej. Košice.
- Rejholcová, M. 1971: Slovanské osídlenie Stredoslovenského kraja, Slovenská archeológia 19, 95-132.
- Ruttkay, A. 1984: O počiatkoch pálenia vápna v Považskom Inovci (Nové poznatky archeologického bádania). In: E. Studeníková – L. Zachar, (zost.): Zborník prác Ľudmile Kraskovskej (k životnému jubileu), Bratislava, 236-56.
- Ruttkay, A. T. 1975: Waffen und Reiterausrüstung des 9. bis zur ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakei. I, Slovenská archeológia 23, 119-216.
- Ruttkay, A. T. 1976: Waffen und Reiterausrüstung des 9. bis zur ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakei. II, Slovenská archeológia 24, 245-395.
- Ruttkay, A. T. 1984: Najnovšie príspevky archeologického bádania k poznaniu dejín územia Slovenska v 9. – 11. stor. In: Slovenský ľud po rozpade Veľkomoravskej ríše (Historické štúdiá 27/2), 83-92.
- Ruttkay, A. T. 1985a: Problematika historického vývoja na území Slovenska v 10. – 13. storočí. In: B. Chropovský, J. Poulík a kol., Velká Morava a počátky československé státnosti, Praha – Bratislava, 141-85.
- Ruttkay, A. T. 1985b: Štruktúra osídlenia a dejiny územia Slovenska vo včasnóm stredoveku (Príspevok k 1100. výročiu smrti Metoda), Študijné zvesti AÚ SAV 21, 5-26.
- Ruttkay, A. T. 2005: Frühmittelalterliche gesellschaftliche Eliten im Gebiet der Slowakei und ihre Sitze. In: P. Kouřil (Hrsg.), Die frühmittelalterliche Elite bei den Völkern des östlichen Mitteleuropas, Brno, 225-54.
- Ruttkay, A. T. 2006: Besiedlung des Gebietes der Slowakei im 9. – 13. Jh., interethnische und kulturelle Beziehungen. In: M. Gálik – T. Štefanovičová (eds.): Trade, Journeys, Inter- and Intracultural Communication in East and West (up to 1250), Bratislava, 182-201.
- Ruttkay, M. 1990: Pece na ranostredovekých sídliskách juhozápadného Slovenska, Archaeologia historica 15, 337-48.
- Ruttkay, M. 1992: Okres Martin. In: D. Bialeková (ed.), Pramene k dejinám osídlenia Slovenska z konca 5. až z 13. storočia. 2. zv.: Stredoslovenský kraj, Nitra, 53-69.
- Ruttkay, M. 2000: Martin a okolie v praveku, vo včasnej dejinnej dobe a na začiatku stredoveku. In: J. Mlynarčík (zost.), Martin: Z dejín mesta, Martin, 28-50.
- Ruttkay, M. 2002: Vývoj osídlenia na strednom Dunaji v 6. – 12. stor. In: A. Ruttkay – M. Ruttkay – P. Šalkovský (vyd.), Slovensko vo včasnóm stredoveku. Nitra, 41-56.
- Ruttkayová, J. – Ruttkay, M. 2004: Včasnostredoveký sídliskový objekt v Čeladiciach. In: G. Fusek (ed.), Zborník na počesť Dariny Bialekovej, Nitra, 319-28.
- Sedlák, V. 1998: Staroslovenský sídelný priestor a dielo profesora Rapanta. In: R. Marsina (ed.), Historik Daniel Rapant – život a dielo (1897 – 1988 – 1997), Martin, 34-47.
- Schiffer, M. B. 1987: Formation processes of the archaeological record. New Mexico.

- Slaninák, M. 1975: K otázke stredovekého dedinského domu na severnom Slovensku, Zborník SNM 69, Etnografia 16, 170-89.
- Smetánka, Z. 1995: Hmotná kultúra. In: P. Spunar a kol.: Kultúra stredoveku, Praha, 9-42.
- Sokolovský, L. 2002: Správa stredovekej dediny na Slovensku. Bratislava.
- Sommer, U. 1991: Zur Entstehung archäologischer Fundvergesellschaftungen – Versuch einer archäologischen Taphonomie. In: E. Mattheußer – U. Sommer, Studien zur Siedlungsarchäologie I, Bonn, 51-193.
- Staššíková-Štukovská, D. – Šalkovský, P. – Béreš, J. – Hajnalová, E. – Hušťáková, E. – Krempaská, Z. – Javorský, F. 2006: Včasnostredoveké hradisko I Spišské Tomášovce – Smižany – 1. etapa spracovania, Zborník SNM – Archeológia, 187-234.
- Steinhübel, J. 2004: Nitrianske kniežatstvo. Počiatky stredovekého Slovenska. Bratislava.
- Šalkovský, P. 1977: Sídliisko z doby rímskej v Slovenskom Pravne, AVANS v roku 1976, 261-2.
- Šalkovský, P. 1980: K vývoju a štruktúre slovanského osídlenia v hornatých oblastiach Slovenska. In: IV. medzinárodný kongres slovanskej archeológie, Sofia 15. – 22. septembra. Zborník referátov ČSSR, Nitra, 166-73.
- Šalkovský, P. 1988: K vývoju a štruktúre osídlenia v dobe slovanskej na Slovensku, Slovenská archeológia 36-2, 379-414.
- Šalkovský, P. 1989: Komunikačno-obchodná stanica z doby rímskej v Slovenskom Pravne (?), SIA 37-2, 419-26.
- Šalkovský, P. 1994a: Frühmittelalterliche Burgwall bei Detva, Slovenská archeológia 42-1, 155-86.
- Šalkovský, P. 1994b: Hradisko v Detve. Nitra.
- Šalkovský, P. 1998: Dedinský dom a sídlo vo včasnóm stredoveku. In: Botík, J. – Ruttkay, M. – Šalkovský, P., Ľudová architektúra a urbanizmus vidieckych sídiel na Slovensku z pohľadu najnovších poznatkov archeológie a etnografie, Bratislava, 9-36.
- Šalkovský, P. 2001: Häuser in der frühmittelalterlichen slawischen Welt. Nitra.
- Šalkovský, P. 2002: Stavebná kultúra a urbanizmus osád. In: A. Ruttkay – M. Ruttkay – P. Šalkovský (vyd.), Slovensko vo včasnóm stredoveku. Nitra, 57-68.
- Šedo, O. 1977: Osídlenie z viacerých období v Žiline-Bánovej, AVANS v r. 1976, 265.
- Šikura, J. Š. 1944: Miestopisné dejiny Turca. Bratislava.
- Škovirová, K. 1974: Rastlinné spoločenstvá Kláštorských lúk a dolného toku Turca, Kmetianum 3, 205-34.
- Škovirová, K. 1987: Vplyv antropickej činnosti na taxóny vyšších rastlín flóry Turčianskej kotliny, Kmetianum 8, 199-238.
- Šmilauer, V. 1932: Vodopis starého Slovenska. Bratislava.
- Štanský, P. 1974: Mýtné pomery v Turci vo svetle archívnych prameňov, Kmetianum 3, 145-163.
- Štefanovičová, T. 1989: Osudy starých Slovanov. Martin.
- Štefanovičová, T. 1990: K problémom slovanského osídlenia Slovenska v 8. – 10. stor. vo svetle archeologických nálezov, Slovenský národopis 38, 402-12.
- Štefanovičová, T. 2005: Zur Frage der Elite der großmährischen Gesellschaft im Licht der Funde aus der Slowakei. In: P. Kouřil (Hrsg.), Die frühmittelalterliche Elite bei den Völkern des östlichen Mitteleuropas, Brno, 255-70.
- Třeštlík, D. 1987: Pád Velké Moravy. In: J. Žemlička (ed.), Typologie raně feudálních slovanských států, Praha, 27-76.

- Třeštík, D. 1991: Kdy zanikla Velká Morava?, *Studia mediaevalia Pragensia* 2, 9-27.
- Třeštík, D. 1997: Počátky Přemyslovců: vstup Čechů do dějin (530-935). Praha.
- Třeštík, D. 2001: Vznik Velké Moravy: Moravané, Čechové a střední Evropa v letech 791-871. Praha.
- Třeštík, D. 2003: Mýty kmene Čechů (7. – 10. století). Praha.
- Turčan, V. 2005: Pribina a Svätopluk – slovenskí veľmoži? In: E. Krekovič (ed.), *Mýty naše slovenské*, Bratislava, 30-5.
- Uličný, F. 2002: Nitra – mesto v 9. – 12. storočí. In: R. Marsina (zost.), *Nitra v slovenských dejinách*, Martin, 140-7.
- Urbańczyk, P.: Politická příslušnost Slezska v desátém století v nejnovější polské historiografii. In: J. Klápště – E. Plešková – J. Zemlička (eds.), *Dějiny ve věku nejistot. Sborník k příležitosti 70. narozenin Dušana Třeštíka*, Praha, 292-304.
- Varsík, B. 1972: Vzťahy Čechov a Slovákov od najstarších čias do národného obrodzenia. In: B. Varsík: *Zo slovenského stredoveku. Výber historických štúdií a článkov z rokov 1946-1968*, Bratislava, 383-411.
- Varsík, B. 1994: O vzniku a rozvoji slovenskej národnosti v stredoveku. In: B. Varsík, *Kontinuita medzi veľkomoravskými Slovienmi a stredovekými severouhorskými Slovanmi (Slovákmi). (Výber štúdií a článkov z rokov 1969 – 1992)*, Bratislava, 11-46.
- Vařeka, P. 2004: Archeologie středověkého domu I. Proměny vesnického obydlí v Evropě v průběhu staletí. 6. – 15. století. Plzeň.
- Veliačik, L. 1983: *Die Lausitzer Kultur in der Slowakei*. Nitra.
- Vestenický, K. – Vološčuk, I. a kol. 1986: *Veľká Fatra. Chránená krajinná oblasť*. Bratislava.
- Wachowski, K. 1989: Problematyka blatnicka – próba systematiki pojęć, *Przegąd archeologiczny* 36, 209-20.
- Wachowski, K. 2001: Die Frage des frühkarolingerzeitlichen Fundhorizonts in Polen vor dem Hintergrund des westlichen und südlichen Slawengebiets. In: L. Galuška – P. Kouřil – Z. Měřínský (zost.), *Velká Morava mezi východem a západem*, Brno, 421-5.
- Widajewicz, J. 1947: *Państwo Wiślan*. Kraków.
- Wolfram, H. 1995: Historické pramene a poloha (Veľkej) Moravy, *Historický časopis* 43, 1-15.
- Zábojník, J. 2006: Beziehungen der Awaren zu den benachbarten Großmächten und Ethnika. In: M. Gálik – T. Štefanovičová (eds.): *Trade, Journeys, Inter- and Intracultural Communication in East and West (up to 1250)*, Bratislava, 143-59.
- Zaťko, M. 1968: Podpovrchové vody. In: M. Lukniš a kol., *Slovensko. Diel 2, Príroda*, 342-60.
- Žudel, J. 1984: *Stolice na Slovensku*. Bratislava.
- Zemlička, J. 1997: *Čechy v době knížecí (1034 – 1198)*. Praha.

PRÍLOHA

Zoznam obrázkov

OBR. 1: POLOHA REGIÓNU TURIEC V SLOVENSKEJ REPUBLIKE	6
OBR. 2: OKRESY SLOVENSKEJ REPUBLIKY.	6
OBR. 3: POLOHA SKÚMANEJ OBLASTI V TURČIANSKEJ KOTLINE	6
OBR. 4: MAPA JUHOZÁPADNEJ ČASTI TURCA	7
OBR. 5: VÝREZ Z MAPY 1 : 50 000 SO SKÚMANOU OBLASŤOU.....	8
OBR. 6: POLOHA SÍDLISKA IVANČINÁ – KRATINY NA MAPE 1 : 50 000.....	8
OBR. 7: PLOCHA SOND 1 A 2	9
OBR. 8: ODKRYTÝ OBJEKT 1 V SONDE 1	9
OBR. 9: NEGATÍV OBJEKTU 1.....	9
OBR. 10: NEGATÍV OBJEKTU 2.....	9
OBR. 11: PRIESTOR MEDZI OBJEKTMI 1 A 2.....	9
OBR. 12: SONDA 1 OD SEVEROVÝCHODU	9
OBR. 13: OBJEKTY 3 A 4 OD ZÁPADU.....	10
OBR. 14: OBJEKTY 3 A 4 OD JUHOZÁPADU.....	10
OBR. 15: OBJEKT 4 OD SEVERU	10
OBR. 16: OBJEKT 4 OD VÝCHODU	10
OBR. 17: OBJEKT 3.....	10
OBR. 18: KUMULÁCIA KAMEŇOV S HLINENOU PIECKOU.....	10
OBR. 19: OČISTENÝ PRIESTOR	11
OBR. 20: PÁS SPÁLENÝCH KAMEŇOV V SONDE 3.....	11
OBR. 21: ZÁPADNÝ OKRAJ PÁSU SPÁLENÝCH KAMEŇOV	11
OBR. 22: SONDA 4 S KAMEŇMI.....	11
OBR. 23: OBJEKT 5 OD VÝCHODU.....	11
OBR. 24: PLOCHA SOND 4 A 7 OD JUHU.....	11
OBR. 25: SEVERNÁ ČASŤ SONDY 7 S OBJEKTOM 7	12
OBR. 26: OBJEKT 7 OD JUHOVÝCHODU.....	12
OBR. 27: JUŽNÁ ČASŤ SONDY 7 A SONDA 6 OD VÝCHODU.....	12
OBR. 28: PLOCHA VÝSKUMU OD JUHOVÝCHODU	12
OBR. 29: PLOCHA SONDY 1 – 3 OD SEVEROZÁPADU	12
OBR. 30: PLOCHA SOND 1 – 4 OD JUHU	13
OBR. 31: PLOCHA SOND 1 – 4 OD SEVERU.....	13
OBR. 32: GEOLOGICKÝ PROFIL NA SEVEROVÝCHOD OD OBCE BORCOVÁ	13
OBR. 33: POROVNANIE PŮVODNEJ DOKUMENTÁCIE A JEJ DIGITÁLNEHO SPRACOVANIA.	14
OBR. 34: PLOCHA VÝSKUMU Z ROKOV 1963 A 1964 S ČÍSLAMI SOND.....	15
OBR. 35: VÝSKYT HNEDEHO PODLOŽIA A KONCENTRÁCIÍ ŠTRKU	15
OBR. 36: SITUÁCIA OBJEKTU 1.....	16
OBR. 37: SITUÁCIA OBJEKTU 2.....	16
OBR. 38: SITUÁCIA OBJEKTOV 3 A 4.....	17
OBR. 39: SITUÁCIA OBJEKTU 5.....	17
OBR. 40: SITUÁCIA OBJEKTU 6.....	18
OBR. 41: SITUÁCIA OBJEKTU 7.....	18
OBR. 42: SITUÁCIA OBJEKTU 8.....	19
OBR. 43: SITUÁCIA OBJEKTU 9.....	19
OBR. 44: PROFILY OBJEKTU 3 A 4	20
OBR. 45: PROFIL OBJEKTU 6	20
OBR. 46: PROFIL OBJEKTU 7	20
OBR. 47: PROFIL OBJEKTU 2	20
OBR. 48: KOLOVÉ JAMKY, PRAVDEPODOBNÉ KOLOVÉ JAMKY V SEVEROZÁPADNEJ ČASTI SONDY 1	21
OBR. 49: KOLOVÉ JAMKY, PRAVDEPODOBNÉ KOLOVÉ JAMKY V JUHOVÝCHODNEJ ČASTI SONDY 1.....	21
OBR. 50: KOLOVÉ JAMKY, PRAVDEPODOBNÉ KOLOVÉ JAMKY V SEVERNEJ ČASTI SONDY 2	22
OBR. 51: : KOLOVÉ JAMKY, PRAVDEPODOBNÉ KOLOVÉ JAMKY V JUŽNEJ ČASTI SONDY 2	22
OBR. 52: KOLOVÉ JAMKY, PRAVDEPODOBNÉ KOLOVÉ JAMKY V SONDE 3.....	23
OBR. 53: KOLOVÉ JAMKY, PRAVDEPODOBNÉ KOLOVÉ JAMKY V SEVERNEJ ČASTI SONDY 4	23
OBR. 54: KOLOVÉ JAMKY, PRAVDEPODOBNÉ KOLOVÉ JAMKY V JUŽNEJ ČASTI SONDY 4.....	24
OBR. 55: KOLOVÉ JAMKY, PRAVDEPODOBNÉ KOLOVÉ JAMKY V SEVEROZÁPADNEJ ČASTI SONDY 7	24
OBR. 56: KOLOVÉ JAMKY A PRAVDEPODOBNÉ KOLOVÉ JAMKY V JUŽNEJ ČASTI SONDY 7 A V SONDE 5	25
OBR. 57: VYHLADÁVANIE PRAVOUHLÝCH ŠTRUKTÚR	25
OBR. 58: KOLOVÉ JAMKY HLBŠIE AKO 20 CM	26

OBR. 59: PRAVOUHLÉ ŠTRUKTÚRY	26
OBR. 60: KOLOVÉ JAMKY HLBŠIE AKO 15 CM	26
OBR. 61: PRAVOUHLÉ ŠTRUKTÚRY	26
OBR. 62: PRAVOUHLÉ ŠTRUKTÚRY	26
OBR. 63: KOLOVÉ JAMKY NAD 15 CM, ...	27
OBR. 64: KOLOVÉ JAMKY NAD 15 CM	27
OBR. 65: PRAVOUHLÉ ŠTRUKTÚRY	27
OBR. 66: PRAVOUHLÉ ŠTRUKTÚRY V OKOLÍ OBJEKTU 5	27
OBR. 67: PRAVOUHLÉ ŠTRUKTÚRY V OKOLÍ OBJEKTU 7	27
OBR. 68: KOLOVÉ JAMKY A PRAVDEPODOBNÉ KOLOVÉ JAMKY	28
OBR. 69: KOLOVÉ JAMKY A PRAVDEPODOBNÉ KOLOVÉ JAMKY	28
OBR. 70: KOLOVÉ JAMKY A PRAVDEPODOBNÉ KOLOVÉ JAMKY	28
OBR. 71: KOLOVÉ JAMKY A PRAVDEPODOBNÉ KOLOVÉ JAMKY	28
OBR. 72: KOLOVÉ JAMKY A PRAVDEPODOBNÉ KOLOVÉ JAMKY	28
OBR. 73: KOLOVÉ JAMKY A PRAVDEPODOBNÉ KOLOVÉ JAMKY	29
OBR. 74: KOLOVÉ JAMKY A PRAVDEPODOBNÉ KOLOVÉ JAMKY	29
OBR. 75: KOLOVÉ JAMKY A PRAVDEPODOBNÉ KOLOVÉ JAMKY	30
OBR. 76: ROZŠÍRENIE KAMEŇOV PODLOŽIA	30
OBR. 77: KAMENE KULTÚRNEJ VRSTVY VO VÝCHODNEJ ČASTI SÍDLISKA	31
OBR. 78: KAMENE KULTÚRNEJ VRSTVY V ZÁPADNEJ ČASTI SÍDLISKA	31
OBR. 79: KAMENE KULTÚRNEJ VRSTVY V JUŽNEJ ČASTI SÍDLISKA	32
OBR. 80: PREPÁLENÉ KAMENE NA PLOCHE	32
OBR. 81: SPÁLENÉ KAMENE NA PLOCHE	33
OBR. 82: ZVÁPENATENÉ KAMENE NA PLOCHE	33
OBR. 83: PREPÁLENÝ VÁPENEC NA PLOCHE	33
OBR. 84: OHNISKÁ NA PLOCHE	34
OBR. 85: NORY A PRAVDEPODOBNÉ NORY	34
OBR. 86: VÝSKYT MAZANICE, SPÁLENEJ HLINY A PRASLEN	35
OBR. 87: LUŽICKÁ KERAMIKA A HALŠTATSKÁ KERAMIKA	35
OBR. 88: TROSKA, SILEXY A KRESADLO	36
OBR. 89: OSLY, ŠIDLÁ, PAROH A ZRNO NA PLOCHE	36
OBR. 90: ŽELEZNÉ PREDMETY V OKOLÍ OBJEKTU 2	37
OBR. 91: ŽELEZNÉ PREDMETY V SEVERNEJ ČASTI PLOCHY	37
OBR. 92: ŽELEZNÉ PREDMETY V JUŽNEJ ČASTI PLOCHY	38
OBR. 93: DOMY A PRAVOUHLÉ ŠTRUKTÚRY, AKO ICH DO PLÁNU VYZNAČIL A. PETROVSKÝ - ŠICHMAN	38
OBR. 94: PRIESTOR DOMU 1	39
OBR. 95: KONCENTRÁCIA KAMEŇOV KULTÚRNEJ VRSTVY OKOLO DOMU 1	39
OBR. 96: PRIESTOR DOMU 2 S KOLOVÝMI JAMKAMI A PRAVDEPODOBNÝMI KOLOVÝMI JAMKAMI	40
OBR. 97: KONCENTRÁCIA KAMEŇOV KULTÚRNEJ VRSTVY OKOLO DOMU 2	40
OBR. 98: VÝBER KERAMIKY Z OBJEKTU 2, ID 2_15	41
OBR. 99: VÝBER KERAMIKY Z OBJEKTU 2, ID 2_16	41
OBR. 100: VÝBER KERAMIKY Z OBJEKTU 2, ID 2_18	41
OBR. 101: VÝBER KERAMIKY Z OBJEKTU 2, ID 2_40 A 2_41	41
OBR. 102: VÝBER KERAMIKY Z OBJEKTU 2, ID 2_67 – 2_71	41
OBR. 103: VÝBER KERAMIKY Z OBJEKTU 2, ID 2_72 – 2_82	42
OBR. 104: VÝBER KERAMIKY Z OBJEKTU 2, ID 2_103 SPOLU S ID 4S_36	42
OBR. 105: VÝBER KERAMIKY Z OBJEKTU 2, ID 2_17	42
OBR. 106: VÝBER KERAMIKY Z OBJEKTU 3, ID 3_6	43
OBR. 107: VÝBER KERAMIKY Z OBJEKTU 3, ID 3_7	43
OBR. 108: VÝBER KERAMIKY Z OBJEKTU 3, ID 3_9	43
OBR. 109: VÝBER KERAMIKY Z OBJEKTU 3, ID 3_10	43
OBR. 110: VÝBER KERAMIKY Z OBJEKTU 3, ID 3_11	43
OBR. 111: VÝBER KERAMIKY Z OBJEKTU 3, ID 3_13	43
OBR. 112: VÝBER KERAMIKY Z OBJEKTU 3, ID 3_1	44
OBR. 113: VÝBER KERAMIKY Z OBJEKTU 3, ID 3_123	44
OBR. 114: VÝBER KERAMIKY Z OBJEKTU 3, ID 3_165, ...	44
OBR. 115: VÝBER KERAMIKY Z OBJEKTU 3, ID 3_338	44
OBR. 116: VÝBER KERAMIKY Z OBJEKTU 3, ID 3_158	44
OBR. 117: VÝBER KERAMIKY Z OBJEKTU 3, ID 3_148	45
OBR. 118: VÝBER KERAMIKY Z OBJEKTU 3, ID 3_401	45

OBR. 119: VÝBER KERAMIKY Z OBJEKTU 3, ID 3_167	45
OBR. 120: VÝBER KERAMIKY Z OBJEKTU 3, ID 3_341	45
OBR. 121: VÝBER KERAMIKY Z OBJEKTU 3, ID 3_337	45
OBR. 122: VÝBER KERAMIKY Z OBJEKTU 3, ID 3_180	45
OBR. 123: VÝBER KERAMIKY Z OBJEKTU 3, ID 3_278	46
OBR. 124: VÝBER KERAMIKY Z OBJEKTU 3, ID 3_165	46
OBR. 125: VÝBER KERAMIKY Z OBJEKTU 3	46
OBR. 126: VÝBER KERAMIKY Z OBJEKTU 3, ID 3_394	46
OBR. 127: VÝBER KERAMIKY Z OBJEKTU 3	46
OBR. 128: VÝBER KERAMIKY Z OBJEKTU 3	46
OBR. 129: VÝBER KERAMIKY Z OBJEKTU 3, ID 3_277	47
OBR. 130: VÝBER KERAMIKY Z OBJEKTU 3, ID 3_277	47
OBR. 131: VÝBER KERAMIKY Z OBJEKTU 3	47
OBR. 132: VÝBER KERAMIKY Z OBJEKTU 3, ID 3_90 – 3_101	47
OBR. 133: VÝBER KERAMIKY Z OBJEKTU 3	47
OBR. 134: VÝBER KERAMIKY Z OBJEKTU 3, ID 3_24 – 3_30	47
OBR. 135: VÝBER KERAMIKY Z OBJEKTU 3	48
OBR. 136: VÝBER KERAMIKY Z OBJEKTU 3, ID 3_267 – 3_269	48
OBR. 137: VÝBER KERAMIKY Z OBJEKTU 3	48
OBR. 138: VÝBER KERAMIKY Z OBJEKTU 3	48
OBR. 139: VÝBER KERAMIKY Z OBJEKTU 3, ID 3_176	48
OBR. 140: VÝBER KERAMIKY Z OBJEKTU 3	48
OBR. 141: VÝBER KERAMIKY Z JUŽNEJ ČASTI	49
OBR. 142: VÝBER KERAMIKY Z JUŽNEJ ČASTI OBJEKTU 4, ...	49
OBR. 143: VÝBER KERAMIKY Z JUŽNEJ ČASTI	49
OBR. 144: VÝBER KERAMIKY ZO SEVERNEJ ČASTI	49
OBR. 145: VÝBER KERAMIKY ZO SEVERNEJ ČASTI	49
OBR. 146: VÝBER KERAMIKY ZO SEVERNEJ ČASTI	49
OBR. 147: VÝBER KERAMIKY ZO SEVERNEJ ČASTI	50
OBR. 148: VÝBER KERAMIKY ZO SEVERNEJ ČASTI	50
OBR. 149: VÝBER KERAMIKY ZO SEVERNEJ ČASTI	50
OBR. 150: VÝBER KERAMIKY ZO SEVERNEJ ČASTI	50
OBR. 151: VÝBER KERAMIKY ZO SEVERNEJ ČASTI	50
OBR. 152: VÝBER KERAMIKY ZO SEVERNEJ ČASTI	50
OBR. 153: MORFOLÓGIA OKRAJOV, TYPY A, C, B – VARIANTY – B1 – B4	51
OBR. 154: MORFOLÓGIA OKRAJOV, TYP B, VARIANTY – B4 (DOKONČENIE), B5 – B8	52
OBR. 155: STRELKA ŠÍPU	52
OBR. 156: ŽELEZNÝ NIT	52
OBR. 157: STRELKA ŠÍPU	53
OBR. 158: ATYPICKÉ ZLOMKY ŽELEZA, SKOBA A KRÍDLOVITÝ KLINEC	53
OBR. 159: ŽELEZNÉ KRÚŽKY	53
OBR. 160: ZLOMKY NOŽOV A ZLOMOK OCIELKY	54
OBR. 161: KLINEC POUŽÍVANÝ AKO KĽÚČ	54
OBR. 162: KLINČEK	54
OBR. 163: PRACKA	54
OBR. 164: TROSKA Z OBJEKTU 2	54
OBR. 165: KOSTENÉ ŠIDLÁ	55
OBR. 166: ČASŤ KERAMICKÉHO PRASLENU	55
OBR. 167: PIESKOVCOVÁ OSLA Z OBJEKTU 7	55
OBR. 168: PRAVDEPODOBNE OSLA	55
OBR. 169: OSLY Z FIALOVÉHO PIESKOVCA	55
OBR. 170: KRESADLO	55
OBR. 171: KOSTENÉ ŠIDLO, SILEXY A PRASLEN	55
OBR. 172: SILEX	55
OBR. 173: VÝBER ŽELEZNÝCH PREDMETOV	56
OBR. 174: KERAMIKA Z IVANČINEJ – KRATÍN	56
OBR. 175: PROSTÝ ZAOBLENÝ OKRAJ Z JAZERNICE	56
OBR. 176: PLÁNIK PRAVEKÉHO A STREDOVEKÉHO OSÍDLENIA SLOVENSKEJ PRAVNA A OKOLIA	57
OBR. 177: PLÁN ŠIANCOV	58
OBR. 178: KERAMIKA A NŮŽ ZO ŠIANCOV	58

OBR. 179: OKRAJE ZO ŠIANCOV	59
OBR. 180: ZLOMOK DŇA ZO ŠIANCOV	59
OBR. 181: ZDOBENÁ A NEZDOBENÁ VÝDUŤ ZO ŠIANCOV	59
OBR. 182: ZLOMOK KOSTENÉHO HREBEŇA ZO SLOVENSKEHO PRAVNA	59
OBR. 183: KERAMIKA ZO SÍDLISKA PRŇNAYOVSKÉ – POD KRÍŽOM PRI SLOVENSKOM PRAVNE	60

Zoznam tabuliek

TAB. 1: VLASTNOSTI OBJEKTŮV	61
TAB. 2: IVANČINÁ – KRATINY: VLASTNOSTI KOLOVÝCH JAMIEK	61
TAB. 3: IVANČINÁ – KRATINY: VLASTNOSTI PRAVDEPODOBNÝCH KOLOVÝCH JAMIEK	68
TAB. 4: CELKOVÝ POČET JEDINCOV V SÚBORE KERAMIKY	70
TAB. 5: POČET ZLOMKOV V OBJEKTE 2	71
TAB. 6: JEDINCE Z VIACERÝCH ZLOMKOV Z OBJEKTU 2	71
TAB. 7: POČET ZLOMKOV V OBJEKTE 3	72
TAB. 8: JEDINCE Z VIACERÝCH ZLOMKOV Z OBJEKTU 3	73
TAB. 9: POČET ZLOMKOV V JUŽNEJ A SEVERNEJ ČASTI OBJEKTU 4	74
TAB. 10: DATABÁZA KERAMIKY Z OBJEKTU 2	76
TAB. 11: DATABÁZA KERAMIKY Z OBJEKTU 3	81
TAB. 12: DATABÁZA KERAMIKY Z OBJEKTU 4	95

Zoznam grafov

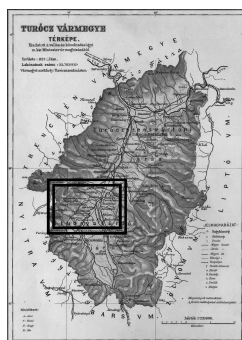
GRAF 1: GRAF HĹBKÝ KOLOVÝCH JAMIEK	68
GRAF 2: STĹPCOVÝ GRAF POČTU ZLOMKOV	70
GRAF 3: OKRAJE V SÚBORE	70
GRAF 4: VÝSEČOVÝ GRAF SÚBORU KERAMIKY	70
GRAF 5: VÝSEČOVÝ GRAF KERAMIKY V OBJEKTE 2	71
GRAF 6: VÝSEČOVÝ GRAF KERAMIKY Z OBJEKTU 3	73
GRAF 7: VÝSEČOVÝ GRAF KERAMIKY Z JUŽNEJ ČASTI OBJEKTU 4	74
GRAF 8: VÝSEČOVÝ GRAF ZÁPADNEJ A VÝCHODNEJ ČASTI OBJEKTU 4	74
GRAF 9: POMER VÝZDOBNÝCH TECHNÍK V SÚBORE	98
GRAF 10: POMER TYPOV VÝZDOBY HREBEŇOVÝM NÁSTROJOM V SÚBORE	98
GRAF 11: POMER TYPOV VÝZDOBY JEDNOHROTÝM NÁSTROJOM V SÚBORE	98

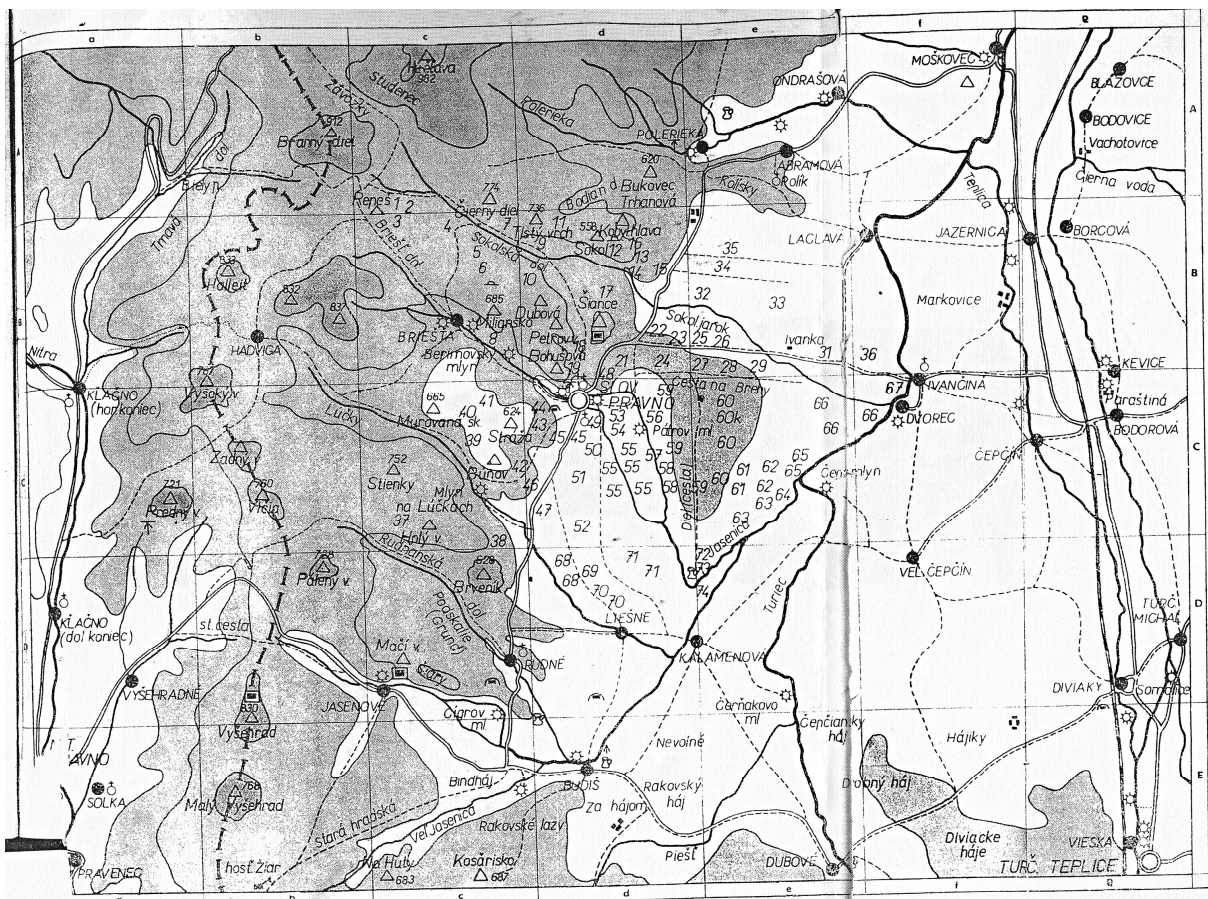
Obr. 1: Poloha regiónu Turiec v Slovenskej republike. Vyznačený je priebeh ohraničenia krajov a krajské mestá

Obr. 2: Okresy Slovenskej republiky. Termín severozápadné Slovensko na mape zahŕňa okresy na území Žilinského kraja Bytča, Čadca, Dolný Kubín, Kysucké Nové Mesto, Liptovský Mikuláš, Martin, Ružomberok, Námestovo, Turčianske Teplice, Tvrdošín a Žilina; na území Banskobystrického kraja okresy Banská Bystrica, Brezno, Detva, Zvolen a Žiar nad Hronom a na území Trenčianskeho kraja okresy Ilava, Považská Bystrica, Prievidza a Púchov.

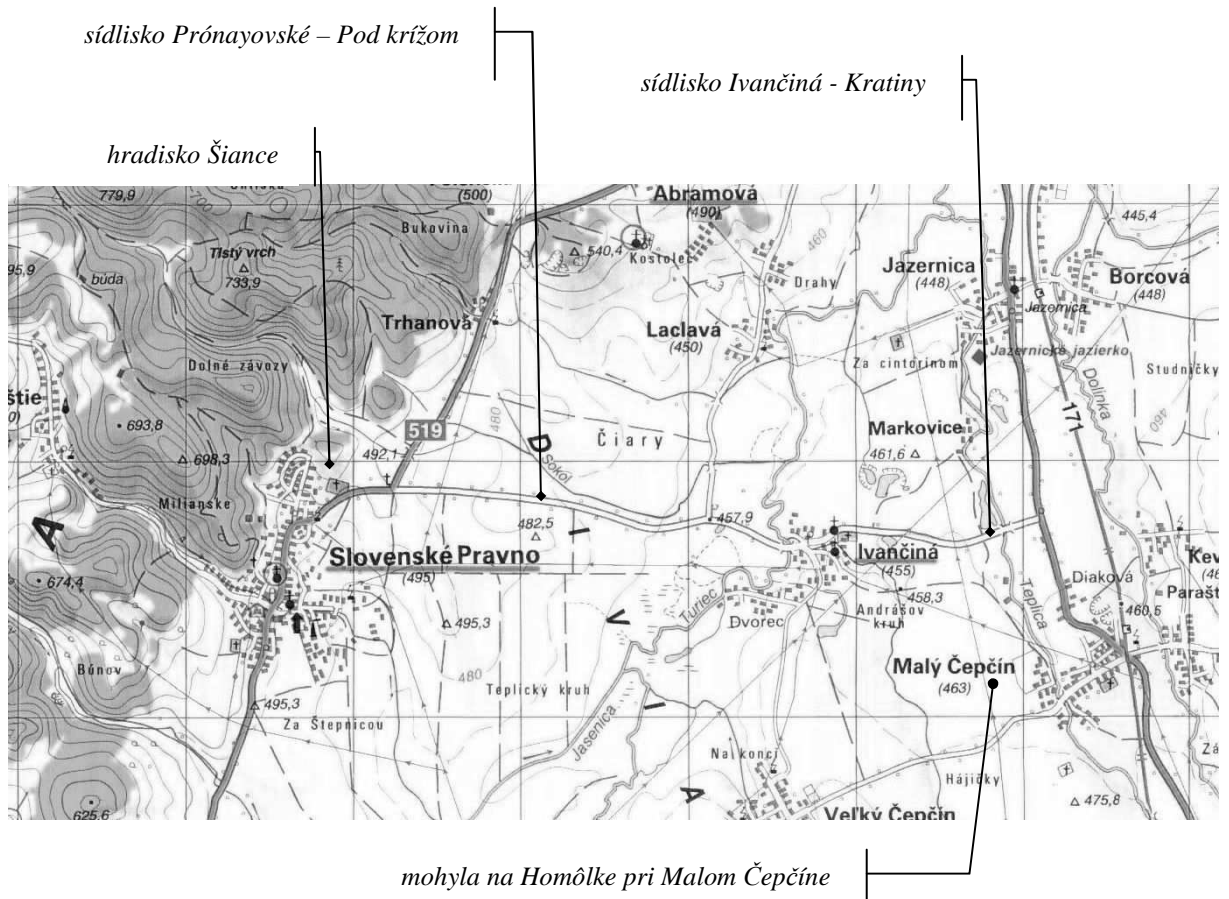
Obr. 3: Poloha skúmanej oblasti v Turčianskej kotline.

Obr. 4 Mapa juhozápadnej časti Turca (A. Petrovský – Šichman 1964a).

Obr. 5: Výrez z mapy 1 : 50 000 so skúmanou oblasťou.

Obr. 6: Poloha sídliska Ivančiná – Kratiny na mape 1 : 50 000. Niekdajšie štrkovisko je zaplnené vodou. Cesta od východu na západ smeruje zo Slovenského Pravna a napája sa na hradskú, na mieste bývalého brodu je most.

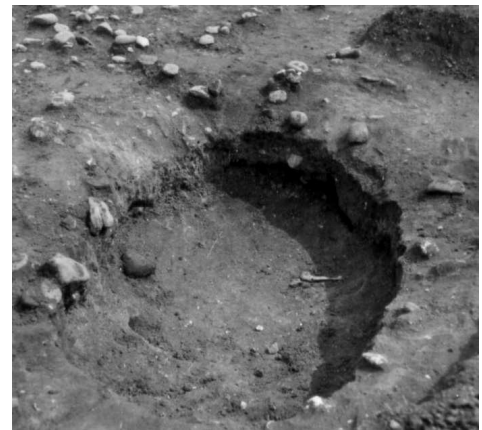
Obr. 7: Plocha sond 1 a 2 pred začiatkom výskumu, fotografované od severozápadu.

Obr. 8: Odkrytý objekt 1 v sonde 1 s výplňou kameňov, od juhovýchodu.

Obr. 9: Negatív objektu 1, od juhovýchodu.

Obr. 10: Negatív objektu 2, od juhovýchodu.

Obr. 11: Priestor medzi objektmi 1 a 2 s kameňmi kultúrnej vrstvy, od juhu.

Obr. 12: Sonda 1 od severovýchodu, kamene kultúrnej vrstvy sčasti vybrané.

Obr. 13: Objekty 3 a 4 od západu.

Obr. 14: Objekty 3 a 4 od juhozápadu, vybrané kamene v objektoch.

Obr. 15: Objekt 4 od severu, viditeľný je aj ohniskový priestor v severnej a východnej časti objektu 3.

Obr. 16: Objekt 4 od východu, južne od neho objekt 3.

Obr. 17: Objekt 3 a južne od neho kumulácia kameňov s hlinenou pieckou.

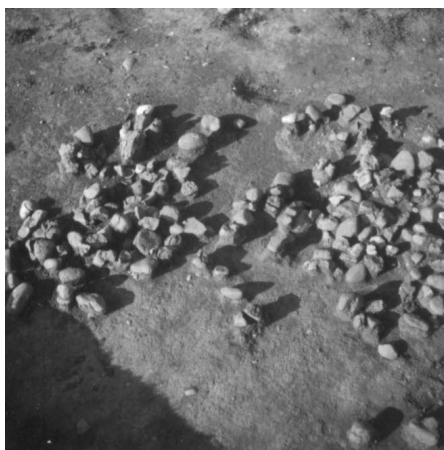
Obr. 18: Kumulácia kameňov s hlinenou pieckou, vpredu časť objektu 3.

Obr. 19: Očistený priestor s hlinenou pieckou, od juhu.

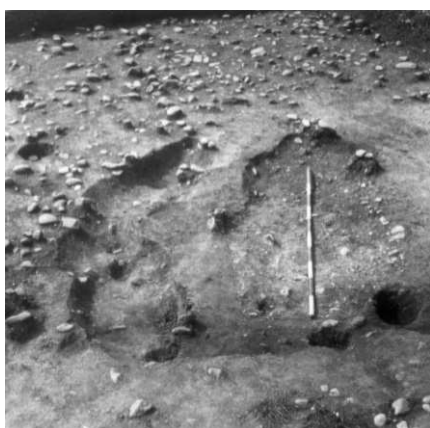
Obr. 20: Pás spálených kameňov v sonde 3, od juhovýchodu.

Obr. 21: Západný okraj pásu spálených kameňov.

Obr. 22: Sonda 4 s kameňmi kultúrnej vrstvy od severovýchodu.

Obr. 23: Objekt 5 od východu.

Obr. 24: Plocha sond 4 a 7 od juhu.

Obr. 25: Severná časť sondy 7 s objektom 7, fotografovaná od západu.

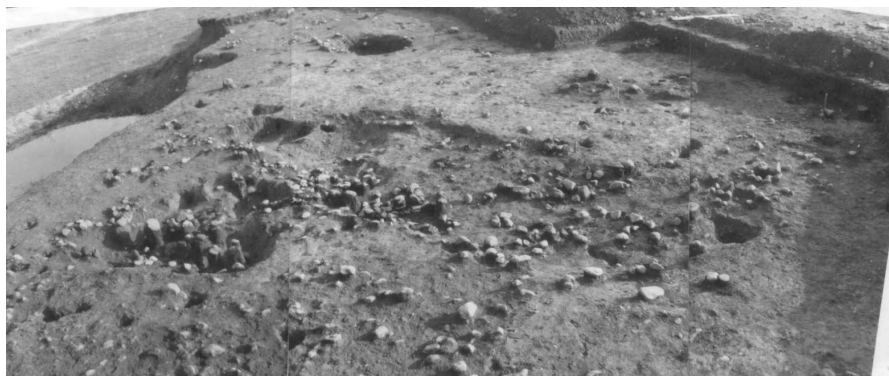
Obr. 26: Objekt 7 od juhovýchodu.

Obr. 27: Južná časť sondy 7 a sonda 6 od východu.

Obr. 28: Plocha výskumu od juhovýchodu.

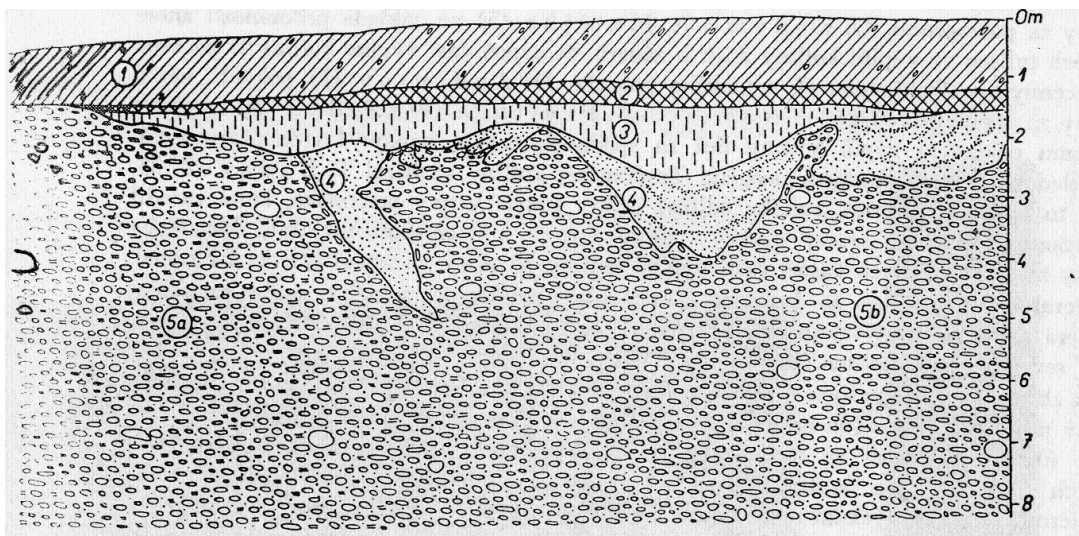
Obr. 29: Plocha sondy 1 – 3 od severozápadu.

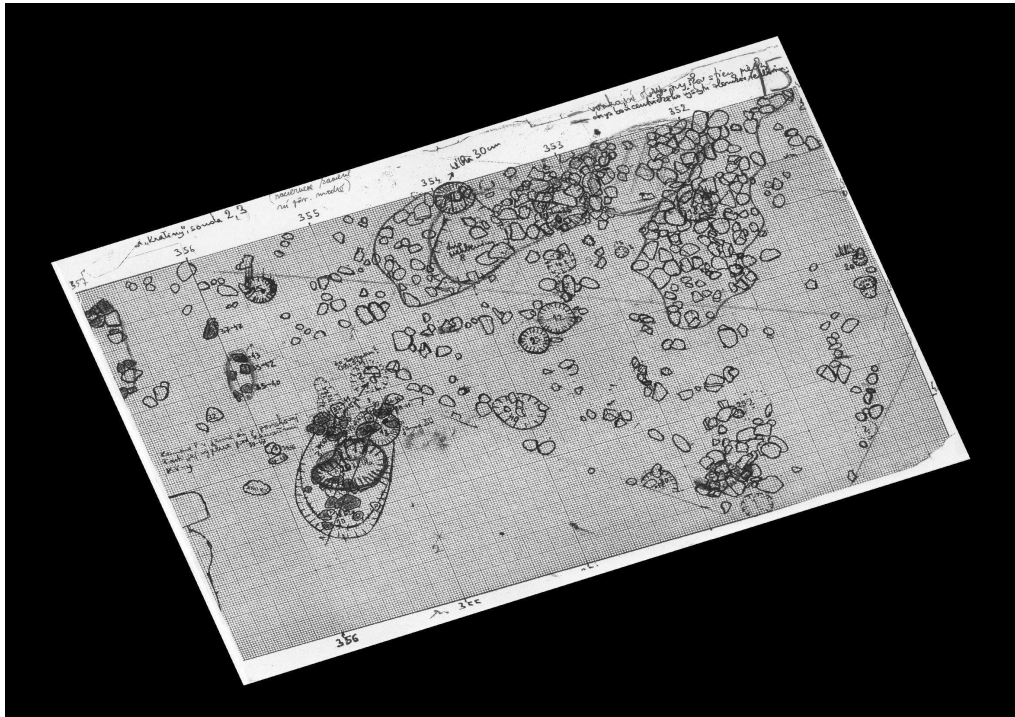
Obr. 30: Plocha sond 1 – 4 od juhu.

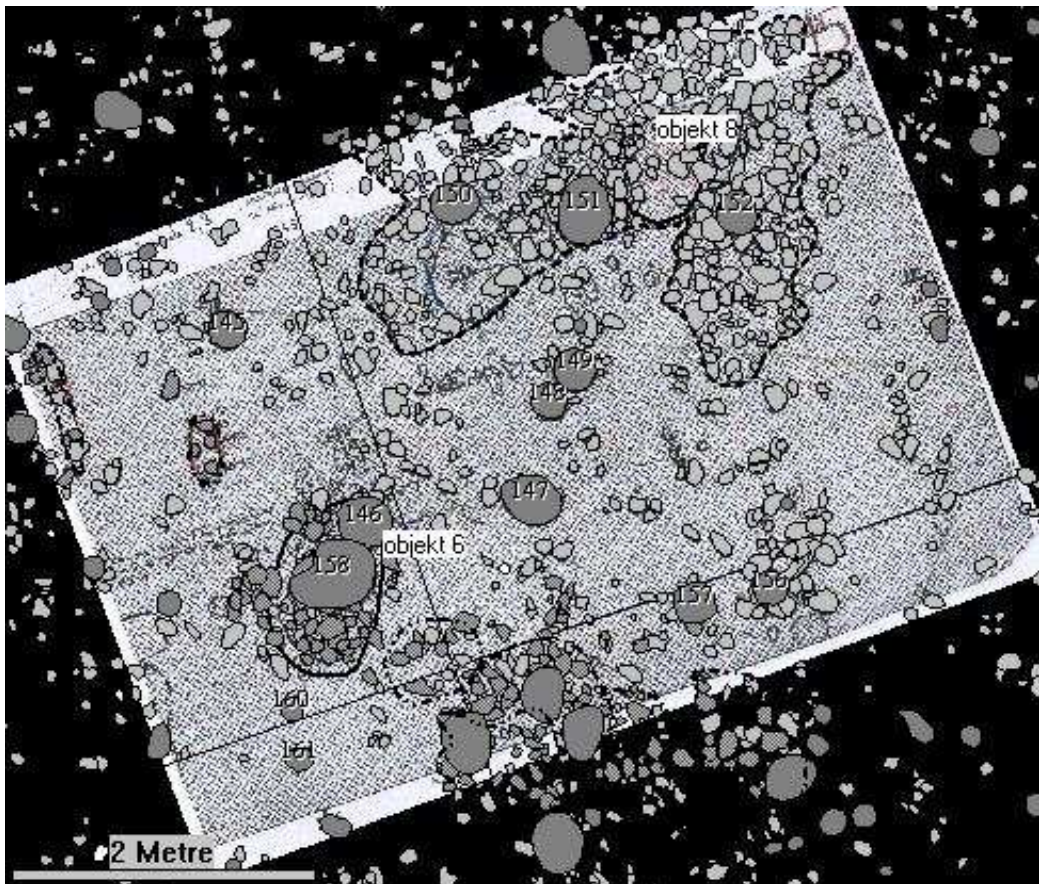
Obr. 31: Plocha sond 1 – 4 od severu.

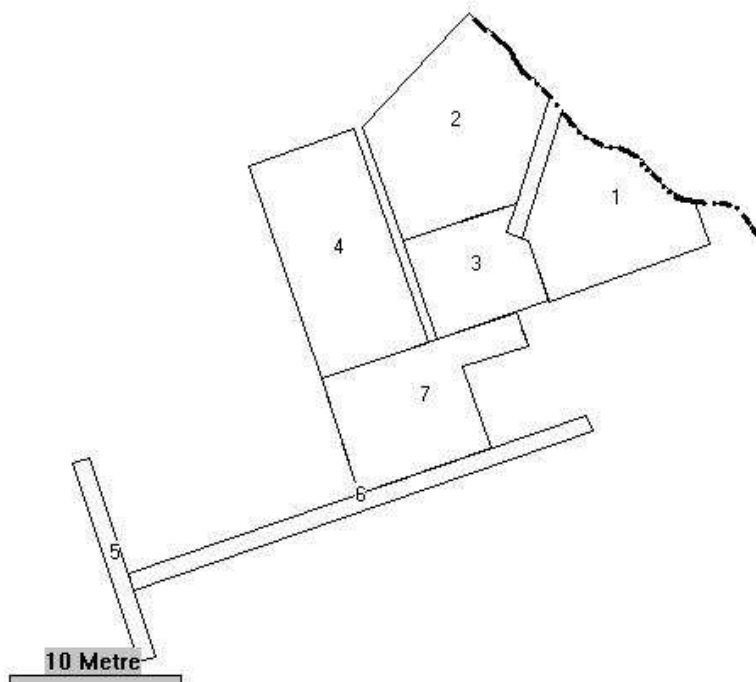

Obr. 32: Geologický profil v severnej stene štrkoviska, na severovýchod od obce Borcová, v južnom svahu Blážovského vrchu (podľa E. Mazúr – J. Činčura 1964, 35). 1 – sivočierna vápnitá hlina s prímiesou drobných karbonatických štrkov; 2 – hnedavo až červenkasto sfarbená fosílna pôda s nepravidelne hranolkovitým rozpadom; 3 – sivý až sivomodrý vápnitý jemne piesčitý íl s hrdzavými pruhmi; 4 – sivý až sivomodrý vápnitý jemný piesok s hrdzavými pruhmi; 5a – slabo stmelené zlepencovité, miestami lavicovité karbonatické štrky, najčastejšie s priemerom 2 – 5 cm, miestami až do 20 – 30 cm; 5b – nestmelené karbonatické štrky s priemerom 2-5 cm, miestami 20 – 30 cm.

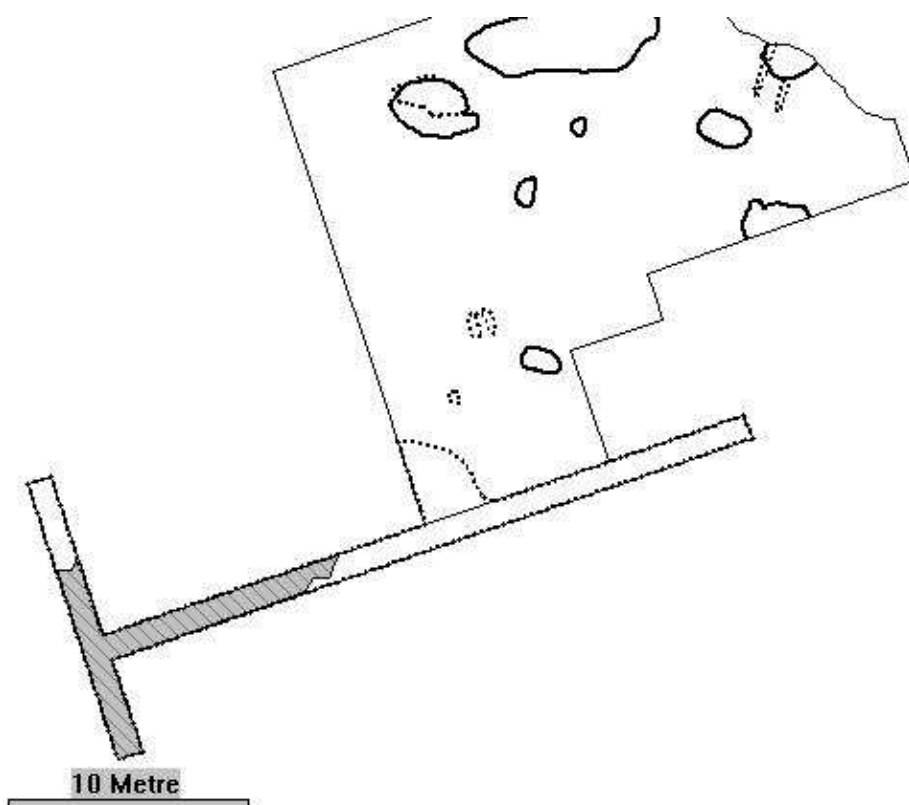

Obr. 33: Porovnanie pôvodnej dokumentácie A. Petrovského – Šichmana a jej digitálneho spracovania v programe Kristína. Kvôli väčšej názornosti sú kolové jamky v zobrazení prenesené nad kamene.

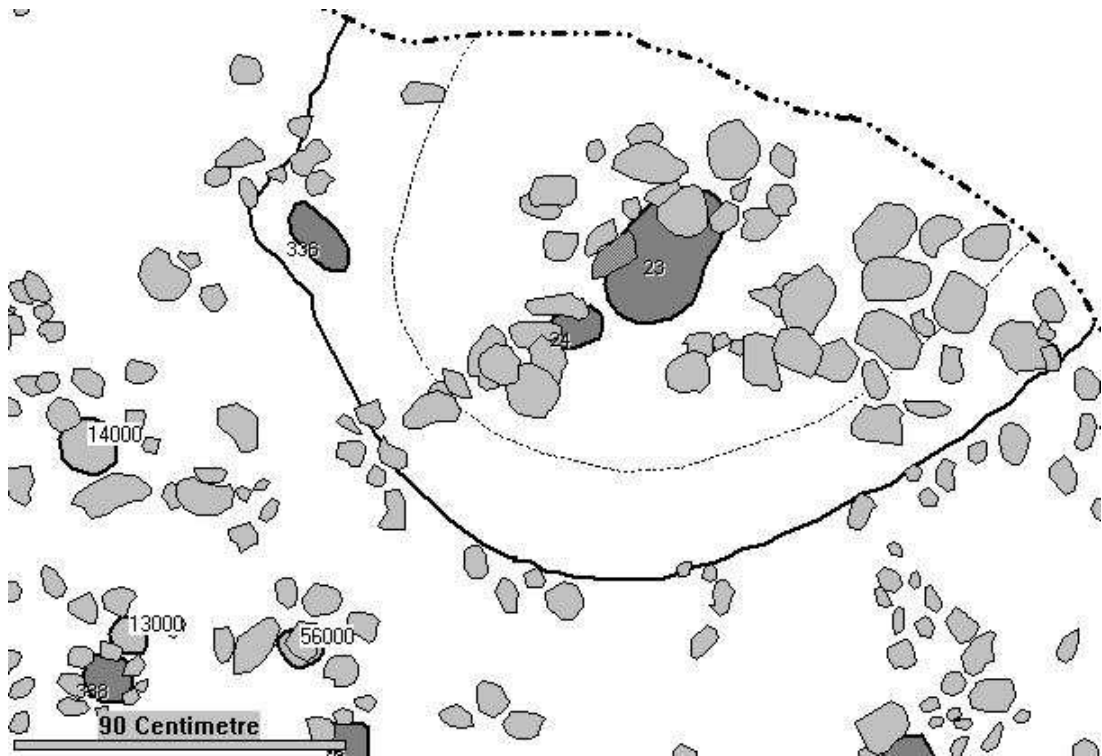

Obr. 34: Plocha výskumu z rokov 1963 a 1964 s číslami sond. Bodkočiarkou je zakreslený priebeh porušenia štrkoviskom.

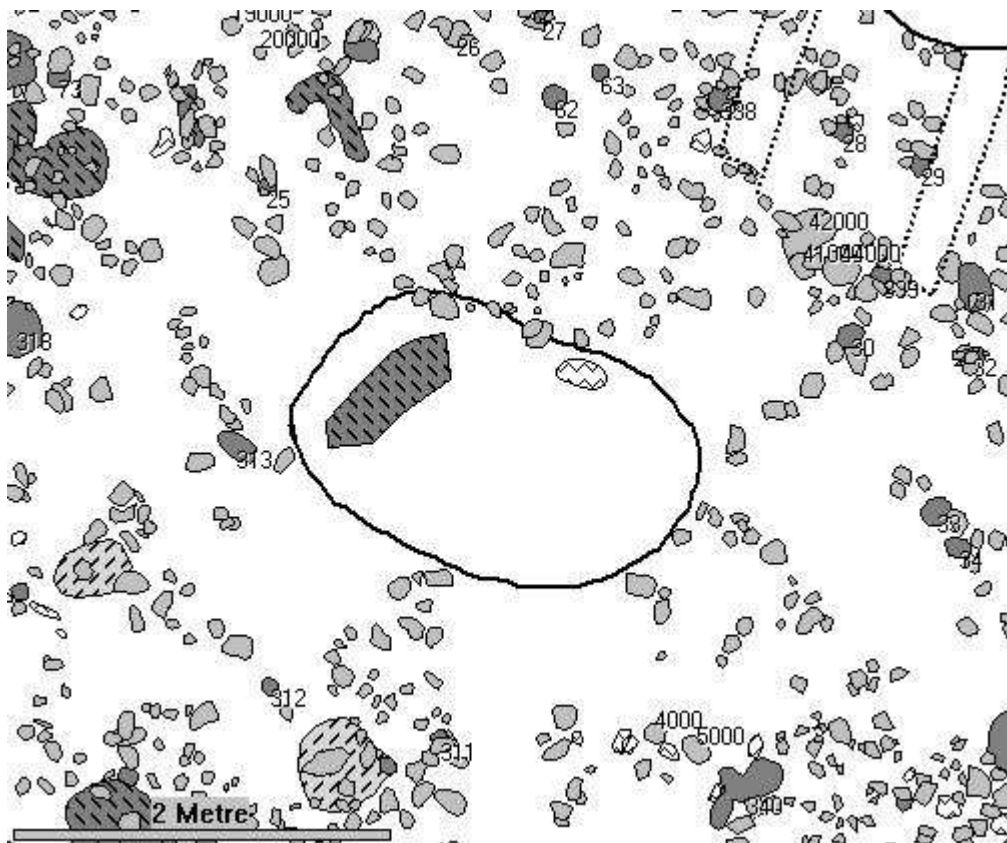

Obr. 35: Výskyt hnedého podložia a koncentrácií podložného štrku a štrku v kultúrnej vrstve.

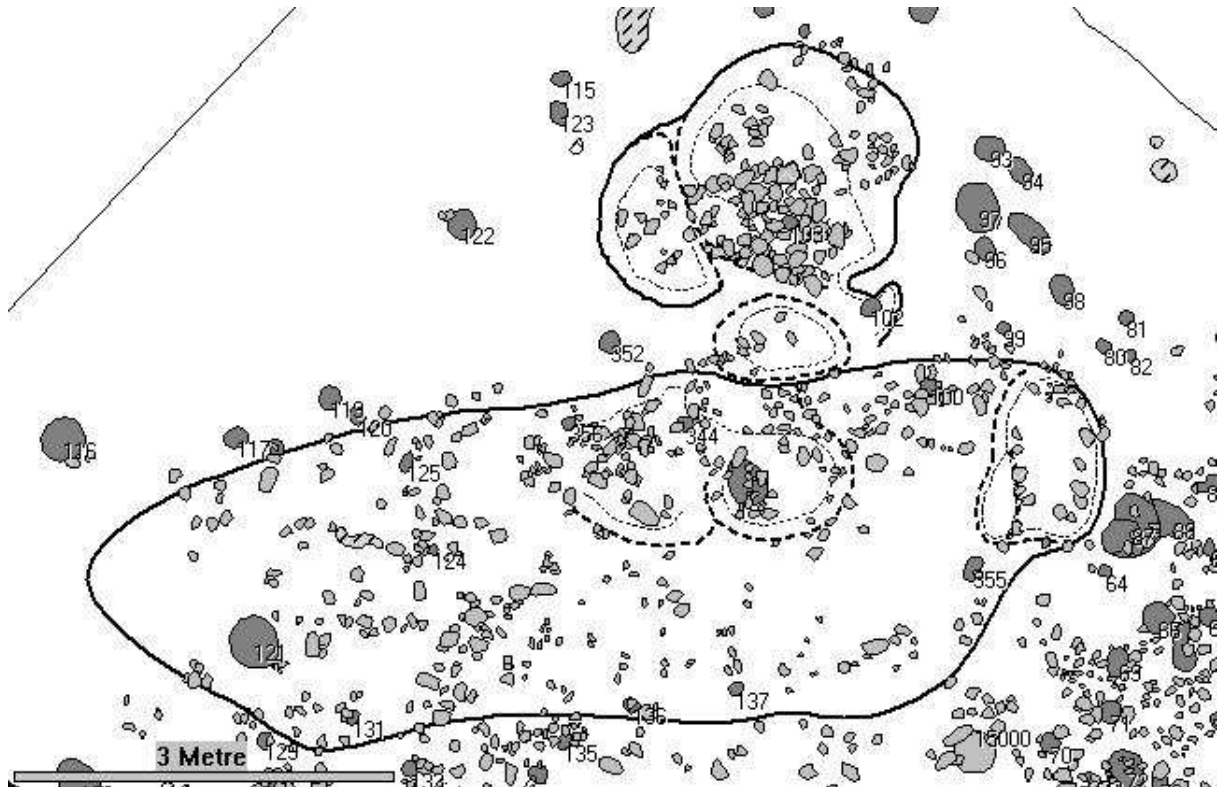

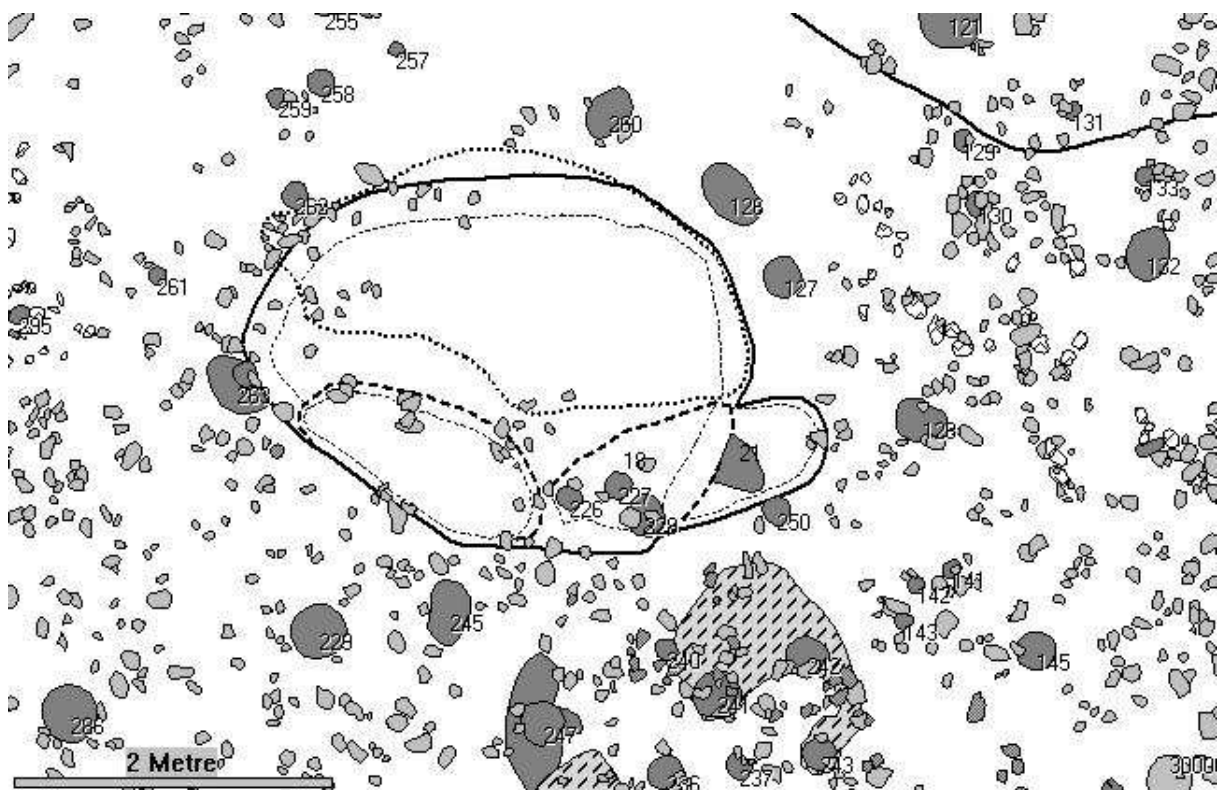
Obr. 36: Situácia objektu 1: dolná hrana, kamene, kolové jamky, pravdepodobné kolové jamky, hrana štrkoviska.

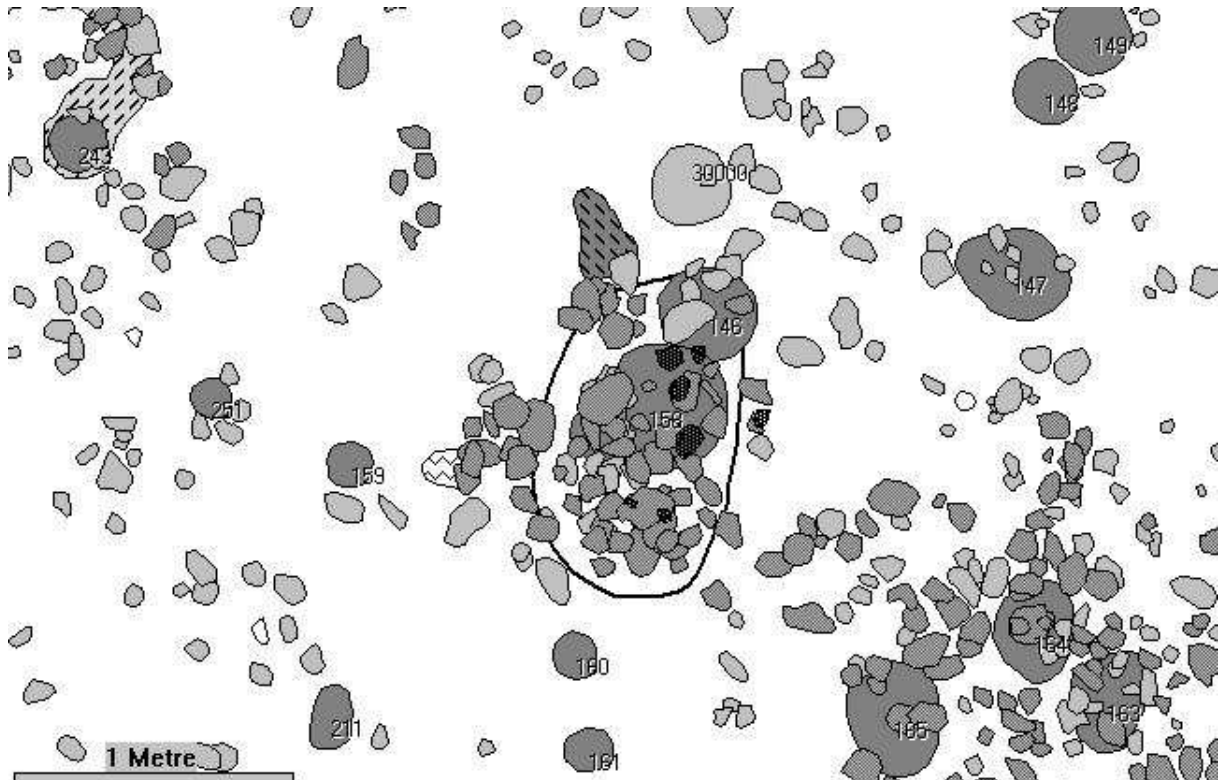
Obr. 37: Situácia objektu 2: kamene, kamene dna podložia, štrk, nory a pravdepodobné nory.

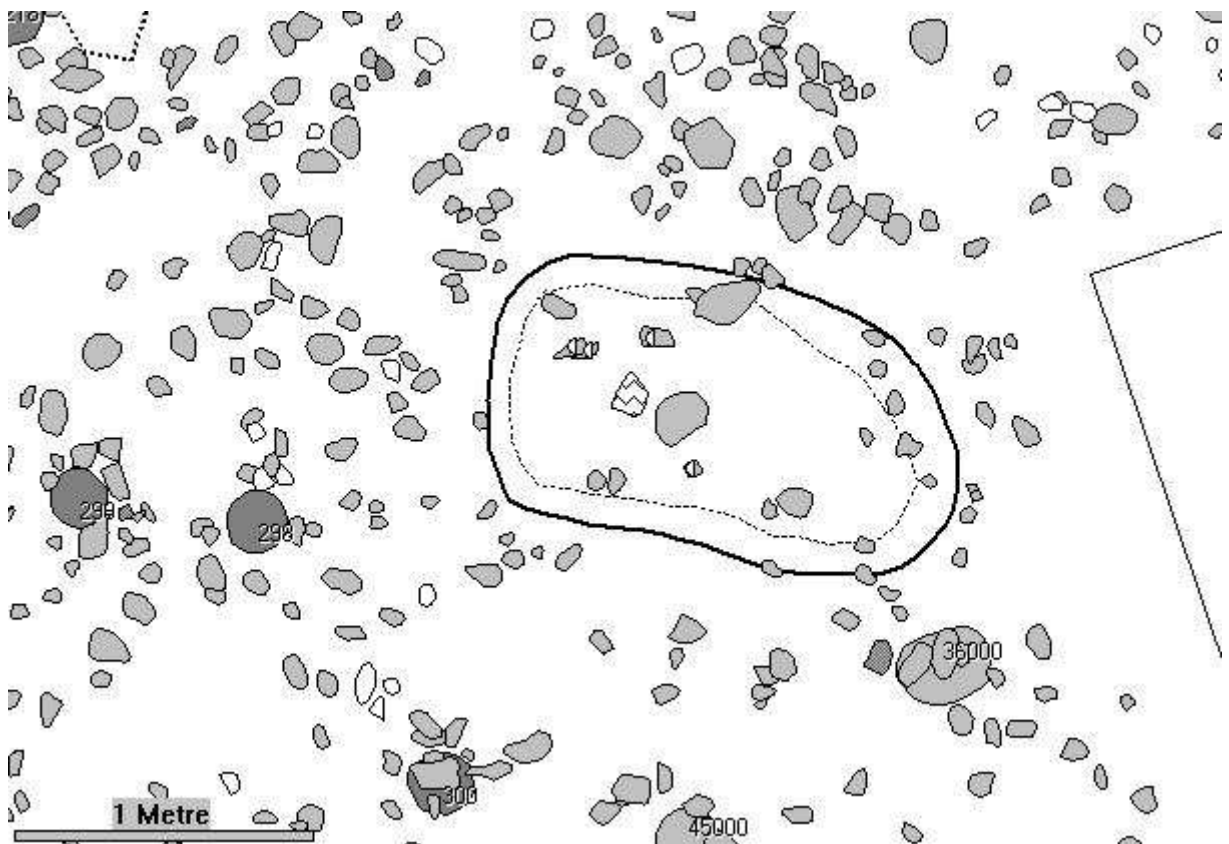
Obr. 38: Situácia objektov 3 a 4: horná hrana, dolná hrana, ■ kamene, ● kolové jamky, ○ pravdepodobné kolové jamky a ▨ pravdepodobné nory.

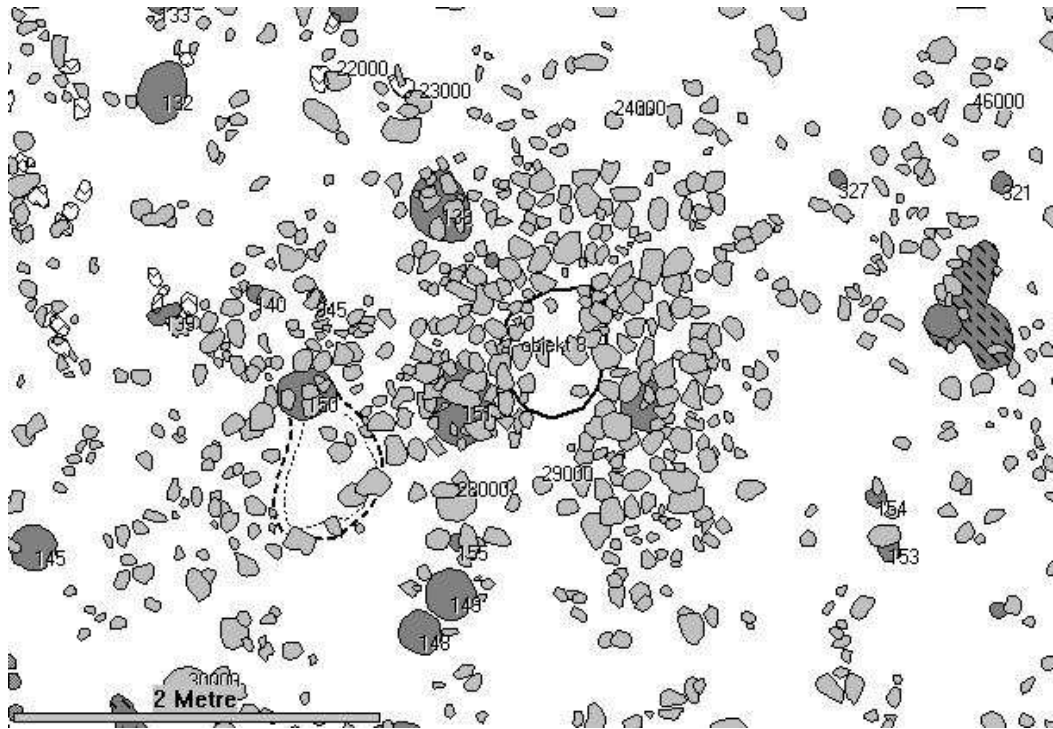
Obr. 39: Situácia objektu 5: horná hrana, dolná hrana, ■ kamene, štrk, ● kolové jamky, ○ pravdepodobné kolové jamky a ▨ pravdepodobné nory.

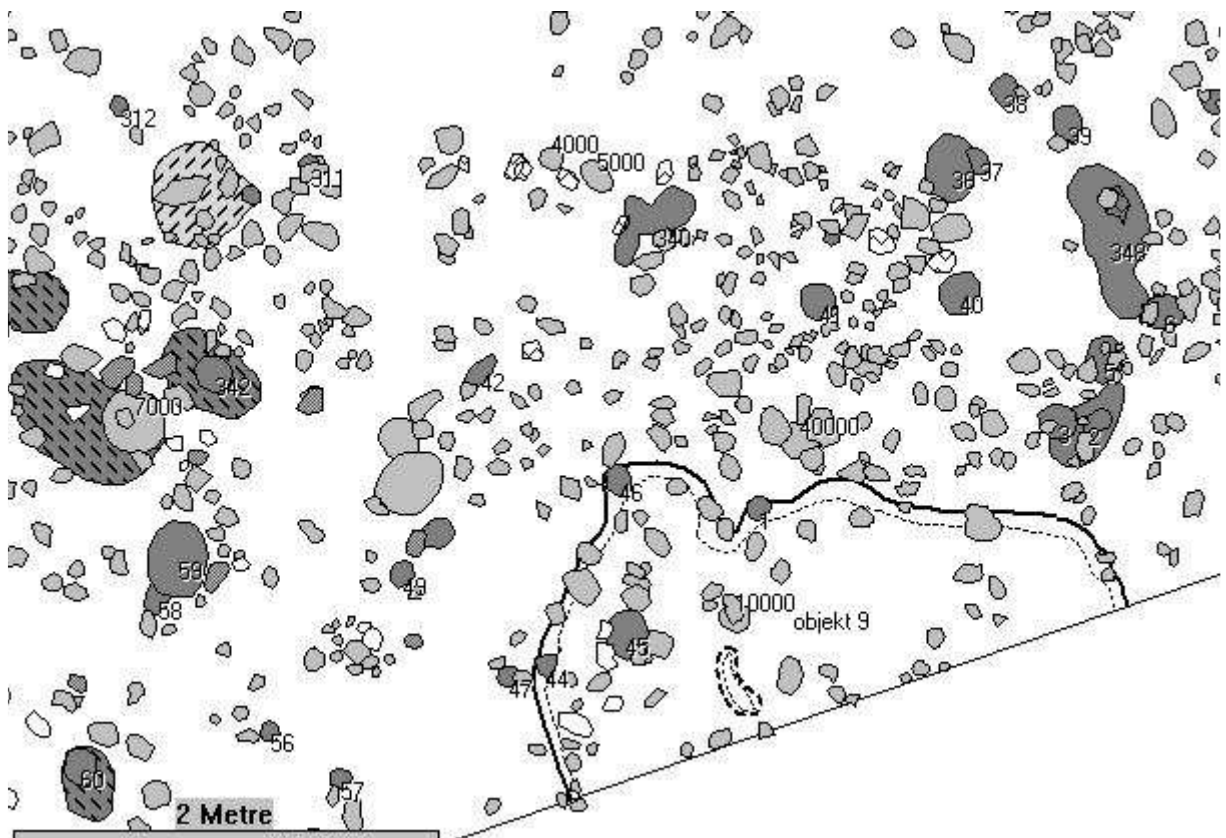
Obr. 40: Situácia objektu 6: ■ kamene, ■ prepálené kamene, ■ spálené kamene, □ zvápenaté kamene, ▨ kamene dna podložia, ● kolové jamky (s ID), ○ pravdepodobné kolové jamky, ▨ nory a ▨ pravdepodobné nory.

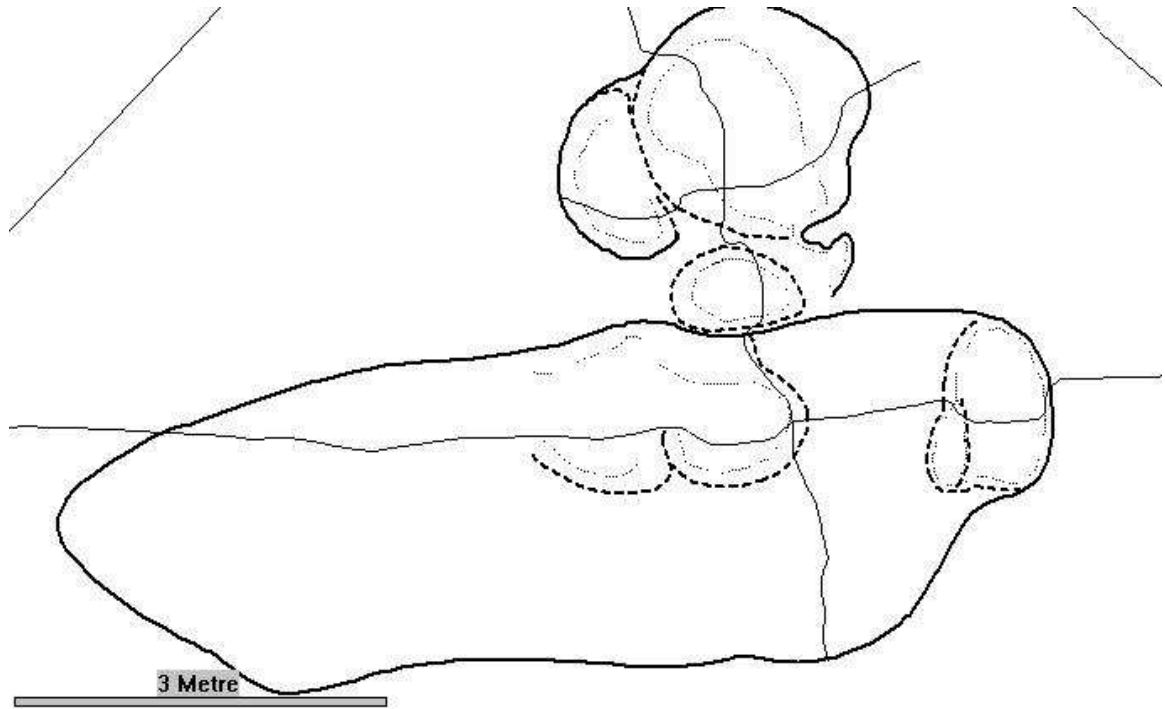
Obr. 41: Situácia objektu 7: dolná hrana, ■ kamene, ▨ kamene dna podložia, □ zvápenaté kamene, štrk, ● kolové jamky, ○ pravdepodobné kolové jamky, osly (⊙).

Obr. 42: Situácia objektu 8: horná hrana, dolná hrana, ■ kamene, ▨ kamene dna podložia, ● kolové jamky, ○ pravdepodobné kolové jamky, ▩ nory.

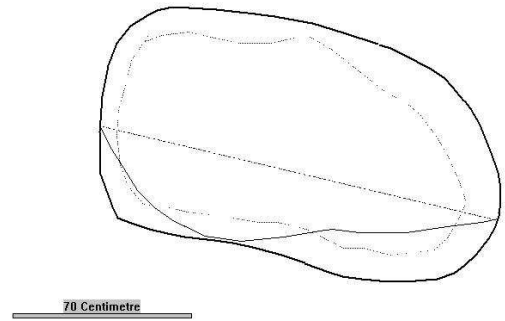
Obr. 43: Situácia objektu 9: ■ kamene, □ zvápenatené kamene, ▨ kamene dna podložia, ● kolové jamky, ○ pravdepodobné kolové jamky, ▩ nory a ▨ pravdepodobné nory.

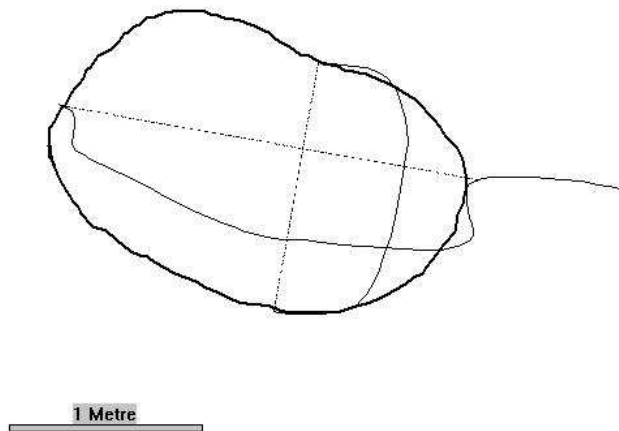
Obr. 44: Profily objektu 3 a 4.

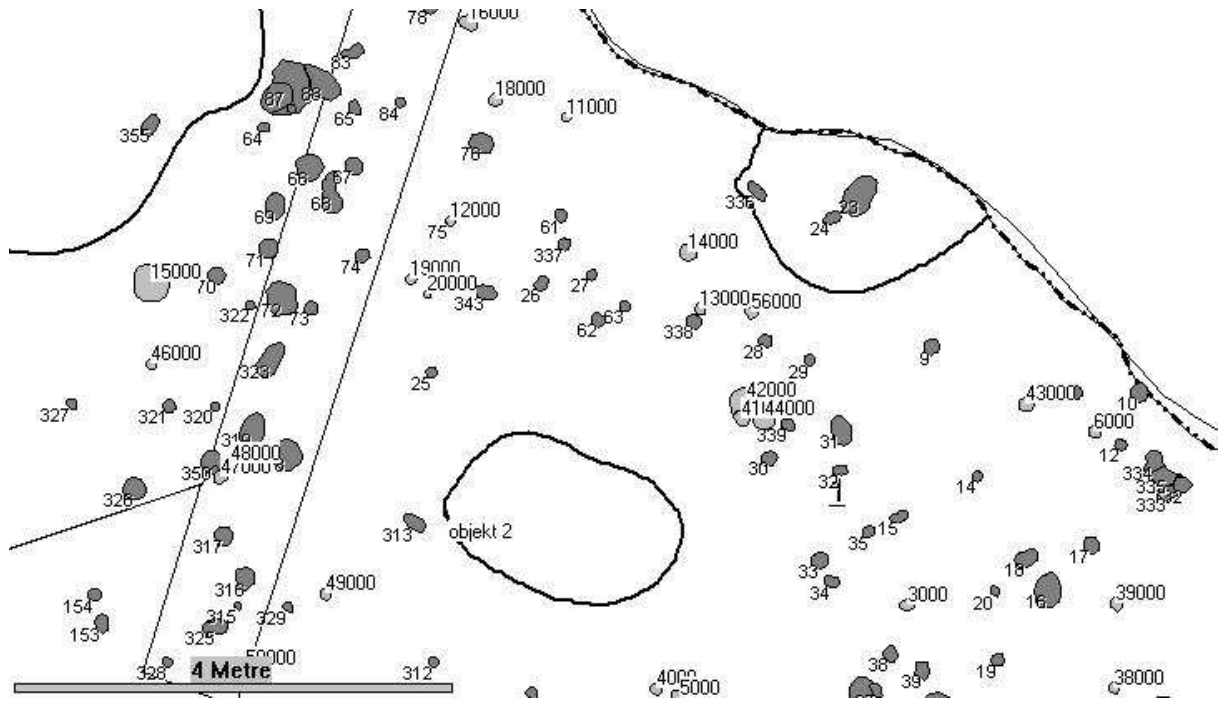
Obr. 45: Profil objektu 6.

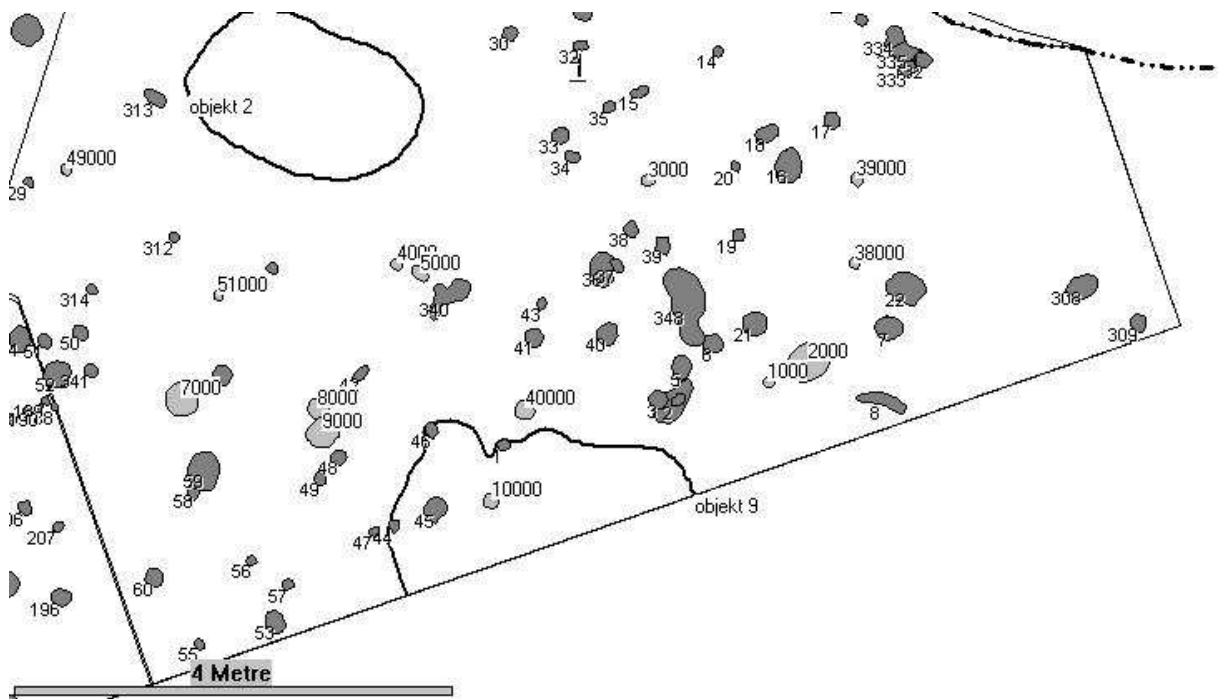
Obr. 46: Profil objektu 7.

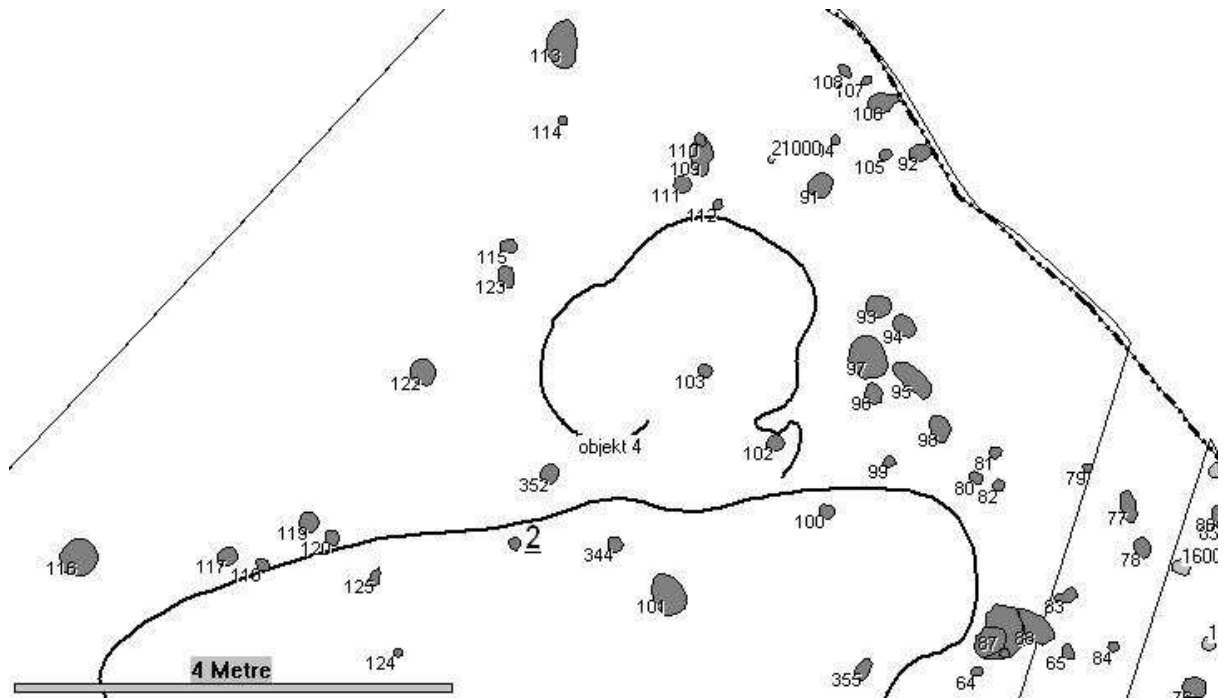
Obr. 47: Profil objektu 2.

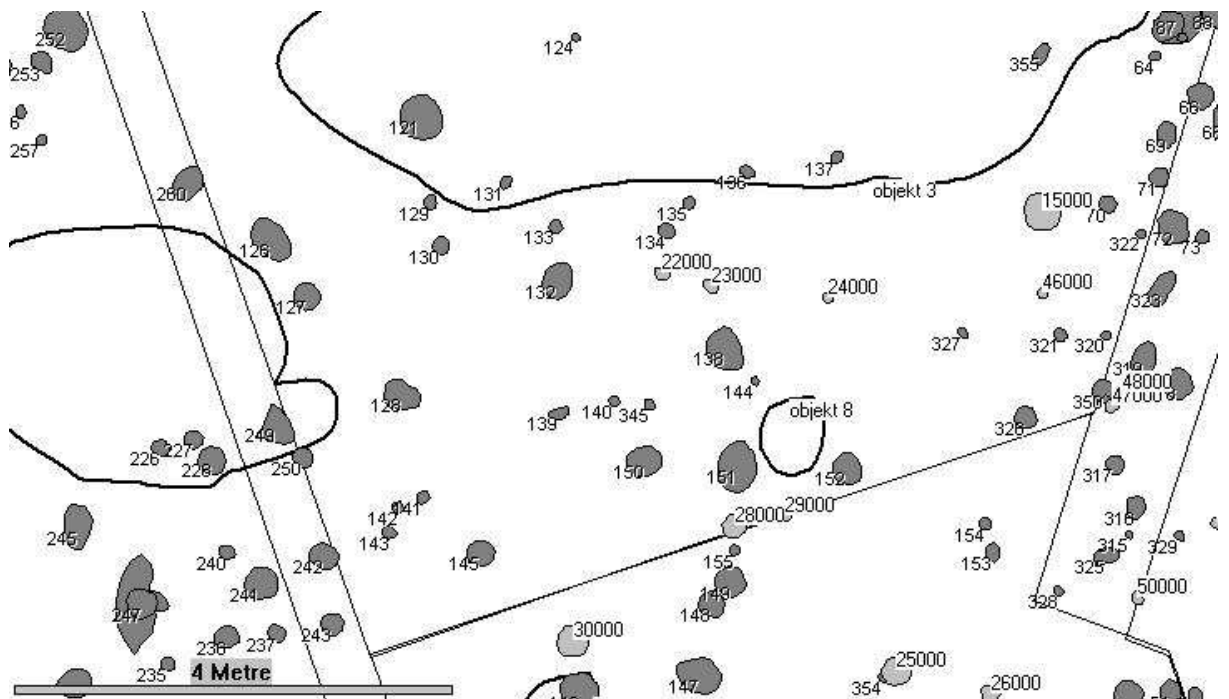
Obr. 48: ● Kolové jamky, ○ pravdepodobné kolové jamky v severozápadnej časti sondy 1.

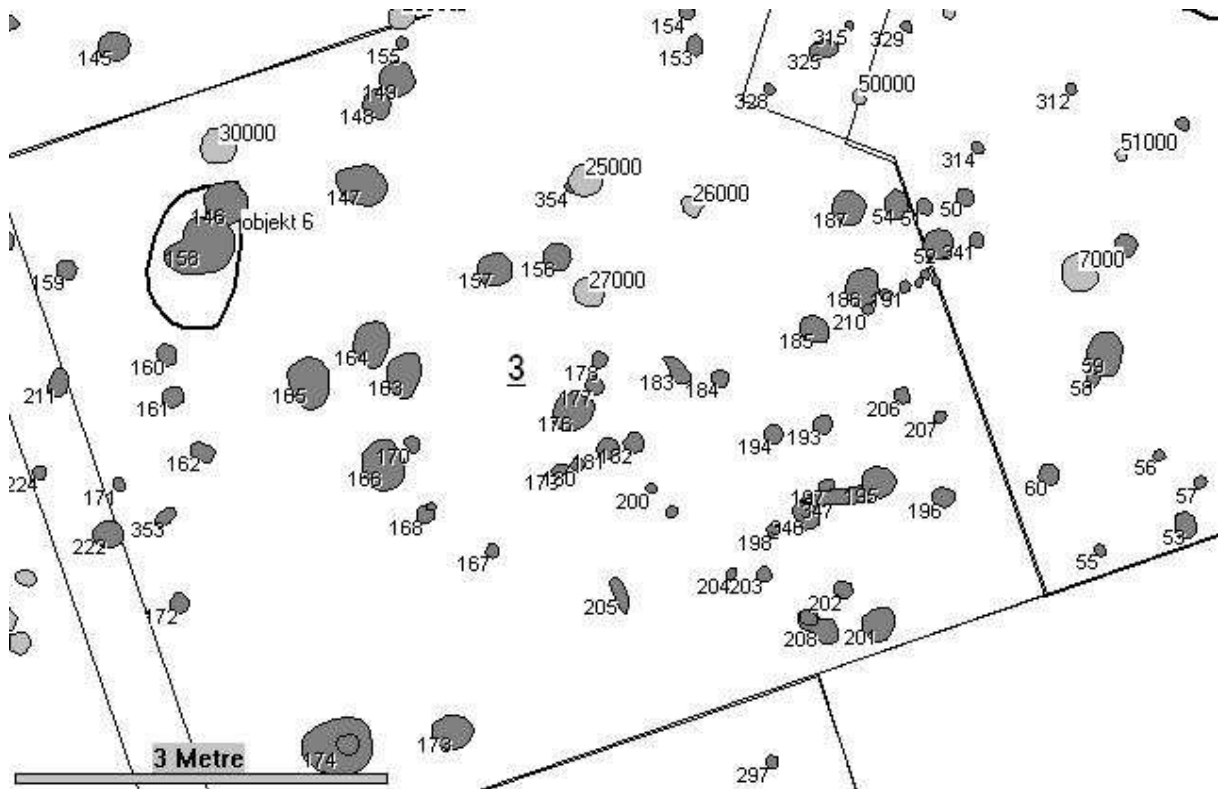
Obr. 49: ● Kolové jamky, ○ pravdepodobné kolové jamky v juhovýchodnej časti sondy 1.

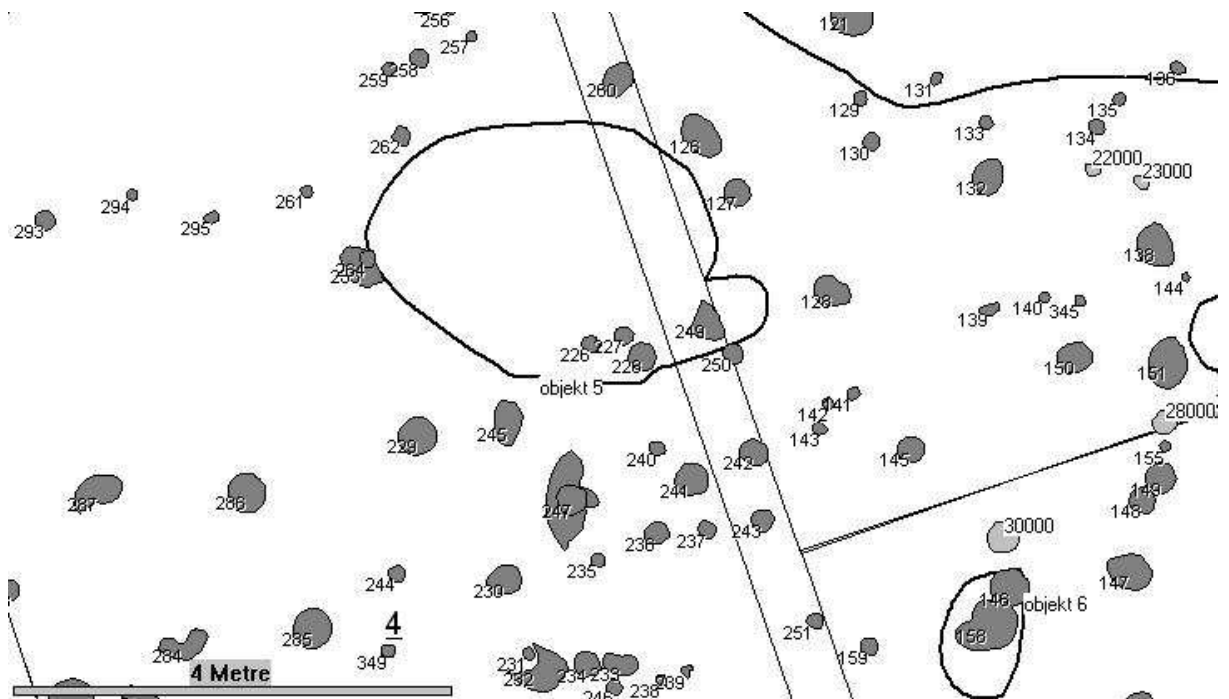
Obr. 50: ● Kolové jamky, ○ pravdepodobné kolové jamky v severnej časti sondy 2.

Obr. 51: ● Kolové jamky, ○ pravdepodobné kolové jamky v južnej časti sondy 2.

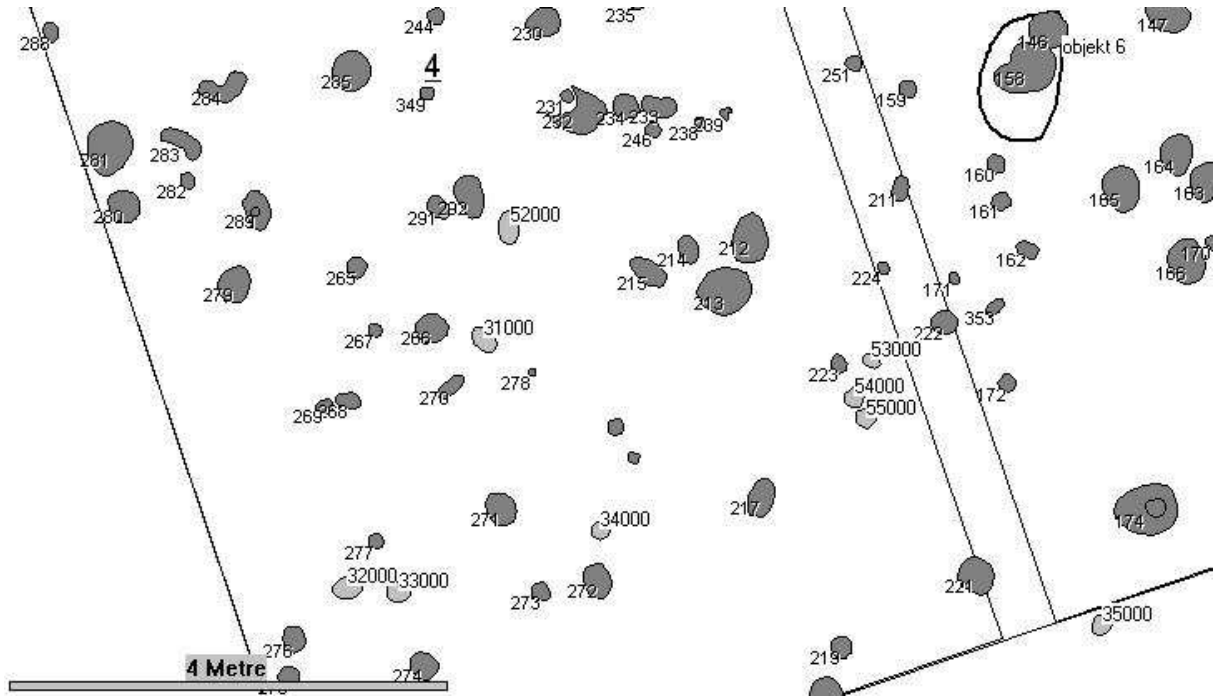

Obr. 52: ● Kolové jamky, ○ pravdepodobné kolové jamky v sonde 3.

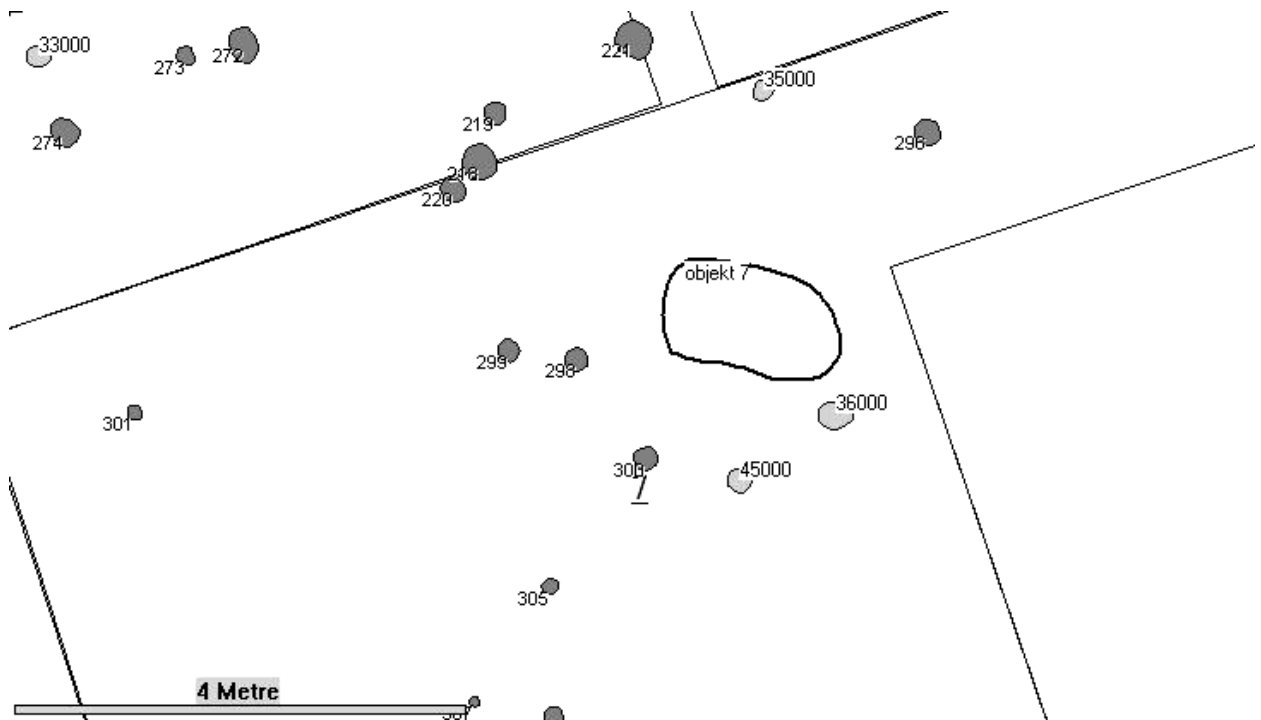

Obr. 53: ● Kolové jamky, ○ pravdepodobné kolové jamky v severnej časti sondy 4.

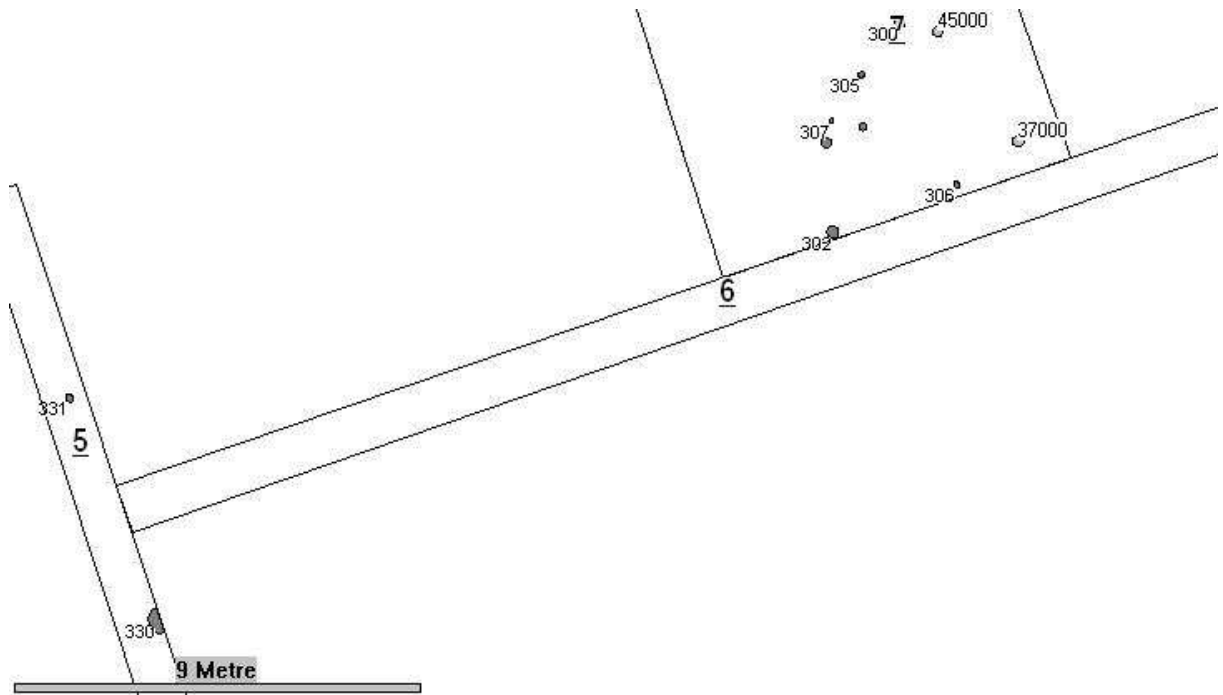

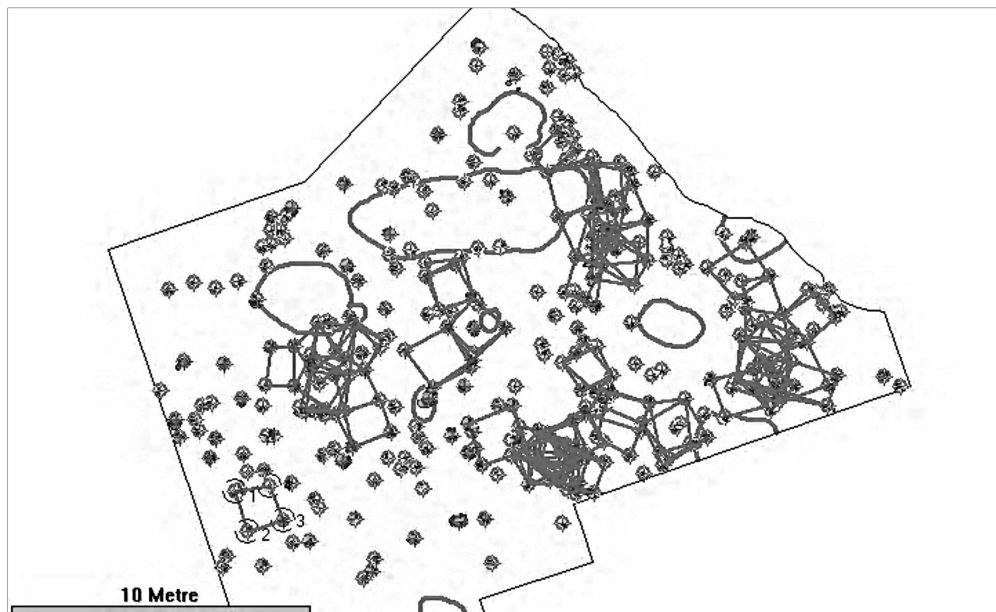
Obr. 54: ● Kolové jamky, ○ pravdepodobné kolové jamky v južnej časti sondy 4.

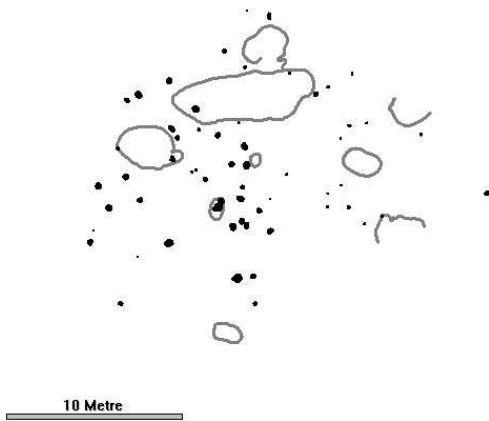
Obr. 55: ● Kolové jamky, ○ pravdepodobné kolové jamky v severozápadnej časti sondy 7.

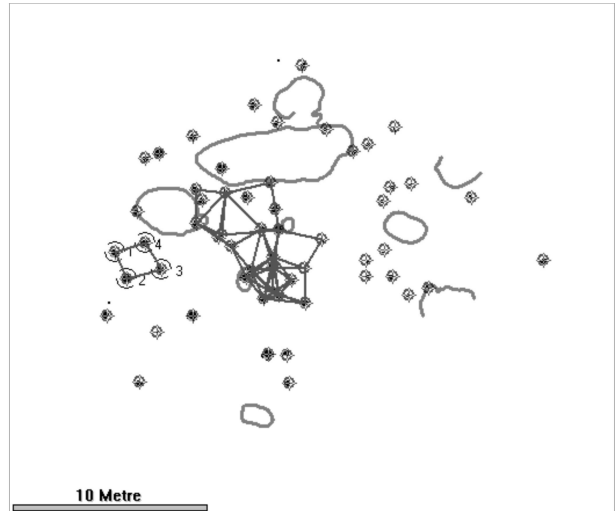
Obr. 56: ● Kolové jamky, ○ pravdepodobné kolové jamky v južnej časti sondy 7 a v sonde 5.

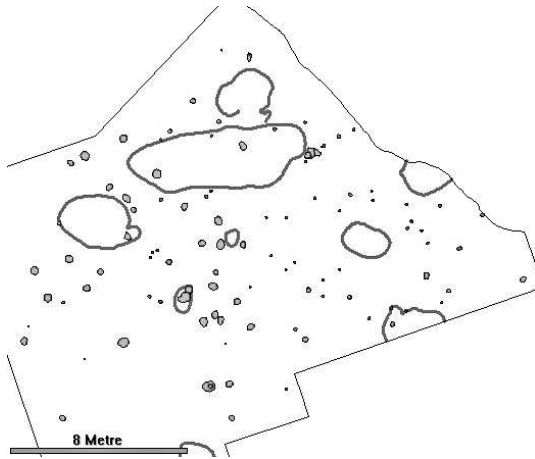
Obr. 57: Vyhľadávanie pravouhlých štruktúr programom Posthole, zobrazené všetky kolové jamky v severnej časti plochy.

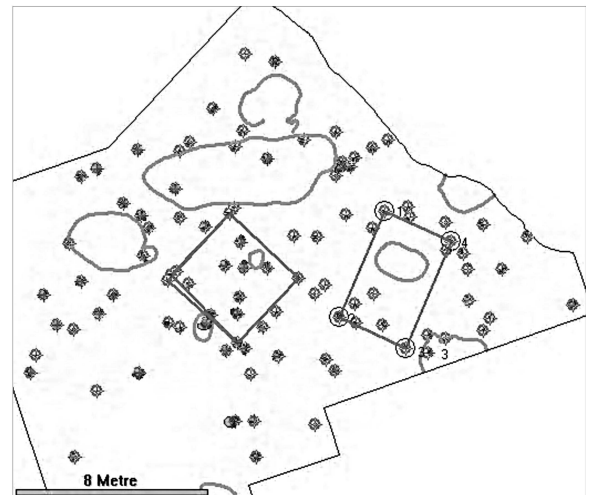
Obr. 58: Kolové jamky hlbšie ako 20 cm.

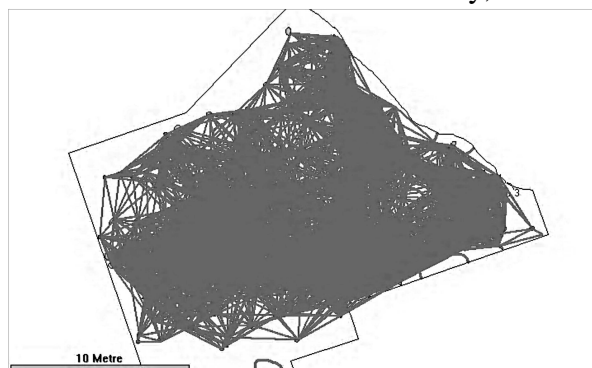
Obr. 59: Pravouhlé štruktúry, kolové jamky hlbšie ako 20 cm.

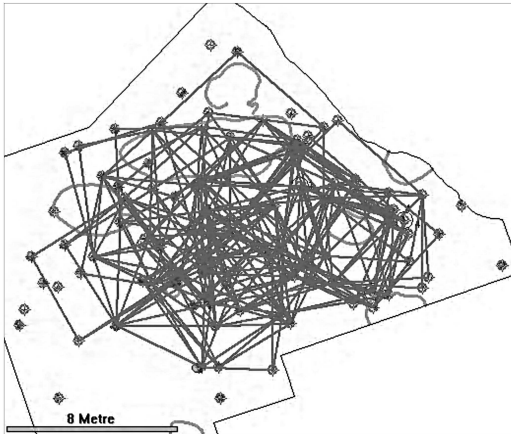
Obr. 60: Kolové jamky hlbšie ako 15 cm.

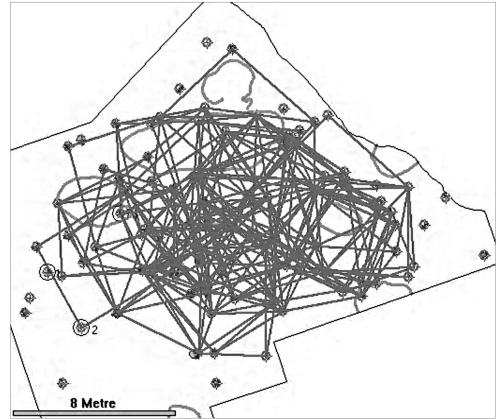
Obr. 61: Pravouhlé štruktúry, kolové jamky hlbšie ako 15 cm.

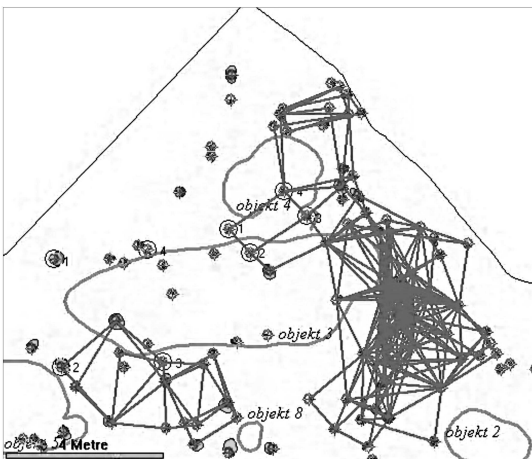
Obr. 62: Pravouhlé štruktúry, zobrazené všetky kolové jamky v severnej časti plochy. Nastavená je vyššia tolerancia uhlov, na ploche je viac ako tisíc polygónov.

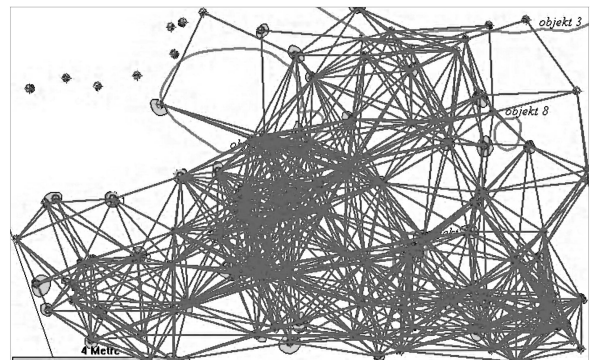
Obr. 63: Kolové jamky nad 15 cm, druhý pokus o vyhľadanie štruktúr.

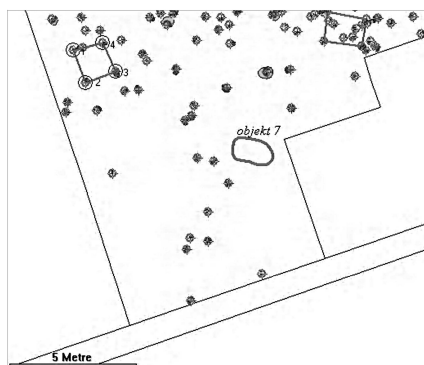
Obr. 64: Kolové jamky nad 15 cm, tretí pokus o vyhľadanie štruktúr.

Obr. 65: Pravouhlé štruktúry v severnej časti plochy.

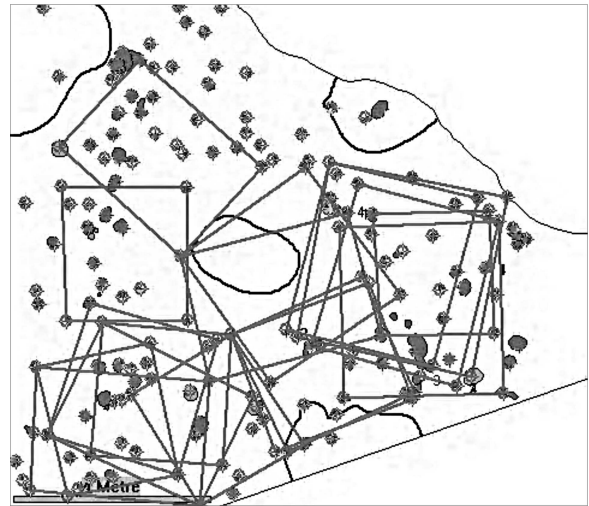
Obr. 66: Pravouhlé štruktúry v okolí objektu 5.

Obr. 67: Pravouhlé štruktúry v okolí objektu 7.

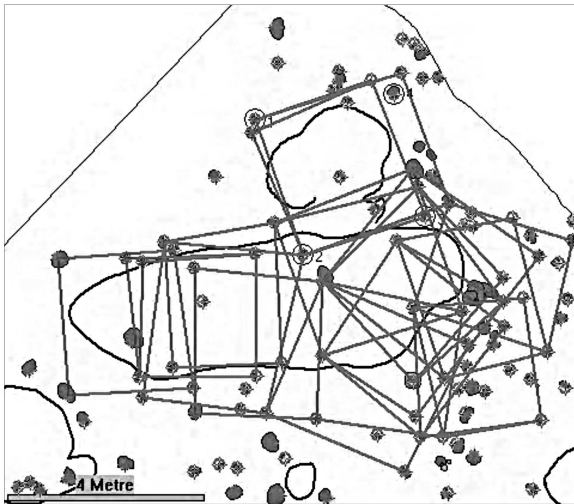

Obr. 68: Kolové jamky a pravdepodobné kolové jamky, pravouhlé štruktúry v priestore domu 1, prvý pokus.

Obr. 69: Kolové jamky a pravdepodobné kolové jamky, pravouhlé štruktúry v priestore domu 1, druhý pokus.

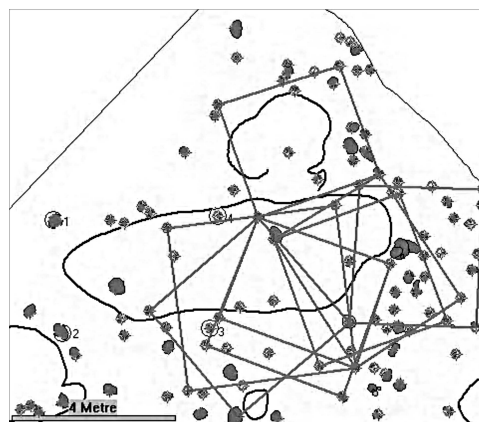
Obr. 70: Kolové jamky a pravdepodobné kolové jamky,

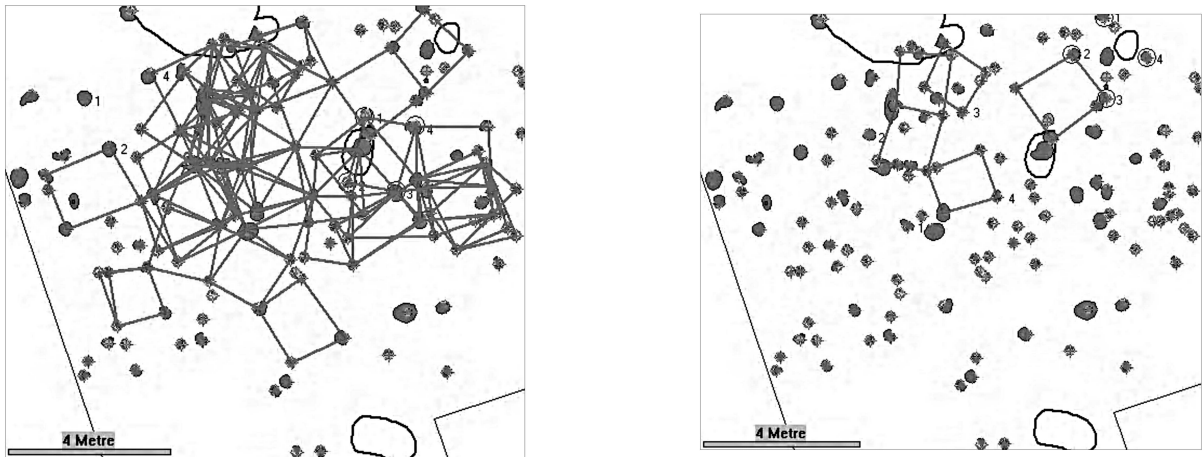
pravouhlé štruktúry v priestore domu 2, prvý pokus.

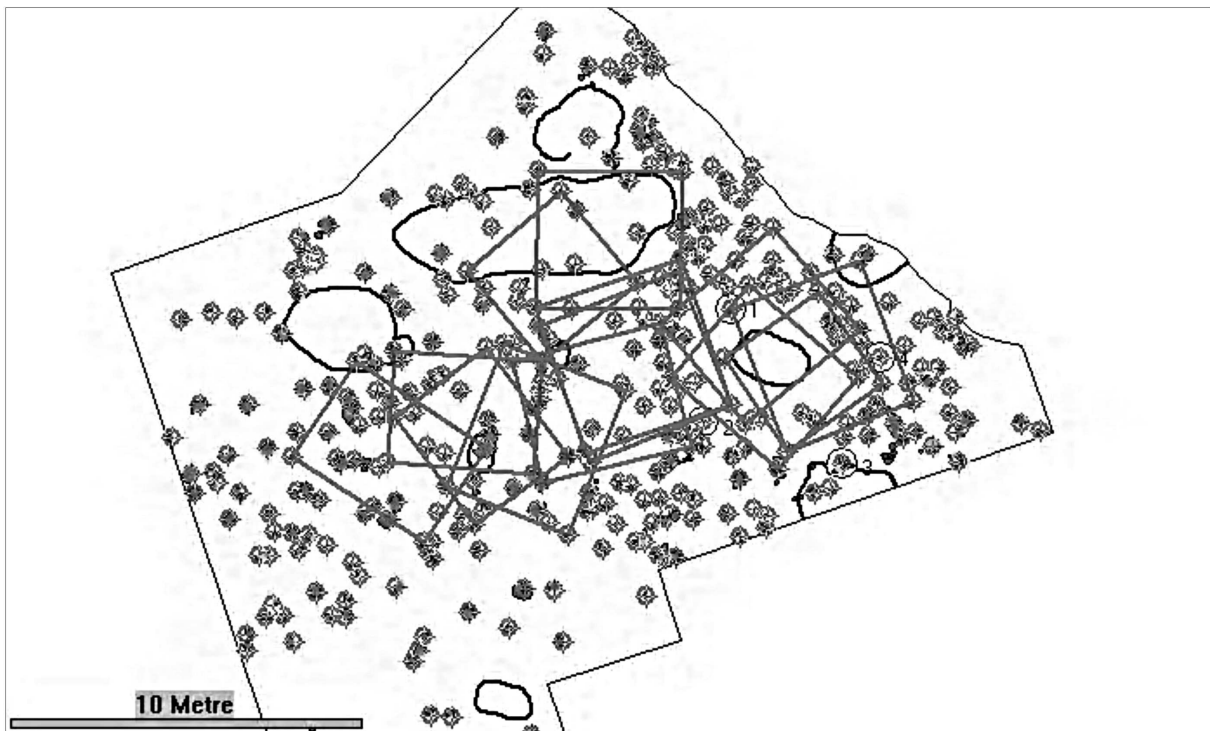
Obr. 71: Kolové jamky a pravdepodobné kolové jamky, pravouhlé štruktúry v priestore domu 2, druhý pokus.

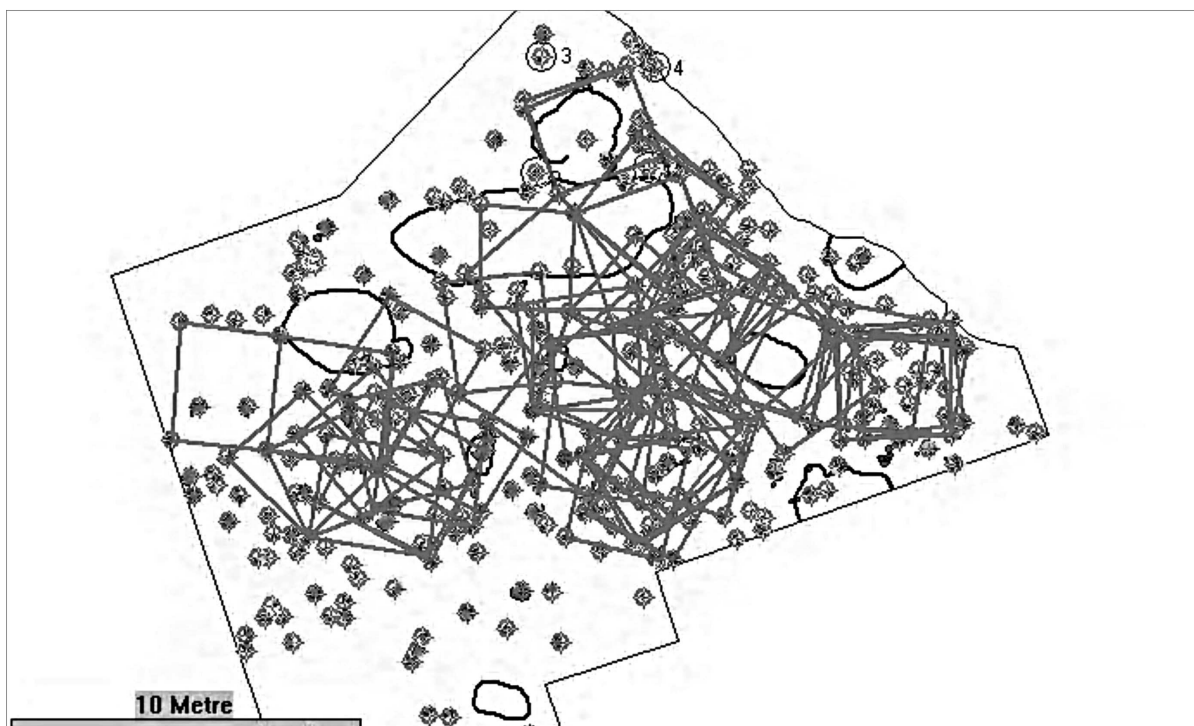
Obr. 72: Kolové jamky a pravdepodobné kolové jamky, pravouhlé štruktúry v priestore domu 2, tretí pokus.

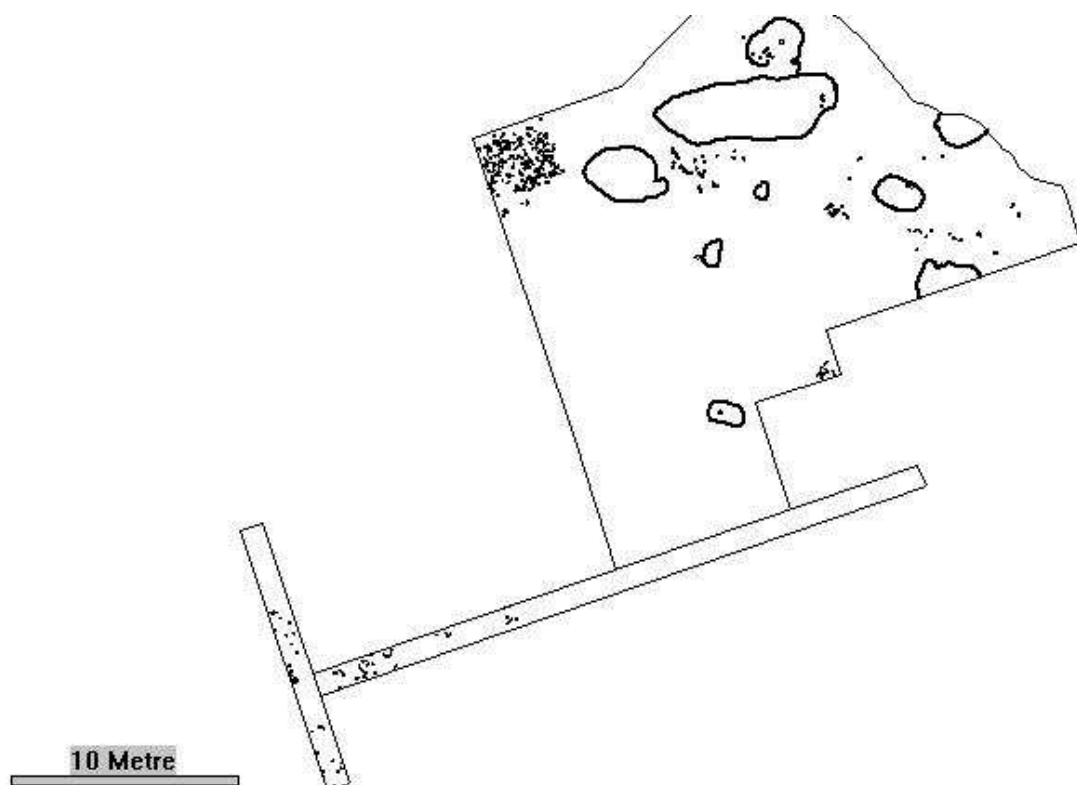
Obr. 73: Kolové jamky a pravdepodobné kolové jamky, pravouhlé štruktúry v juhozápadnej časti plochy.

Obr. 74: Kolové jamky a pravdepodobné kolové jamky, pravouhlé štruktúry v severnej časti plochy, prvý pokus.

Obr. 75: Kolové jamky a pravdepodobné kolové jamky, pravouhlé štruktúry v severnej časti plochy, druhý pokus.

Obr. 76: Rozšírenie kameňov podložia.

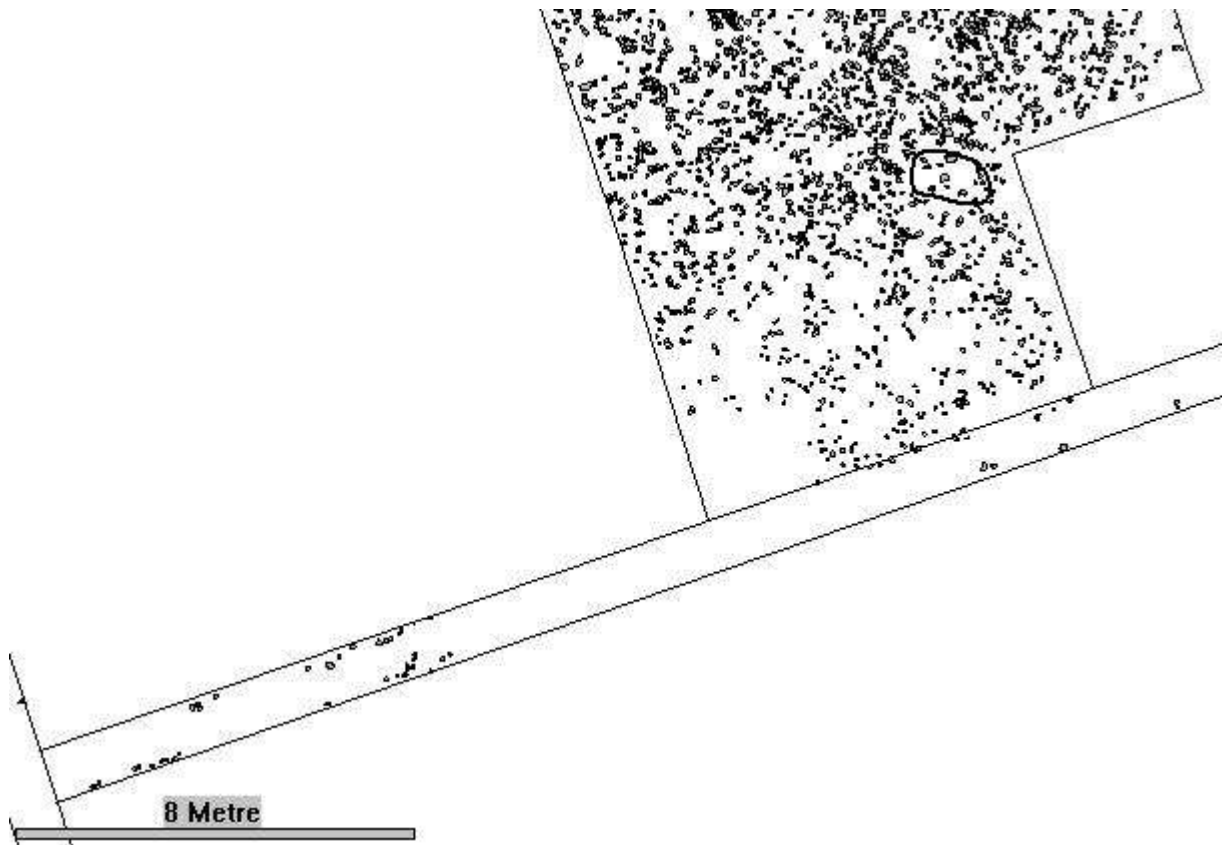

Obr. 77: Kamene kultúrnej vrstvy vo východnej časti sídliska.

Obr. 78: Kamene kultúrnej vrstvy v západnej časti sídliska.

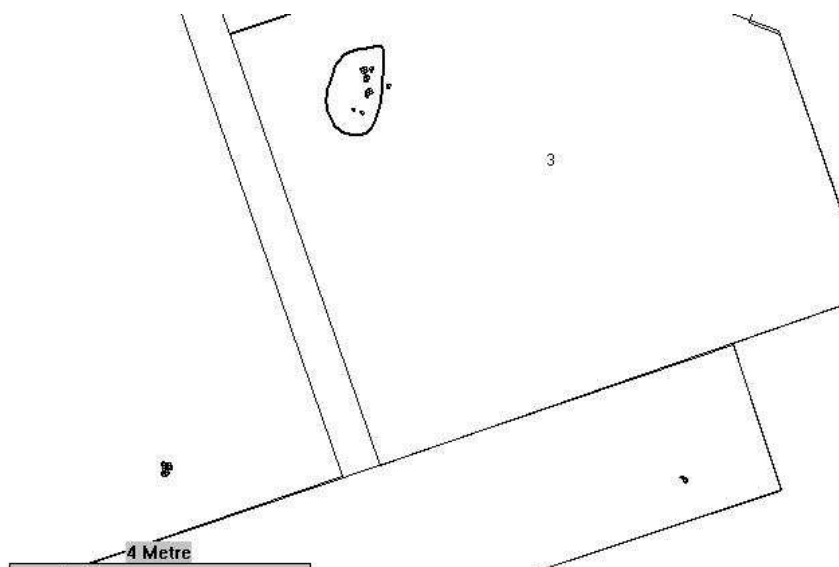

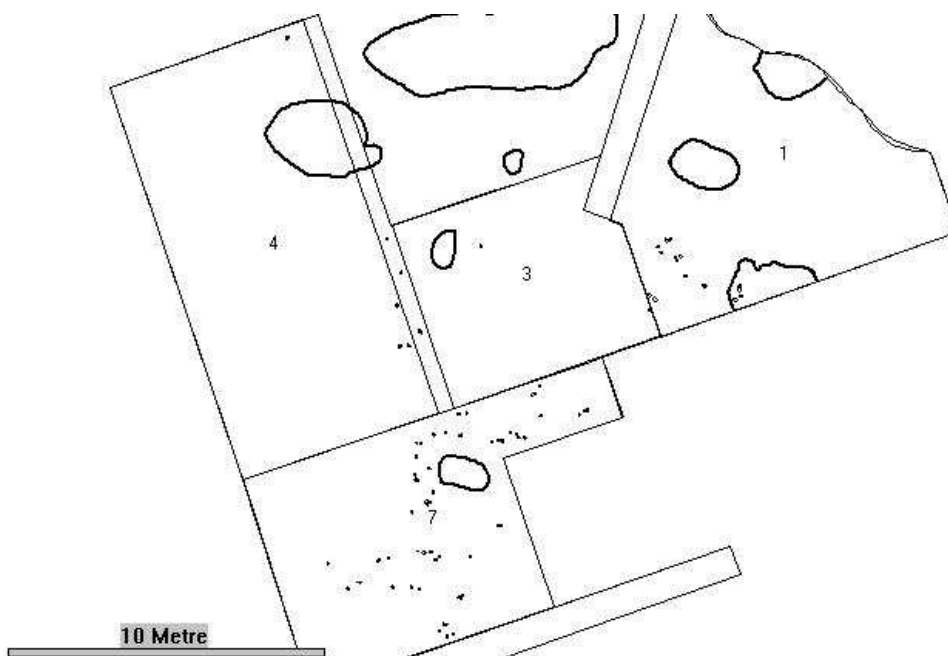
Obr. 79: Kamene kultúrnej vrstvy v južnej časti sídliska.

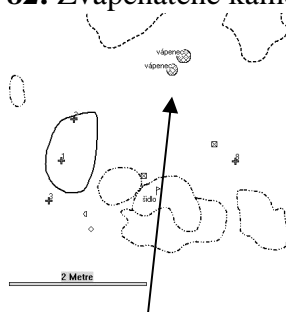
Obr. 80: Prepálené kamene na celej ploche.

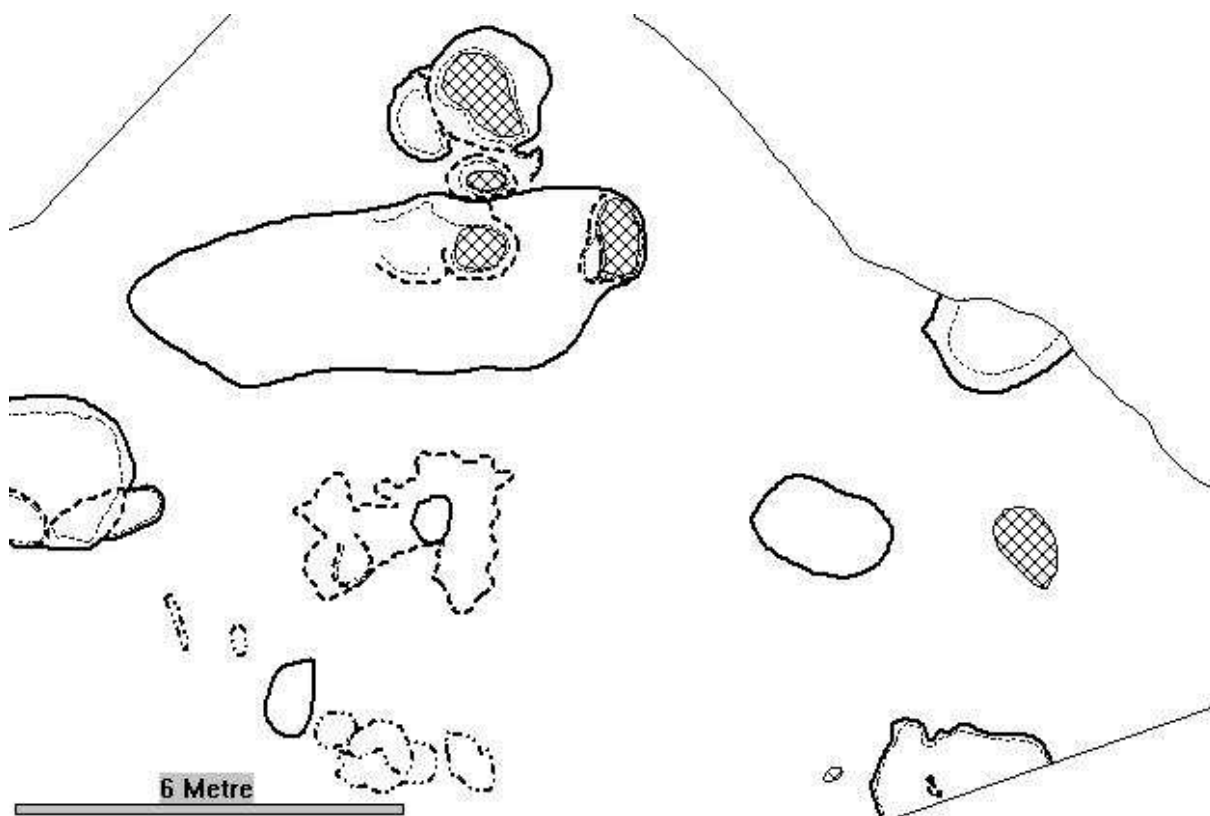
Obr. 81: Spálené kamene na ploche.

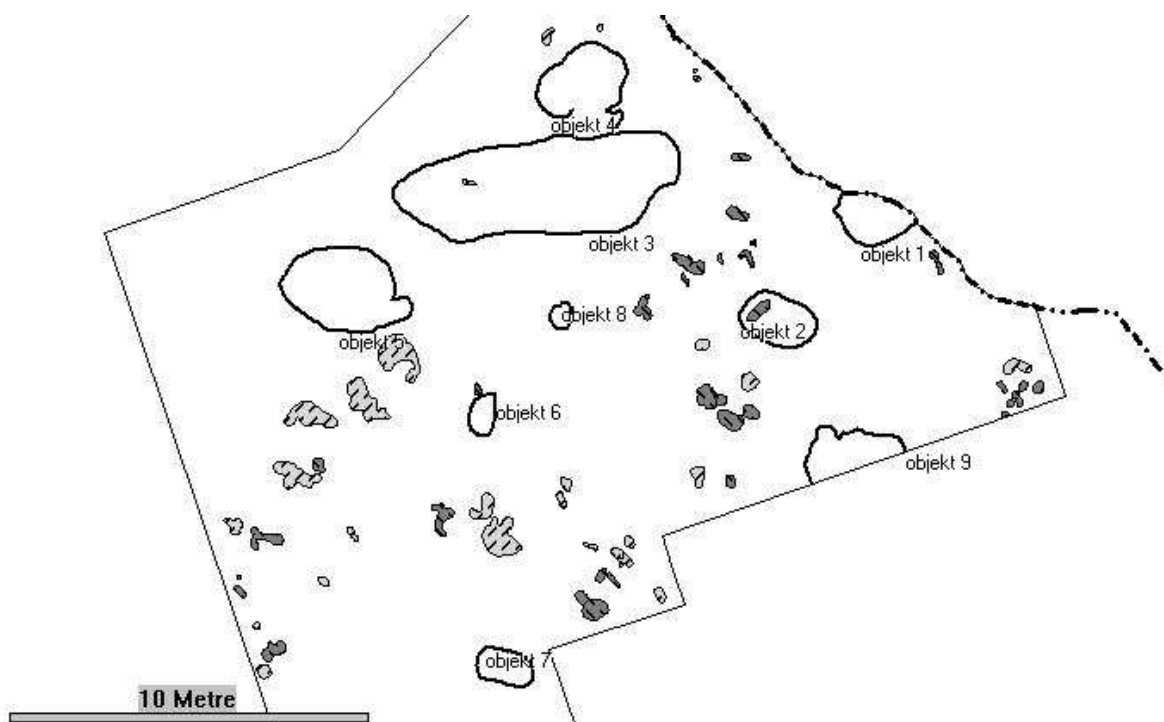
Obr. 82: Zvápenaté kamene na ploche.

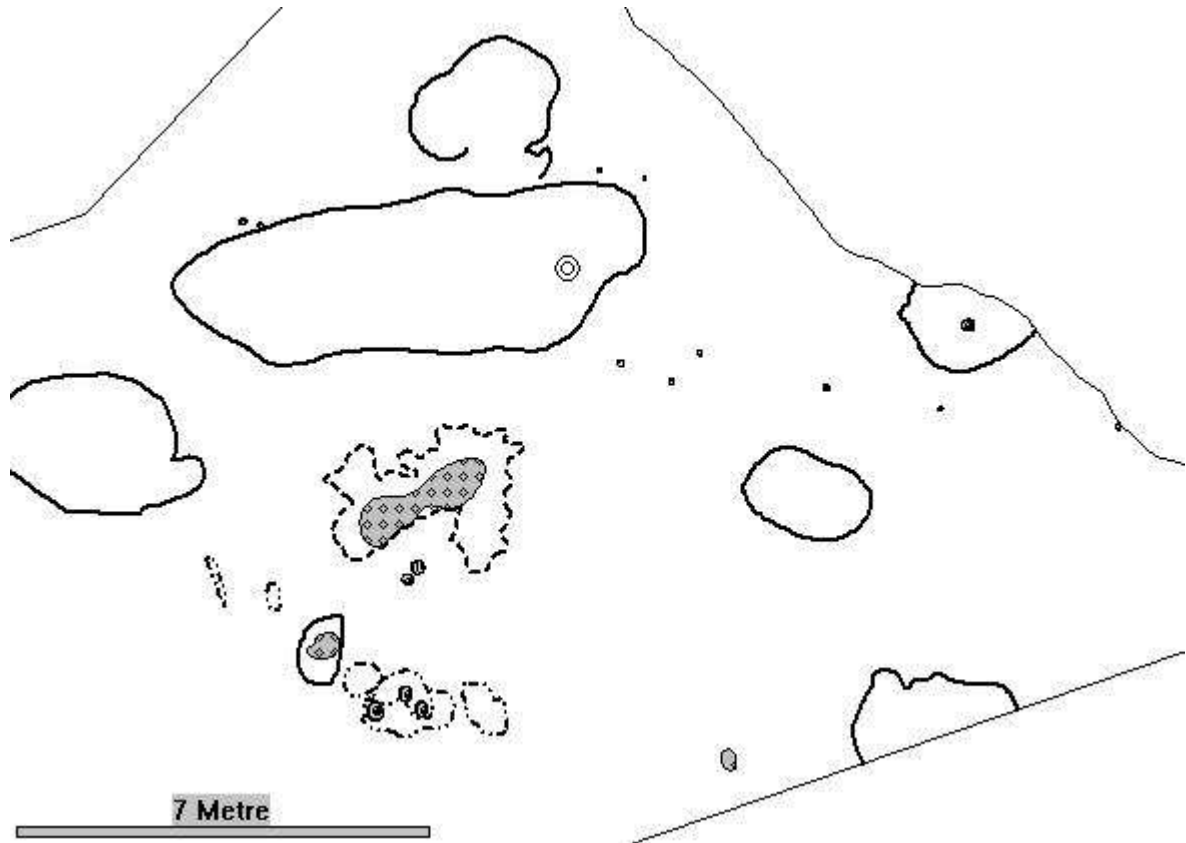
Obr. 83: Prepálený vápenec na ploche.

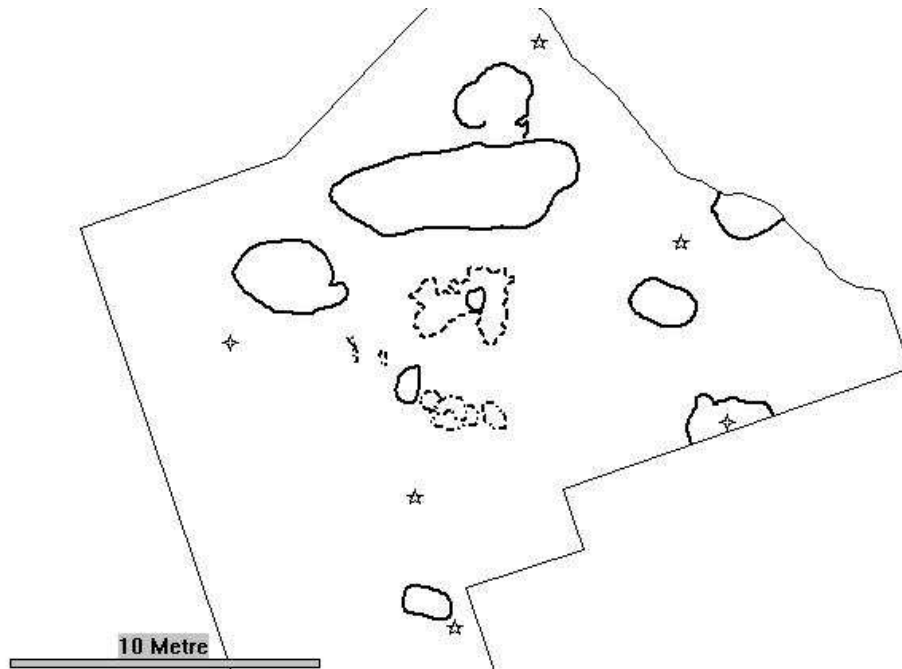
Obr. 84: Ohniská na ploche, čiarkovane okolo objektu 8 nahromadenie kameňov kultúrnej vrstvy, okolo objektu 6 prepálených kameňov.

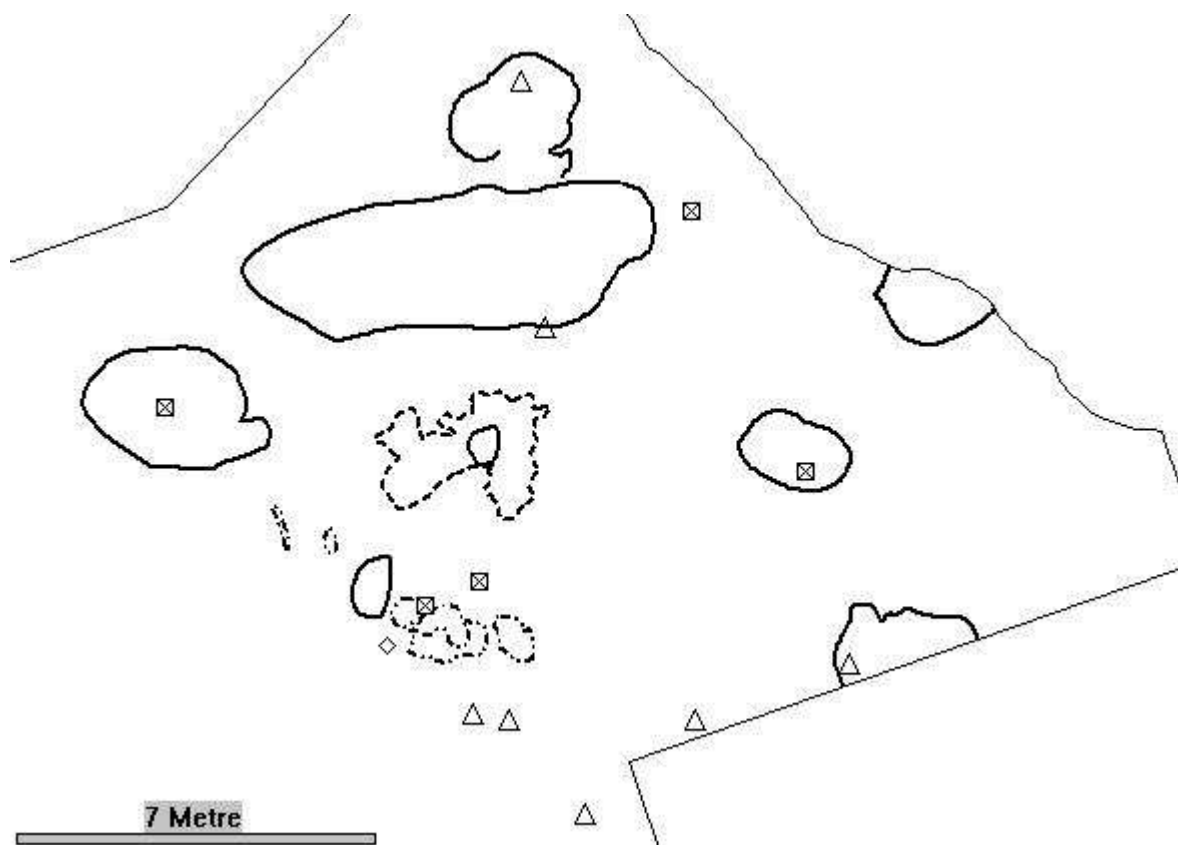
Obr. 85: ■■■ Nory a ■■■ pravdepodobné nory.

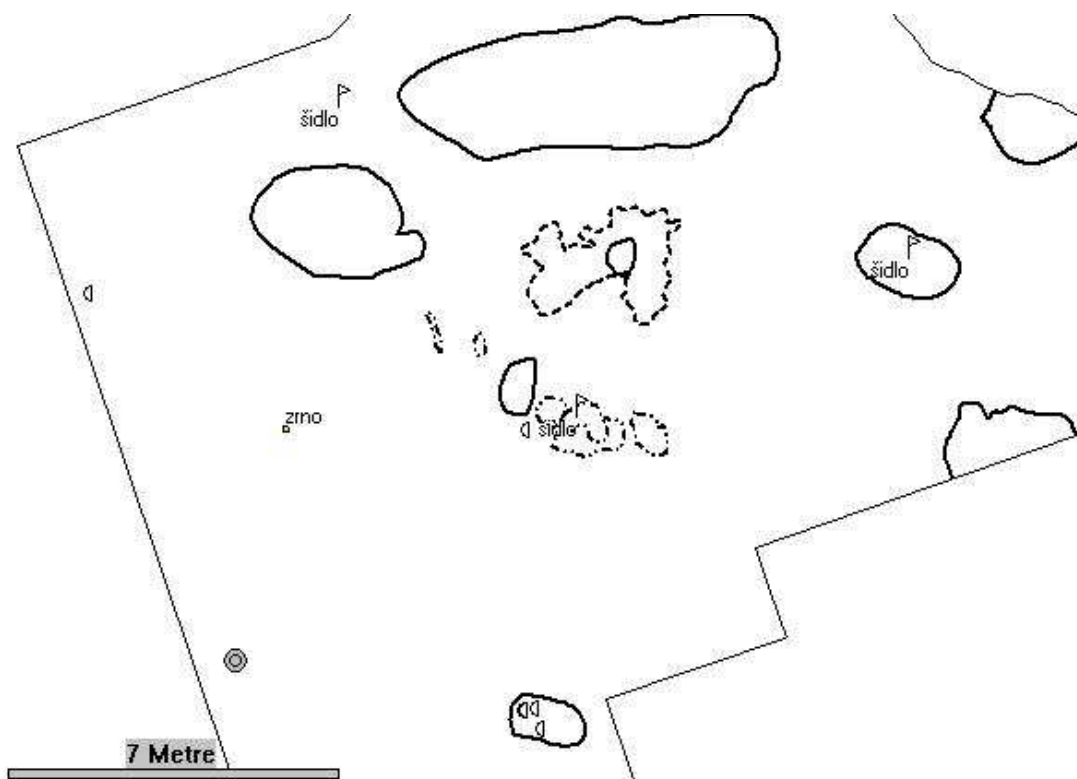
Obr. 86: ■ Výskyt mazanice, ▨ spálenej hlíny (menšie čierne ohraničené krúžky) a praslen (⊙).

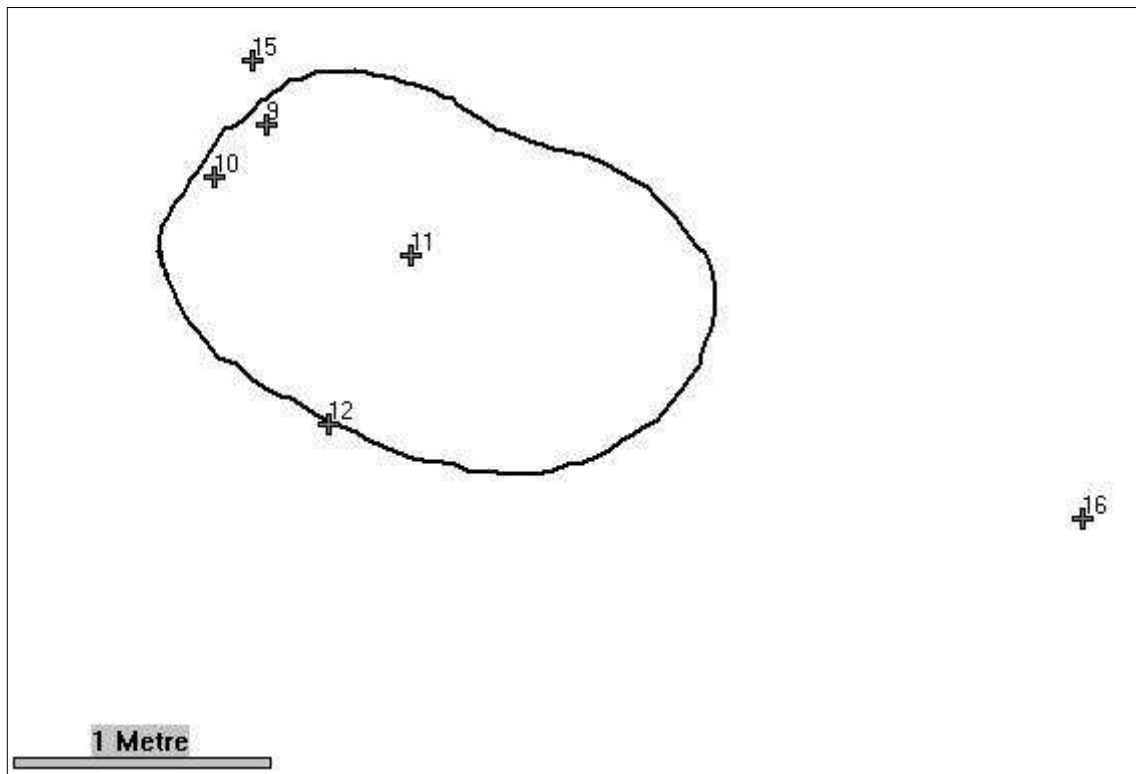
Obr. 87: ☆ Lužická keramika (☆) a halštatská keramika (✚).

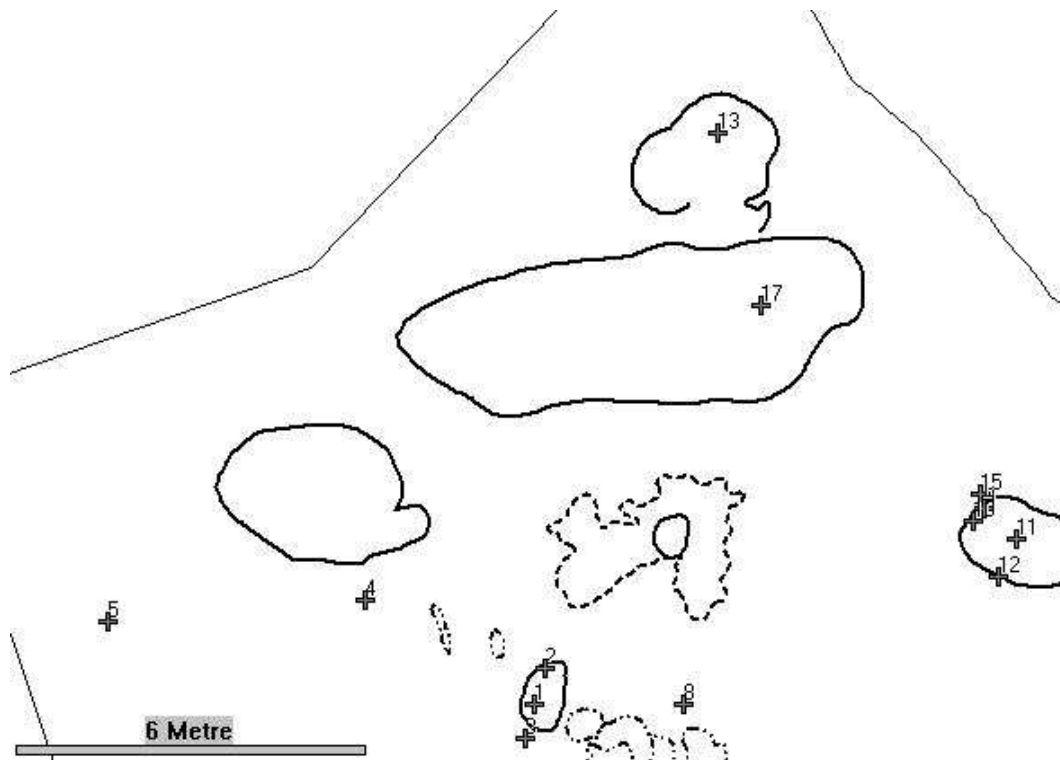
Obr. 88: Troska (☒), silexy (△) a kresadlo (◇).

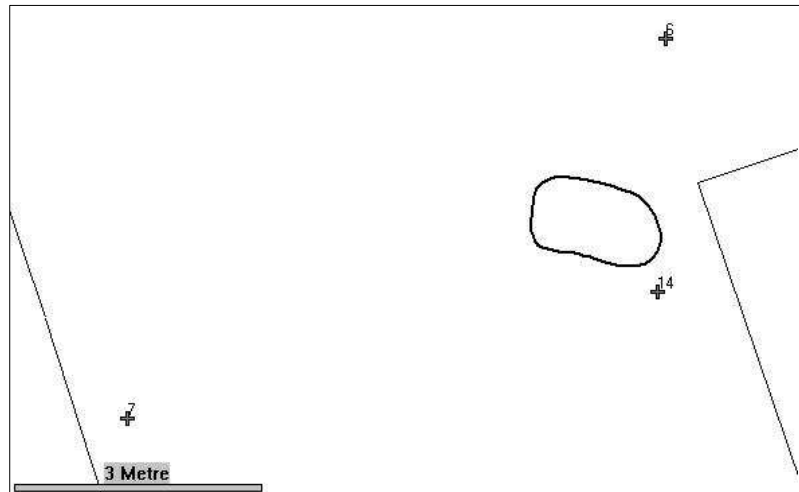
Obr. 89: Osly (⊔), šidlá, paroh (⊙) a zrno na ploche.

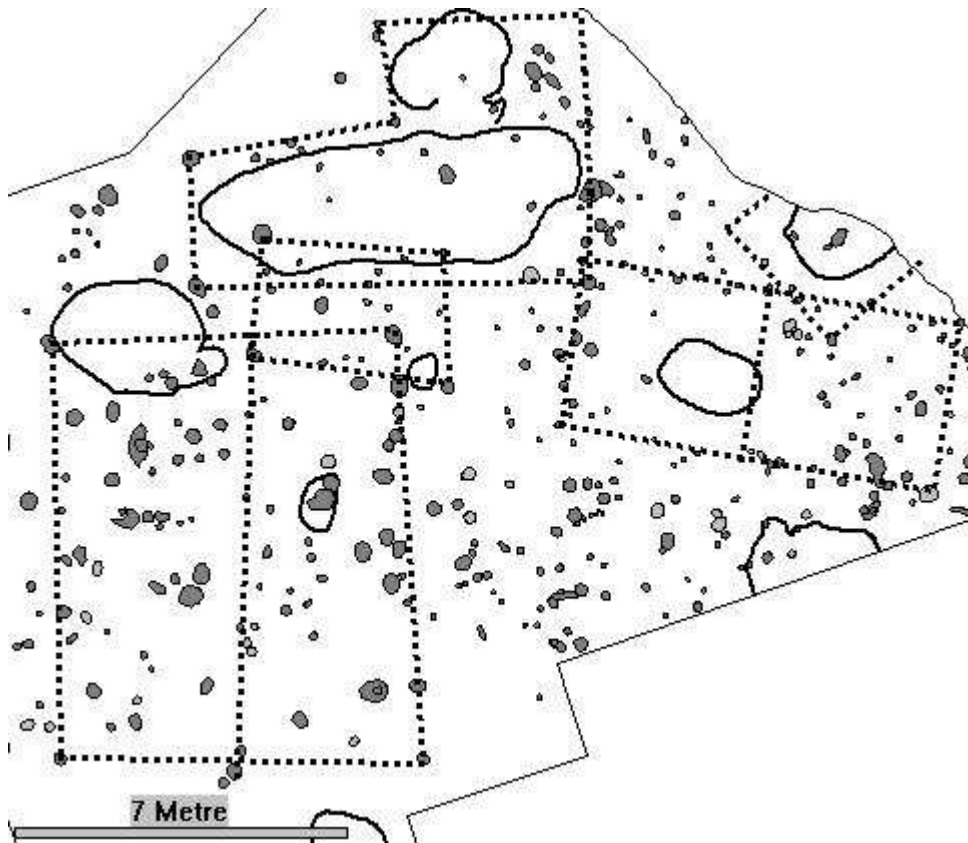
Obr. 90: Železné predmety v okolí objektu 2.

Obr. 91: Železné predmety v severnej časti plochy.

Obr. 92: Železné predmety v južnej časti plochy.

Obr. 93: Domy a pravouhlé štruktúry ako ich do plánu vyznačil A. Petrovský – Šichman.

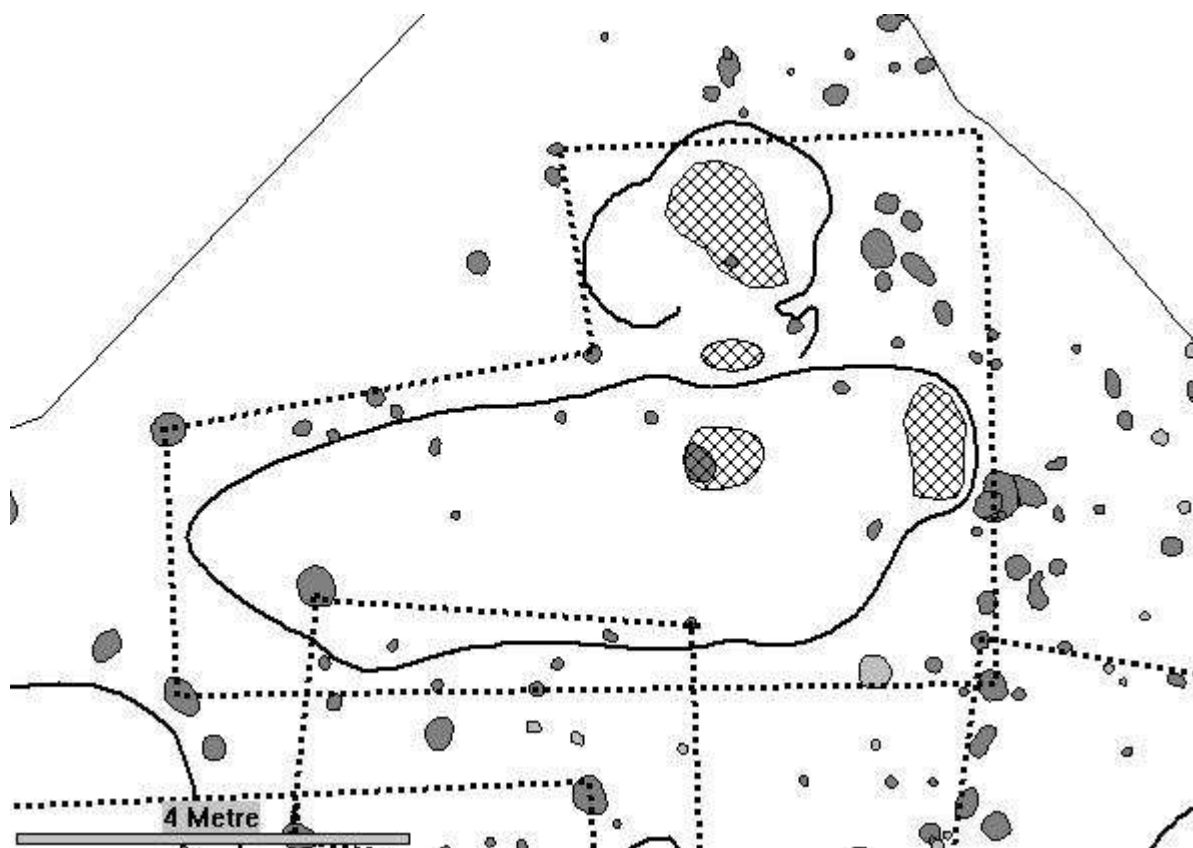

Obr. 94: Priestor domu 1 s kolovými jamkami a pravdepodobnými kolovými jamkami.

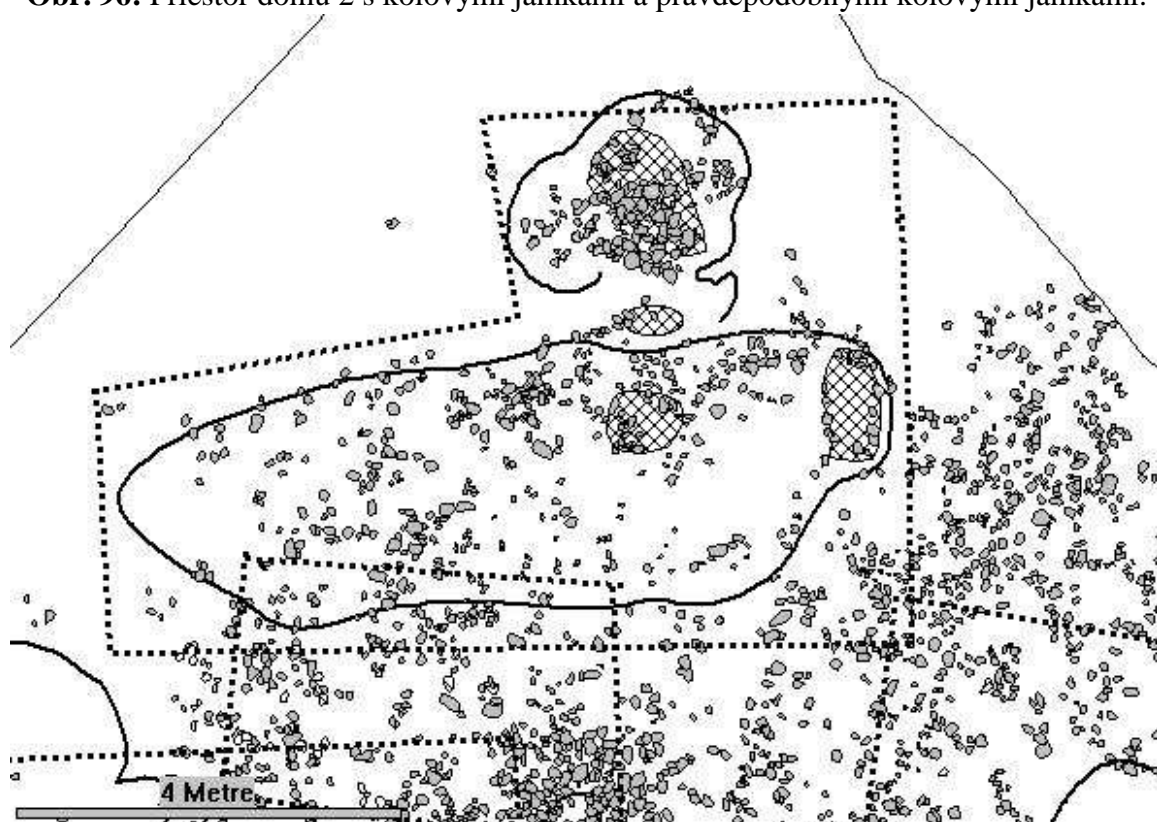

Obr. 95: Koncentrácia kameňov kultúrnej vrstvy okolo domu 1.

Obr. 96: Priestor domu 2 s kolovými jamkami a pravdepodobnými kolovými jamkami.

Obr. 97: Koncentrácia kameňov kultúrnej vrstvy okolo domu 2.

Obr. 98: Výber keramiky z objektu 2, ID 2_15

Obr. 99: Výber keramiky z objektu 2, ID 2_16

Obr. 100: Výber keramiky z objektu 2, ID 2_18

Obr. 101: Výber keramiky z objektu 2, ID 2_40 a 2_41

Obr. 102: Výber keramiky z objektu 2, ID 2_67 – 2_71.

Obr. 103: Výber keramiky z objektu 2, ID 2_72 – 2_82.

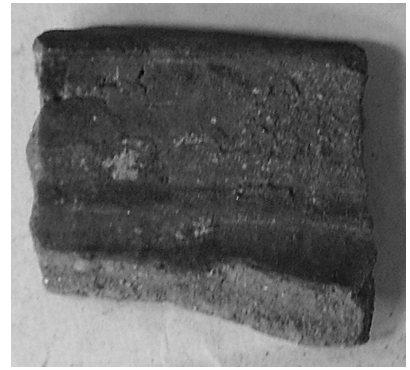
Obr. 104: Výber keramiky z objektu 2, ID 2_103 spolu s ID 4S_36.

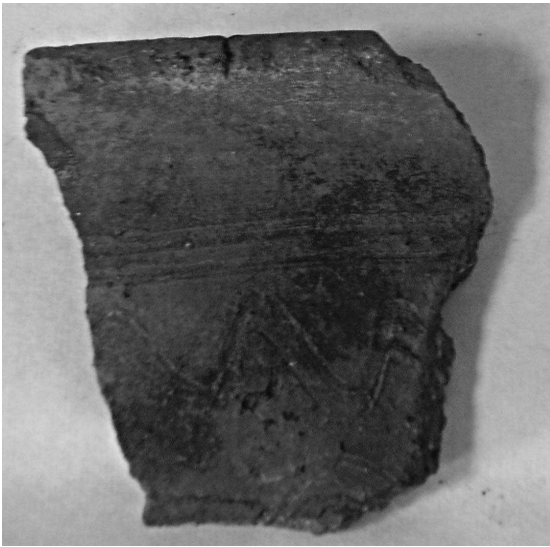
Obr. 105: Výber keramiky z objektu 2, ID 2_17, celá rekonštruovaná nádoba.

Obr. 106: Výber keramiky z objektu 3, ID 3_6.

Obr. 107: Výber keramiky z objektu 3, ID 3_7.

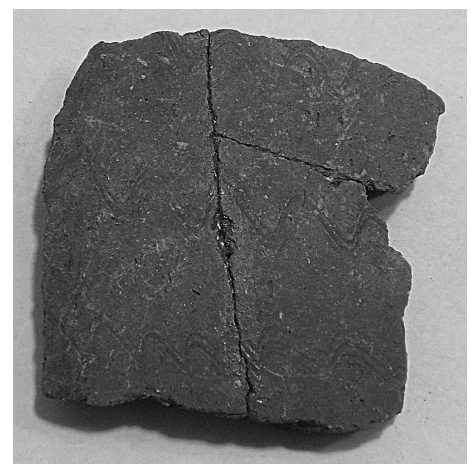
Obr. 108: Výber keramiky z objektu 3, ID 3_9.

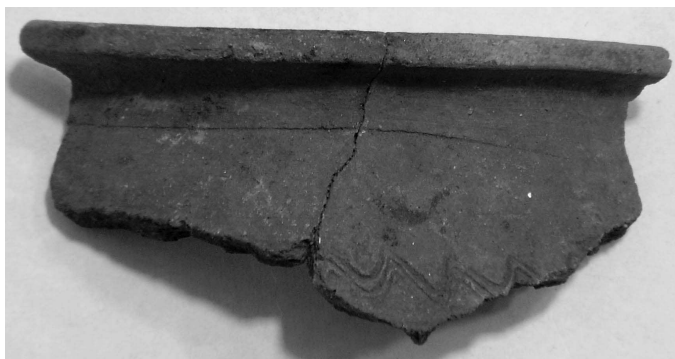
Obr. 109: Výber keramiky z objektu 3, ID 3_10.

Obr. 110: Výber keramiky z objektu 3, ID 3_11.

Obr. 111: Výber keramiky z objektu 3, ID 3_13.

Obr. 112: Výber keramiky z objektu 3, ID 3_1.

Obr. 113: Výber keramiky z objektu 3, ID 3_123.

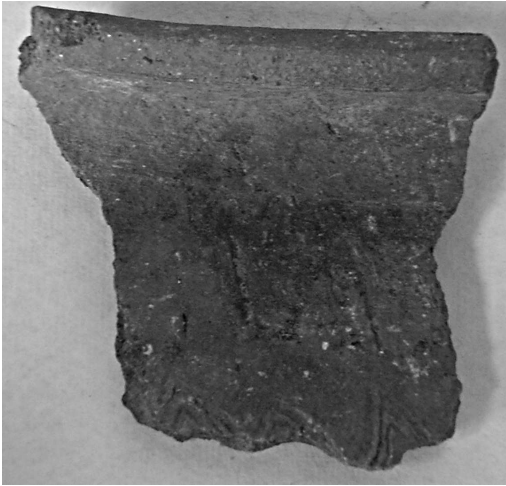
Obr. 114: Výber keramiky z objektu 3, ID 3_165, vyzdobená výdut' vpravo dolu má ID 4J_13.

Obr. 115: Výber keramiky z objektu 3, ID 3_338.

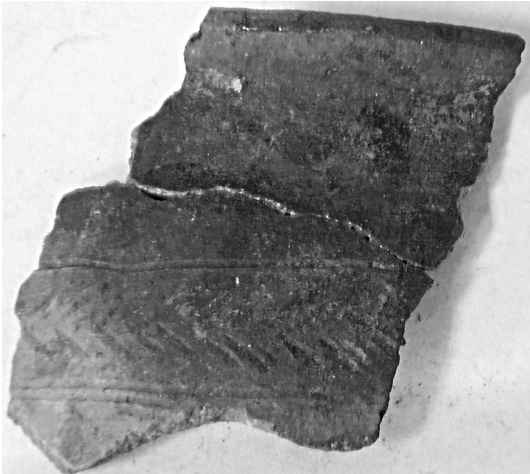
Obr. 116: Výber keramiky z objektu 3, ID 3_158.

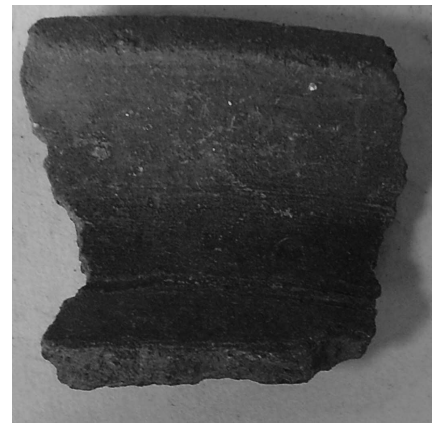
Obr. 117: Výber keramiky z objektu 3, ID 3_148.

Obr. 118: Výber keramiky z objektu 3, jedinec 3_401.

Obr. 119: Výber keramiky z objektu 3, ID 3_167.

Obr. 120: Výber keramiky z objektu 3, ID 3_341.

Obr. 121: Výber keramiky z objektu 3, ID 3_337.

Obr. 122: Výber keramiky z objektu 3, ID 3_180.

Obr. 123: Výber keramiky z objektu 3, ID 3_278.

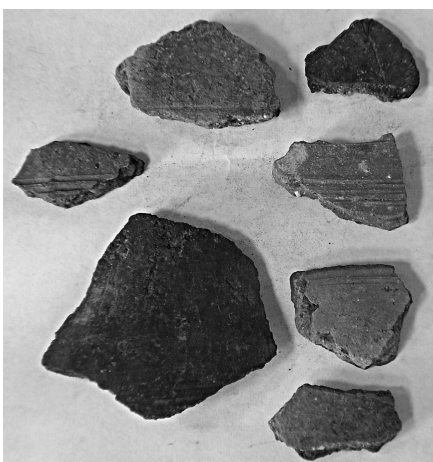
Obr. 124: Výber keramiky z objektu 3, ID 3_165.

Obr. 125: Výber keramiky z objektu 3, ID 3_285.

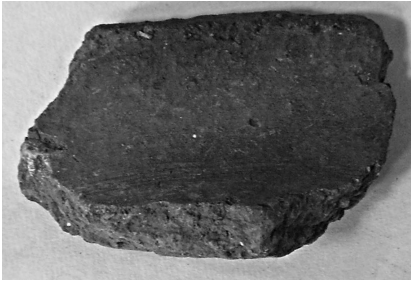
Obr. 126: Výber keramiky z objektu 3, ID 3_394.

Obr. 127: Výber keramiky z objektu 3, ID 3_186 – 3_192.

Obr. 128: Výber keramiky z objektu 3, ID 3_181 – 3_185.

Obr. 129: Výber keramiky z objektu 3, ID 3_277.

Obr. 130: Výber keramiky z objektu 3, ID 3_277 zozadu.

Obr. 131: Výber keramiky z objektu 3, ID 3_125 – 3_128.

Obr. 132: Výber keramiky z objektu 3, ID 3_90 – 3_101.

Obr. 133: Výber keramiky z objektu 3, ID 3_383 – 3_393.

Obr. 134: Výber keramiky z objektu 3, ID 3_24 – 3_30.

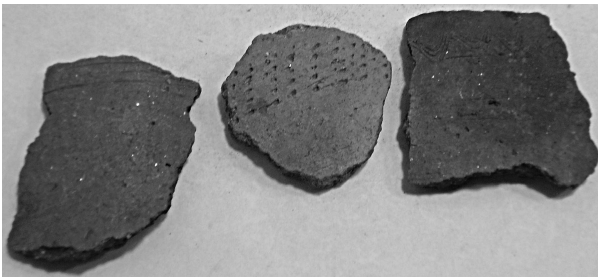

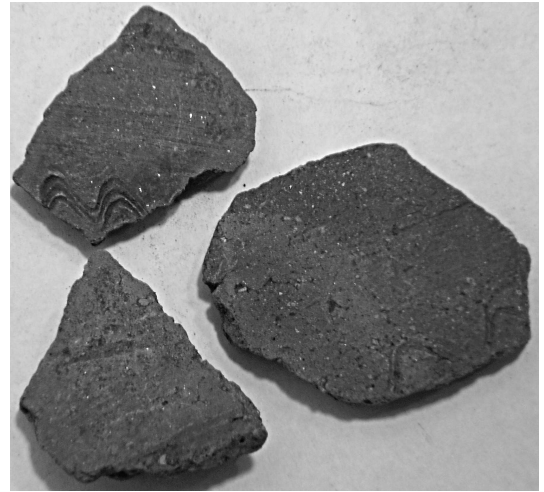
Obr. 135: Výber keramiky z objektu 3,
ID 3_245 -3_250.

Obr. 136: Výber keramiky z objektu 3, ID 3_267 – 3_269.

Obr. 137: Výber keramiky z objektu 3,
ID 3_286, 3_147, 3_287.

Obr. 138: Výber keramiky z objektu 3,
ID 3_395 – 3_397.

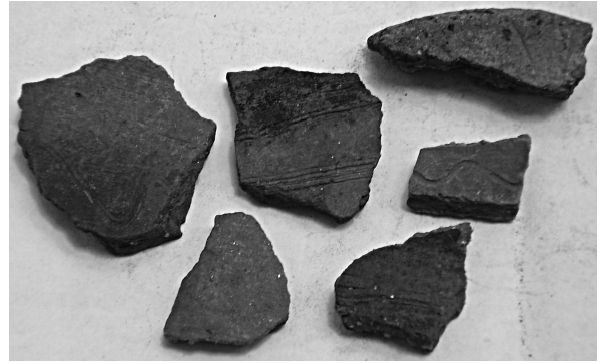
Obr. 139: Výber keramiky z objektu 3, ID 3_176.

Obr. 140: Výber keramiky z objektu 3,
ID 3_176, detail značky.

Obr. 141: Výber keramiky z južnej časti objektu 4, ID 4J_67 – 4J_71.

Obr. 142: Výber keramiky z južnej časti objektu 4, ID 4J_72 – 4J_77.

Obr. 143: Výber keramiky z južnej časti objektu 4, ID 4J_92 – 4J_96.

Obr. 144: Výber keramiky zo severnej časti objektu 4, ID 4S_87.

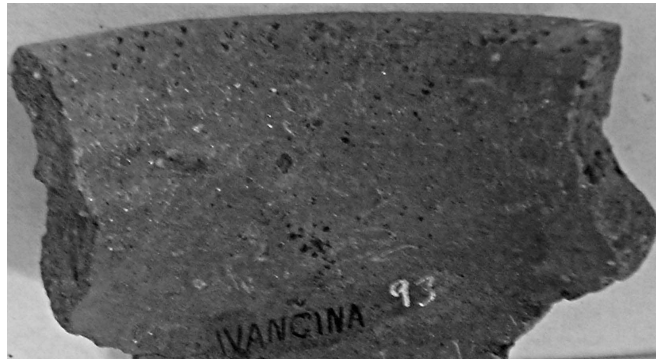
Obr. 145: Výber keramiky zo severnej časti objektu 4, ID 4S_70 – 4S_72.

Obr. 146: Výber keramiky zo severnej časti objektu 4, ID 4S_37.

Obr. 147: Výber keramiky zo severnej časti objektu 4, ID 4S_19.

Obr. 148: Výber keramiky zo severnej časti objektu 4, ID 4S_19 zozadu.

Obr. 149: Výber keramiky zo severnej časti objektu 4, ID 4S_38 – 4S_41.

Obr. 150: Výber keramiky zo severnej časti objektu 4, ID 4S_79 – 4S_80.

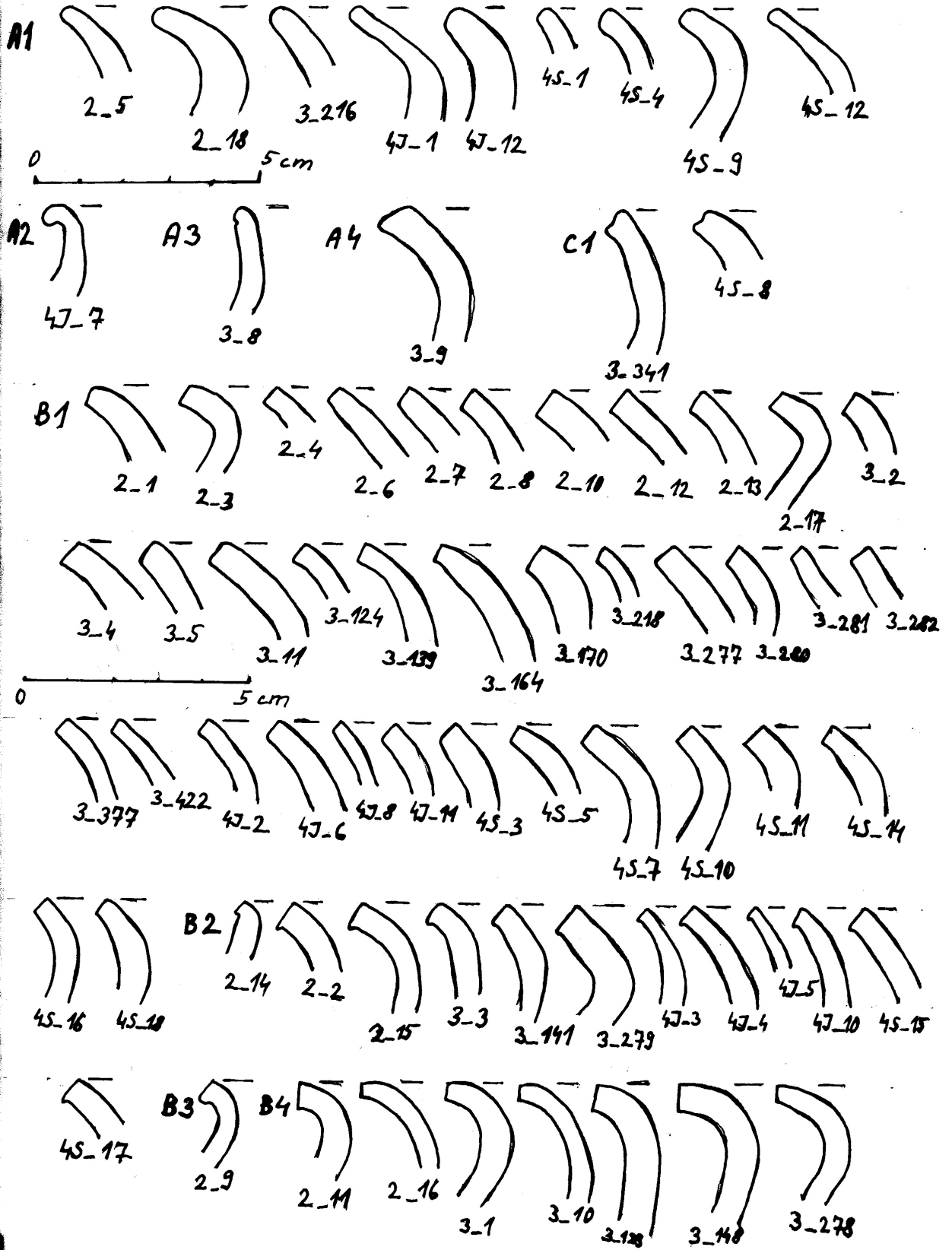
Obr. 151: Výber keramiky zo severnej časti

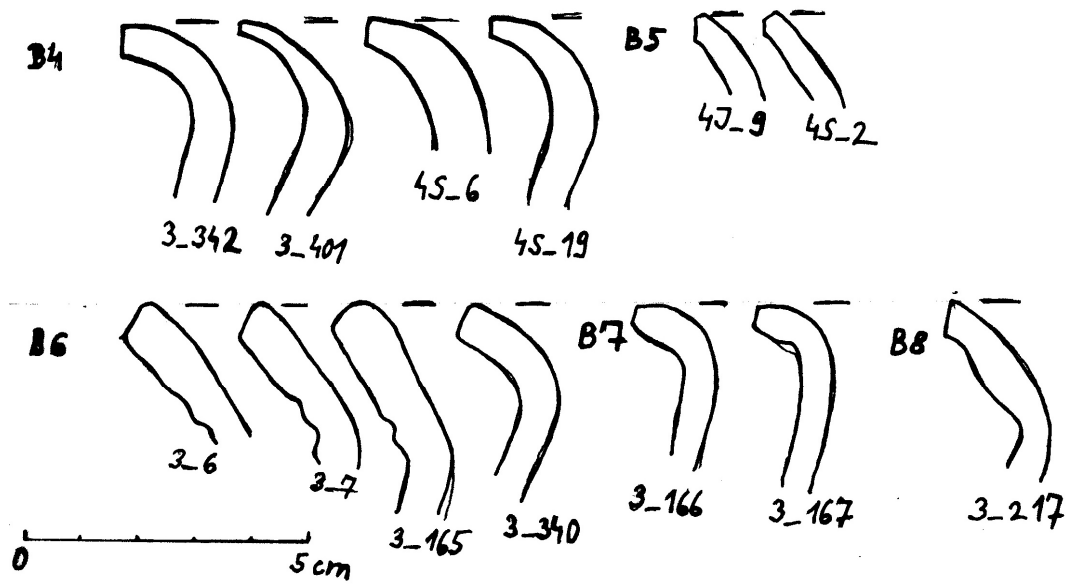
objektu 4, ID 4S_35.

Obr. 152: Výber keramiky zo severnej časti objektu 4, ID 4S_34.

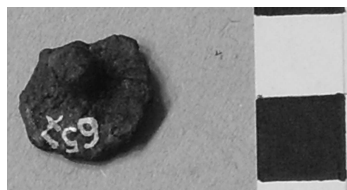
Obr. 153: Morfológia okrajov, typy A, C, B – varianty – B1 – B4.

Obr. 154: Morfológia okrajov, typ B, varianty – B4 (dokončenie), B5 – B8.

Obr. 155: Strelka šípu (ID 12).

Obr. 156: Železný nit (ID 2).

Obr. 157: Strelka šípu (ID 5).

Obr. 158: Atypické zlomky železa (ID 11 a 13), skoba (ID 1) a klinec (ID 15).

Obr. 159: Železné krůžky (ID 7 a 8).

Obr. 160: Zlomky nožov (ID 9 a 14) a zlomok ociel'ky (ID 16).

Obr. 161: asi stredoveký klinček používaný ako kľúč

Obr. 162: klinček (ID 4)

Obr. 163: Pracka (ID 10).

Obr. 164: Troska z objektu 2.

Obr. 165: kostené šidlá

Obr. 166: časť keramickeho praslenu

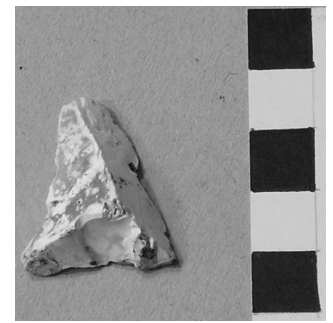
Obr. 167: pieskovcová osla z objektu 7

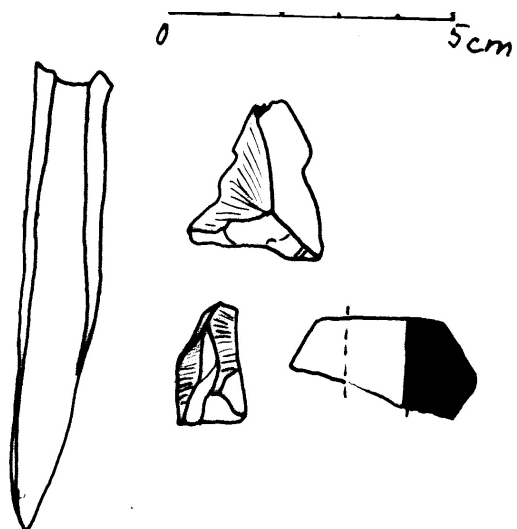
Obr. 168: pravdepodobne osla

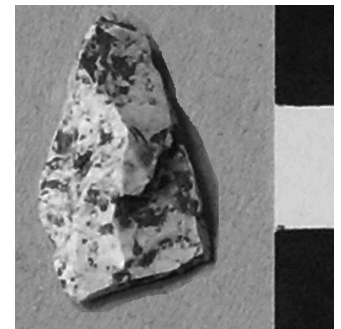
Obr. 169: osly z fialového pieskovca

Obr. 170: kresadlo

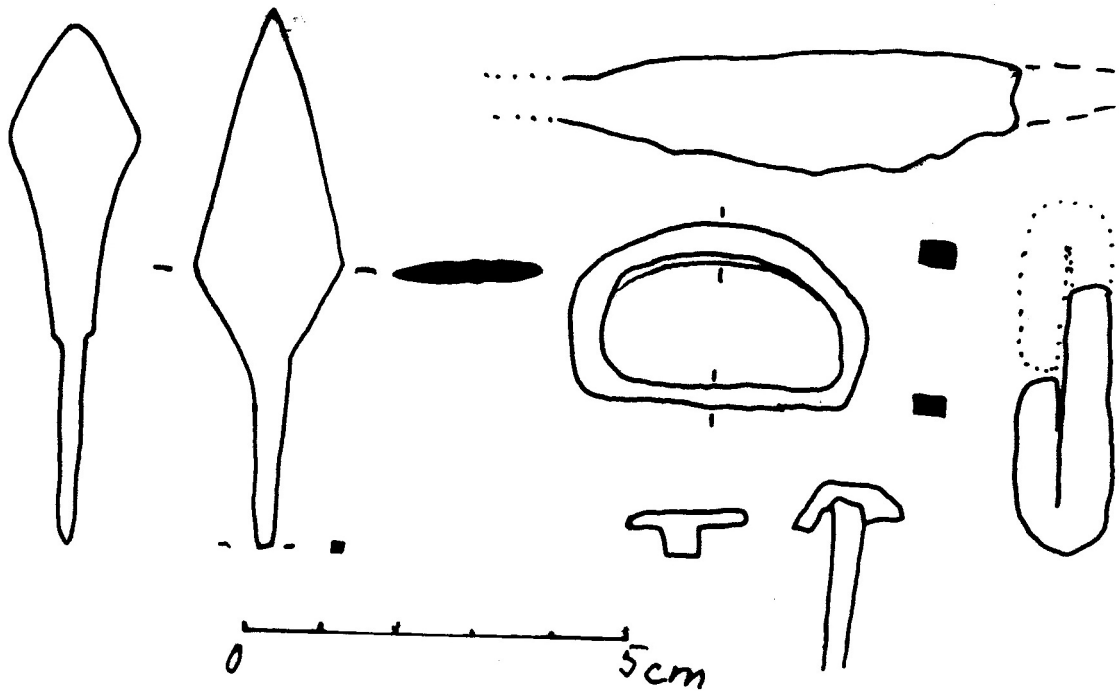

Obr. 171: kostené šidlo, silexy a praslen

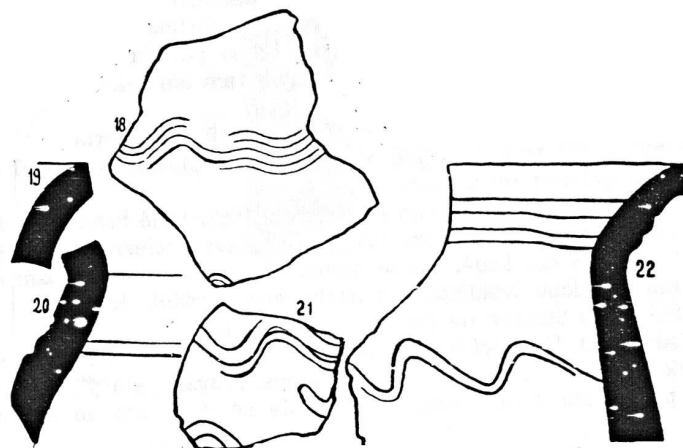

Obr. 172: silex

Obr. 173: výber železných predmetov (podľa A. Petrovského – Šichmana)

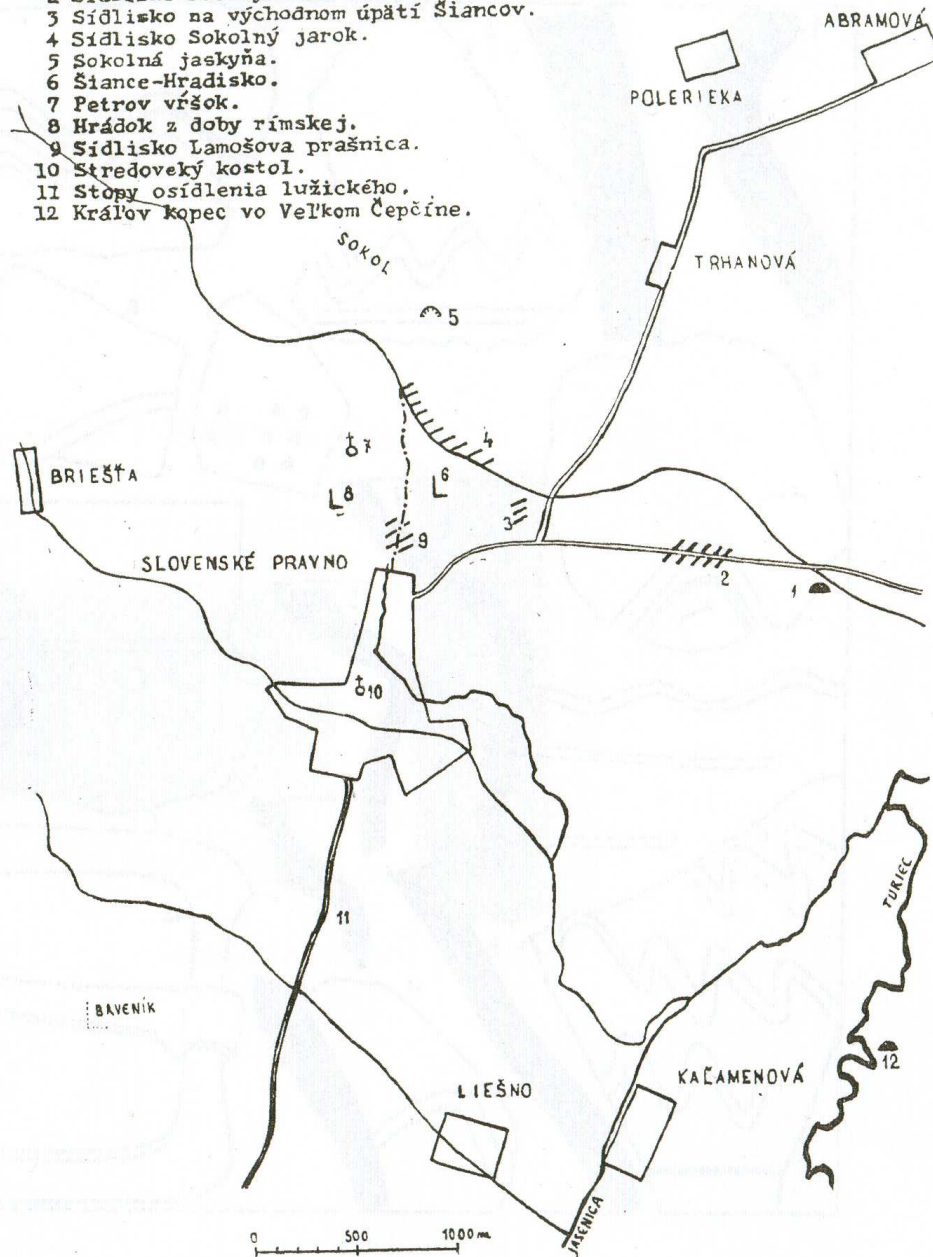

Obr. 174: keramika z Ivančinej – Kratín, publikovaná
A. Petrovským – Šichmanom (1964c, 80)

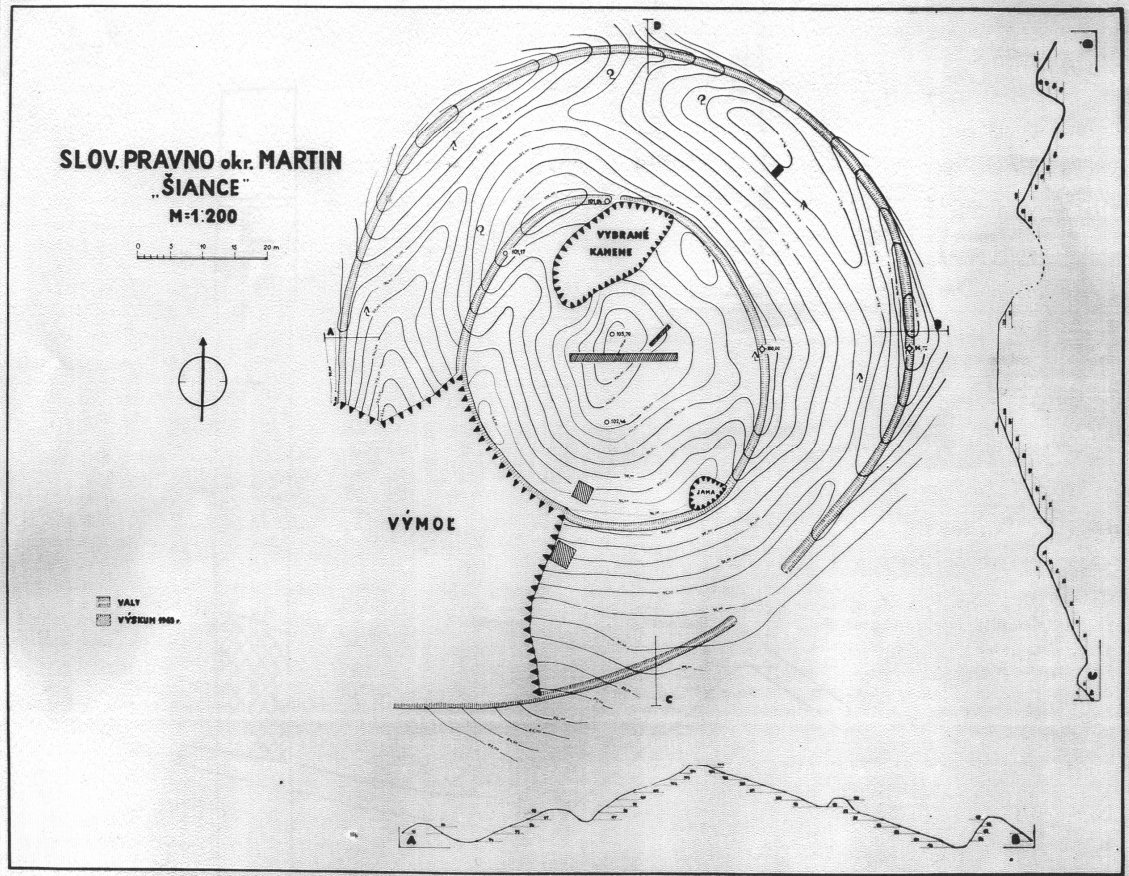

Obr. 175: prostý zaoblený okraj z Jazernice (podľa A. Petrovského – Šichmana 1964c, 80)

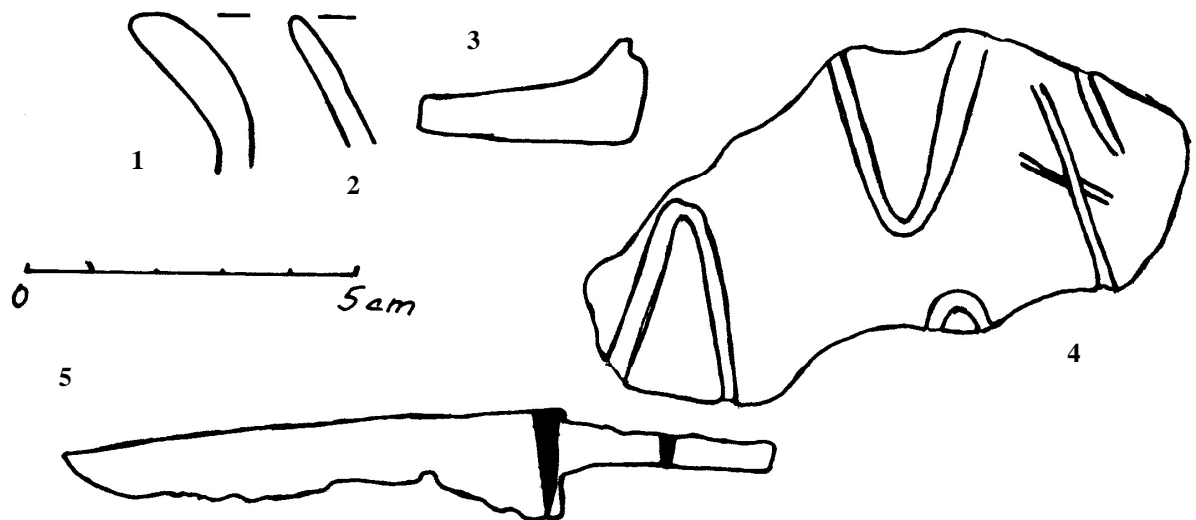
- Predhistorické osídlenie Slovenského Pravna.
- 1 Veľký mohylovitý útvar.
  - 2 Sídliisko Prónayovské-Pod krížom.
  - 3 Sídliisko na východnom úpätí Šiancov.
  - 4 Sídliisko Sokolný jarok.
  - 5 Sokolná jaskyňa.
  - 6 Šiance-Hradisko.
  - 7 Petrov vršok.
  - 8 Hrádok z doby rímskej.
  - 9 Sídliisko Lamožova prašnica.
  - 10 Stredoveký kostol.
  - 11 Stopy osídlenia lužického.
  - 12 Kráľov kopec vo Veľkom Čepčine.

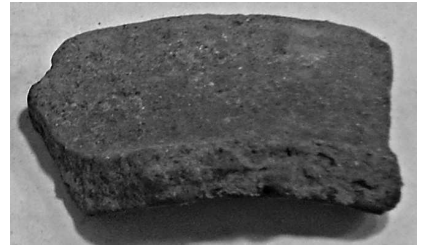
Obr. 176: plánik pravekého a stredovekého osídlenia Slovenského Pravna a okolia (A. Petrovský – Šichman 1964a, 35).

Obr. 177: plán Šiancov podľa A. Petrovského – Šichmana (1964a)

Obr. 178: keramika a nôž zo Šiancov

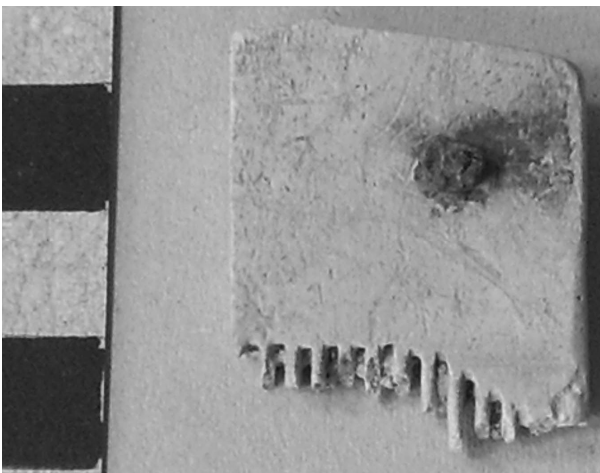
Obr. 179: okraje zo Šiancov

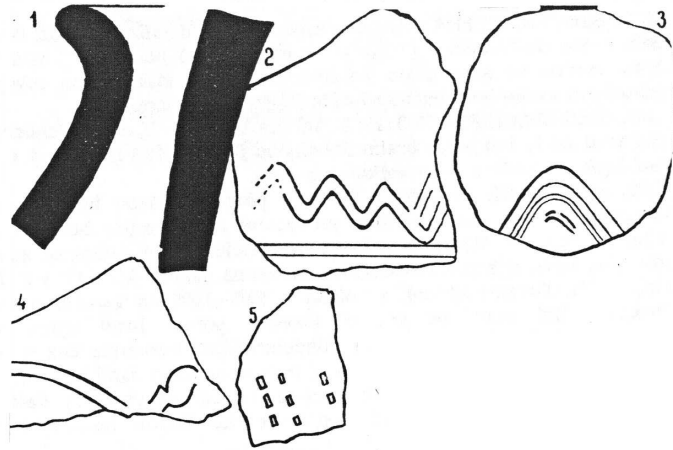
Obr. 180: zlomok dna zo Šiancov

Obr. 181: zdobená a nezdobená výduť zo Šiancov

Obr. 182: zlomok kosteného hrebeňa zo Slovenského Pravna, vpravo detail železného nitu

Obr. 183: Keramika zo sídliska Prónayovské – Pod krížom pri Slovenskom Pravne
(Petrovský – Šichman 1964c, 85).

Tab. 1: vlastnosti objektov

	Objekt 1	Objekt 2	Objekt 3	Objekt 4	Objekt 5	Objekt 6	Objekt 7	Objekt 8	Objekt 9
dĺžka (m)	2,19	2,00	8,00	2,65	3,20	1,23	1,40	0,75	2,78
šírka (m)	1,54	1,40	2,73	2,63	2,40	0,71	0,95	0,58	1,39
hĺbka (m)	0,35	0,55	0,35	0,36	0,70	0,20	0,33		0,15
orientácia	SZ - JV	SZ - JV	Z - V	S - J	Z - V	S - J	SZ - JV	S - J	SV - JZ
oddelené časti			4	3	4	3			2
kolové jamky v objekte (počet)	3		11	2	4	2			4
porušený objekt	1								1

Tab. 2: Ivančina – Kratiny: vlastnosti kolových jamiek

ID	Hĺbka (m)	Plocha (m ²)	Dĺžka /priemer (m)	Šírka (m)	Tvar	V objekte	Objekt	Uhlíky	Spálená hĺna	keramika Lutzická	keramika Lužická	Včasnost.
1	0,15	0,010	0,06	0,06	kruh	1	9	0	0	0	0	0
2	0,06	0,086	0,23	0,12	hruškovitý	0	0	0	0	0	0	0
3	0,10	0,023	0,08	0,08	kruh	0	0	0	0	0	0	0
4	0,15	0,011	0,07	0,05	nepravidelný	0	0	0	0	0	0	0
5	0,10	0,030	0,11	0,08	ovál	0	0	0	0	0	0	0
6	0,15	0,025	0,10	0,08	ovál	0	0	0	0	0	0	0
7	0,00	0,043	0,12	0,12	kruh	0	0	0	0	0	0	0
8	0,07	0,033	0,19	0,06	nepravidelný	0	0	0	0	0	0	0
9	0,40	0,017	0,10	0,10	kruh	0	0	0	0	0	0	0
10	0,15	0,021	0,11	0,07	ovál	0	0	1	1	0	0	0
11	0,10	0,008	0,05	0,05	kruh	0	0	0	0	0	0	0
12	0,07	0,008	0,05	0,05	kruh	0	0	0	0	0	0	0
13	0,10	0,012	0,06	0,06	kruh	0	0	0	0	0	0	0
14	0,12	0,008	0,04	0,04	kruh	0	0	0	0	0	0	0
15	0,06	0,014	0,08	0,04	ovál	0	0	0	0	0	0	0
16	0,08	0,060	0,16	0,11	ovál	0	0	0	0	0	0	0
17	0,05	0,017	0,08	0,06	ovál	0	0	0	0	0	0	0
18	0,15	0,027	0,10	0,06	ovál	0	0	0	0	0	0	0
19	0,06	0,010	0,04	0,04	kruh	0	0	0	0	0	0	0
20	0,10	0,006	0,05	0,05	kruh	0	0	0	0	0	0	0
21	0,06	0,038	0,10	0,10	kruh	0	0	0	0	0	0	0
22	0,10	0,079	0,18	0,13	ovál	0	0	0	0	0	0	0
23	0,10	0,083	0,19	0,11	ovál	1	1	0	0	0	0	0
24	0,05	0,014	0,07	0,05	ovál	1	1	0	0	0	0	0
25	0,20	0,007	0,04	0,04	kruh	0	0	0	0	0	0	0
26	0,08	0,013	0,07	0,05	ovál	0	0	0	0	0	0	0
27	0,33	0,007	0,04	0,04	kruh	0	0	0	0	0	0	0
28	0,15	0,011	0,07	0,05	ovál	0	0	0	0	0	0	0
29	0,10	0,009	0,05	0,05	kruh	0	0	1	1	0	0	0
30	0,15	0,014	0,08	0,05	ovál	0	0	0	0	0	0	0
31	0,11	0,040	0,14	0,09	ovál	0	0	0	0	0	0	0
32	0,15	0,010	0,07	0,04	ovál	0	0	0	0	0	0	0
33	0,11	0,018	0,09	0,07	ovál	0	0	0	0	0	0	0

34	0,10	0,011	0,07	0,05	ovál	0	0	0	0	0	0
35	0,15	0,010	0,05	0,05	kruh	0	0	0	0	0	0
36	0,15	0,060	0,16	0,11	ovál	0	0	0	0	0	0
37	0,05	0,009	0,07	0,04	ovál	0	0	0	0	0	0
38	0,06	0,015	0,08	0,05	ovál	0	0	0	0	0	0
39	0,05	0,018	0,08	0,07	ovál	0	0	0	0	0	0
40	0,09	0,030	0,10	0,10	kruh	0	0	0	0	0	0
41	0,04	0,022	0,08	0,08	kruh	0	0	0	0	0	0
42	0,04	0,013	0,10	0,04	ovál	0	0	0	0	0	0
43	0,08	0,006	0,06	0,03	ovál	0	0	1	0	0	0
44	0,05	0,009	0,05	0,05	kruh	1	9	0	0	0	0
45	0,15	0,035	0,13	0,10	ovál	1	9	0	0	0	0
46	0,20	0,013	0,07	0,07	kruh	1	9	0	0	0	0
47	0,05	0,008	0,04	0,04	kruh	0	0	0	0	0	0
48	0,10	0,017	0,07	0,07	kruh	0	0	0	0	0	0
49	0,20	0,011	0,06	0,06	kruh	0	0	0	0	0	0
50	0,10	0,017	0,07	0,07	kruh	0	0	0	0	0	0
51	0,08	0,012	0,06	0,06	kruh	0	0	0	0	0	0
52	0,10	0,047	0,11	0,11	kruh	0	0	0	0	0	0
53	0,10	0,030	0,09	0,09	kruh	0	0	0	0	0	0
54	0,15	0,035	0,12	0,09	ovál	0	0	0	0	0	0
55	0,00	0,007	0,05	0,05	kruh	0	0	0	0	0	0
56	0,05	0,006	0,05	0,05	kruh	0	0	0	0	0	0
57	0,05	0,008	0,05	0,05	kruh	0	0	0	0	0	0
58	0,00	0,014	0,07	0,05	ovál	0	0	0	0	0	0
59	0,12	0,081	0,18	0,14	ovál	0	0	0	0	0	0
60	0,10	0,022	0,08	0,08	kruh	0	0	1	0	0	0
61	0,00	0,011	0,06	0,06	kruh	0	0	0	0	0	0
62	0,15	0,013	0,06	0,06	kruh	0	0	1	1	0	0
63	0,06	0,007	0,05	0,05	kruh	0	0	0	0	1	0
64	0,15	0,008	0,05	0,05	kruh	0	0	1	0	0	0
65	0,10	0,011	0,07	0,05	nepravidelný	0	0	0	0	0	0
66	0,09	0,047	0,12	0,12	kruh	0	0	0	0	0	0
67	0,06	0,020	0,07	0,07	kruh	0	0	0	0	0	0
68	0,06	0,051	0,19	0,09	nepravidelný	0	0	0	0	0	0
69	0,10	0,033	0,11	0,08	ovál	0	0	0	0	0	0
70	0,12	0,020	0,08	0,08	kruh	0	0	1	1	0	0
71	0,03	0,025	0,09	0,09	kruh	0	0	0	0	0	0
72	0,05	0,070	0,16	0,14	ovál	0	0	0	0	0	0
73	0,15	0,012	0,06	0,06	kruh	0	0	1	1	0	0
74	0,10	0,013	0,06	0,06	kruh	0	0	1	1	0	0
75	0,00	0,003	0,04	0,04	kruh	0	0	0	0	0	0
76	0,10	0,032	0,10	0,10	kruh	0	0	0	0	0	0
77	0,00	0,033	0,15	0,07	ovál	0	0	0	0	0	0
78	0,18	0,022	0,10	0,07	ovál	0	0	0	0	0	0
79	0,10	0,005	0,04	0,04	kruh	0	0	0	0	0	0
80	0,18	0,010	0,07	0,05	ovál	0	0	1	1	0	0
81	0,10	0,008	0,05	0,05	kruh	0	0	0	0	0	0
82	0,10	0,008	0,04	0,04	kruh	0	0	0	0	0	0
83	0,25	0,019	0,11	0,05	nepravidelný	0	0	0	0	0	0
84	0,00	0,007	0,05	0,05	kruh	0	0	0	0	0	0
85	0,00	0,007	0,04	0,04	kruh	0	0	0	0	0	0
86	0,20	0,013	0,08	0,05	ovál	0	0	0	0	0	0

87	0,18	0,166	0,25	0,18	nepravidelný	0	0	1	0	0	0
88	0,15	0,065	0,30	0,23	nepravidelný	0	0	1	0	0	0
89	0,15	0,006	0,04	0,04	kruh	0	0	1	0	0	0
90	0,30	0,059	0,16	0,12	ovál	0	0	1	0	0	0
91	0,06	0,039	0,12	0,12	kruh	0	0	0	0	0	0
92	0,06	0,023	0,10	0,07	ovál	0	0	0	0	0	0
93	0,04	0,038	0,11	0,11	kruh	0	0	0	0	0	0
94	0,08	0,029	0,12	0,07	ovál	0	0	0	0	0	0
95	0,13	0,065	0,21	0,10	ovál	0	0	0	0	0	0
96	0,11	0,024	0,08	0,08	kruh	0	0	0	0	0	0
97	0,05	0,105	0,20	0,18	ovál	0	0	0	0	0	0
98	0,10	0,035	0,13	0,09	ovál	0	0	0	0	0	0
99	0,08	0,009	0,05	0,05	kruh	0	0	1	1	0	0
100	0,25	0,015	0,07	0,07	kruh	1	3	1	1	0	0
101	0,15	0,093	0,20	0,15	ovál	1	3	1	0	0	0
102	0,00	0,019	0,08	0,07	ovál	1	4	1	0	0	0
103	0,10	0,012	0,06	0,06	kruh	1	4	0	0	0	0
104	0,12	0,006	0,04	0,04	kruh	0	0	0	0	1	0
105	0,00	0,008	0,06	0,04	ovál	0	0	0	0	0	0
106	0,00	0,040	0,15	0,09	hruškovitý	0	0	0	0	0	0
107	0,00	0,006	0,04	0,04	kruh	0	0	0	0	0	0
108	0,00	0,009	0,07	0,04	ovál	0	0	0	0	0	0
109	0,25	0,053	0,17	0,10	ovál	0	0	0	0	0	1
110	0,45	0,009	0,05	0,05	kruh	0	0	0	0	0	0
111	0,10	0,020	0,09	0,07	ovál	0	0	0	0	0	0
112	0,00	0,007	0,04	0,04	kruh	0	0	0	0	0	0
113	0,10	0,096	0,22	0,14	ovál	0	0	0	0	0	0
114	0,20	0,005	0,04	0,04	kruh	0	0	1	0	0	0
115	0,10	0,015	0,08	0,05	ovál	0	0	1	0	0	0
116	0,40	0,092	0,18	0,18	kruh	0	0	1	0	0	1
117	0,10	0,023	0,10	0,07	ovál	0	0	1	1	0	0
118	0,15	0,012	0,07	0,06	ovál	0	0	1	1	0	0
119	0,15	0,026	0,10	0,10	kruh	0	0	0	0	0	0
120	0,10	0,014	0,08	0,06	ovál	0	0	0	0	0	0
121	0,25	0,125	0,20	0,20	kruh	1	3	0	0	0	0
122	0,20	0,042	0,11	0,11	kruh	0	0	0	0	0	0
123	0,10	0,023	0,09	0,07	ovál	0	0	1	0	0	0
124	0,05	0,005	0,04	0,04	kruh	1	3	0	0	0	0
125	0,14	0,013	0,10	0,05	ovál	1	3	0	0	0	0
126	0,25	0,098	0,22	0,14	ovál	0	0	0	0	0	1
127	0,25	0,047	0,12	0,12	kruh	0	0	0	0	0	0
128	0,13	0,069	0,17	0,13	ovál	0	0	0	0	0	0
129	0,10	0,012	0,06	0,06	kruh	0	0	0	0	0	0
130	0,25	0,019	0,08	0,08	kruh	0	0	0	0	0	0
131	0,10	0,009	0,07	0,05	ovál	1	3	0	0	0	0
132	0,30	0,070	0,17	0,14	ovál	0	0	0	0	0	1
133	0,13	0,012	0,06	0,06	kruh	0	0	0	0	0	0
134	0,18	0,017	0,08	0,07	ovál	0	0	0	0	0	0
135	0,20	0,011	0,06	0,05	ovál	1	3	0	0	0	0
136	0,13	0,012	0,07	0,05	ovál	1	3	0	0	0	0
137	0,10	0,009	0,07	0,05	ovál	1	3	0	0	0	0
138	0,20	0,102	0,20	0,16	ovál	0	0	0	0	0	0
139	0,00	0,015	0,12	0,05	ovál	0	0	0	0	0	0

140	0,12	0,007	0,05	0,05	kruh	0	0	0	0	0	0
141	0,20	0,010	0,06	0,05	ovál	0	0	0	0	0	0
142	0,20	0,010	0,05	0,05	kruh	0	0	0	0	0	0
143	0,15	0,011	0,06	0,05	ovál	0	0	0	0	0	0
144	0,12	0,004	0,03	0,03	kruh	0	0	0	0	0	0
145	0,25	0,048	0,12	0,12	kruh	0	0	0	0	0	1
146	0,43	0,095	0,18	0,18	kruh	1	6	0	0	0	0
147	0,40	0,100	0,21	0,16	ovál	0	0	0	0	0	0
148	0,25	0,043	0,11	0,11	kruh	0	0	1	1	0	0
149	0,12	0,061	0,14	0,14	kruh	0	0	1	1	0	0
150	0,30	0,071	0,15	0,14	ovál	0	0	0	1	0	0
151	0,25	0,126	0,24	0,17	ovál	0	0	1	0	0	1
152	0,18	0,060	0,14	0,12	ovál	0	0	0	0	0	1
153	0,09	0,016	0,08	0,05	ovál	0	0	0	0	0	0
154	0,20	0,009	0,05	0,05	kruh	0	0	1	0	0	0
155	0,10	0,007	0,05	0,05	kruh	0	0	0	0	0	0
156	0,00	0,039	0,11	0,11	kruh	0	0	0	0	0	0
157	0,30	0,060	0,14	0,14	kruh	0	0	0	0	0	0
158	0,20	0,191	0,25	0,25	nepravidelný	1	6	0	0	0	0
159	0,15	0,022	0,09	0,09	kruh	0	0	0	0	0	0
160	0,10	0,021	0,08	0,08	kruh	0	0	0	0	0	0
161	0,08	0,022	0,10	0,08	ovál	0	0	0	0	0	0
162	0,08	0,024	0,11	0,07	ovál	0	0	0	0	0	0
163	0,30	0,078	0,19	0,14	ovál	0	0	1	1	0	0
164	0,31	0,082	0,20	0,16	ovál	0	0	1	1	0	0
165	0,28	0,109	0,20	0,18	ovál	0	0	1	1	0	0
166	0,12	0,110	0,21	0,19	ovál	0	0	0	0	0	0
167	0,10	0,010	0,05	0,05	kruh	0	0	0	0	0	0
168	0,10	0,016	0,10	0,07	ovál	0	0	0	0	0	0
169	0,18	0,003	0,04	0,04	kruh	0	0	0	0	0	0
170	0,10	0,012	0,06	0,06	kruh	0	0	0	0	0	0
171	0,00	0,008	0,06	0,06	kruh	0	0	0	0	0	0
172	0,10	0,019	0,10	0,07	ovál	0	0	0	0	0	0
173	0,30	0,071	0,18	0,12	ovál	0	0	0	0	0	0
174	0,30	0,209	0,31	0,22	ovál	0	0	1	0	0	0
175	0,40	0,024	0,08	0,08	kruh	0	0	0	0	0	0
176	0,39	0,079	0,17	0,14	ovál	0	0	0	0	0	0
177	0,00	0,016	0,08	0,06	ovál	0	0	0	0	0	0
178	0,00	0,013	0,06	0,06	kruh	0	0	0	0	0	0
179	0,00	0,008	0,06	0,04	ovál	0	0	0	0	0	0
180	0,00	0,008	0,05	0,05	kruh	0	0	0	0	0	0
181	0,09	0,025	0,09	0,09	kruh	0	0	0	0	0	0
182	0,06	0,021	0,08	0,08	kruh	0	0	0	0	0	0
183	0,10	0,029	0,14	0,06	ovál	0	0	0	0	0	0
184	0,10	0,016	0,07	0,07	kruh	0	0	0	0	0	0
185	0,14	0,039	0,12	0,10	ovál	0	0	0	0	0	0
186	0,10	0,066	0,13	0,13	kruh	0	0	0	0	0	0
187	0,10	0,058	0,13	0,13	kruh	0	0	0	0	0	0
188	0,00	0,004	0,03	0,03	kruh	0	0	0	0	0	0
189	0,00	0,005	0,04	0,04	kruh	0	0	0	0	0	0
190	0,00	0,003	0,03	0,02	ovál	0	0	0	0	0	0
191	0,00	0,007	0,04	0,04	kruh	0	0	0	0	0	0
192	0,00	0,008	0,05	0,05	kruh	0	0	0	0	0	0

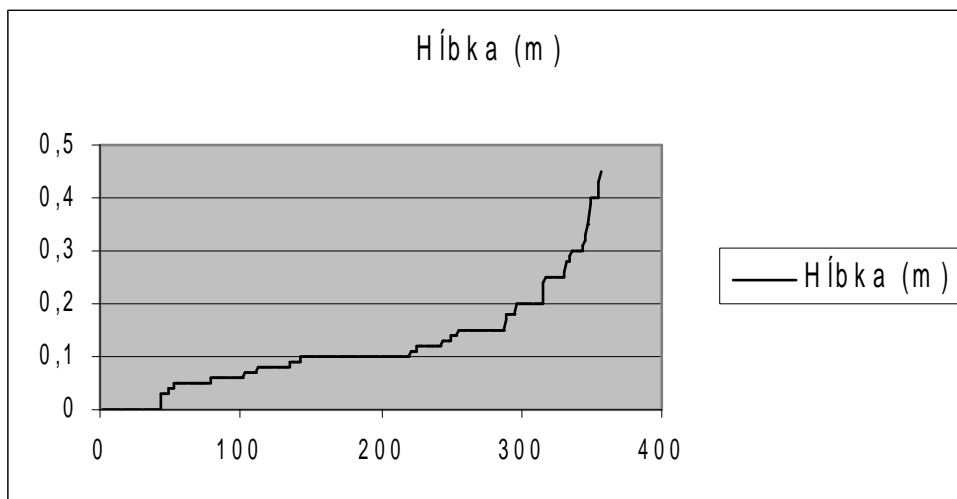
193	0,15	0,019	0,08	0,08	kruh	0	0	0	0	0	0
194	0,08	0,018	0,07	0,07	kruh	0	0	0	0	0	0
195	0,15	0,052	0,13	0,13	kruh	0	0	0	0	0	0
196	0,05	0,023	0,10	0,08	ovál	0	0	0	0	0	0
197	0,06	0,008	0,06	0,04	ovál	0	0	0	0	0	0
198	0,05	0,009	0,05	0,05	kruh	0	0	0	0	0	0
199	0,00	0,007	0,04	0,04	kruh	0	0	0	0	0	0
200	0,00	0,005	0,04	0,04	kruh	0	0	0	0	0	0
201	0,06	0,057	0,13	0,13	kruh	0	0	0	0	0	0
202	0,05	0,016	0,07	0,07	kruh	0	0	0	0	0	0
203	0,05	0,012	0,06	0,06	kruh	0	0	0	0	0	0
204	0,06	0,006	0,04	0,04	kruh	0	0	0	0	0	0
205	0,05	0,025	0,15	0,05	ovál	0	0	0	0	0	0
206	0,05	0,012	0,06	0,06	kruh	0	0	0	0	0	0
207	0,00	0,008	0,05	0,05	kruh	0	0	0	0	0	0
208	0,08	0,054	0,17	0,10	osmičkovy	0	0	0	0	0	0
209	0,05	0,013	0,06	0,06	kruh	0	0	0	0	0	0
210	0,00	0,006	0,04	0,04	kruh	0	0	0	0	0	0
211	0,06	0,028	0,12	0,07	ovál	0	0	0	0	0	0
212	0,08	0,115	0,22	0,14	ovál	0	0	0	0	0	0
213	0,20	0,165	0,24	0,20	ovál	0	0	0	0	0	0
214	0,08	0,035	0,12	0,09	ovál	0	0	0	0	0	0
215	0,08	0,057	0,19	0,11	ovál	0	0	0	0	0	0
216	0,06	0,018	0,07	0,07	kruh	0	0	0	0	0	0
217	0,10	0,066	0,17	0,11	ovál	0	0	0	0	0	0
218	0,12	0,074	0,16	0,16	kruh	0	0	0	0	0	0
219	0,08	0,029	0,10	0,10	kruh	0	0	0	0	0	0
220	0,06	0,038	0,11	0,11	kruh	0	0	0	0	0	0
221	0,10	0,083	0,18	0,16	ovál	0	0	0	0	0	0
222	0,05	0,041	0,12	0,11	ovál	0	0	0	0	0	0
223	0,07	0,019	0,07	0,06	ovál	0	0	0	0	0	0
224	0,00	0,009	0,04	0,04	kruh	0	0	0	0	0	0
225	0,06	0,008	0,05	0,05	kruh	0	0	0	0	0	0
226	0,08	0,019	0,08	0,08	kruh	1	4	0	0	0	0
227	0,05	0,023	0,09	0,08	ovál	1	4	0	0	0	0
228	0,00	0,050	0,13	0,13	kruh	1	4	0	0	0	0
229	0,28	0,093	0,18	0,18	kruh	0	0	0	0	0	0
230	0,28	0,065	0,15	0,13	ovál	0	0	0	0	0	0
231	0,10	0,010	0,05	0,05	kruh	0	0	0	0	0	0
232	0,10	0,118	0,20	0,14	nepřavidelný	0	0	0	0	0	0
233	0,10	0,049	0,16	0,08	ovál	0	0	0	0	0	0
234	0,10	0,043	0,11	0,11	kruh	0	0	0	0	0	0
235	0,05	0,013	0,06	0,06	kruh	0	0	0	0	0	0
236	0,10	0,038	0,12	0,10	ovál	0	0	0	0	0	0
237	0,07	0,020	0,08	0,08	kruh	0	0	0	0	0	0
238	0,03	0,008	0,05	0,05	kruh	0	0	0	0	0	0
239	0,00	0,007	0,04	0,04	kruh	0	0	0	0	0	0
240	0,07	0,015	0,07	0,07	kruh	0	0	0	0	0	0
241	0,10	0,071	0,16	0,15	ovál	0	0	0	0	0	0
242	0,12	0,047	0,12	0,12	kruh	0	0	0	0	0	0
243	0,10	0,033	0,10	0,09	ovál	0	0	0	0	0	0
244	0,14	0,018	0,07	0,07	kruh	0	0	0	0	0	0
245	0,00	0,084	0,20	0,12	ovál	0	0	0	0	0	0

246	0,03	0,016	0,07	0,07	kruh	0	0	0	0	0	0
247	0,10	0,249	0,43	0,24	nepravidelný	0	0	0	0	0	0
248	0,15	0,058	0,13	0,13	kruh	0	0	0	0	0	0
249	0,30	0,072	0,16	0,15	nepravidelný	1	4	0	0	0	0
250	0,10	0,025	0,08	0,08	kruh	0	0	0	0	0	0
251	0,15	0,016	0,06	0,06	kruh	0	0	0	0	0	0
252	0,32	0,126	0,21	0,18	ovál	0	0	0	0	0	1
253	0,00	0,029	0,11	0,09	hruškovitý	0	0	0	0	0	0
254	0,20	0,054	0,16	0,10	ovál	0	0	0	0	0	0
255	0,08	0,012	0,08	0,04	ovál	0	0	0	0	0	0
256	0,03	0,009	0,06	0,04	ovál	0	0	0	0	0	0
257	0,10	0,007	0,05	0,05	kruh	0	0	0	0	0	0
258	0,06	0,024	0,08	0,08	kruh	0	0	0	0	0	0
259	0,12	0,013	0,06	0,06	kruh	0	0	0	0	0	0
260	0,17	0,067	0,18	0,12	ovál	0	0	1	0	0	0
261	0,10	0,010	0,05	0,05	kruh	0	0	0	0	0	0
262	0,08	0,022	0,08	0,08	kruh	0	0	0	0	0	0
263	0,00	0,095	0,21	0,15	nepravidelný	0	0	0	0	0	0
264	0,24	0,019	0,07	0,07	kruh	0	0	0	0	0	0
265	0,14	0,028	0,10	0,10	kruh	0	0	0	0	0	0
266	0,12	0,059	0,15	0,12	ovál	0	0	0	0	0	0
267	0,07	0,012	0,06	0,06	kruh	0	0	0	0	0	0
268	0,06	0,026	0,11	0,08	ovál	0	0	0	0	0	0
269	0,03	0,016	0,07	0,06	ovál	0	0	0	0	0	0
270	0,07	0,029	0,14	0,06	ovál	0	0	0	0	0	0
271	0,08	0,066	0,15	0,13	ovál	0	0	0	0	0	0
272	0,10	0,063	0,16	0,12	ovál	0	0	0	0	0	0
273	0,12	0,022	0,09	0,09	kruh	0	0	0	0	0	0
274	0,25	0,048	0,13	0,13	kruh	0	0	0	0	0	0
275	0,10	0,029	0,09	0,09	kruh	0	0	0	0	0	0
276	0,10	0,038	0,12	0,12	kruh	0	0	0	0	0	0
277	0,10	0,015	0,07	0,07	kruh	0	0	0	0	0	0
278	0,20	0,004	0,03	0,03	kruh	0	0	0	0	0	0
279	0,20	0,078	0,16	0,16	kruh	0	0	0	0	0	0
280	0,10	0,067	0,15	0,15	kruh	0	0	0	0	0	0
281	0,14	0,160	0,25	0,22	ovál	0	0	0	0	0	0
282	0,06	0,016	0,08	0,07	ovál	0	0	0	0	0	0
283	0,08	0,055	0,20	0,08	nepravidelný	0	0	0	0	0	0
284	0,05	0,073	0,24	0,09	nepravidelný	0	0	0	0	0	0
285	0,29	0,099	0,18	0,18	kruh	0	0	0	0	0	0
286	0,35	0,097	0,18	0,18	kruh	0	0	0	0	0	0
287	0,10	0,099	0,25	0,12	nepravidelný	0	0	0	0	0	0
288	0,12	0,019	0,09	0,07	ovál	0	0	1	0	0	0
289	0,12	0,066	0,18	0,12	ovál	0	0	0	0	0	0
290	0,25	0,004	0,04	0,04	kruh	0	0	0	0	0	0
291	0,10	0,031	0,11	0,09	ovál	0	0	0	0	0	0
292	0,10	0,078	0,23	0,13	hruškovitý	0	0	0	0	0	0
293	0,10	0,026	0,09	0,09	kruh	0	0	0	0	0	0
294	0,00	0,007	0,05	0,05	kruh	0	0	0	0	0	0
295	0,08	0,012	0,07	0,05	ovál	0	0	0	0	0	0
296	0,20	0,043	0,12	0,12	kruh	0	0	0	0	0	0
297	0,15	0,009	0,05	0,05	kruh	0	0	0	0	0	0
298	0,00	0,034	0,10	0,10	kruh	0	0	0	0	0	0

299	0,10	0,029	0,09	0,09	kruh	0	0	0	0	0	0
300	0,13	0,035	0,11	0,11	kruh	0	0	0	0	0	0
301	0,00	0,014	0,07	0,06	ovál	0	0	0	0	0	0
302	0,10	0,052	0,13	0,13	kruh	0	0	1	0	0	0
303	0,12	0,038	0,11	0,11	kruh	0	0	0	0	0	0
304	0,08	0,023	0,08	0,08	kruh	0	0	0	0	0	0
305	0,10	0,015	0,08	0,06	ovál	0	0	0	0	0	0
306	0,06	0,014	0,08	0,06	ovál	0	0	1	0	0	0
307	0,10	0,007	0,04	0,04	kruh	0	0	0	0	0	0
308	0,40	0,051	0,15	0,10	ovál	0	0	0	0	0	0
309	0,08	0,018	0,07	0,07	kruh	0	0	0	0	0	0
310	0,10	0,007	0,04	0,04	kruh	0	0	0	0	0	0
311	0,10	0,008	0,06	0,06	kruh	0	0	0	0	0	0
312	0,20	0,006	0,04	0,04	kruh	0	0	1	0	0	0
313	0,09	0,022	0,11	0,06	ovál	0	0	0	0	0	0
314	0,25	0,008	0,05	0,05	kruh	0	0	0	0	0	0
315	0,12	0,004	0,03	0,03	kruh	0	0	0	0	0	0
316	0,08	0,028	0,10	0,09	ovál	0	0	0	0	0	0
317	0,07	0,024	0,09	0,09	kruh	0	0	0	0	0	0
318	0,09	0,062	0,14	0,14	kruh	0	0	0	0	0	0
319	0,05	0,051	0,15	0,10	ovál	0	0	0	0	0	0
320	0,10	0,005	0,04	0,04	kruh	0	0	0	0	0	0
321	0,15	0,011	0,06	0,06	kruh	0	0	0	0	0	0
322	0,00	0,005	0,04	0,04	kruh	0	0	0	0	0	0
323	0,10	0,051	0,17	0,09	ovál	0	0	0	0	0	0
324	0,15	0,007	0,05	0,04	ovál	0	0	0	0	0	0
325	0,04	0,026	0,12	0,07	ovál	0	0	0	0	0	0
326	0,12	0,032	0,10	0,10	kruh	0	0	0	0	0	0
327	0,15	0,007	0,06	0,05	ovál	0	0	0	0	0	0
328	0,15	0,006	0,04	0,04	kruh	0	0	0	0	0	0
329	0,10	0,006	0,04	0,04	kruh	0	0	0	0	0	0
330	0,05	0,129	0,29	0,13	nepřavidelný	0	0	1	0	0	0
331	0,07	0,024	0,07	0,07	kruh	0	0	1	0	0	0
332	0,06	0,018	0,16	0,15	nepřavidelný	0	0	0	0	0	0
333	0,05	0,019	0,18	0,13	nepřavidelný	0	0	0	0	0	0
334	0,05	0,027	0,18	0,18	nepřavidelný	0	0	0	0	0	0
335	0,10	0,030	0,19	0,16	nepřavidelný	0	0	0	0	0	0
336	0,11	0,018	0,11	0,05	ovál	1	1	0	0	0	0
337	0,11	0,011	0,06	0,05	ovál	0	0	0	0	0	0
338	0,13	0,014	0,06	0,06	kruh	0	0	0	0	0	0
339	0,15	0,011	0,06	0,06	kruh	0	0	0	0	0	0
340	0,10	0,068	0,23	0,16	nepřavidelný	0	0	0	0	0	0
341	0,20	0,012	0,06	0,06	kruh	0	0	0	0	0	0
342	0,20	0,023	0,08	0,08	kruh	0	0	1	0	0	0
343	0,26	0,020	0,10	0,06	ovál	0	0	0	0	0	0
344	0,00	0,014	0,05	0,05	kruh	1	3	1	1	0	0
345	0,10	0,008	0,05	0,05	kruh	0	0	0	0	0	0
346	0,10	0,036	0,11	0,11	kruh	0	0	0	0	0	0
347	0,08	0,059	0,45	0,12	nepřavidelný	0	0	0	0	0	0
348	0,09	0,177	0,73	0,30	nepřavidelný	0	0	0	0	0	0
349	0,15	0,013	0,06	0,06	kruh	0	0	0	0	0	0
350	0,06	0,035	0,11	0,11	kruh	0	0	0	0	0	0
351	0,00	0,005	0,04	0,04	kruh	0	0	0	0	0	0

352	0,35	0,023	0,09	0,09	kruh	0	0	0	0	0	0
353	0,10	0,016	0,10	0,05	ovál	0	0	0	0	0	0
354	0,25	0,006	0,04	0,04	kruh	0	0	0	0	0	0
355	0,00	0,021	0,10	0,06	ovál	1	3	0	0	0	0
356	0,15	0,009	0,05	0,05	kruh	1	3	0	0	0	0

Graf 1: graf hĺbky kolových jamiek

Tab. 3: Ivančina – Kratiny: vlastnosti pravdepodobných kolových jamiek

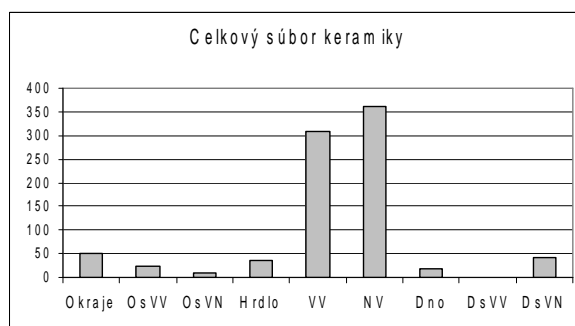
ID	Hĺbka (m)	Plocha (m ²)	Dĺžka / priemer (m)	Šírka (m)	tvar
1000	0,10	0,009	0,05	0,04	ovál
2000	0,15	0,104	0,20	0,16	ovál
3000	0,00	0,011	0,07	0,05	ovál
4000	0,15	0,009	0,05	0,05	kruh
5000	0,15	0,015	0,09	0,05	ovál
6000	0,06	0,009	0,06	0,04	ovál
7000	0,00	0,071	0,15	0,15	kruh
8000	0,20	0,029	0,09	0,09	nepravidelný
9000	0,20	0,071	0,17	0,12	ovál
10000	0,05	0,016	0,07	0,07	kruh
11000	0,00	0,006	0,04	0,04	kruh
12000	0,10	0,006	0,04	0,04	kruh
13000	0,00	0,008	0,05	0,04	ovál
14000	0,00	0,019	0,07	0,07	kruh
15000	0,00	0,089	0,13	0,13	kruh
16000	0,15	0,019	0,08	0,08	kruh
17000	0,20	0,017	0,07	0,07	kruh
18000	0,20	0,012	0,06	0,06	kruh
19000	0,10	0,008	0,05	0,05	kruh
20000	0,15	0,004	0,04	0,04	kruh
21000	0,10	0,003	0,03	0,03	kruh
22000	0,08	0,012	0,08	0,05	ovál
23000	0,12	0,013	0,06	0,06	kruh
24000	0,13	0,008	0,05	0,05	kruh
25000	0,25	0,059	0,13	0,13	kruh

26000	0,00	0,022	0,08	0,08	kruh
27000	0,00	0,044	0,12	0,12	kruh
28000	0,10	0,036	0,11	0,10	ovál
29000	0,15	0,008	0,05	0,05	kruh
30000	0,54	0,065	0,15	0,14	ovál
31000	0,05	0,039	0,13	0,10	ovál
32000	0,10	0,047	0,14	0,09	ovál
33000	0,10	0,032	0,10	0,10	kruh
34000	0,05	0,021	0,08	0,06	ovál
35000	0,00	0,027	0,10	0,09	ovál
36000	0,10	0,063	0,15	0,12	ovál
37000	0,00	0,048	0,15	0,15	kruh
38000	0,00	0,008	0,05	0,05	kruh
39000	0,04	0,011	0,05	0,05	kruh
40000	0,00	0,025	0,07	0,07	kruh
41000	0,06	0,015	0,06	0,06	nepravidelný
42000	0,05	0,051	0,15	0,10	nepravidelný
43000	0,15	0,014	0,06	0,06	kruh
44000	0,10	0,031	0,10	0,10	kruh
45000	0,10	0,036	0,11	0,10	ovál
46000	0,10	0,007	0,04	0,04	kruh
47000	0,03	0,012	0,07	0,05	ovál
48000	0,15	0,005	0,05	0,04	ovál
49000	0,15	0,008	0,05	0,05	kruh
50000	0,00	0,011	0,06	0,06	kruh
51000	0,10	0,006	0,04	0,04	kruh
52000	0,15	0,048	0,16	0,09	ovál
53000	0,10	0,017	0,05	0,05	kruh
54000	0,10	0,026	0,09	0,09	kruh
55000	0,07	0,025	0,09	0,08	ovál
56000	0,00	0,011	0,06	0,05	ovál

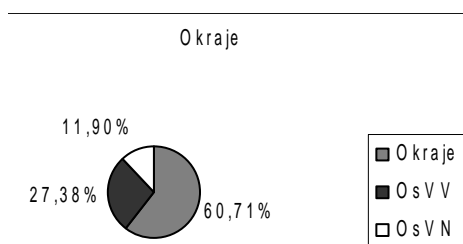
Tab. 4: Celkový počet jedincov v súbore keramiky (O – okraje, OsVV – okraje s vyzdobenou výduťou, OsNV – okraje s nezdobenou výduťou, H – hrdlo, VV – vyzdobená výduť, NV – nezdobená výduť, D – dno, DsVV – dno s vyzdobenou výduťou, DsNV – dno s nezdobenou výduťou)

	O	OsVV	OsNV	H	VV	NV	D	DsVV	DsNV	Spolu jedincov
Objekt 2	14	4		16	60	68	8		1	171
Objekt 3	14	17	5	15	162	187	6	0	29	435
Objekt 4 (J časť)	9	1	2	2	32	46			5	97
Objekt 4 (Z + V časť)	14	1	3	3	54	60	4		6	145
Celkový súbor keramiky	51	23	10	36	308	361	18	0	41	848
Percentá	6,01%	2,71%	1,18%	4,25%	36,32%	42,57%	2,12%	0,00%	4,83%	100 %

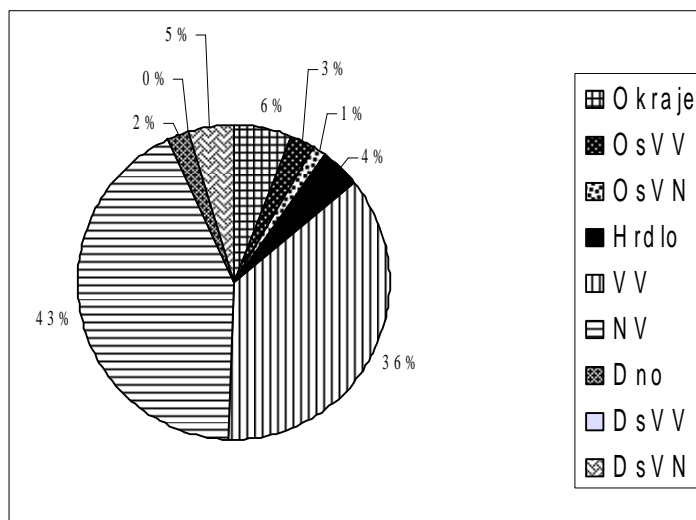
Graf 2: stĺpcový graf počtu zlomkov

Graf 3: okraje v súbore

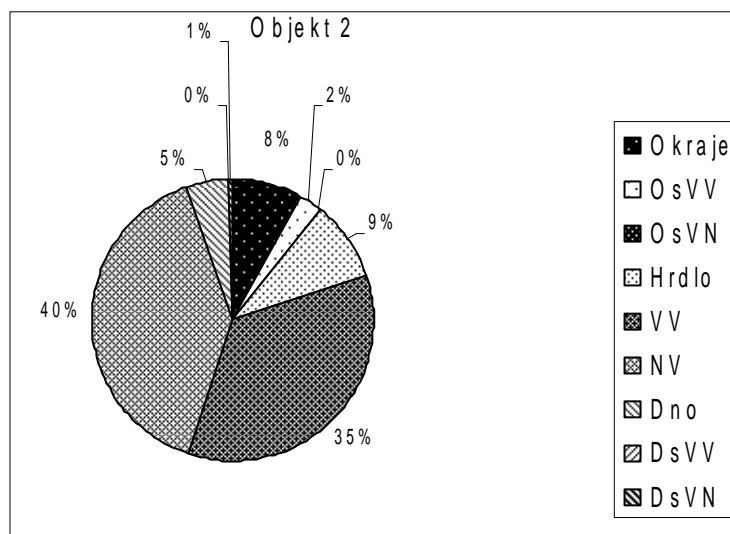
Graf 4: výsečový graf súboru keramiky

Tab. 5: počet zlomkov v objekte 2 (O – okraje, OsVV – okraje s vyzdobenou výduťou, OsNV okraje s nezdobenou výduťou, H – hrdlo, VV – vyzdobená výduť, NV – nezdobená výduť, D – dno, DsVV – dno s vyzdobenou výduťou, DsNV – dno s nezdobenou výduťou)

O	H	OsVV	OsNV	VV	NV	D	DsNV	Spolu	Označenie vrstiev
2	3			19	21	4		49	vrchná časť výplne (0 – 10 cm)
3	4			9	8	3		27	vrchná časť výplne
2	2	2		10	11		1	28	vrchná časť výplne
2	5			12	11	1		31	vrchná časť výplne na západnom okraji
2	1	3		4	17			27	výplň z hĺbky 35 – 45 cm
1				5	2			8	výplň z hĺbky 45 – 55 cm
		1						1	výplň z hĺbky 55 – 65 cm
2	1			3				6	od dna jamy až po povrch podložia
14	16	6	0	62	70	8	1	177	

Graf 5: výsečový graf keramiky v objekte 2

Tab. 6: jedince z viacerých zlomkov z objektu 2

ID	Typ	Zlomky	Vrchná časť výplne	Výplň z hĺbky 55 – 65 cm	Výplň z hĺbky 35 – 45 cm	Výplň z hĺbky 45 – 55 cm	Neurčený
ID 2_16	OsVV	3	1 OsVV				1 O; 1 VV
ID 2_15	OsVV	2	1 OsVV	1 OsVV			
ID 2_17	OsVV	3			2 OsVV	1 VV	

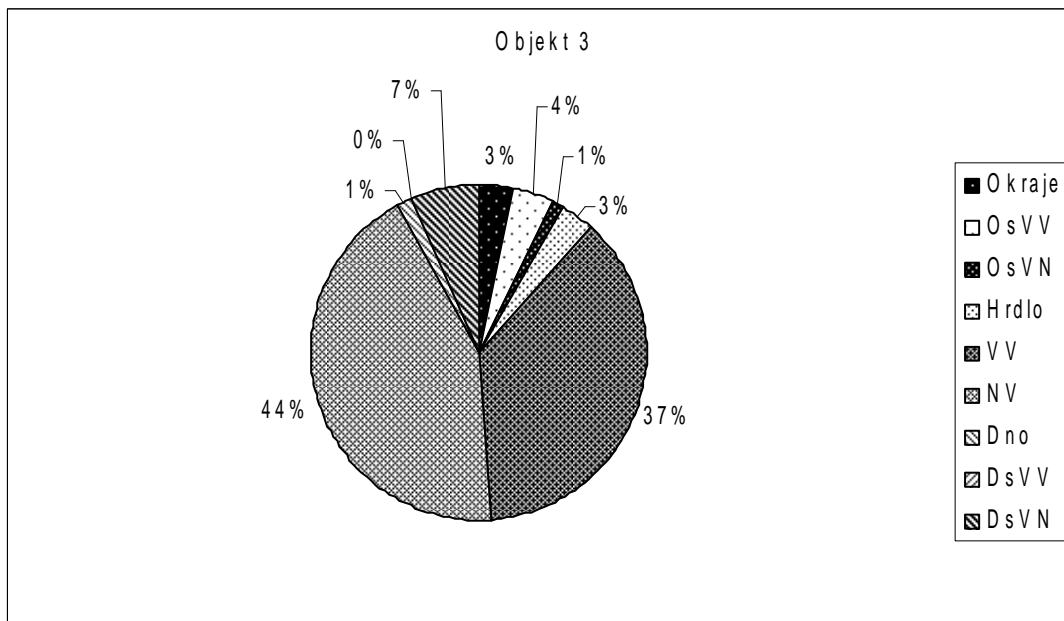

ID 2_31	DsNV	3	1 DsNV			1 NV	
ID 2_40	VV	2				2 VV	

Tab. 7: počet zlomkov v objekte 3 (O – okraje, OsVV – okraje s vyzdobenou výduťou, OsNV okraje s nezdobenou výduťou, H – hrdlo, VV – vyzdobená výduť, NV – nezdobená výduť, D – dno, DsVV – dno s vyzdobenou výduťou, DsNV – dno s nezdobenou výduťou)

O	H	OsVV	OsN	VV	NV	D	DsNV	Spolu	Označenie vrstiev
7	2	5	2	32	35		11	94	objekt 3 na úseku 0 – 4 m od V na Z; z hĺbky 10 – 20 cm
	2			17	18	1	1	39	objekt 3 na úseku 0 – 4 m od V na Z; z hĺbky 20 – 30 cm v severnom páse jamy
		1					1	2	ohnisková vrstva na povrchu podložia vo východnej časti objektu 3
1		2		4	6		3	16	juhovýchodný okraj objektu 3
				1	1			2	V okraj objektu 3, dno objektu medzi V jamkami
1	1	1	1	6	8	1		19	spodná časť výplne ohniskového priestoru okolo zvieracej čeľuste, povrch podložia
		1	1	7	11		4	24	dno objektu 3 v strede (od zvieracej čeľuste ½ m na J)
		1	1	1				3	povrch podložia objektu 3 v strede jeho dĺžky
1					6			7	čeľusť a črepy zo dna výplne
1				16	21	1	3	42	vrchná časť výplne objektu 3 na úseku 4 – 6 m V -> Z (0-10 cm)
3	9	2	1	30	17		3	65	výplň druhej vrstvy objektu 3 na úseku 4 – 6 m od V na Z (10-15 cm)
1	1	4	1	28	24	1	4	64	objekt 3 na úseku 4 – 6 m od V na Z; z tretej vrstvy výplne objektu 3 (hĺbka 15 – 20 cm)
					6			6	výplň severozápadného okraja objektu 3
					11		2	13	výplň severozápadného okraja objektu 3 (nad dnom objektu 3)
1	1	1		23	16	1		43	výplň juhozápadného okraja objektu 3 (nad dnom objektu 3)
2				3	15	1		21	dno výplne západného okraja objektu 3 na úseku 6 – 8 m V -> Z
1				6	5	1		13	povrch podložia na dne objektu 3 (v západnej časti jamy 3)
19	16	18	7	174	200	7	32	473	

Graf 6: výšečový graf keramiky z objektu 3

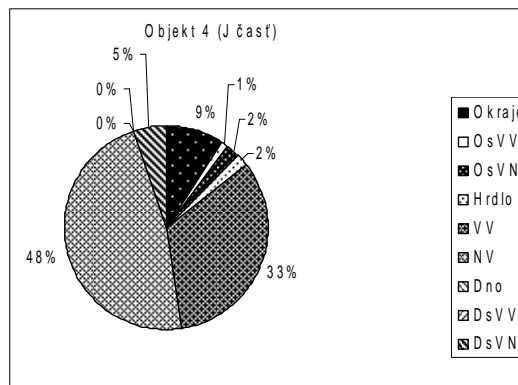
Tab. 8: jedince z viacerých zlomkov z objektu 3

ID	Typ	Objekt 3 na úseku 0 – 4 m od V na Z; z hlbky 10 – 20 cm	Ohnisková vrstva na povrchu podložia vo východnom okraji objektu 3 – 4 m od V na Z; z hlbky 20 – 30 cm v severnom páse	Dno objektu 3 v strede (od čeluste 1/2 m na J)	Povrch podložia objektu 3 v strede jej dĺžky	Povrch podložia na dne objektu 3 (v Z časť objektu 3) Vypň druhej vrstvy objektu 3 na úseku 4 – 6 m od V na Z Vrchná časť vypnie objektu 3 na úseku 4 – 6 m od V na Z
ID 3_166	OsVV	5		1OsVV a 1VV	1O a 1VV	1O
ID 3_1	O	2	2O			
ID 3_167	OsVV	2		1OsVV a 1VV		
ID 3_43	DsNV	2	1DsNV	1NV		
ID 3_8	OsVV	5	1O a 2OsVV	1H	1OsVV	
ID 3_10	OsVV	3	1O a 2OsVV			
ID 3_44	NV	2	2NV			
ID 3_80	DsNV	2	1DsNV a 1 NV			
ID 3_81	DsNV	2	1DsNV a 1 NV			
ID 3_417	NV	2				2 NV
ID 3_212	NV	2				2NV
ID 3_158	DsNV	2		2 DsNV		
ID 3_13	VV	3	3VV			
ID 3_15	VV	2	1VV;1 NV			
ID 3_268	VV	2				2VV
ID 3_163	NV	2		2NV		
ID 3_164	O	2		2O		

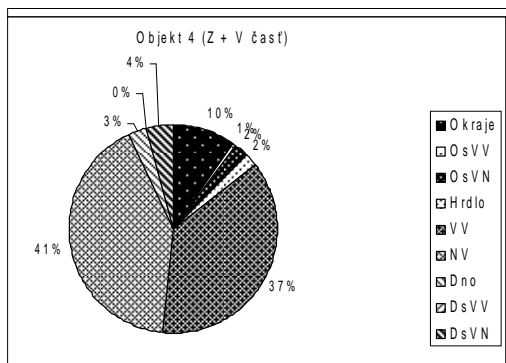
Tab. 9: počet zlomkov v južnej a severnej časti objektu 4 (O – okraje, OsVV – okraje s vyzdobenou výduťou, OsNV okraje s nezdobenou výduťou, H – hrdlo, VV – vyzdobená výduť, NV – nezdobená výduť, D – dno, DsVV – dno s vyzdobenou výduťou, DsNV – dno s nezdobenou výduťou)

O	H	OsVV	OsNV	VV	NV	D	DsNV		Označenie vrstiev
				4			2	6	vrchná vrstva objektu 4 (medzi kameňmi)
4	2	1	1	21	34		3	66	výplň 0 – 10 cm povrchu južnej časti objektu 4
5			1	10	15		3	34	spodok výplne južnej časti objektu 4
4				21	13			38	výplň 0 – 10 cm severozápadnej časti objektu 4
					17	4	1	22	spodná časť výplne severozápadnej časti objektu 4
2	2			10	7		1	22	spodná časť výplne objektu 4
3	1	1	4	11	12		3	35	dno výplne objektu 4
2				2	1			5	spodná časť výplne a uhlíky zo dna západnej časti objektu 4
1				5	7			13	výplň medzi kameňmi a pod nimi (väčšinou dno jamy)
2				2	3			7	zber črepov z objektu 4
23	5	2	6	87	108	4	13	248	Spolu

Graf 7: výšečový graf keramiky z južnej časti objektu 4

Graf 8: výšečový graf západnej a východnej časti objektu 4

Tab. 10: databáza keramiky z objektu 2 (ID – identifikátor; poc_jed - počet jedincov; poc_zlom - počet zlomkov jedinca; okr_poc - okraj – počet; okr_typ – okraj, typ; okr_var – okraj, variant; okr_nez - okraj nezdobený; okr_zd - okraj zdobený; st_zach – stupeň zachovania povrchu; koef - priradený koeficient; hrd_poc – hrdlo, počet jedincov; hrd_nez - hrdlo nezdobené; hrd_zd - hrdlo zdobené; nez – nezdobený; zd – zdobený; zd_hre - výzdoba hrebeňom; vlc – vlnica; hr_ry - hrebeňové ryhy; hr_vpi - hrebeňové vpichy; hr_zar - hrebeňové zářezy; zd_jed - výzdoba jednohrotým nástrojom; vln – vlnovka; jed_ry - jednoduché ryhy; jed_vp - jednoduché vpichy; zar – zářezy; plast - plastická výzdoba; dno – dno, počet jedincov)

3_25	1	1					5	0,1	1				1	1			1			
3_26	1	1					5	0,1	1				1	1	1					
3_27	1	1					5	0,1	1				1	1			1			
3_28	1	1					5	0,1	1				1	1	1					
3_29	1	1					5	0,1	1				1	1			1			
3_30	1	1					5	0,1	1				1	1	1					
3_31	1	1					5	0,1	1				1	1	1					
3_32	1	1					5	0,1	1				1				1	1		
3_33	1	1					5	0,1	1				1	1			1			
3_34	1	1					5	0,1	1				1	1	1					
3_35	1	1					5	0,1	1				1	1	1	1				
3_36	1	1					5	0,1	1				1	1	1	1				
3_37	1	1					5	0,1	1				1	1			1			
3_38	1	1					5	0,1	1				1	1	1					
3_39	1	1					5	0,1	1				1	1			1			
3_40	1	1					5	0,1	1				1	1			1			
3_41	1	3					5	0,1	3				1							1
3_42	1	1					5	0,1	1				1							
3_43	1	2					5	0,1	2				1							1
3_44	1	2					5	0,1	2				1							
3_45	1	1					5	0,1	1				1							
3_46	1	1					5	0,1	1				1							
3_47	1	1					5	0,1	1				1							
3_48	1	1					5	0,1	1				1							
3_49	1	1					5	0,1	1				1							
3_50	1	1					5	0,1	1				1							
3_51	1	1					5	0,1	1				1							
3_52	1	1					5	0,1	1				1							
3_53	1	1					5	0,1	1				1							
3_54	1	1					5	0,1	1				1							
3_55	1	1					5	0,1	1				1							
3_56	1	1					5	0,1	1				1							
3_57	1	1					5	0,1	1				1							
3_58	1	1					5	0,1	1				1							

3_365	1	1							5	0,1	1								1					
3_366	1	1							5	0,1	1								1					
3_367	1	1							5	0,1	1								1					
3_368	1	1							5	0,1	1								1					
3_369	1	1							5	0,1	1								1					
3_370	1	1							5	0,1	1								1					
3_371	1	1							5	0,1	1								1					
3_372	1	1							5	0,1	1								1					
3_373	1	1							5	0,1	1								1					
3_374	1	1							5	0,1	1								1					
3_375	1	1							5	0,1	1								1					
3_376	1	1							5	0,1	1								1					
3_377	1	1	1	B	B1	1			5	0,1	1								1					
3_378	1	1							5	0,1	1								1	1	1			
3_379	1	1							5	0,1	1								1	1	1	1		
3_380	1	1							5	0,1	1								1	1	1			
3_381	1	1							5	0,1	1								1	1		1		
3_382	1	1							5	0,1	1								1	1	1			
3_383	1	1							5	0,1	1								1	1	1			
3_384	1	1							5	0,1	1								1	1	1			
3_385	1	1							5	0,1	1								1	1	1			
3_386	1	1							5	0,1	1								1	1	1			
3_387	1	1							5	0,1	1								1	1	1			
3_388	1	1							5	0,1	1								1	1	1			
3_389	1	1							5	0,1	1								1	1	1			
3_390	1	1							5	0,1	1								1	1	1			
3_391	1	1							5	0,1	1								1				1	1
3_392	1	1							5	0,1	1								1	1		1		
3_393	1	1							5	0,1	1								1	1	1			
3_394	1	1							5	0,1	1								1	1	1			
3_395	1	1							5	0,1	1								1	1	1			
3_396	1	1							5	0,1	1								1	1	1			
3_397	1	1							5	0,1	1								1	1		1		
3_398	1	1							5	0,1	1								1				1	1

4J_22	1	1						5	0,1	1				1							
4J_23	1	1						5	0,1	1				1							
4J_24	1	1						5	0,1	1				1							
4J_25	1	1						5	0,1	1				1							
4J_26	1	1						5	0,1	1				1							
4J_27	1	1						5	0,1	1				1							
4J_28	1	1						5	0,1	1				1							
4J_29	1	1						5	0,1	1				1							
4J_30	1	1						5	0,1	1				1							
4J_31	1	1						5	0,1	1				1							
4J_32	1	1						5	0,1	1				1							
4J_33	1	1						5	0,1	1				1							
4J_34	1	1						5	0,1	1				1							
4J_35	1	1						5	0,1	1				1							
4J_36	1	1						5	0,1	1				1							
4J_37	1	1						5	0,1	1				1							
4J_38	1	1						5	0,1	1				1							
4J_39	1	1						5	0,1	1				1							
4J_40	1	1						5	0,1	1				1							
4J_41	1	1						5	0,1	1				1							
4J_42	1	1						5	0,1	1				1							
4J_43	1	1						5	0,1	1				1							
4J_44	1	1						5	0,1	1				1							
4J_45	1	1						5	0,1	1				1							
4J_46	1	1						5	0,1	1				1							
4J_47	1	1						5	0,1	1				1							
4J_48	1	1						5	0,1	1				1							
4J_49	1	1						5	0,1	1				1							
4J_50	1	1						5	0,1	1				1							
4J_51	1	1						5	0,1	1				1							
4J_52	1	1						5	0,1	1				1							
4J_53	1	1						5	0,1	1				1							
4J_54	1	1						5	0,1	1				1							
4J_55	1	1						5	0,1	1				1							

4J_90	1	1					5	0,1	1				1							1	1
4J_91	1	2					5	0,1	2				1	1	1						
4J_92	1	1					5	0,1	1				1	1	1						
4J_93	1	1					5	0,1	1				1	1		1					
4J_94	1	1					5	0,1	1				1	1	1						
4J_95	1	1					5	0,1	1				1	1	1						
4J_96	1	1					5	0,1	1				1	1	1						
4J_97	1	1					4	0,3	1				1	1	1						
4S_1	1	1	1	A	A1	1	5	0,1	1				1								
4S_2	1	1	1	B	B5	1	5	0,1	1				1								
4S_3	1	1	1	B	B1	1	5	0,1	1				1								
4S_4	1	1	1	A	A1	1	5	0,1	1				1								
4S_5	1	1	1	B	B1	1	5	0,1	1				1								
4S_6	1	1	1	B	B4	1	5	0,1	1				1								
4S_7	1	1	1	B	B1	1	5	0,1	1				1								
4S_8	1	1	1	C	C1	1	5	0,1	1				1								
4S_9	1	1	1	A	A1	1	5	0,1	1				1								
4S_10	1	1	1	B	B1	1	5	0,1	1				1								
4S_11	1	2	1	B	B1	1	5	0,1	2				1								
4S_12	1	1	1	A	A1	1	5	0,1	1				1								
4S_13	1	1					5	0,1	1				1								
4S_14	1	1	1	B	B1		1	5	0,1	1			1								1
4S_15	1	1	1	B	B2	1		5	0,1	1			1								
4S_16	1	1	1	B	B1	1		5	0,1	1			1								
4S_17	1	1	1	B	B2	1		5	0,1	1			1								
4S_18	1	1	1	B	B1	1		5	0,1	1			1								
4S_19	1	1	1	B	B4		1	4	0,3	1				1	1		1	1			
4S_20	1	1						5	0,1	1	1	1	1	1							
4S_21	1	1						5	0,1	1	1	1	1	1							
4S_22	1	1						5	0,1	1	1	1	1	1							
4S_23	1	2						5	0,1	2				1							
4S_24	1	1						5	0,1	1				1							
4S_25	1	1						5	0,1	1				1							
4S_26	1	1						5	0,1	1				1							

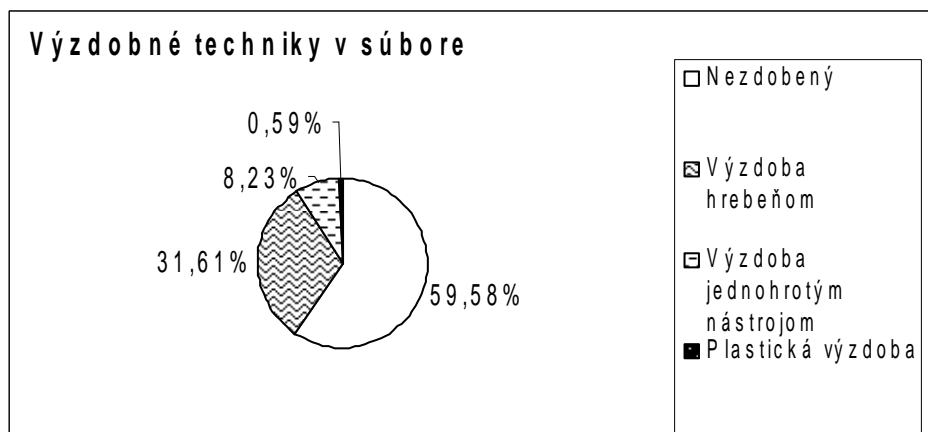
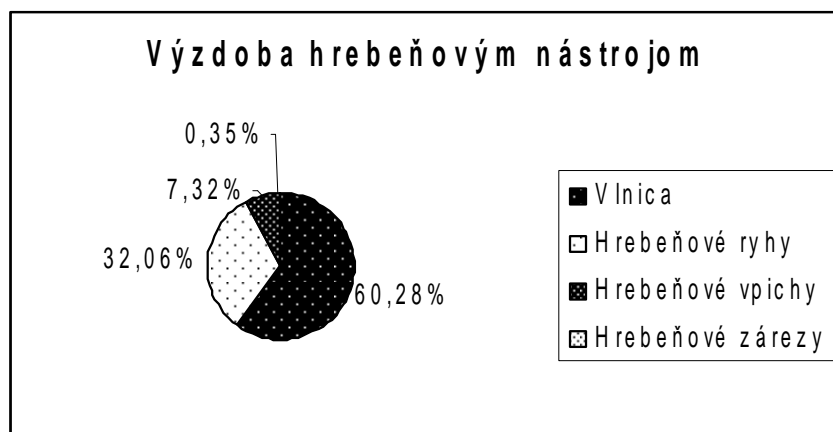

Graf 9: Pomer výzdobných technik v súbore.**Graf 10:** Pomer typov výzdoby hrebeňovým nástrojom v súbore.**Graf 11:** Pomer typov výzdoby jednohrotým nástrojom v súbore.